JACQUES PINELES

26/936 L.

ISTORIA EVREILOR

Din cele mai vechi timpuri până la declarația Balfour

cu o prefață de D-l Profesor Universitar

O. TAFRALI

EDIȚIA II-a REFĂCUTĂ

IAȘI — TIP. „LUMEA" — 1935

Inv. A.45.417

Jacques Pineles

Istoria Evreilor

Din cele mai vechi timpuri
până la declarația Balfour

cu o prefață de D-l Profesor
Universitar O. TAFRALI

61612

— EDIȚIA II-a REFĂCUTĂ —

IAȘI — TIP. „LUMEA" — 1935

149

CONTROL 1953
BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
COTA 63576
1956
Re 87/03
B.C.U. Bucuresti
C61612

PREFAȚĂ.

Dl. Jacques Pineles este un cercetător pasionat în domeniul istoric.

Ne-a dat în 1928 o lucrare de largă informațiune a vieții poporului evreesc din toate veacurile, intitulată „Istoria Evreilor". *Astăzi prezintă publicului a doua ediție a acestei cărți, îmbunătățită mult prin informațiuni suplimentare și prin suprimarea unor pasagii de polemică. Opera astfel epurată și completată capătă o valoare și mai mare.*

Dl. Pineles scrie clar și întrebuințează o metodă pur istorică : adică este obiectiv și cercetător serios al izvoarelor și studiilor de valoare, care au apărut atât în străinătate cât și la noi.

Deși nu găsim în josul paginilor lucrării sale referințele studiilor pe care le-a utilizat — aceasta o face spre a nu îngreuia opera sa cu un aparat prea științific și de aparență pedantă — simțim totuși la fiecare pas cercetarea minuțioasă și exactă, făcută în opere celebre sau speciale puțin cunoscute. La sfârșitul cărții, ne dă dovadă despre aceasta, enumărând foarte numeroase opere de seamă, care alcătuesc baza studiilor istorice privind poporul evreesc.

Intâlnim, de pildă, celebra lucrare a lui G. Maspero, Histoire des peuples de l'Orient *(Paris, 1917), prescurtare a celor trei mari volume ale aceluiași autor cu acelaș titlu, pe nu mai puțin renumitele opere ale lui H. Graetz,* Geschichte der Juden *11 vol. și S. M. Dubnow,* Die neueste geschichte des Jüdischen Volkes, *3 vol., (Ber-*

CONTROL 1953
COTA 63576
1956
Re 87/03
B.C.U. Bucuresti
C61612

PREFAȚĂ.

Dl. Jacques Pineles este un cercetător pasionat în domeniul istoric.

Ne-a dat în 1928 o lucrare de largă informațiune a vieții poporului evreesc din toate veacurile, intitulată „Istoria Evreilor". *Astăzi prezintă publicului a doua ediție a acestei cărți, îmbunătățită mult prin informațiuni suplimentare și prin suprimarea unor pasagii de polemică. Opera astfel epurată și completată capătă o valoare și mai mare.*

Dl. Pineles scrie clar și întrebuințează o metodă pur istorică: adică este obiectiv și cercetător serios al izvoarelor și studiilor de valoare, care au apărut atât în străinătate cât și la noi.

Deși nu găsim în josul paginilor lucrării sale referințele studiilor pe care le-a utilizat — aceasta o face spre a nu îngreuia opera sa cu un aparat prea științific și de aparență pedantă — simțim totuși la fiecare pas cercetarea minuțioasă și exactă, făcută în opere celebre sau speciale puțin cunoscute. La sfârșitul cărții, ne dă dovadă despre aceasta, enumărând foarte numeroase opere de seamă, care alcătuesc baza studiilor istorice privind poporul evreesc.

Intâlnim, de pildă, celebra lucrare a lui G. Maspero, Histoire des peuples de l'Orient *(Paris, 1917), prescurtare a celor trei mari volume ale aceluiași autor cu același titlu, pe nu mai puțin renumitele opere ale lui H. Graetz,* Geschichte der Juden *11 vol. și S. M. Dubnow,* Die neueste geschichte des Jüdischen Volkes, *3 vol., (Ber-*

lin, 1920—1923), pe valoroasele cărţi ale lui Dr. I. Benzinger, Geschichte Israels bis auf die griechische Zeit, *(Berlin und Leipzig, 1919) şi a lui Juster,* Les Juifs dans l'Empire romain, *2 vol., (Paris 1914). Bibliografia consultată de autor este destul de bogată privind creştinismul şi mai ales personalitatea lui Iisus Hristos. Informaţia sa se întemeiază atât pe celebrele opere ale lui Renan,* La vie de Jésus, *în special şi* Les Apôtres, *(Paris, 1923), cât şi pe studiile mai recente ale savanţilor P. L. Couchoud,* Le mystère de Jésus, *(Paris, 1924), a profesorului de la Sorbona, Ch. Guignebert,* Le problème de Jésus, *(Paris, fără dată), A. Hutin,* Courte histoire du christianisme, *(Paris, 1924), etc. Nu mai puţin interesante sunt cărţile pe care se întemeiază d. Pineles spre a ne da informaţiuni sigure despre viaţa Evreilor în Evul Mediu şi în timpurile moderne, atât în străinătate cât şi la noi. Cităm între multe altele, operele D-rului Schwarzfeld,* Ochire asupra istoriei Evreilor în România, *(Bucureşti, 1887), Ed. Sincerus,* Les Juifs en Roumanie depuis le traite de de Berlin (1878) jusqu'à ce jour, *(Londra 1901), Th. B. Macaulay,* Drepturile civile ale Evreilor, *trad. D. I. Ghica (Bucureşti, 1923), etc.*

Autorul nu se sfieşte a studia şi utiliza chiar pe adversarii judaismului, cum este celebrul autor german profesor W. Sombart, Das Judentum und das Wirtschaftsleben, *(München, 1921).*

Inarmat cu o lectură întinsă şi de informaţii sigure, pe care regretăm de a nu le vedea indicate in referinţe în josul paginilor, d. Pineles tratează pe scurt şi cu scop de vulgarizare întreaga istorie a Evreilor.

Dacă unele date foarte vechi, care sunt în unii autori altele decât cele pe care le dă autorul, după unii savanţi cercetaţi de d-sa, nu ne satisfac pe deplin, găsim în schimb pe cele mai multe de o rară exactitate.

Dl. Pineles împarte istoria Evreilor în şease epoci, pe care le expune într'o limbă curată şi într'un stil clar.

Cei ce vor să se documenteze asupra desfăşurării vieţii acestui popor străvechiu, vor găsi o expunere precisă şi rezumată a marilor tratate neaccesibile tuturor.

Intreaga istorie a Evreilor se desfăşoară minunat în faţa cititorului: Originile, Tribul lui Terah, tatăl lui Avram, cetatea chaldeeană Ur, de unde pleacă primii emigranţi spre Nord şi Vest, Evreii sub patriarhi, în Ţara Chananului; Evreii sub regi; desmembrarea statului evreesc; cele două mari căderi ale Ierusalimului; celebrul exil babilonian; Macabeii; Persecuţiile poporului evreesc sub Antioh Epifane şi sub Romani, toate evenimente celebre, cunoscute şi din istoria sacră a creştinismului.

Capitolul despre creştinism e cât se poate de interesant. Se vede aici spiritul de obiectivitate şi de metodă istorică a autorului, care îşi bazează expunerea pe lucrările lui Renan mai ales şi ale lui Graetz, caşi ale lui Couchoud şi Guignebert. Intâlnim în acest capitol ştiri exacte despre viaţa reală a lui Iisus şi mai ales despre mediul, frământat de idei, de pasiuni şi de speranţe într'o apropiată mântuire a lumii de un mesia. Sunt pagini care trebuesc citite cu atenţie, fără pasiune, fără parţialitate, chiar când cineva ar putea să facă rezerve asupra lor.

Dl. Pineles se exprimă corect şi obiectiv. El vorbeşte cu înţelegere de „concepţia sublimă a divinităţii", exprimată de Iisus. El aplaudă teoria iubirii aproapelui, a păcii eterne între oameni, a frăţiei între ei.

In cartea d-lui Pineles găsim informaţiuni preţioase relative la mişcarea culturală din Palestina şi din alte medii evreeşti: Ne vorbeşte de redactarea Talmudului, de cele două grupuri de studii privitoare la această lucrare palestiniană şi babiloniană. Ne arată şi celelalte manifestări culturale ale poporului evreesc, grupurile lor vechi şi noui de intelectuali, mai ales renumita sectă a Eseenilor, căreia aparţinea Ion Botezătorul şi din care se găsesc inspiraţiuni şi în doctrina creştină.

Nu mai puţin interesantă este istoria Evreilor după diaspora: în evul mediu şi în timpurile moderne.

Dl. Pineles arată suferinţele poporului evreesc în diferite ţări, mai ales în Apus. Şi povestind persecuţiile, la care au fost supuşi Evreii, inchiziţia din Spania, prigoana din alte ţări, arată foarte bine că Biserica Ortodoxă n'a întrebuinţat nici odată aceste metode, ceea ce este o afirmare, care îi face cinste.

Bine înţeles, că autorul nu putea să treacă sub tăcere diferitele curente culturale, mesianice sau altele printre Evrei şi mai ales sionismul şi dezbaterile pe care le-a provocat. Şi aci ne dă ştiri preţioase.

Cartea d-lui Pineles, bine scrisă şi perfect întocmită, poate aduce servicii tuturor şi Creştinilor, cari pentru explicarea vechiului testament au nevoe de o informaţiune precisă şi scurtă, şi Evreilor, care îşi pot cunoaşte mai de aproape propria lor istorie.

C. Tafrali

Tatălui meu Max Pineles
și fratelui meu Louis Ernest

Scrisoare către cititori,

(la ediţia I-a)

Prezint povestea unui neam care a suferit mult şi a visat mult. Cine vrea s'o asculte? Oamenii nu sunt curioşi să cunoască întâmplările din viaţa lui Israel. Nu ştiu dacă îi va interesa faptul că poporul acesta, din care au ieşit profeţi şi dumnezei, care a asistat la naşterea şi distrugerea multor neamuri, care-şi numără cu secole existenţa, mai are încă pasiunea vieţii. Nu e lesne de aflat ce'ar putea deştepta atenţia unuia sau altuia. Lumea ştie însă desigur că Evreii, bătrâni în ani, nu prea au avut noroc în drumul lor.

Vor fi surprinşi oare oamenii, când vor afla că una din marile nenorociri ale lui Israel, a fost că nimeni nu vroia să se apropie de dânsul şi să-l înţeleagă?

Azi, când a trecut timpul multor prejudecăţi, ar fi bine ca oamenii să se cunoască.

Cartea aceasta, în care s'au concentrat peripeţiile mai de seamă ale poporului evreu, râvneşte a deschide tuturora drumul către sufletul şi faptele lui Israel. O ofer cititorilor în speranţa că lucrarea de faţă, menită să-i informeze şi poate să-i lămurească asupra poporului evreu, va trezi în unii dorinţa de a privi în lumina realităţii istorice ceea ce numim problema sau enigma evreească.

J. P.

Iaşi, Septembrie 1928.

NOTĂ. — Expunerea prezentă trebuind să aibă un caracter informativ, a fost scutită de citaţiile din autorii consultaţi. De altfel, pentru Istoria lui Graetz şi Dubnov aceasta ar fi fost şi o imposibilitate, fiindcă materialul extras din ambele lucrări, constitue însăşi baza pe care am clădit întreaga lucrare ce urmează.

Câteva cuvinte

(la ediția II-a)

Ediția prezentă este față de prima, aproape în întregime refăcută.

Am fost condus de dorința de a da expunerii un caracter mai precis. In acest scop am făcut unele complectări, desvoltând sau luminând pe alocurea unele chestiuni, înlăturând însă în alte părți unele lungimi care, cred, că îngreuiau textul.

Am mai urmărit pe de altă parte, refăcând lucrarea, s'o fac accesibilă unei mai mari mase de cititori.

Dând la lumină această nouă ediție, persist în convingerea că unul din principalele mijloace care înlesnesc convieţuirea dintre oameni, este cunoaşterea lor reciprocă.

Intru aceasta m'am străduit.

J. P.

Iaşi, Septembrie 1935.

EPOCA I

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÂNĂ LA ÎNTÂIA CĂDERE A IERUSALIMULUI.

ORIGINIILE.

Istoria poporului evreu, mereu neliniştit, frământat de dorinţi neînţelese şi mânat de un bizar destin întru regăsirea fiinţei lui, este un şir nesfârşit de peregrinări penibile, o tragică îmbinare de dezastre şi reînvieri.

Originile acestui popor, până mai dăunăzi pierdute în umbrele legendelor biblice, au început să se deslușiască odată cu săpăturile şi descoperirile din Orient ale diferitelor societăţi savante.

Cercetările făcute de arheologi în Egipt, Mesopotamia şi Siria, au dat la iveală, între altele şi numeroase documente utile pentru reconstituirea trecutului evreesc. In Palestina săpăturile au început metodic abia în 1865, odată cu întemeerea societăţii engleze *Palestine Exploration Found.* Urmă societatea germană *Deutscher Verein zur Erforschung Palästinas*, de pe la 1888. In afară de aceste societăţi mai lucrară şi lucrează numeroase expediţii ştiinţifice trimise de diferite universităţi. Şcoli arheologice, înfiinţate anume pentru desgroparea urmelor din antichitatea evreiască, răscolesc pământul vechiului Canaan. Astfel sunt: *American School of oriental research* 1900; *Ecole pratique d'études bibliques*, 1900; *Deutsches Evangelisches Institut für Altertumwisenschaften des heiligen Landes*, 1902; *British school of archeologie*, 1920; *Jüdische Gesellschaft zur Erforschung Palästinas und seiner Altertümer*, 1924, etc.

Pietre funerare, tablete cu inscripţiuni, stele (adică stâlpi de piatră cu inscripţii) ceramică, instrumente, vin

de multe ori să mărturisească exactitatea unor date biblice, deschizând asftel tot atâtea drumuri nouă de cercetări. Preistoria Evreilor este încă în formație. Pentru această epocă din viața poporului Evreu, Biblia este utilizată ca un vast repertoriu, sau mai bine, ca un vast fond, în care diverşi istorici caută să potrivească descoperirile sau ipotezele lor, ferindu-se pe cât posibil de a contrazice textul, pentra a obține imaginea lumii antice evreeşti. In partea primă a prezentei expuneri, m'am folosit adesea de cuvintele Bibliei, uneori, nu atât în interes pur demonstrativ, cât pentru a evoca un colorit, o nuanță, sau pur şi simplu frumusețea unei expresiuni.

Neamuri premergătoare.—Pentru a urmări începuturile acestui popor trebue să ne ducem tocmai în ținuturile Tigrului şi Eufratelui şi cu multe veacuri în urmă. Acolo, între aceste două fluvii, se întinde câmpia cunoscută sub numele de Mesopotamia. La sudul ei se afla odinioară *Chaldeea*, sau *ţara Senaarului*, cum o numeşte Biblia. In timpurile străvechi, Chaldeea era locuită de o sumă de popoare nedefinite bine încă, în majoritate de neam semit. Invățații au stabilit, că pe la anul 4000 a. Ch., existau aici două popoare de neam deosebit : Sumerienii şi Semiții. Nu se cunosc multe despre aceste popoare, nici obârşia lor. Pentru semiți unii susțin că ar fi fost de loc din Arabia.

Semiții vorbeau o limbă asemănătore ebraicei. Semiți, înrudiți cu cei din Chaldeea, locuiau şi la marginea deşertului Arabiei şi erau cunoscuți sub numele de Arameeni, iar o altă ramură semită ocupa partea apuseană a golfului Persic.

Semiții din Chaldeea aveau o mare înclinare pentru cercetarea fenomenelor cereşti. Ei au creiat o interesantă cultură astronomică.

Atât Sumerienii cât şi Semiții erau idolatri. Primii se închinau lunii, Semiții adorau soarele. Trăind în strânsă vecinătate, neamurile acestea s'au influențat. Religiile

lor s'au contopit, iar limba dominantă rămase cea semită. (Dès les premiers lueurs projetées sur l'histoire de Mésopotamie le mélange est effectué. *G. Contenau).*

Astfel, când Chaldeenii calcă pragul istoriei, ei apar ca o contopire a celor două neamuri despre care am vorbit mai sus. Ei vor avea de luptat cu alte neamuri semite care vor năzui la bogatul pământ al Mesopotamiei.

Chaldeenii înfrumusețară începuturile existenții lor cu povești fantastice, reunite în poemul celebru închinat lui *Ghilgameș*, eroul lor legendar. In acest poem, compus în sec. XXIII a Chr., care slăvește faptele miraculoase ale eroului (identificat de unii cu *Nimrod* din Biblie, Geneza cap. X, 8, 10), se găsesc descrierile creațiunii, ale diluviului, ale turnului Babel, din care multe au fost introduse în Biblie, după ce au fost modificate de epiritul evreesc.

Când Chaldeea decăzu, fu cucerită de *Elamiți*, un popor de neam semit care ocupa coasta răsăriteană a Tigrului. Armatele inamice, pornind dealungul Eufratelui în sus, determinară un puternic curent de migrațiune spre apus. Masele populare, după ce ocoliră cursul superior al Eufratelui, coborâră în Siria. Se pare că unele din acestea, sunt acele care intrară în Egipt și care sunt cunoscute sub numele de *Hicsoși.*

După stăpânirea elamită veni în fruntea Chaldeei o dinastie de neam amorit. Amoriții erau Semiți și ei. Unul din prinții lor, vestitul *Hammurabi*, eroul vremurilor de atunci, reuși să unească Chaldeea de sud cu cea de nord într'un singur stat.

Hammurabi a reunit într'un cod de legi toate obiceiurile timpului, reglementând astfel viața socială și politică a supușilor săi, ceea ce, pentru epoca de atunci, însemna un mare progres. Se susține că în vremea acestui rege apărură pe scena istoriei strămoșii Ebreilor. Printre contimporanii lui Avraam Biblia ne vorbește de

Amrafel, regele Sinearului. Ori, mulţi învăţaţi, bazaţi pe inscripţiile cuneiforme, găsesc că acest rege este de fapt Hammurabi. (Unii scriu Ammurapi).

Ebreii. — După o părere aproape generală se admite că pe la anul 2000 a. Chr. un trib ebreu s'a desprins din trupul Chaldeei, din cetatea *Ur*, (oraş identificat cu oraşul Uru din inscripţiile cuneiforme), din sudul Babiloniei. Grupul, condus de cel mai bătrân, *Terah*, era idolatru şi căuta un alt loc, unde să-şi adore în linişte zeii. Mănunchiul acesta de familii, după ce poposi în Hauran, în nodul Mesopotamiei, unde se aflau păşuni mănoase, se împărţi, cum spune Biblia, după multe peregrinări, în două: o parte sub conducerea lui *Avraam* se aşeză în Canaan, iar cealaltă, sub şefia lui *Lot*, rămase în câmpia Iordanului, dincolo de fluviu. Biblia ne povesteşte astfel lucrurile: *„Şi Terah luă pe Avraam fiul său şi pe Lot fiul lui Haran şi pe Sara nora sa, femeia fiului său Avraam şi ieşiră împreună din Ur în Chasdim, ca să meargă în pământul Canaan; şi venind până la Haran (Hauran) se aşezară acolo. Iar Terah muri în Haran. Şi Dumnezeu zise lui Avraam: ieşi din pământul tău, din rudenia ta şi din casa părintelui tău şi vino în ţara ce ţi-o voi arăta... Şi Avraam luă pe Sara şi pe Lot şi toate averile ce le agonisiseră şi toate sufletele ce le câştigaseră ei în Haran şi plecă în ţara Canaan"...*

Patriarhii.—Patriarhii, se ştie, sunt: *Avraam*, *Isac* şi *Iacob*. Acesta din urmă căpătă numele de *Israel* fiindcă după cum spune legenda biblică, se luptase o noapte întreagă la Penuel, cu îngerul lui Dumnezeu. Ebreii se numiră după acesta *Israeliţi*, — *„copiii lui Israel* (Bne Israel = בני ישראל); *casa lui Israel* (Beth Israel = בית ישראל); *casa lui Iacob* (Beth Iacob = בית יעקב); apoi îşi ziseră şi *Iudei*.

Istoria Evreilor în această epocă, pe care o numim „epoca patriarhilor", este încă vagă. Din multipla îm-

pletire de povești care ni-a rămas, nu se poate deosebi cu ușurință adevărul de fantezie. Intr'ânsele se oglindesc desigur, o serie de imagini din viața necercetată a Evreilor de atunci.

Canaaniții. — In timpul acesta pământul, pe care tradiția îl numește „țara promisă", Palestina, nu era de fel o țară pustie; zice doar și Biblia: „Canaaniții locuiau atunci pământul".

Sub numele de Canaaniți se înțelegeau o sumă de popoare, cele mai multe înrudite între dânsele, care ocupau Palestina, de ambele părți ale Iordanului, înaintea Evreilor.

La nord, dincolo de fluviul Oronte, trăiau Hetiții. Aceștia exercitară primele influențe asupra Israeliților. Hetiții, care aveau o civilizație înaintată, nu erau Semiți. Ei par să fi fost de origine indo-germanică. In contact cu Semiții înfiltrați în țară, Hetiții se asimilară în așa chip, că unii îi socotesc ca făcând un corp cu Canaaniții. In reliefurile descoperite în 1888 la Sendcirli, unul din orașele principale hetite și care datează din sec. VIII a. Chr., se văd regi hetiți cu un aspect pronunțat semit, ceia ce nu se observă la Hetiții din epoca presemită.

Canaaniții erau răspândiți pe toată întinderea Palestinei până la granița Egiptului. Ei se diferențiară foarte mult datorită așezării lor geografice și ocupațiilor lor, așa că ramuri din aceiași tulpină nu se mai asemănau între dânsele.

Canaaniții care stăpâneau coasta de nord, între mare și muntele Liban, erau negustori și marinari și erau numiți Fenicieni. Orașe principale feniciene erau: Gebel sau Gebon, numit de Greci *Byblos*, apoi *Sidon* și *Tyr*.

Dintre ceilalți Canaaniți, care cași Fenicienii făceau parte din marea familie de popoare semite ce ocupară Canaanul, câteva grupări mai compacte se aflau în jurul orașelor Edrei și Kadeș din nord și Hesbon din sud.

Locuitorii orașului Iebus de lângă muntele Moria, își

ziceau *Iebusiţi.* La sud de Sidon trăiau *Hiviţii* care îşi trimeteau coloni la nord până la oraşul Hamat. Dincolo de Iordan, la nordul rîului Arnon, trăiau *Amoniţii* care se luptau mereu cu *Amoriţii.* La sudul acestui rîu locuiau *Moabiţii* care la rândul lor se răsboiau cu *Edomiţii.* Aceştia din urmă trebuiau să se apere necontenit de atacurile *Amaleciţilor* şi ale altor triburi de Arabi nomazi care cutreerau pământul dela Suez până la Eufrat şi făceau dese năvăliri în ţările Siriei. Aceşti nomazi erau aceia pe care Egiptenii îi numeau cu un cuvânt generic *Şasu,* adică prădalnici.

Regiunea Canaanului era sub influenţa culturii babiloniene. In compunerea poporului evreu intrară elemente hetite şi canaanite şi prin mijlocirea acestora suferi înrâurirea babiloniană, care era cea mai importantă.

Egiptul. — Israeliţii în Goşen. — Intâmplându-se o foamete mare, grupurile acestea din care va ieşi poporul evreu, fură silite să emigreze în ţara Nilului: *„... fiii lui Israel au pus pe tatăl lor Iacob, cu copiii şi femeile lor, în căruţele trimise de curtea egipteană, (un Iosif ajunse mare dregător acolo), şi ducând cu dânşii toată averea pe care au strâns-o în Canaan, veniră în Egipt"...*

In Egipt tribul imigrant găsi adăpost în preajma deltei Nilului, in ţara *Goşen.* Imigraţia unor triburi întregi nu era pe atunci un eveniment neobişnuit.

Se susţine de învăţaţi că pe atunci se admitea intrarea grupurilor de nomazi în Egipt. Un basorelief din veac. XIV ne arată asiatici cerând îngăduirea să vie în ţară „după obiceiul părinţilor noştri". *(Lodz,* Israël des origines au milieu du VIII siècle, p. 195). Pictura descoperită într'un mormânt la Benihassan, datând din veac XX, înfăţişează un grup de beduini, conduşi de Absa, (poate că Abisai), cerând şi el permisiunea să intre în Egipt, (idem). Această imagine pare că vine anume să arate că povestea biblică a coborîrii Ebreilor în Egipt s'a întâmplat în realitate.

In noua lor aşezare, Israeliţii o duseră la început destul de bine. Probabil că aceasta se datora faptului că Hicşoşii, care stăpâneau pe atunci Egiptul, erau înrudiţi cu

Semiții din Goșen. Mulți dintre Israeliți ajunseră la situațiuni importante la curțile faraonilor. In unele documente egiptene pare a se găsi povestea asemănătoare aceleia a lui Iosif din Biblie. (In timpul dominației Hicsoșilor, ca și mai târziu, când Egiptenii scăpară de jugul străin, Canaanul era sub suzeranitate egipteană. Politicește depindea de Egipt, dar culturalicește de Babilon).

Israeliții trăiră vreme îndelungată în țara Nilului și suferiră, în mod natural, înrâuriri egiptene. Sângele evreesc primi mult sânge egiptean, fiindcă aici ca și în Canaan, Evreii se încrucișară prin căsătorii cu locuitorii țării. Legăturile cu Egiptenii trebuiau să fi fost destul

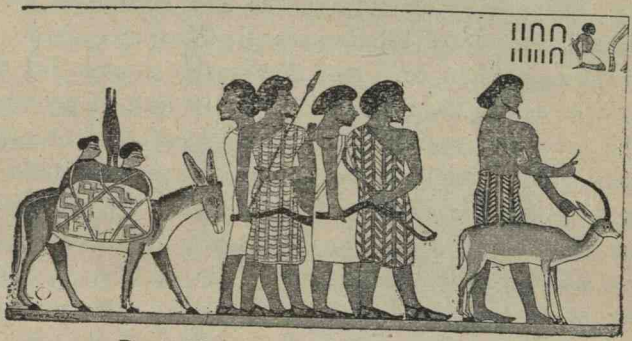

După Maspero, Hist. Anc., Ed. Hachette, Paris.

II. Sosirea unui grup de asiatici în Egipt.

de însemnate căci povestind eșirea Evreilor din Egipt Biblia zice: *„...și cu ei ieși amestecătură mare de străini"*. Influența egipteană nu lăsă însă urme adânci în sutletul evreesc.

Cu vremea, datorită schimbărilor politice, situația favorabilă de care se bucurară Evreii în Egipt, se înrăutăți. Sub domnia lui Ramses II (1326—1258), străinii printre care și Israeliții, locuitorii provinciei Goșen, din liberi cum erau, fură reduși aproape în stare de sclavie și trebuiră să execute, in mod silnic, diferite munci grele, sub amenințarea sbirilor stăpânirei. Cu miile lu-

crară la ridicarea piramidelor. Picturi murale egiptene, conservate azi în muzee, ni arată bărbați Semiți, muncind sub ordinile șefilor egipteni. Ele parcă vin să înzestreze cu figuri, relațiunile biblice despre suferințele fiilor lui Israel în Mizraim (Egipt). Evreii robiți, simțiră că erau persecutați fiindcă erau străini și instinctiv se strânseră tot mai aproape, se grupară, se cunoscură, și vrând nevrând se uniră. Se poate spune că în țara Goșen, sub împilarea egipteană, apare licărirea unei conștiințe naționale la triburile israelite.

Exodul (ieșirea) din Egipt. — Nu știm nimic positiv cu privire la viața Evreilor în Egipt și la ieșirea lor de acolo. Se pare că exodul avu loc sub *Minephtah* (Mernephtah), succesorul lui Ramses II. (Maspero crede că aceasta se petrece ceva mai târziu, sub domnia lui Seti II, pe la anul 1250 a. Chr.). Se crede însă în genere că pe la începutul sec. XIII a. Chr. plecarea Evreilor se săvârșise. Un monument ar confirma aceasta: *stela* lui Minephtah, cu inscripții hieroglife, vorbește de Israel. Monumentul acesta conține o înșirare a neamurilor învinse de Minephtah, pe la anul 1220 a. Chr., și pomenește și de spița lui Israel din Palestina, care ar fi fost decimată. Se crede că în acel timp Ebreii erau deja așezați în Canaan.

Rătăcirea prin pustiu. — *Unificarea seminților.* — Israeliții erau conduși de *Moisi.* In drumul lor ei fură siliți să treacă prin peninsula Sinai. Aici locuiau în stare nomadă și semi-nomadă, mai multe popoare înrudite cu Evreii și anume: *Keniții, Midianiții, Mineii.* Aceștia din urmă, originari din Arabia; aveau supremația politică a locului. In jurul muntelui Sinai locuiau Midianiții. La aceștia se refugiase odată Moisi, după cum ni spune legenda. Muntele *Sinai,* numit și muntele *Horeb,* avea o valoare sacră independentă de legătura ce s'a stabilit mai târziu între Israel și Iahve. Aici veneau Evreii să aducă jertfe zeului lor Iahve, după cum veneau și alte

triburi dar pentru alţi zei, fiindcă muntele era considerat sfânt prin sine însuşi.

Evreii, datorită nesiguranţei în care trăiau, fură siliţi să închee alianţe cu neamurile înrudite din peninsulă. Erau alianţe în vederea apărării, dar mai ales în vederea procurării hranei. Luptele cele mai importante se dădeau pentru stăpânirea unui izvor, sau a unui loc de păşune. Incetul cu încetul, se stabiliră între popoarele acestea şi alte soiuri de legături, decât cele întemeiate pe interese materiale: legături de concepţii şi credinţe. Triburile înrudite, trăind laolaltă aceeaşi viaţă, îşi unificară tradiţiile, credinţele şi superstiţiile şi se contopiră. Ceea ce a contribuit la aceasta a fost şi împreţurarea că grupurile erau silite, prin forţa lucrurilor, să se adune în acelaşi loc, spre a aduce sacrificii zeilor, înainte sau după bătălii. In mica peninsulă pustie erau puţine câmpii care puteau corespunde acestor nevoi religioase. Israeliţii din Goşen, unindu-se cu neamurile înrudite lor, creeară bazele viitorului, popor evreu. Până la închegarea lui definitivă va mai trece însă multă vreme. Să notăm deocamdată că în epoca aceasta aspră şi de nesiguranţă a *„rătăcirii Evreilor prin deşert"*, s'a produs înmănunchierea tulpinelor din care se va naşte poporul Israel. Unificarea seminţiilor israelite prin cultul zeului comun Iahve, se desăvârşi la locul numit *Kadeş-Barneea* (Ain-Kadeş). Acolo a fost ultimu popas al Evreilor înainte de asaltul lor pentru cucerirea Canaanului.

Unii cred că Iahve a fost la început un zeu al furtunii, al tunetului, al forţelor cereşti. Asupra înţelesului şi originei acestui nume mai există controverse. Biblia explică astfel sensul cuvântului Iahve (când vorbeşte de misiunea lui Moisi de a scoate pe Israeliţi din Egipt, *Exod*, 3, 13, 14, 15): „Moisi a zis lui Dumnezeu: Iată, când mă voi duce la copiii lui Israel, şi le voi spune: Dumnezeul părinţilor voştri m'a trimis la voi, şi mă vor întreba: care este numele lui? ce le voi răspunde? Dumnezeu a zis lui Moisi, *Eu sunt cel ce sunt*. Şi a adăogat: Vei răspunde copiilor lui Israel astfel: Cel ce se numeşte *„eu sunt"* m'a trimis la voi. Dumnezeu a mai zis lui Moisi,

Așa să vorbești copiilor lui Israel: *Iahve*, Dumnezeul părinților voștri ... Avraam, Isaac și Iacob... m'a trimis la voi".

Acest *eu sunt cel ce sunt* se tălmăcește în mod obișnuit prin *cel ce există*, adică *cel ce e etern, Eternul. (Lodz)*. Este greșită pronunțarea *Iehova*. Invățații sunt de acord că în cultul israelit numele lui Dumnezeu se exprima *Iahve*.

In textul ebraic numele acesta se scrie cu 4 consoane: I, H, V, H, (יהוה). Nimeni nu îndrâznea să-l pronunțe, poate, fiindcă după credința generală antică, numele conținea chiar puterile divine. Numai marele preot exprima odată pe an, în ziua de *Iom-Kipur*, în timpul slujbei religioase, numele divin de Iahve. Cuvântul generic pentru a-l desemna pe Dumnezeu, în limbile semite este *el* (אל) sau pluralul *elohim* (אלהים).

Moisi. — Intreaga epocă a formațiunii poporului evreu stă sub dominația figurii legendare și supra umane a lui Moisi. In adevăr, opera lui a fost creearea unui popor prin întemeerea unei religii. Moisi era mistuit de voința uriașă de a clădi o lume nouă, cu un nou crez și un nou destin. Nu dogmele îl interesau, nici obiceiurile religioase, ci sufletul omenesc, un suflet nou, cu o chemare nouă și înaltă. Cu această nouă chemare morală el a cimentat triburile israelite, dându-le o energie unică.

Existența reală a lui Moisi nu-i demonstrată. Nu putem totuși spune că nu a existat. Aceasta, fiindcă marile idei nu se nasc din gol; ele cresc într'o conștiință individuală. La baza unei opere populare găsim totdeauna o personalitate care îi dă tăria și elementul unității. Desigur că o religie nu poate fi produsul unui singur om, — dar e tot așa de sigur că nu se poate concepe unitatea și avântul unei religii, fără influența unei voințe de fier și a unui geniu ca acele ale lui Moisi.

Insemnătatea lui nu stă însă în faptul că a reunit o serie de triburi sub conducerea lui, și că le-a impus cultul lui Iahve. Evreii se închinaseră doar și înainte lui Iahve și veniseră la muntele Sinai anume pentru aceasta. Iahve era și zeul *Keniților*, și aceștia în orice caz îi se închinaseră cu mult timp înaintea Israeliților, și se susține chiar, de unii, că dela aceștia l'au luat Ebreii. (Pro-

fesorul Lodz combate această din urmă teorie). Valoarea operei lui Moisi rezidă în noua lui concepția a dumnezeirii. Iahve fusese un zeu care întruchipa anumite forțe ale naturei, și căruia credincioșii îi se rugau pentru a-i ajuta în luptele lor penibile pentru existență. Originalitatea și însemnătatea înfăptuirii lui Moisi constau în aceea că în vremea aceea grea, când viața popoarelor era un șir de neîntrerupte războaie, el avu eroismul de a-l transformă pe Iahve într'un zeu al *dreptății*.

Ceea ce i-a dat lui Moisi putința de a săvârși marea lui reformă spirituală, a fost caracterul special al relațiunii dintre Iahve și poporul său. In adevăr triburile se uniră într'o epocă plină de greutăți. Datorită nestabilității și neliniștei, Iahve, zeul care le sfinți unificarea, era privit ca un ocrotitor și un salvator. El da odihnă și belșug, el apără de dușmani. Pentru Israel în formație, Iahve era un scut și un îndreptar: *„Domnul mergea înaintea lor, ziua într'un stâlp de nor, ca să-i călăuzească pe drum, iar noaptea în stâlp de foc, ca să-i lumineze"*, ne spune Biblia. Evreii așteptau dela Iahve realizarea tuturor fericirilor posibile. Unirea dintre Israel și Dumnezeul său, fu consfințit printr'un dicton: *„Iahve zeul lui Israel, Israel poporul lui Iahve"*. In închipuirea oamenilor, legământul dintre dânșii și Dumnezeu era efectiv, real, ca între om și om, sau între rege și supuși, în așa fel că Israeliții se simțeau nu numai credincioșii, dar și supușii lui Iahve. El era pentru dânșii zeul și regele lor. Orice atingere adusă lui Iahve, sau cultului, era privită ca o crimă capitală și pedepsită în genere cu moartea. Moisi ținu seamă și se folosi de imensa putere pe care Iahve o avea asupra triburilor evreești. El păstră unele datine și credințe străvechi, dar adaose vechiului zeu, o sumă de atribute noi, de ordin moral, cu care transforma și divinitatea și poporul care i se închina.

In adevăr, după ce-și pregăti poporul, Moisi anunță că ahve cere pe lângă sacrificii, sau alte manifestări reli-

gioase, şi îndeplinirea multor porunci morale. Iată unele referitoare la străini şi vrăjmaşi :

„Să nu chinuiţi pe străini şi să nu-i asupriţi, căci şi voi aţi fost străini în ţara Egiptului".

„Dacă întâlneşti boul vrăjmaşului sau măgarul lui rătăcit, să i-l duci acasă".

„Dacă vezi măgarul vrăjmaşului tău, căzut sub povara lui, să nu treci pe lângă el, ci să-l ajuţi să ia povara de pe măgar".

„Să nu nedreptăţeşti pe simbriaşul sărac şi nevoiaş, fie că este unul din fraţii tăi, fie că este unul din străinii care locuesc în ţara ta, în cetăţile tale".

„Să nu te atingi de dreptul străinului..."

„Când îţi vei secera ogorul şi vei uita un snop pe câmp, să nu te întorci să-l iei: să fie al străinului, al orfanului şi al văduvei, pentru ca Dumnezeu să te binecuvânteze".

„Când îţi vei scutura măslinii, să nu culegi a doua oară roadele rămase pe ramuri : ele să fie ale străinilor, ale orfanului şi ale văduvei".

Când Moisi reuşi să convingă pe Evrei, că Iahve, vechiul lor zeu, li pretinde şi realizarea unor comandamente morale, reforma lui fusese îndeplinită. Israeliţii primiră şi executară noile porunci, cu aceeaşi frică şi rigurozitate cu care îndeplineau prescripţiile care erau presupuse că izvorăsc din voinţa divină. Astfel, întemeindu-se pe legământul poporului cu Iahve, Moisi sădi în sufetele evreeşti, în mod definitiv şi hotărâtor, sămânţa infinit de fecundă a principiilor morale. El îi obligă pe Israeliţi să respecte viaţa şi avutul aproapelui, cu aceeaşi sfinţenie cu care păzeau ceremonialul complicat al cultului. Iată cuprinsul *Decalogului*, cum apare în capitolul XX, vers. 3—17 din *Exod :*

Să nu ai alţi dumnezei afară de Mine.

Să nu-ţi faci chip cioplit, nici vreo înfăţişare a lucrurilor cari sunt sus în ceruri, sau jos pe pământ, sau în

apele mai de jos de cât pământul. Să nu te închini până la pământ înaintea lor, şi să nu le slujeşti; căci Eu, Domnul, Dumnezeul tău, sunt un Dumnezeu gelos, care pedepsesc nelegiurea părinţilor în copii până la al treilea şi la al patrulea neam al celor ce Mă urăsc, şi Mă îndur până la al miilea neam de cei ce Mă iubesc şi păzesc poruncile Mele.

Să nu iei în deşert numele Domnului, Dumnezeul tău, căci Domnul nu va lăsa nepedepsit pe cel ce va lua în deşert numele Lui.

Adu-ţi aminte de ziua de odihnă, ca s'o sfinţeşti. Să lucrezi şase zile, şi să-ţi faci lucrul tău. Dar ziua a şaptea este ziua de odihnă închinată Domnului, Dumnezeului tău: să nu faci nici o lucrare în ea, nici tu, nici fiul tău, nici fiica ta, nici robul tău, nici roaba ta, nici vita ta, nici străinul tău care este în casa ta. Căci în şase zile a făcut domnul cerurile, pământul şi marea, şi tot ce este în ele, iar în ziua a şaptea s'a odihnit: de aceea a binecuvântat Domnul ziua de odihnă şi a sfinţit-o.

Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta, pentru ca să ţi se lungească zilele în ţara, pe care ţi-o dă Domnul Dumnezeul tău.

Să nu ucizi.

Să nu făptueşti adulterul.

Să nu furi.

Să nu mărturiseşti strâmb împotriva aproapelui tău.

Să nu poftesti casa aproapelui tău; să nu poftesti nevasta aproapelui tău, nici robul lui, nici roaba lui, nici măgarul lui, nici vreun alt lucru, care este al aproapelui tău.

Cele zece porunci n'au fost săpate numai în piatră, ci şi în inimile fiecărui Evreu. Ele alcătuiră legământul intervenit între credincioşi şi Dumnezeu.

Poporul evreu, înzestrat cu o religie nouă, primise fără să ştie, un cod de legi şi o temelie morală. Astfel, personalitatea lui Moisi, care a gravat, cu zeci de secole în urmă, pe frontispiciul umanităţii, fundamentele moralei eterne, capătă în perspectiva miilor de ani, proporţii uriaşe,

Astfel, religia evreească însemna încă dela originea ei morală evreească — și, având într'ânsa principiile umanității, va fi mai târziu născătoarea religiei lumii.

Unii opun legilor lui Moisi, codicele regelui Hammurabi, alcătuit cu vre-o mie de ani înaintea apariției primului profet. Lucrarea marelui legislator babilonian nu poate micșora cu nimic opera lui Moisi. Hammurabi a făcut un cod de legi menite să dee închegare solidă statului său absolutist. El nu se ocupă însă de sufletul poporului. Pe el îl preocupau chestiunile materiale ale vieții de stat. De aceea legile lui sunt legi juridice, nu însă legi morale. Moisi, care cunoscu poate legile babiloniene și le utiliză, nu a creat un cod de legi, ci un sistem de morală, ceea ce e cu totul altceva. Deosebirile dintre principiile lui Hammurabi și cele ale lui Moisi sunt organice. Avem față în față două opere clădite pe două planuri diametral opuse. (Vezi Codul lui Hammurabi tradus și prefațat de diacon *T. Negoiță*, 1935). E drept că Moisi ținu seamă de rezistențele tradiției și păstră pe cât se putu, credințele și obiceiurile populare, dar ele nu îngreuiară desvoltarea vieții religioase. Riturile și tradițiile, neintrând în cadrul poruncilor lui Moisi, căzură pe al doilea plan.

Cucerirea Canaanului.—(cca. 1186 a. Chr.) Părăsind cantonamentul lor din Kadeș-Barneea, Israeliții porniră spre granițele Canaanului. Triburile evreești din care se compunea națiunea în formație, erau în număr de 12: Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Issachar, Gad, Asser, Iosif (compus din triburile Efraim și Manasse) Beniamin, Dan și Naftali. Două din acestea, Iuda și Simeon se îndreptară direct spre nord, adică spre Palestina, și se instalară în jurul localității Hebron. Grosul triburilor o luă însă spre răsărit, ocoli coasta sudică a mării Moarte și înaintă spre câmpiile roditoare ce se întindeau în răsăritul mării. Ele nu se putură opri acolo fiindcă îi împingeau din urmă marea masă a populațiilor deșertului, care se îndreptau și ele spre aceleași locuri. Triburile fură silite să treacă Iordanul.

Cucerirea țării nu fu lucru ușor și nu se efectuă de tot poporul odată. Canaaniții rezistară cu înverșunare, ținând piept la hotare, atacurilor israelite. Imprejurări po-

litice extrem de favorabile, veniră în ajutorul Evreilor. Palestina era împărțită, înainte de cucerirea israelită, în o sumedenie de state mici și neînsemnate. De multe ori statul se compunea dintr'un singur oraș. Stătulețele, guvernate de regi sau de prinți, erau într'o perpetuă rivalitate, și toate vasale Egiptului. Din izvor egiptean cunoaștem o sumă de astfel de orașe-regate : Gaza, Askalon, Gath, Ghezer, Lachiș, Iebus, Meghiddo, Taanach, Akko... Micile regate aveau cetăți înzestrate cu turnuri, cisterne de apă, porți ferecate și ziduri puternice de apărare. Locuitorii se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor, cultura viței de vie și comerțul. Documentele egiptene ni vorbesc de localități din valea Iesreel, renumite în construirea carelor de fier. S'au descoperit numeroase obiecte din acea epocă care vădesc o civilizație destul de înaintată. Prin țară treceau marile drumuri comerciale, care legau Răsăritul cu malurile Nilului.

In epoca de care ne ocupăm, deci pe la anul 1200 a. Chr., puterea faraonilor ca și a Hetiților, trecea printr'o fază critică. Pe de altă parte, în Canaan, principii stătulețelor hărțuindu-se mereu în lupte inutile de ambiții, își slăbiseră forțele. Triburile evreești nu încetară de a bate la porțile țării. Regii statelor din Palestina, surprinși în toiul războaielor lor mărunte, fură în nepuință de a se opune atacurilor dela hotare. După lupte numeroase, triburile izraelite izbutiră în cele din urmă să treacă granițele Palestinei.

Intre timp, înainte ca Ebreii să fi trecut fluviul, Moisi, marele lor conducător, muri fără să fi putut pune piciorul în țara promisă. Biblia ni spune : „Moisi s'a suit din câmpia Moabului pe muntele Nebo, pe vârful Pisga, cel în fața Ierichonului. Și Domnul i-a arătat tot pământul de la Galaad până la Dan, tot ținutul lui Naftali, țara lui Efraim și Manasse, pământul lui Iuda până la marea de apus, partea de miază-zi, împrejurimile Iordanului, valea Ierichonului până la Zoar și i-a zis: acesta este

pământul pe care cu jurământ l'am promis lui Avraam, Isaac și Iacob. Ți l'am arătat ca să-l vezi cu ochii, dar într'ânsul nu vei intra... și Moisi, robul lui Dumnezeu, muri acolo, în țara Moabului... și Domnul l'a îngropat în vale, față în față cu Bet-Peor. Nimeni nu i-a cunoscut mormântul până în ziua de azi". Viața ca și moartea lui Moisi au fost împodobite de Evrei cu numeroase și minunate legende, care constitue, pentru această unică figură, cel mai frumos omagiu al masei anonime.

Ocuparea Canaanului se făcu cu încetul și după noui și numeroase lupte. Fortărețele regilor canaaniți, își păstrară multă vreme independența, în mijlocul cuceritorilor. De la primele atacuri până la deplina luare în stăpânire a pământului, putem socoti că au trecut mai bine de 200 de ani.

Palestina. Nume. Schiță geografică. — Țara pe care o cuceriră triburile israelite avea diferite numiri. Babilonienii o numeau *Amuru*, înțelegând și Siria. Egiptenii îi spuneau *Haru* sau *Retenu*. In documente egiptene din veac. XIV găsim expresiile Kinahi, Kinana, care corespund biblicului *Kenaan, ereț kenaan*. Evreii după stabilirea lor în Canaan, numiră pământul „țara Israel", (ereț israel). Mai târziu, în epoca talmudică e denumit pur și simplu „țară" (ereț). Grecii i-au dat numele de Palestina, pe care l'a păstrat și azi, extinzând țării întregi numele de *peleșet*, pe care îl avea șuvița de pământ, de la sud de Iaffa, locuită de Filistieni = *peliștim*.

Palestina este o fâșie de pământ lungă de 220 km. și lată de 90 km., pe care se găsesc reunite mai toate mediile geografice posibile. Sufletul evreesc, în care se luptă deseori tendințe contradictorii, a fost desigur influențat de natura și caracterele curioase ale țării.

Ceea ce dă Palestinei un aspect geografic deosebit, este linia aproape dreaptă a Iordanului și a mării Moarte. Izvorând din poalele muntelui Hermon, al cărui vârf, acoperit de zăpezi eterne, atinge înălțimea de 2700 m., Iordanul curge încet la vale, prin câmpia Huleh, trece prin marea plină de trestii și stuf, numită marea sau lacul Merom, străbate marea Kineret — (numită încă și ma-

rea Galileei, marea Tiberiadei sau Genezaret), şi se varsă în marea Moartă. Marea aceasta cu maluri stâncoase şi abrupte, cu înfăţişarea dezolantă şi bizară, prezintă cea mai mare depresiune de pe glob: 394 metri sub nivelul mării Mediterane. In jurul mării Moarte, până la mari distanţe, nu poate trăi nici o vietate, din cauză că pământul e plin de sare. Totuşi, pe malurile mării se găseau câteva oaze minunate, renumite prin pădurile lor de palmieri sau plantele lor balsamice.

Ţara este în genere muntoasă. La nord avem ramificaţii ale Libanului şi Antilibanului. Câmpia Iesreel care se întinde la sudul ultimelor ramificaţii ale acestor munţi, împarte Canaanul în două ţinuturi: Galileea la nord, Samaria şi Iudeea la sud.

Muntele Carmel mărgineşte câmpia Iesreel la apus; de cealaltă parte a şesului se ridică munţii Gilboa şi Tabor. In Samaria găsim munţii Garizim şi Ebal. In centrul ţării, şi foarte apropiat de Iordan, se întinde şirul munţilor Iudeei. Spre apus, adică spre mare, munţii coboară uşor, formând câmpiile, spre răsărit însă, terenul este foarte accidentat şi nepotrivit pentru agricultură.

Şesul care se întinde la sud de muntele Carmel, este împărţit în două de fluviul Naar-Rubin: la nord se află câmpia Saron, la sud câmpia Sefelah. Câmpia aceasta foarte roditoare, era ţara Filistienilor. Câmpia Saron, lungă de vre-o 100 k. m. este foarte îngustă şi atinge abea 20 km. lăţime la Iaffa.

La nord de Carmel se află un golf semi-circular în care se varsă fluviul Kişon, după ce a străbătut câmpia Iesreel.

Majoritatea oraşelor de seamă ale vechiului Canaan precum: Hebron, Betleem, Ierusalim (Iebus), Bethel, Sichem, Samaria, erau aşezate în preajma munţilor. Aceasta, fiindcă în antichitate drumurile comerciale ce străbăteau Palestina, treceau prin munţi, căci în văi lucrul era mai greu datorită numeroaselor cursuri de apă.

In cea mai mare vecinătate se poate întâlni vegetația cea mai variată.

Toate aceste contraste, îngrămădite într'un spațiu relativ mic fac din Palestina o țară cu aspecte neobișnuite.

Soarta acestei țărișoare va fi în bună parte determinată de faptul că se afla între cele două mari vechi puteri: Babilon și Egipt. Prin Palestina străbăteau importante drumuri comerciale care legau răsăritul cu apusul și nordul cu Arabia.

ISRAELIȚII IN CANAAN

Iosua.—După moartea lui Moisi veni în fruntea Evreilor *Iosua ben Nun* (fiul lui Nun). Conducător priceput și viteaz, Iosua moșteni toată autoritatea marelui profet. El conduse triburile Israelite dincolo de Iordan, zdrobi rezistența Canaaniților și cuceri țara. Biblia ni spune cu simplitate: *„Iosua a zis poporului: sfințiți-vă, căci mâine Domnul va face lucruri minunate în mijlocul vostru; iar preoților le-a zis: luați chivotul legământului și treceți înaintea poporului... Poporul a ieșit din corturi ca să treacă Iordanul, și preoții care duceau arca alianței au pornit înaintea poporului... și tot Israelul a trecut Iordanul"*. Astfel, tradiția vrea ca înaintea cetelor de Israeliți care porneau spre pământul făgăduinții, să fi fost purtată de către leviți, arca alianței, ca un simbol perfect al unirii lor.

Triburile Ruben, Gad și jumătate din Manasse, găsind pământ bun la răsăritul Iordanului, nu mai intrară în Canaan. Celelalte seminții trecură fluviul și cantonară la locul numit Gilgal. De aici lada alianței fu transportată la Silo, unde rămase mai mult timp. In arca alianței se păstrau cele două lespezi de piatră pe care se aflau gravate cele zece porunci. Ea era depozitara divinității și avea în ochii Evreilor aceleași virtuți și puteri ca și

Iahve, fiindcă lada era presupusă a fi lăcaşul pământesc al acestuia.

Preoţii, în frunte cu *Pinehas*, îşi stabiliră reşedinţa deocamdată la Gilead, iar Iosua la Timnat-Heres. Primul oraş cucerit fu Iericho. Pe rând căzură apoi: Ai, Bethel şi Sichem. Aşezat în inima Canaanului, Sichem deveni în curând un fel de capitală. Iosua îşi mută acolo reşedinţa şi ridică lui Iahve un altar pe muntele Ebal.

Vremea care urmă, fu plină de nesfârşite lupte grele şi adesea nenorocite. Evreii, conduşi de Iosua, avură ce-i dreptul numeroase izbânzi, dar greutatea cea mare venea după victorie. Bucata de pământ dobândită, trebuia mereu apărată în contra atacurilor necontenite ale băştinaşilor. După toate războaiele lor cu Canaaniţii, situaţia Evreilor era încă departe de a fi bună. Cauza era lipsa unui plan unitar de luptă. Triburile se îngrijeau mai mult de interesele lor particulare şi se aşezau unde nimereau.

La un moment dat Evreii se pomeniră răzleţiţi printre popoarele Canaanului. Aceştea stăpâneau cetăţile cele mai importante ale ţării: Beth-Şemeş, Meghido, Iebus, Gibeon, Askalon, drumurile comerciale şi coasta mării dela Akko până la Beth-Şean. Din această pricină Ebreii, în loc să alcătuiască un singur trup, formau trei grupe distincte şi izolate între dânsele de diferitele neamuri ale Canaanului. In centrul ţării se aflau Efraim, Beniamin şi Dan, la sud triburile Simeon şi Iuda, iar la nord Issachar, Asser, Naftali, Zabulon şi parte din Manasse. Numai tribul Levi, urmând perceptele lui Moisi, rămase fără proprietăţi. Marele profet se temu că leviţii, imitând pe preoţii egipteni, vor râvni la cele lumeşti şi vor uita de cele sfinte. De aceea el impuse preoţilor să aibă o singură ţintă: sanctuarul — şi o singură preocupare: legea. Leviţii trăiau în Silo unde se înălţă un altar şi se construi tabernacolul în care se păstra chivotul sfânt. Mulţi dintr'ânşii, păstrându-şi caracterul lor preoţesc, se răspândiră în popor.

Când Iosua muri, situaţia poporului era grea: era înconjurat de duşmani şi n'avea conducător căci Iosua nu lăsase urmaş. Fenicienii se împrietenură cu Evreii, dar Filistenii, Idumeenii, Moabiţii şi Amoniţii, continuau să-i atace. Rezistenţa Israeliţilor fu minimă. Le lipsea nu numai unitatea politică dar mai ales cea religioasă, care în vremurile acelea, alcătuia forţa elementară şi supremă a unei naţiuni. Israeliţii uitară de Iahve şi serviră diferitor zeităţi canaanite. Se poate spune că decadenţa religioasă avu de efect decadenţa politică, şi ambele la un loc făcură ca duşmanii Israeliţilor să-i poată bate cu uşurinţă.

Epoca judecătorilor. — In asemenea condiţiuni începură, după moartea lui Iosua, războaiele disperate care zguduiră adânc triburile, refăcându-le şi retopindu-le în unitatea lor primitivă.

Epoca aceasta, vitejească şi dureroasă, care precede închegarea poporului Evreu, se numeşte epoca *judecătorilor.* Judecătorii nu au fost conducătorii întregii naţiuni ci numai a câte unui singur trib. Deşi numiţi *şoftim*, adică judecători, ei nu erau totuşi chemaţi numai ca să judece. Ei au fost eroii timpului, vitejii lui Israel, care i-au apărat de duşmani şi de păgânism. Ei animară triburile şi organizară rezistenţa. Ei apăreau pe neaşteptate ca trimişi însufleţiţi de spiritul lui Iahve, acolo unde nevoia era mai mare, chemaţi parcă de nenorocirile momentului, înflăcărau oştirile, şi le duceau la izbândă. Misiunea lor terminată, ei dispăreau în mulţime. Judecătorii n'au fost în stare să unească triburile în mod definitiv. Intâmplările din acest timp ni sunt povestite de Biblie în *Cartea Judecătorilor.*

Privită în linii mari, epoca aceasta prezintă trei caracteristice, care constitue cele trei note dominante ale ei, (Le redăm după L. Desnoyers).

a) Evreii îşi schimbară organizaţia şi felul de viaţă, devenind *sedentari* şi *agricultori.* Ei, popor de origine

nomadă, avură multe de învățat dela Canaaniți. Aceștia aveau o civilizație destul de înaintată și fiind stăpânitorii cetăților și drumurilor mai importante, erau și singurii stăpâni ai comerțului țării. Ei erau negustorii, în opoziție cu Evreii, care, locuind câmpiile se ocupau cu agricultura și formau pătura țărănească. Din această pricină, în limbajul vremii, cuvântul de „negustor" avea acelaș înțeles cu cel de *canaanit*, sau cel de „orășan". Evreii încă nu cunoșteau comerțul și se feriau de dânsul ca de ceva nepermis. Repulziunea aceasta pentru negoț și predilecția pentru munca câmpului și meserii, va mai perszista multe secole, până târziu în epoca redactării Talmudului.

Disprețul pe care foștii nomazi îl manifestau pentru comerț, nu era un caracter specific al Israeliților, după cum nu va fi nici mai târziu, atracția sau pr ceperea lor în treburile negoțului. Aceasta fiindcă în ambele cazuri avem de a face cu efectele naturale ale unor numeroase împrejurări de ordin politic, geografic, economic, etc., care intervin în evoluția oricărui popor și-i determină manifestările.

b) Triburile israelite, sub amenințarea dușmanilor, renunțară treptat, treptat la ambițiile lor particulare, în vederea unei acțiuni *unitare*. Tendința către unire se concretiză abia la sfârșitul epocii în dorința Evreilor de a avea un rege. Regalitatea însă formează o altă epocă.

c) Perioada judecătorilor ne prezintă marea incordare *a yahveismului* în luptă cu păgânismul, și triumful ui Iahve asupra zeilor din Canaan. Evreii primiseră religiile Canaaniților, mai simple și plăcute de cât prescripțiile sobre ale lui Moisi: *„...și copii lui Israel au locuit în mijlocul Canaaniților, Hetiților, Ammoniților, Fereziților, Heviților și Iebusiților, au luat de neveste pe fetele lor și au dat de neveste fiilor lor pe fetele lor și au slujit dumnezeilor lor"*. Ei nu făceau decât să se reîntoarcă la vechile lor rituri. In asemenea împrejurări *„marele mi-*

racol al acestei perioade", cum se exprimă L. Desnoyers, „*este că yahveismul n'a dispărut pentru totdeauna în acel abis de erori, plăceri și corupții*". Victoria Evreilor înseamnă și victoria lui Iahve.

*

Istoria reală a epocii e greu de deslușit. Am văzut aspectul ei general.

Iată o serie de judecători și faptele lor mai de seamă.

1. Cel mai vechiu document al timpului este cântecul profetesei *Debora* (Cartea Jud. cap. 4 și 5), în care ni se vorbește de lupta pe care câteva triburi o purtară în contra lui Iabin și aliaților săi, pentru eliberarea nordului Palestinei. ... „Evreii strigară către Iahve, căci Iabin avea nouă sute de cară de fier și de două zeci de ani apăsa cu putere pe copiii lui Israel. Pe vremea aceea judecător în Israel era proorocița Debora. ...Ea ședea sub smochinul Deborei, între Rama și Bethel, în muntele Efraim și copiii lui Israel se suiau la ea ca să fie judecați... Ea trimise după Barak .." Așa începe povestea care însoțește imnul Deborei. Cântecul acesta, o minunată pagină a celei mai vechi poezii ebraice, preamărește în versuri înflăcărate, izbânda pe care o avură Evreii.

„*Binecuvântați pe Domnul!*
„*Voi cari călăriți pe măgărițe albe,*
„*Voi care ședeți pe covoare,*
„*Și voi care umblați pe drum, cântați!*
„*Arcașii din mijlocul adăpătoarelor*
„*Să laude cu glasul lor binefacerile Domnului,*
„*Binefacerile cârmuirii sale în Israel*".

Lupta fu condusă de *Barak* din tribul Naftali.

2) Un alt eveniment, tot atât de important, fu respingerea dușmanilor de la granițe. Moabiții, Edomiții, Am-

moniții, și alți Semiți nomazi, amenințau Canaanul. Israeliții trebuiră să-și întărească hotarele. In luptele cu acești dușmani din afară, se remarcă *Ehud*, un erou din tribul Beniamin. El bătu și alungă pe Moabiții și Amaleciții care ajunseră până la Iericho.

După Maspero, Hist. Anc., Ed. Hachette, Paris.

III. Luptător moabit.

3) *Ieftah* se luptă cu Moabiții și Amoniții.

4) *Ghedeon*, poreclit Ierubaal, alungă pe Midianiții care prădau partea răsăriteană a Iordanului. Ghedeon este interesant și prin aceea că a vrut sa întemeeze un regat, bazându-se pe autoritatea militară câștigată în

războaie. Imbătat de succesele sale în contra Midianiţilor el îşi asigură conducerea puternicului său trib Manasse, şi îşi stabili reşedinţa la Ofra. Aci ridică un altar lui Iahve şi, încetul cu încetul, îşi închegă un regat după modelul micilor state canaanite. Fiul său *Abimeleh*, după ce-şi ucise toţi fraţii, căută să domnească în Sichem. Poporul însă nu-l putu suferi, se răzvrăti şi din regatul înfiripat de Ghedeon, nu rămase nici o urmă.

* * *

Luptele cu Filistenii. — După toate victoriile înregistrate, Israeliţii rămaseră totuşi izolaţi. Mai ales un duşman din sud era de temut: era neamul Filistenilor. Am văzut că în partea aceasta a Palestinei veniseră triburile Simeon şi Iuda. Simeon fusese distrus aproape în întregime, iar resturile lui se contopiră cu tribul Iuda. Acest trib contractase oarecare legături cu Canaaniţii, ocupase oraşele Hebron şi Arad, dar nu putu răzbate mai sus. Tribul Iuda era, ca şi la începutul epocii, izolat de triburile din nord. Filistenii nu-i lăsau pe Evrei să ocupe câmpia şi îi tot îngrămădeau în munţi.

Filistenii, popor de neam aric, înrudit cu Hetiţii erau şi ei noi veniţi în Canaan. In ebraică erau numiţi „Peliştim". Ei înfiinţară încă din vremea lui Ramses III, regatul celor cinci oraşe confederate: Gaza, Askalon, Asdod, Gath şi Ekron. Asimilându-se cu Canaaniţii, ei adoptară limba şi religia acestora, devenind oarecum şi ei Canaaniţi. Armata lor era renumită. Filistenii erau foarte războinici. Pe mare flota lor pornită din Askalon atacă şi cuceri Sidonul, cetatea Fenicienilor. Pe uscat se îndreptară contra Evreilor.

Originea rivalităţilor, se pierde, ca şi întreaga epocă de altfel, în negura ipotezelor. Conflictul se născu probabil din pricina unor drumuri comerciale, care legau Egiptul cu Damascul, la care râvneau Filistenii şi care

căzuseră în mânile Israeliților. Primele ciocniri au fost susținute de tribul Dan care forma un fel de avantpost al triburilor din interiorul țării. Daniții luptară cu vitejie, dar nu putură păstra terenul. Minunatele legende despre isprăvile lui Samson, se referă la războaiele tribului Dan. Ele sunt povestite în capitolele 13, 14, 15 și 16 din cartea judecătorilor, fiindcă Samson a fost și el judecător în Israel. In cele din urmă tribul Dan se retrase la nord. Filistenii, bine înarmați și numeroși, continuară atacurile.

Evreii trecură prin vremuri grele. Bătrânul *Eli*, om înțelept și evlavios, care era pe atunci mare preot în Silo, îmbărbătase câtva timp pe luptători, sfătuindu-i mereu se se unească. Când situația se înrăutăți, Israeliții alergară la marele preot, cerându-i să li încredințeze arca alianței, spre a o duce cu dânșii în luptă. Ei credeau că în modul acesta își vor atrage ajutorul divin *„...și poporul trimise la Silo și se aduse de acolo chivotul alianței... și când fu adus în tabără, tot Israelul a scos strigăte de bucurie de se cutremură tot pământul... și Filistenii auzind vuetul acela se încredințară că arca lui Iahve venise în tabără“*. Dar soarta Evreilor nu li-a fost bună nici de data aceasta : ei fură învinși. Lada alianței cu tablele legii, căzu în mânile Filistenilor. Bătrânul Eli, auzind această veste, muri de durere. Biblia spune : *„...și Filistenii se luptară și Israel fu bătut și fiecare fugi la cortul său... și era ucidere mare foarte, că din Israel căzură trei zeci de mii de pedeștri și chivotul legii fu luat iar cei doi fii ai lui Eli, Chofni și Pinehas, muriră... Și un om din Beniamin alergă dela locul de luptă și veni în aceeași zi la Silo cu vestmintele rupte și țărnă pe cap... și amintind de chivotul lui Dumnezeu, Eli căzu pe spate, în laturea dinspre poartă și-și frânse gâtul și muri“...*

Dar după câteva luni arca fu retrimisă. Ea fu instalată la *Kiriat-Iearim*. Filistenii așezară trupele de ocupație în orașele israelite.

Profetul Samuel. — In epoca de restrişte şi demoralizare, care urmă după înfrângerea israelită, trăia la Rama un bărbat înzestrat cu înalte însuşiri morale, un om al vremii: profetul *Samuel*, fiul lui Elkana. In anii tinereţii sale, Samuel slujise la sanctuarul din Silo sub conducerea lui Eli. Indurerat de statea de decădere a Evreilor, el începu să predice vechea credinţă în Iahve. El câştigă inimile Evreilor. Oamenii vorbeau de dânsul ca de un nou Moisi. Samuel predica unirea triburilor şi cultul lui Iahve. El îşi avea reşedinţa la Miţpa.

(Cu ajutorul leviţilor el organiză serviciul religios şi compuse cântece de slavă pentru Atotputernicul. Primii *psalmi* datează din timpul lui Samuel). Cuvintele lui îmbărbătară pe Evrei şi li arătară desigur nevoia unei sforţări comune spre a putea învinge pe Filisteni. Ei se gândiră că un singur şef, un singur rege, având conducerea tuturor triburilor, i-ar putea duce la izbândă. Samuel se opuse acestor tendinţe spunând că singurul lor stăpân este Iahve. Dar bătrânii triburilor, venind la dânsul îl rugară stăruitor să li aleagă un rege, şi în cele din urmă, el se supuse şi li alese unul.

Astfel regalitatea la Evrei se născu în vremuri de grele nevoi.

REGALITATEA

Saul. — (1030—1011 a. C.). Sorţii căzură asupra lui Saul, fiul lui Kiş, din tribul Beniamin. Regele fu uns de către Samuel, care se adresă poporului cu aceste cuvinte: *„Iată bărbatul pe care Dumnezeu vi l'a hărăzit ca rege. Altul asemenea lui nu se află în întreg poporul"*. Mulţimea strigă: „Să trăiască regele".

Saul era şeful armatei tribului său. La început, regatul său cuprindea—asemenea aceluia a lui Ghedeon despre care s'a pomenit—tribul Beniamin şi câteva triburi vecine. Dar, pe măsură ce nevoia şi desnădejdea creşteau, Israeliţii veneau de se înrolau sub steagul lui Saul. Sub

biciul Filistenilor şi influenţa preoţilor, se refăcea unitatea poporului.

Venit în vremuri de pericol naţional, regele Saul îşi desfăşură întreaga activitate în războaie. Viaţa de stat era încă rudimentară. Biruri şi funcţionari nu existau. Saul îşi organiză totuşi o reşedinţă la *Gibea*, se înconjură de ofiţeri şi sfetnici şi din când în când, împărţea acolo dreptatea. Marea lui preocupare era însă lupta. Şi norocul nu l'a părăsit: fu învingător în războaie şi curăţi ţara de Filisteni. Doi viteji, *Ionatan*, fiul său, şi *Abner*, ginerele său, comandantul trupelor, i-au fost de mare ajutor. Pe rând birui pe Amoniţi, Edomiţi, Moabiţi şi Amaleciţi Cum tribul Iuda rămăsese încă izolat, Saul, în dorinţa de a desăvârşi unirea, îi ajută, şi atrase mai mulţi şefi din Iuda la curtea sa. Intre aceştia se afla şi *David*, fiul lui Işai, născut în Betleem.

Chemat la curtea regală spre a-l distra pe Saul care suferea de melancolie, David ajunse în scurt timp favoritul regelui şi al lui Ionatan, şi apoi personagiul cel mai popular, datorită marelor lui succese militare. Când se întorcea din bătălii, femeile eşindu-i înainte dansau şi cântau: ...„Saul a bătut mii de vrăjmaşi, dar David a învins zeci de mii". Saul devine bănuitor, gelos şi într'un moment de furie vrea să-l omoare. David scapă şi se refugiază la Filisteni.

Aceasta e povestea Bibliei. Fapt este, că David se declară vasalul Filistenilor, care îi dăruiră, drept recompensă, oraşul *Ţiklag*. Filistenii, care urmăreau recâştigarea supremaţiei în Palestina, îşi asigurară în modul acesta, cu ajutorul lui David, neutralitatea tribului Iuda şi putură ataca triburile din centru. Lupta decisivă dintre Filisteni şi Evrei se dădu în câmpia Iesreel, la poalele munţilor Gilboa. Sfârşitul ei fu dezastruos pentru Evrei. Armata israelită fu nimicită. Saul şi Ionatan căzură în bătălie. Poporul îi plânse şi împreună cu dânsul şi David care-i închină un cânt admirabil în simplitatea lui:

„Fala ta Israel, zace ucisă pe dealurile tale,
„Cum au căzut vitejii!
„O! munţi din Gilboa, nici rouă, nici ploaie să nu cadă pe voi!
„Fiice ale lui Israel, plângeţi pe Saul care vă îmbrăca în stacojiu şi alte podoabe,
„Care vă punea găteli de aur pe hainele voastre!
O! cum au căzut vitejii în mijlocul luptei!
„Cum a murit Ionatan pe dealurile tale!

. . . . . .

Filistenii victorioşi ocupară câmpia, iar Evreii deveniră din nou tributarii lor. Astfel, la moartea lui Saul situaţia era poate mult mai critică decât la urcarea lui pe tron. Rodul a douăzeci de ani de muncă se risipi dintr'o singură lovitură vrăjmaşă.

David. *(1011—972 a. Chr).* — David îşi formulă pretenţiile la tron, în timp ce resturile armatei israelite, comandate de Abner şi refugiate dincolo de Iordan, proclamau de rege pe fiul lui Saul pe Işboşet (Isbaal). Acesta îşi stabili reşedinţa la *Mahanaim.* Intre Işboşet şi David începură numeroase lupte de răsturnare. Hărţuelile acestea nu oglindeau atât rivalitatea dintre cei doi concurenţi, cât mai ales antagonismul ireductibil dintre cele zece triburi din nord, cunoscute sub numele generic de *Israel* şi tribul *Iuda.* Israel nu vroia să admită ca un conducător din Iuda, să fie rege peste întregul popor. (Ura surdă ce exista între aceste două grupe de triburi, va fi sâmburele multor nenorociri ce vor cădea asupra Evreilor).

Războiul civil se termină cu uciderea lui Abner şi a lui Işboşet. David fu aclamat rege de bătrânii triburilor, la Hebron, reşedinţa provizorie a lui David, unde se dădură ospeţe şi serbări pentru celebrarea acestui eveniment. Lumea aducea: *„...merinde, pe măgari, cămile, catâri şi pe boi: aluaturi, turte de smochine şi de stafide, vin, untdelemn... căci era bucurie în Israel".*

Cucerirea cetăţii Iebus. — Noul rege avea nevoe pentru

planurile sale militare şi politice, de un oraş situat mai în centrul ţării. Cetatea canaanită a Iebusiţilor, îi convenea de minune. Generalul Ioab i-o cuceri în urma unui atac îndrăzneţ. Oraşul care se chema înainte *Iebus*, se numi acum *Ierusalim*. Datorită poziţiei şi întăriturilor sale naturale, oraşul acesta era indicat să devină capitala ţării. Ierusalimul este apărat din trei părţi de dealurile care îl înconjoară: la nord se află dealul Moria, la apus colina Zion, iar la răsărit dealul sau muntele Măslinilor. David îşi stabili reşedinţa pe Zion iar locul se numi Cetatea lui David. Dealul Măslinilor fu ocupat de popor, iar pe Moria mai locuiau Iebusiţii.

Filistenii văzând că fostul lor vasal vrea să-şi formeze un stat, se grăbiră să-l atace. Sforţările lor fură zadarnice. Războaele durară un şir de ani şi se isprăviră cu înfrângerea definitivă a Filistenilor.

Scăpând de Filisteni, David se îndreptă contra inamicilor dela graniţe. Intâi lovi pe Moabiţi, apoi de Amoniţi, cărora le luă cetatea Rabbat-Ammon. Ioab, generalul său, îi nimici pe *Idumeeni* şi instală trupe de ocupaţie la *Elat* şi *Eţion-Gheber*. După câţiva ani de războaie fericite, David reuşi să-şi întărească regatul înăuntru şi la hotare. El supusese pe Moabiţi, Edomiţi, Amoniţi şi Filisteni. Cu Fenicienii era în legături de prietenie.

Liniştit acum, David se preocupă de contopirea desăvârşită a triburilor şi înlăturarea rivalităţii dintre tribul Iuda şi grupul Israel. Pentru atingerea acestui scop trebuia să creeze poporului un singur sanctuar, în jurul căruia toată lumea să graviteze ca în jurul unui focar central. Deaceia el organiză un serviciu religios unitar şi aduse arca alianţei din Kiriat-Iearim şi o instală cu mare pompă în Ierusalim, pe colina Zion, lângă palatul regal. Sanctuarul, în care se păstra lada sfântă cu tablele legei, devenea astfel simbolul regatului unit. Se iviră totuşi încercări separatiste. *Absalom*, propriul fiu al lui David

unelti împreună cu Amasa contra tronului. Revolta izbucni pe neaşteptate. David, atacat, n'avu decât timpul necesar ca să fugă dincolo de Iordan. ...„*David zise către toţi servii lui care erau în Ierusalim : să fugim, că nu vom avea scăpare de va veni Absalom, şi eşi regele şi tot poporul în urma sa... tot ţinutul plângea la tre-*

După „Jüdisches Lexikon"—Berlin.
IV. — Mormântul lui Absalom, (în valea Kidron), lângă Ierusalim. Astăzi e însă stabilit că monumentul acesta nu datează din epoca biblică, ci din timpuri mai recente.

cerea poporului. Regele a trecut apoi pârâul Kedron şi tot poporul a apucat pe drumul ce duce spre pustie"...

Lupta dintre tată şi fiu se dădu la Mahanaim dincolo de Iordan. Armata neregulată a răzvrătiţilor fu uşor învinsă de trupele regelui, iar Absalom căzu ucis. David care încă îşi iubea copilul şi desigur i-ar fi iertat nebunia

răscoalei, auzind această ştire se întristă peste măsură: ...„*Atunci regele cutremurându-se, s'a suit în odaia de sus a porţii şi a plâns. Pe când mergea zicea: fiul meu Absalom, fiul meu! Cum n'am murit eu în locul tău! Absalom fiul meu! fiul meu!*" Iar Biblia continuă: „*In ziua aceea, biruinţa s'a prefăcut în jale, căci poporul auzia zicându-se că regele este mâhnit din pricina fiului său. In aceiaşi zi poporul a intrat în cetate pe furiş, asemenea oamenilor ruşinaţi, care fug din luptă. Iar regele îşi acoperise faţa şi striga în gura mare: fiul meu Absalom, Absalom fiul meu!*".

*

Curtea lui David din Ierusalim era simplă. Palatul, ridicat de constructori semiţi din *Tyr*, avea un aspect modest, deşi apărea supuşilor săi ca un monument fabulos. In cetate, David îşi adunase pe toţi înalţii săi demnitari: Ioab, comandantul armatelor; Benaia şeful gărzii regale; Şeia logofătul; Iosafat, scribul; Adoniram, mai marele peste biruri şi preoţii Zadok şi Abiatar. În suita regelui se mai aflau profeţii Natan şi Gad. Urmând obiceiul timpului David avu şi el un harem. Un corp de 600 de luptători (ghibborim) recrutaţi dintre străini, „*Kreti şi Pleti*", alcătuiau garda regală.

Un episod sentimental colorează viaţa intimă a regelui. David, îndrăgostindu-se de frumoasa Bat-Şaba, reuşi să-l suprime pe Uria bărbatul ei, trimiţându-l la asediul unei cetăţi, unde căzu. Profetul Natan află de întâmplarea aceasta şi-l dojeni cu asprime pe rege. David dându-şi seama de păcatul săvârşit, primi mustrările servului său Natan şi căindu-se, ridică pe Bat-Şeba la rangul de soţie. *Solomon*, fiul lor, va fi moştenitorul tronului, deşi acesta se cuvenea lui *Adonia*, fiul cel mai mare al lui David. Pentru a înlătura orice discuţii David avusese grijă să-l proclame rege cât timp fusese în viaţă. Desemnarea lui ca succesor se făcu astfel: După ce fură con-

vocaţi marii dregători ai ţării, funcţionari, preoţi şi prooroci, regele le zise: *„luaţi cu voi pe slujitorii mei, puneţi pe fiul meu Solomon călare pe catârul meu şi coboriţi-l la Ghihon. Acolo preotul Zadoc şi profetul Natan să-l ungă rege peste Israel. Să sunaţi din trâmbiţe şi să strigaţi: „Trăiască regele Solomon“, căci porunca mea este ca el să fie căpetenia lui Israel şi Iuda. Şi se sui tot poporul după dânsul şi cânta din fluere şi se desfăta cu mare bucurie de se clătina pământul de strigătele lui“.* Curând după aceasta David muri.

* * *

David a fost desigur cel mai mare rege al Evreilor, un soldat vrednic şi un abil om de stat. Sub aspectul unui domnitor sever, se ascundea o fire senzibilă şi un suflet de poet.

Figura lui David căpătă în cursul vremurilor aspectul unui rege ideal, legendar. Generaţiile viitoare îl priviră ca pe un psalmist desăvârşit, ba chiar ca pe un sfânt. In fapt fusese caşi contemporanii săi, un simplu şi fervent adorator al lui Iahve. Origina acestei glorificări stă în importanţa deosebită pe care o are regele David în istoria Evreilor ca *întemeetor al regatului evreesc.* El a întrunit la un loc pe Israel şi Iuda, şi a clădit cetatea Zionului, simbolul unităţii regatului. De aceea, pentru Evreii de mai târziu, de nenumărate ori în mizerie, oridecâte ori se gândeau la libertate sau la refacerea unităţii lor naţionale, visurile lor se întruchipau în speranţa reclădirii cetăţei Zion, casa lui David. Imaginea acestei cetăţi a lui David din nou închegate, exprima în mod plastic idealul pe care Evreii vroiau să-l vadă realizat din nou.

Lumea care se gândea însă şi la venirea unui salvator nu-şi putu închipui decât unul care să semene cu regele David.

In concepția populară, datorită mai ales nenorocirilor ce surveniră, ideea de mântuitor, de Messia, se contopise cu noțiunea de „rege ca David", sau fiu al lui David. Astfel că împletindu-se speranțele cu simbolurile, se născu în sufletul mulțimei, alături de credința în apariția unui Messia și credința că el va fi din casa sau descendența lui David. Iată cum David deveni eroul tuturor mântuirilor și în consecință germenele din care se născu imaginea lui Messia. (Zunz).

Solomon. (972—993). — Venit la tron grație unei fericite înlănțuiri de evenimente, Solomon simți totuși că era dușmănit de moarte. Adversarii săi erau numeroși. In fruntea lor se afla *Adonia*, succesorul de drept la cârma statului, care căuta să-și cucerească coroana regală. Astfel începuturile domniei lui Solomon se arătau tulburi. Rivalii fură însă înlăturați. Adonia, principalul dușman a fost ucis sub acuzarea de înaltă trădare, iar odată cu acesta fură suprimați și partizanii acestuia, generalul *Ioab* și preotul *Abiatar*.

In timpul acesta se mișcară dușmanii la hotare. Solomon, care nu era un războinic, își asigură liniștea, încheând cu vecinii o serie de tratate. Astfel procedă cu Edomiții, cu Rezon, regele aramean al Damascului și cu Hiram regele Tyrului. Psusenes, faraonul Egiptului, îi dădu în căsătorie pe fiica sa. Solomon reuși să obție prin alianțe, o domnie pașnică, pentru a se putea dedica marilor lui planuri de organizare internă. Grija lui de căpetenie a fost să contopească toate semințiile evreești într'un singur corp național. Domnia lui se caracterizează printr'o necontenită strădanie în această direcție. El împărți țara în 12 districte, — independente de teritoriile ocupate de diversele triburi — și puse peste fiecare district câte un guvernator. Era prima încercare, îndrăzneață prin noutatea ei, în vederea consfințirii unității israelite. Tribul Iuda fu exceptat dela această organizare administrativă și lăsat să depindă direct de rege.

Pentru a da capitalei însemnătatea unui adevărat centru, Solomon ridică la Ierusalim minunatul său templu. Sanctuarul deveni curând miezul statului evreu, inima poporului, în așa fel, că atunci când Evreii credeau templul în primejdie, își simțiau propria lor viață în agonie.

Clădirea fu ridicată pe dealul Moria, în nord-vestul orașului. Hiram regele Feniciei, trimise arhitecți, lucrători și lemn de construcție, în schimbul grânelor și uleiului furnizat de Solomon. Templul avea fața către răsărit, era lat de 10 m., lung de 31 m., și înalt de 22 m. Zidurile, făcute din blocuri de piatră, erau căptușite pe dinăuntru cu lemn de cedru sculptat și aurit. Sanctuarul era împărțit în două încăperi inegale. In sala cea mică, numită *Sfânta Sfintelor* (debir) se păstra arca alianței, deasupra căreia se aflau, fixați în perete, doi heruvimi din lemn de măslin aurit. In cealaltă sală, de formă lungăreață, și numită *hecal* se găseau: altarul de aur, zece sfeșnice de aur, cinci de o parte și cinci de cealaltă parte a altarului și o masă aurită pentru punerea pânilor sfințite. La intrarea în templu se afla un portic, *ulam*, iar în fața acestuia doi stâlpi de bronz numiți în mod neînțeles *Yachin* și *Boaz*. In Sfânta Sfintelor intra numai marele preot odată pe an. In hecal se îndeplineau serviciile zilnice ale cultului de către preoți. Afară, în fața porții de intrare a templului, se aflau marele altar al sacrificiilor, marele bazin (marea de aramă), zece bazinuri mai mici și toate instrumentele necesare pentru sacrificii. Templul era înconjurat de două curți, despărțite între ele printr'un perete de lemn de cedru. Prima cuprindea templul și altarul și era numită „Curtea Sfântă", a doua era destinată poporului.

Templul fu sfințit, în fața poporului, cu un ceremonial fastuos anume hotărît de rege. Cu acest prilej, regele, îngenunchiând în fața altarului, rosti cu smerenie o rugăciune în care invoca protecția divină. Cuvintele rostite ni arată o luminoasă înțelegere a dumnezeirii și a oa-

menilor şi largă toleranţă pentru străini: „...Solomon şi-a întins mânile către cer şi a zis: Doamne, Dumnezeul lui Israel. Nu este Dumnezeu ca tine, nici sus în ceruri, nici jos pe pământ... Dar ce, locui-va Domnul cu adevărat pe pământ? Iată că cerurile şi cerurile cerurilor nu pot să te cuprindă, cu atât mai puţin casa aceasta pe care ţi-am zidit-o eu! Totuşi, doamne, ia aminte la rugăciunea robului tău, ascultă strigătul şi cererea pe care ţi-o face azi... ascultă din ceruri rugămintea poporului tău Israel... ascultă-l şi iartă-l. Când străinul, care nu este din poporul tău Israel, va veni dintr'o ţară depărtată, atras de numele tău, — căci se va şti că numele tău este mare, — ascultă-l din ceruri, din locul locuinţei tale şi dă străinului aceluia tot ce-ţi va cere, pentru ca toate popoarele pământului să cunoască numele tău... Când fiii lui Israel vor păcătui împotriva ta, — căci nu este om care să nu păcătuiască, — şi te vei mânia împotriva lor şi îi vei da în mâna vrăjmaşului care-i va duce în ţară depărtată,... dacă îţi vor face rugăciuni cu faţa întoarsă spre ţara lor, spre casa şi cetatea pe care eu am zidit-o numelui tău, ascultă din ceruri, din locul locuinţei tale rugăciunile lor şi fă-le dreptate... căci sunt poporul tău şi moştenirea ta şi tu i-ai scos din Egipt..." (I Regi VIII, 21-51).

De trei ori pe an, în zile de sărbătoare, se aduna la Ierusalim populaţia din toate unghiurile ţării, spre a aduce jertfe lui Iahve. Întreaga naţiune gravita în jurul templului.

Ierusalimul deveni un centru politic şi religios şi căpătă şi mare rol economic datorită caravanelor care străbăteau ţara. In Palestina era belşug. Deşi nu purtă războaie, regele întreţinu totuşi o armată permanentă cu călărime numeroasă şi care ferecate după moda egipteană. El transformă Ierusalimul în adevărată cetate, apărându-l cu ziduri. Inăuntrul cetăţii, regele îşi ridică palate şi multe alte construcţii pentru înfrumuseţarea

orașului. Pentru a face față marilor cheltueli, Solomon impuse locuitorii cu biruri grele, ceea ce trezi nemulțumiri, mai ales că a cruțat tribul Iuda și Ierusalimul. Influențat de Fenicieni, și cu ajutorul lucrătorilor și mateloților trimiși de regele Hiram, Solomon își construi la *Eșion-Gheber* o flotă bogată, care porni spre minunata țară Ofir, în căutare de averi și lucruri rare. Corăbiile aduceau aur, argint, fildeș, maimuțe, păuni și alte lucruri și animale care trezeau curiozitatea contimporanilor. In legătură cu drumurile maritime întreprinse de corăbierii lui Solomon, s'au brodat numeroase legende, în care strălucirile și misterele țărilor necunoscute, joacă rolul de seamă. Asupra locului unde a fost situată țara Ofir s'a scris mult, dar încă nu s'a stabilit nimic precis. Se crede că e vorba de Arabia sudică.

Spre sfârșitul domniei lui Solomon, se iviră turburări din acele care prevesteau că unitatea regatului este grav amenințată. *Ieroboam*, unul dintre guvernatorii puși de rege in nordul țării, răsculă tribul Efraim în contra stăpânirii. Revolta fu înăbușită, iar Ieroboam fugi în Egipt unde fu primit la curtea faraonului Șișak. Lucrurile se liniștiră, dar numai în aparență.

Regele îmbătrânind, se lăsă cucerit de fastul religiilor păgâne. Biblia ne spune că : „nevestele i-au plecat inima spre alți dumnezei... Solomon s'a dus după Astarteea zeița Sidonienilor și după Milcom zeul Amoniților...".

Regatul evreesc, clădit cu înțelepciune, se prăbuși odată cu moartea făuritorului. David închegase statul judeu, dar Solomon îi dădu expresia politică definitivă și o mare strălucire.

Figura acestui monarh a fost și ea învăluită în legende.

Oamenii vorbeau cu aceiași evlavie de tronul lui de fildeș acoperit cu aur,—de adâncă lui credință,—de spiritul său de dreptate,—de cele trei mii de pilde și imnuri și mai ales de înțelepciunea lui care „întrecea înțelepciunea tuturor fiilor Răsăritului și toată înțelepciunea

Egiptenilor". Lumei îi plăcea deasemeni să povestească, nu fără o pioasă înfricoșare, despre un inel vrăjit cu care regele ținea în loc spiritele, despre nemai auzita vizită a reginei Saba, sosită la Ierusalim din depărtări bizare—cu alaiul ei „și cămilele care aduceau mirodenii, aur și pietre scumpe" — și despre alte multe întâmplări miraculoase.

Se înțelege că din cauza acestor legende, figura istorică a lui Solomon, pierde din claritatea ei. Din poveștile rămase se desprinde chipul unui domnitor oriental, despot dar bun, iubitor de fast dar poet și gânditor.

DEZMEMBRAREA REGATULUI

Regii din Israel și Iuda. — Regele Solomon murise în credința că înăbușind revolta lui Ieroboam, a înlăturat pericolul tulburărilor viitoare. Se înșelase. Vechea rivalitate dintre triburile Israelite din nord (Israel) și tribul Iuda, reapăru din nou. Antagonismul pare să fi avut la bază deosebirea lor de viață : cei din sud fiind mai mult păstori, iar cei din nord agricultori.

Roboam, (933—917) fiul lui Solomon, care îi și urmă la tron, deși se bucură de sprijinul lui Iuda, nu avu însă nici o autoritate. Răsvrătitul Ieroboam, auzind de moartea lui Solomon reveni în țară unde Israeliții îl aclamară de rege (933—912).

Probabil că lucrurile au fost puse la cale de Egipteni. Aceștia, vrând să dicteze în Palestina, aveau tot interesul ca în locul unui singur regat puternic, să fie două state slăbite în lupte reciproce. Astfel, Evreii, duși de ambiții absurde și nedându-și seama de urmările dezastruoase ale politicei lor, își tăiară țara în două și creeară două stătulețe : Iuda la sud, cu Roboam, iar la nord Israel cu toate regiunile situate dincolo de Iordan, având de rege pe Ieroboam. Ruptura era definitivă. Consecințele ei triste fură nenumărate. Deocamdată regatul Iuda își

pierdu independența și nu se mai putu menține de cât printr'o continuă politică de supușenie față de puterile vecine, între care se afla și Israel. Regatul de la nord era mai puternic și domina în Palestina pentru că avea de partea lui Egiptul. Regatul lui Iuda ducea o viață mai mult pasivă, concentrându-și activitatea în jurul templului, deși la început regii îl cam uitară pe Iahve. Vom urmări istoria acestor două regate împreună.

Ieroboam I își alese capitala la Sichem. Actul lui cel mai de seamă, care este totodată o pângărire a credin-

După Maspero. Hist. Anc.
Ed. Hachette, Paris.

V. — Ebreu din timpul lui Roboam (Sec. X.)

ței supușilor săi, a fost înzestrarea altarelor din Dan și Bethel cu viței de bronz și aur. Pe vremea aceea un stat nu-și putea manifesta independența fără o religie și un cult propriu. Cum poporul obicinuia să se ducă de sărbători la templul din Ierusalim, Ieroboam găsi util să ofere Israeliților temple și altare proprii, pentru a-i sustrage influențelor orașului sfânt.

Ieroboam amenința mereu Ierusalimul, iar *Abiia*, noul rege din Iuda, se declară tributar Damascului pentru a putea obține ajutor în contra lui Israel.

După moartea lui Ieroboam se petrecură în Israel un şir de tulburări şi evenimente sângeroase. Regele *Nadab* urmaşul lui Ieroboam, fu ucis de *Basa*, probabil cu ajutorul Damascului, căruia îi se declară şi el vasal pentru a avea mână liberă împotriva Iudeei. Regele *Assa* din Iuda, fiul lui Abiia, prinzând de veste de cele ce plănuia Basa şi văzând pericolul, mări în grabă tributul ce-l plătea lui Ben-Hadad, regele Arameilor şi obţinu ajutor împotriva lui Israel. Astfel Damascul profita de dezbinarea dintre cele două regate surori.

Ela, fiul lui Basa, căzu ucis de un conspirator cu numele de *Zimri*.

Nici Zimri nu izbuti să domnească. Armata îl declarase rege pe generalul Omri. Văzându-se părăsit Zimri se sinucise după o domnie de numai 7 zile.

*

Regele *Omri* (887—876) jucă un rol important în istoria Evreilor. El aduse puţină ordine în haosul care domnia atunci în Israel şi ţinu piept duşmanilor de la hotare. Înăuntru Omri se izbi de acţiunea lui Tibni, alt pretendent la tron, pe care însă îl învinse. Omri se ocupă cu organizarea şi întărirea ţării. Regatul Israel n'avea o capitală fixă. Omri renunţă la Sichem, Tirza şi Rama, care serviseră pe rând de capitală, şi îşi construi un oraş nou la poalele munţilor Sichem şi Ebal, dându-i numele de *Şomrom* (*Samaria*). Samaria, întărită în mod natural, ajunse pentru Israel ceea ce era Ierusalimul pentru Iuda. Regele Omri închegă statul israelit şi de aceea numele său rămase multă vreme legat de numele Israel. El bătu pe Moabiţi (un monument din acea vreme: stela regelui moabit *Mesa*, azi în muzeul Luvru, vorbeşte despre această victorie), şi încheiă o alianţă cu Fenecienii. Ben *Hadad*, regele arameean al Damascului obţinu însă dreptul de a avea în Samaria,

un cartier anume rezervat supuşilor săi. Amiciţia cu Fenicienii regele o consfinţi, după obiceiul timpului căsătorind pe fiul său *Ahab* cu *Isabela* fiica lui Ithobal, regele Tyrului. In modul acesta cultura feniciană, care începuse a intra în ţară încă de pe timpul lui David şi

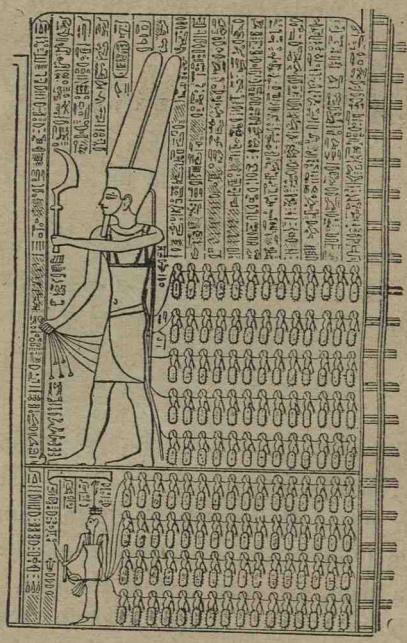

După „Judisches Lexikon" — Berlin.

VI. — Zei egipteni prezintă faraonului Şeşenk (Şişak) prizonieri Evrei şi cetăţi palestiniene. Şeşenk dăduse azil răzvrătitului Ieroboam. După dezmembrarea regatului evreesc el invadă în Iudeea, sub pretext de a veni în ajutorul vasalului său din Israel — cuceri câteva oraşe şi prădă Ierusalimul.

Solomon, îşi desăvârşi influenţele în Israel. Poporul ura pe Fenicieni şi fusese contra alianţei.

Ahab (876—853). Isabela întroduse cultul zeităţilor feniciene, chemă preoţi din ţara ei şi înălţă în Samaria, alături de templul lui Iahve temple pentru Baal şi Astar-

teea. Regele, înaltul cler şi clasa de sus, manifestau indiferenţa faţă de inovaţiile reginei. Poporul însă în care crescuse credinţa că Palestina nu poate fi de cât a lui Iahve, se opunea schimbărilor religioase ale reginei.

Intre timp, în Iuda, piosul rege Assa, urmaşul lui Abiia, distrugea statuia Astarteei pe care Maaka, mamă-sa o ridicase în Ierusalim.

In Israel opoziţia poporului căpătă curând caracterul unei adevărate revolte. In fruntea mişcării care cerea alungarea preoţilor străini şi distrugerea idolilor, se afla proorocul *Ilie* din Tisbi, (Ilie tisbitanul). Despre viaţa acestui profet nu ne-au rămas decât o serie de legende, al căror miez îl formează un şir de miracole încununate de minunea supremă: înălţarea lui la cer într'un car de foc. Acţiunea religioasă a profetului Ilie avu şi o faţă politică: ea era în contra alianţei cu cetatea Tyr. In cele din urmă idolii fură nimiciţi, preoţii lor izgoniţi iar legăturile cu Fenicienii rupte. Pentru a preveni consecinţele acestei întâmplări, Ahab încheiă în grabă o alianţă cu Damascul. Cât priveşte regatul Iuda el era sub suzeranitatea lui Israel. Aşa, *Iosafat* şi *Ioram*, regi din Iuda, fac mereu acte de supunere faţă de suzeranul lor şi îi trimit tribut şi trupe de ajutor în diferitele războaie. Căsătoria *Ataliei*, fica lui Ahab şi a Isabelei, cu Ioram, din Iuda, asigură regatului Israel o influenţă directă la curtea din Ierusalim şi potoli vrajba dintre cele două state.

Ahab, vrând să-şi recâştige independenţa faţă de Aramei, atacă de câteva ori Damascul, dar în cele din urmă fu învins şi căzu în luptă. El e pomenit într'un monument al lui Salmanasar III (859—835), ca luând parte la lupta de la Karhar (854), împreună cu mai mulţi confederaţi, contra Assirienilor. *Ioram*, omonimul regelui din Iuda, urmaşul lui Ahab, se bătu şi el, dar tot fără succes, cu Arameii. El a fost ucis de generalul *Iehu*, capul unei conspiraţii. Se pare că era vorba de aceeaşi acţiune

începută de profetul Ilie, căci *Isabela*, regina mamă, continua să întreție în țară un curent de viață feniciană. Conducătorul mișcării religioase era acum *Elisei*, un discipol al lui Ilie. Pentru a înlătura elementul și influența feniciene, Elisei se sluji de *Iehu*, pe care îl unse, în taină, rege al lui Israel. Trupele lui Iehu uciseră și pe *Ahasia*, regele Iudeei, fiul și urmașul lui Ioram (842) pe Isabela, regina mamă și apoi pe toți membrii familiei Omri. Astfel Iehu, noul rege, (843—814) se sui pe tronul lui Israel în urma unei acțiuni violente, poate una din cele mai tragice din istoria evreească. Iehu, abia suit

După Maspero Hist. anc., Ed. Hachette, Paris.

VII. — Trimișii lui Iehu înaintea lui Salmanasar III.

pe tron, rupe legăturile întreținute de Omri cu Fenicia și se declară vasalul Asiriei căreia îi trimete un tribut bogat compus din bare de aur și vase scumpe (842). Este începutul politicei asiriene în regatul Israel.

Atalia, Ioas. — Tulburările sângeroase din Israel avură un puternic răsunet în statul vecin, în Iuda. Atalia, fiica Isabelei, în urma morții soțului ei Ioram și a fiului ei Ahazia, ucis de Iehu, suprimă pe toți acei ce se mai găseau în viață din familia bărbatului ei și luă în mâni conducerea statului. Sprijinită de o puternică gardă feniciană, ea instală în Ierusalim cultul zeilor din Tyr.

Dar un urmaş din familia lui Iosafat tot mai exista: era *Ioas*, fiul lui Ahazia şi nepotul Ataliei. El fusese salvat de către Ioiada, marele preot, şi ţinut ascuns în templu. Preoţii din Ierusalim, care îşi puseseră toată nădejdea în acest Ioas, nu dezarmară. După câţiva ani partidul preoţilor câştigă teren şi fu destul de puternic ca s'o înlăture cu desăvârşire pe Atalia. Ea fu ucisă de conspiratori şi Ioas urcat pe tron. Odată cu Atalia căzu şi cultul lui Baal, iar tânărul rege domni înconjurat de preoţi cunoscători ai legii lui Moisi.

*

Pentru ambele regate politica lor asiriană le fusese fatală fiindcă ea nu era încă cea indicată de împrejurări. In adevăr Damascul izbuti să scape de apăsarea asiriană şi, pentru a se răzbuna pe Israeliţi porni un război de exterminare împotriva lor. Iehu se arătă că nu era nici politician iscusit, nici general de seamă. El n'a ştiut să potolească furia Damascului, nici să se împotrivească oştilor duşmane. Arameenii, conduşi de Hazael, invadară şi pustiiră regatul Israel. Regele Ioas din Iuda, văzând înfrângerea lui Israel, se grăbi să îmbuneze pe Hazael, oferindu-i în schimbul păcii, tezaurul templului din Ierusalim. Invingătorul lui Israel îl acceptă şi se retrase dinaintea cetăţii. Astfel, statele evreeşti, dezbinate şi slăbite de lupte interne, erau stăpânite de un duşman pe care ambele la un loc l'ar fi putut bate cu uşurinţă.

Situaţia politică se schimbă cu totul, atunci când Asirienii începură să atace din nou Damascul şi mai ales când îl făcură tributar lor (805). După ce puterea Damascului fu înfrântă, Israel şi Iuda respirară. *Ioas*, urmaşul lui *Ioahas* din Israel, fiul lui Iehu, bătu armatele arameene şi recuceri unele terenuri şi cetăţi din nord pe care înaintaşii săi le perduseră. *Ieroboam* II, (785-745) care domni după Ioas, reluă Arameilor tot pământul de

dincolo de Iordan care fusese odată israelit, bătu pe Moabiți și întări hotarele regatului. Guvernarea lui Ieroboam II a fost pentru Israel o epocă de liniște și belșug, ultima epocă fericită înaintea marelui dezastru care va veni.

*

In regatul Iuda care se bucură câtva timp de bună stare generală, Ioas fu ucis și în locul lui veni la tron *Amasia*, fiul său. Acesta se războ cu Edomiții și își asigură în mod definitiv drumul la Elat și marea Roșie. Succesul acesta era, se vede, atât de important, încât Amasia se crezu în stare să provoace pe Israel refuzându-i tributul anual... „El trimise soli către Ioas din Israel zicând: vino să ne vedem fața". Dar Ioas se simțea desigur tare, căci răspunse astfel la sfidarea regelui Iudeilor: „Ai bătut pe Edomiți și ți s'a înălțat inima. Bucură-te cu slava ta și stai acasă. Pentru ce stârnești un rău care va aduce căderea ta și a lui Iuda". In lupta care urmă Amasia fu învins dar lăsat pe tron. Lui Amasia, care nu muri de moarte bună îi urmă *Ussia* (Asaria), fiul său. Ussia se supuse împrejurărilor create de tatăl său, dar se strădui pe cât putu să aducă țara la același nivel de înflorire ca și regatul lui Israel. Astfel în sud, unde nimeni nu-i stătea împotrivă, el își întări teritoriul zidind cetăți și reconstruind portul Elat.

* * *

Viața și concepțiile religioase ale ebreului antic.

Viața. — Israeliții, nomazi și cu o civilizație relativ inferioară, dădură de o civilizație superioară în Canaan. Devenind agricultori și meseriași ei învățară de la Canaaniți o sumă de meșteșuguri în legătură cu noul lor fel de viață Mai existară o vreme păstori semi-nomazi

în sudul Iudeei şi dincolo de Iordan, dar grosul populaţiei îl forma pătura ţărănească sedentară. Casele ţăranilor, construite din lut sau pietre necioplite, aveau o singură încăpere, în care se afla un mobilier rudimentar compus dintr'o masă joasă, scaune şi lampa de lut cu ulei. Câteva oale şi vase în care se păstra uleiul, apa şi cerealele şi diverse unelte, alcătuiau obiectele gospodăriei. Ţăranul evreu îşi construia singur toate cele trebuitoare pentru trai.

La oraşe lucrurile erau mai complicate. Casele, mai confortabile, cu mai multe încăperi, erau înzestrate cu produsele civilizaţiilor străine şi locale. Orăşenii iubeau bogăţia şi luxul. Obiectele casnice ca şi mobilierul, erau executate cu oarecare măestrie de meseriaşi perfecţionaţi. Zidarii, vopsitorii, giuvaergiii şi chiar fabricanţii de farduri şi cosmetice, abundă. Artele şi meseriile se desvoltară, dar fără ca lucrătorii şi artiştii evrei să fi putut realiza o artă plastică proprie. In calea oricărei manifestări artistice de natura aceasta, se ridica stavila de neînvins a religiei evreeşti. Ea nu permitea reprezentarea sub nici o formă a chipului de om sau de animal, căci acesta ar fi însemnat, după concepţia vremii, că Evreul îşi creează alţi zei. Existau ce-i drept în templu, figuri de animale, cheruvimii, care împodobeau pereţii sanctuarului, dar ele erau admise fiindcă nu reproduceau fiinţe din natură ci numai combinaţii ale fanteziei.

Imbrăcămintea, în genere, era compusă dintr'o haină pe dedesubt şi mantie. Cei mai mulţi umblau încinşi la mijloc, desculţi ori cu sandale în picioare şi cu capul acoperit cu o bucată de stofă fixată cu o legătură. Portul era complectat la bărbaţi cu un toiag şi un inel cu pecetie, iar la femei cu un voal, inele, verigi de nas, cercei şi brăţări de mâni şi picioare.

Viaţa lor era simplă. Hrana sobră şi puţin variată, consta din fructul câmpiei şi produsul vitelor. Vinul şi carnea se consumau la zile mari, adică de vreo trei ori

pe an cu ocazia marilor sacrificii. Masa lor principală era la miezul zilei.

Israelitul se ţinea departe de orice activitate comercială. Aceasta era în mâinile Canaaniţilor.

Viaţa evreească evolua în jurul familiei. Intr'însa se păstra, prin invizibile legături, tradiţia şi conştiinţa evreească. Perpetuarea familiei era ultimul ideal al Evreului căci, observă cu drept cuvânt *Wellhausen*, perpetuarea era unicul fel de nemurire ce se cunoştea. In corturile şi casele Israeliţilor ardea în permanenţă o lumină care simboliza eternizarea spiţei. Când ea se stingea era semn de mare nenorocire.

Din familia evreiască făceau parte rudele de sânge şi acele venite prin căsătorii, sclavii, precum şi străinii care se puneau sub protecţia părintelui de familie, (*gherimi*— sing. *gher*). Conducătorul familiei era cel mai vrâstnic dintre părinţi. El se numea *roş*=căpetenie, sau *zaken*=bătrân.

Situaţia sclavilor la Evrei era cu totul de altă natură decât aceia pe care o aveau la Romani şi Greci. Concepţia evreească despre sclav porneşte dela ideea — neglijată în sistemul juridic greco-roman, — că sclavul e om. Evreul împărţea sclavii în mozaici şi păgâni. Sclavul evreu nu era nici proprietatea absolută a stăpânului, nici la discreţia totală a acestuia: ...„să nu-l pui să-ţi facă muncă de rob, ci să fie la tine ca un om tocmit cu ziua, ca un venetic, să stea în slujba ta până la anul jubiliar. Atunci să iasă dela tine, el şi copiii lui care vor fi cu el, şi să se întoarcă la familia lui, la moşia părinţilor lui". Asta înseamnă că după şase ani sclavul îşi recăpăta libertatea. Sclavul păgân, deşi tratat cu mai puţină blândeţă, era considerat şi el ca un om, căci lua parte la toate petrecerile naţionale şi religioase, nu muncea Sâmbăta şi nu putea fi maltratat de stăpânul său. „Dacă un om face să cadă un dinte robului său, să-i dea drumul ca despăgubire pentru dintele său".

Cât priveşte pe *gher*, adică străinul care a recurs la

ocrotirea unei familii israelite și face parte dintr'însa, el se bucura de toate drepturile ca și israeliții, cu condiția să respecte obiceiurile acestora. Nu i se cerea pentru aceasta să adopte religia evreiască. Când acest gher accepta judaismul complect devenea *gher zedek*, adică prozelit și se considera egal în totul evreului.

Condițiunea femeei nu era identică cu aceea a bărbatului. De multe ori tratată ca un fel de proprietate a acestuia, obligată să execute lucrările cele mai grele ale căsniciei, femeea israelită nu era totuși sclava soțului ei. Ea își avea locul ei în toate manifestările și serbările publice și lua parte la ospețe, gătită și împodobită, împreună cu bărbații. Monogamia era regula generală, totuși cei bogați își permiteau luxul de a avea două femei sau chiar un harem.

Bătrânii *(zekenimi)*, aveau grija treburilor obștești și reprezentau familiile și triburile în marele sfat ce se ținea atunci când trebuia să se iee o hotărâre importantă. Regele era privit ca trimisul lui Iahve spre a conduce pe Israeliți, asta însamnă că regalitatea era de drept divin. Așa apare și în cronicele evreești, ca un reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ sau chiar ca un fiu al lui Iahve. El era comandantul armatei și judecătorul suprem al țării. Legi scrise nu existau. Judecătorii se conduceau după obiceiuri și tradiții. Singurul drept mai desvoltat era cel penal. Blasfemia, crima de lèse-majestate, impietatea filială, omorul, erau pedepsite cu moartea. Forma cea mai veche de execuție era uciderea cu pietre. Obiceiul cerea sânge pentru sânge, ochiu pentru ochiu și dinte pentru dinte. Era legea talionului, împrumutată de la babilonieni, și care marca un progres față de legea primitivă, în virtutea căreia oricine se putea răzbuna cum vroia. Din timpuri foarte depărtate însă, legea aceasta nu se aplica la Evrei în sens literal ci în sensul că se cerea o *despăgubire băneasca* pentru rana. sau mutilarea suferită.

Comorile care se acumulau în templu alcătuiau vistieria statului de care regele putea dispune după plac.

In Canaan se cunoştea arta scrisului. Scrisorile descoperite la Tel-Amarna (Egipt), datând din sec. XIV a. Chr. ni arată pe principii palestinieni într'o foarte activă corespondenţă, fie între dânşii, fie cu suzeranul lor, faraonul din Egipt. Israeliţii cunoscură şi ei scrisul. Regii aveau printre înalţii lor funcţionari diverşi scribi, care redactau documentele, sau însemnau faptele memorabile. In jurul altarelor se aflau deasemeni numeroşi scriitori, care notau cu meticulozitate tot ce se raporta la sanctuarul respectiv. Evreii sunt în adevăr renumiţi prin spiritul lor de cronicari desăvârşiţi şi precişi.

Biblia este plină de o sumă de date istorice, expuse cu mult realism şi sinceritate. Ea este deaceea o sursă importantă pentru cercetările istorice. In afară de însemnările de natură istorică, Israelitul antic produse o serie de lucrări pur literare. Aspectul lor general este religios. Preocupat cu preamărirea şi înţelegerea lui Iahve, a acelei invizibile şi extraodinare puteri, spiritul Evreului, îndepărtat de aspectul exterior al naturii, devenea tot mai apt şi predispus pentru misticism şi extaze. Dorinţa aceasta de a comunica cu divinitatea se exterioză în imnuri şi cântece. Astfel psalmii şi muzica religioasă, alcătuesc singurele manifestări pe terenul vechei arte evreeşti. Menţionăm încă şi fabulele, pildele şi proverbele născute în legătură cu laturea morală a religiei evreeşti.

Religia. La început Evreii au fost păgâni. Idolii lor reprezentau diferite astre cereşti. Ca şi multe popoare ale antichităţii, Israeliţii primitivi adorară la început puterea creatoare din natură, elementul vital, căci ceeace ce-i interesa în primul rând era hrana. Ori, fructul câmpului, bogăţia primordială, depindea de unele manifestări cereşti. Din observarea acestui fenomen apăru mai lesne credinţa, că astrele erau isvoarele acelor energii naturale care fac să se nască germenii şi seva. Lor li se închina

Evreul antic, pentru a-şi vedea binecuvântat rodul pământului. El îşi construi chipuri care îi simboliza zeul sau zeii favoriţi. Zeii aceştia, deşi astrali, Evreul îi reprezenta totuşi sub formă de animale : tauri, viţei, berbeci... Evreul îngenunchiând înaintea unui chip de taur sau de viţel, se ruga în realitate zeului vieţii, adică soarelui sau lunei. Semiţii antichităţii au avut cultul divinităţilor cereşti. Divinitatea cea mai cunoscută a semiţilor, Baal, nu era de cât un zeu solar, iar viţelul de aur de care vorbeşte Biblia, exprima fiinţa lunei.

Iahve era şi el la început, o divinitate astrală. La origine se confundă probabil cu zeul lunar Ia sau Ai sau Ea ; şi nu înseamnă altceva de cât „acela care dă viaţă" sau „generatorul". (G. Lévy). Tot ce era în legătură cu viaţa, sau se asemăna cu modul ei de manifestare, era privit ca lucru sfânt, fiindcă era de esenţă dumnezeească. Supremul bun pe care îl putea dărui divinitatea era darul belşugului, al fecundităţii, al vieţii. Era firesc ca întreaga viaţă socială şi familială israelită, care se desvolta sub imperiul religiei, să se resimtă de influenţa acestui curent vital. Obiectul căsătoriei era în primul rând procrearea. De aici poligamia, desconsiderarea femeei sterile şi condamnarea celibatului, grija de a asigura defunctului urmaşi, precum şi valorificarea a tot ce e în măsură să prelungească viaţa, fie numai şi în mod ideal : nume, genealogii, etc.

Alte neamuri avură şi ele acelaşi cult şi dispărură totuşi de pe glob. In cursul vremurilor interveni un element decisiv în alcătuirea şi desvoltarea religiei israelite : era sâmburile moral cuprins în învăţătura dată de pe muntele Sinai. Inainte de apariţia lui Moisi, Evreii cu zeii sau zeul lor special, nu se prea deosebeau de celelalte popoare. Nimic nu ne face să vedem de ce Israel avea să reziste veacurilor. Cu închegarea pactului sfânt între Israel şi Iahve, se născu contrastul. Dar nu contrastul produs de o brazdă despărţitoare, pe care

Moisi ar fi săpat-o între Evrei şi Neevrei, ci aceea produsă de o credinţă nouă. Pe când celelalte triburi continuau să proslăvească bucuriile vieţii, Israel pornea pe drumul cel mare, la capătul căruia se afla împărăţia dreptăţei. Evreii căpătaseră o misiune: să răspândească în lume monoteismul şi morala.

Religia mosaică va căpăta abia în curgerea vremii aspectul ei strict monoteist. Poporul păstrase multe obiceiuri păgâne, pe care şi Moisi le tolerase, ca să poată stabili o legătură între trecut şi viitor. Totuşi alianţa sfântă dintre Israel şi Iahve născuse o legătură indisolubilă între Evrei. Conştiinţa acestei înrudiri întru Iahve, fu marele scut de care se izbiră şi se frânseră atacurile Canaaniţilor. Momentul religios nu trebuie scăpat din vedere pentru înţelegerea străduinţelor şi suferinţilor evreeşti. Pentru Evrei, întreaga lor viaţă era un imn, o slujbă continuă pe altarul lui Iahve.

Evreii nomazi adorară pe Iahve la poalele muntelui Sinai. Şi pentru Evreii din Canaan, muntele Sinai (sau Horeb), va păstra încă multă vreme caracterul de unic lăcaş al lui Iahve. Ei îşi construiră totuşi, din vreme, arca alianţei, pe care o duceau cu dânşii din loc în loc, ca un talisman din care izvorau puterile lui Iahve. Templul fu construit deasemeni pentru a adăposti această urnă din care iradiau forţele nevăzute ale divinităţii.

Venind în Canaan, Evreii avură de suferit importante înrâuriri de la băştinaşi, în ce priveşte cultul, cu atât mai mult cu cât obiceiurile şi concepţiile religioase ale acestora se asemănau. Cultul este chipul în care cineva îşi manifestă în mod exterior, raportul său cu divinitatea. Felul de viaţă caşi gradul de cultură, determină în mare măsură, aspectul şi mijoacelele acestei manifestări. Evreii sacrificară lui Iahve pe înălţimi cum făceau şi Canaaniţii. Palestina conţinea numeroase sanctuare păgâne, devenite israelite — şi unde veneau din toate părţile credincioşii ca să aducă sacrificii. Aceste sanctuare (Sichem,

Silo, Bethel, Ghilgal, Gabaon), erau compuse deobiceiu dintr'o incintă înăuntrul căreia se aflau câţiva pomi, un altar, un bloc de piatră aşezat vertical şi numit „matzeba" — şi un trunchi de copac, fără ramuri, înfipt în pământ şi numit „aşera". Mai mult încă se vădesc inrâuririle străine, în sărbătorile adoptate de Evrei. Inaintea ocupării Canaanului, Evreii beduini aveau sărbători pastorale: luna nouă, Sabatul, Paştele şi tunsul oilor. Acuma, după cucerirea ţării, devenind agricultori, împrumutară de la Canaaniţi sărbătorile lor agrare, adică acele în legătură cu strângere a bucatelor de pe câmp, cu culesul fructelor şi al viei. Lumea israelită ţinea cu plăcere aceste sărbători fiindcă ele erau prilej de nesfârşite petreceri. Oamenii îl invocau pe Iahve în dansuri şi orgii.

In contra acestui fel de a-l sluji pe Iahve se ridicară mereu acei însufleţiţi de spiritul învăţăturii lui Moisi. Poporul trebuia rechemat şi readus veşnic la forma simplă a religiei lui. Pentru acest scop luptau preoţii, cunoscătorii „legii", „nazireii", care se abţineau de la unele bunuri pământeşti, şi, „neviimii". Aceştia din urmă erau vizionari, profeţi, exaltaţi care erau gata să moară pentru credinţa lor. Neviimii străbăteau ţara biciuind obiceiurile canaanite şi profetizând aspre pedepse cereşti. Unul dint'ânşii fusese proorocul Ilie.

Noua profeţie: Amos şi Hosea.—In timpul domniei lui Ieroboam II, când poporul se bucura de belşug şi linişte, apăru în Samaria un profet care anunţă că regatul se va prăbuşi. Era *Amos*, un simplu păstor din orăşelul Tekoa din Iuda care arăta falşitatea sărbătorilor canaanite şi condamna luxul şi destrăbălarea Israeliţilor. *„Ei se culcă pe paturi de fildeş, şi stau întinşi alene pe aşternuturile lor, mănâncă miei de turmă... beau vin în pahare largi, se ung cu cel mai bun untdelemn şi nu se întristează de prăpădul lui Iosif", „urăsc, zice el (adică Iahve, căci în numele acestuia vorbea) sărbătorile voastre. Depărtaţi de la mine cântările şi sunetul alăutelor.*

Lăsați mai bine dreptatea să curgă ca o apă curgătoare".

In vremea aceea de bună stare, strigătul de dojană și de alarmă al lui Amos apăru cu totul neînțeles și absurd. Și totuși se semnala furtună la orizont: Assirienii se apropiau din ce în ce de Palestina. Pe când Amos predica mai ales împlinirea ideilor de dreptate, un alt profet, *Osea*, biciuia mai mult destrăbălările Israeliților.

Căderea regatului Israel. Curând după moartea lui Ieroboam II aveau să se realizeze prorocirile vizionarilor, despre pedepsele divine, cu o tristă exactitate. Nenoro-

După Maspero, Hist. anc., Ed. Hachette, Paris.
VIII.—Israeliții ducând tribut Asiriei.

cirea începu cu distrugerea dinastiei Iehu. Țara a fost frământatată de necontenite lupte civile. Regele *Zaharia* fiul și urmașul lui Ieroboam II fu ucis de către *Sallum* (745), care la rândul lui fu detronat după 2 luni de guvernare de *Menahem*. Acesta reuși să guverneze (745-736) numai grație extraordinarei lui cruzimi și sprijinului acordat de Asirieni. Menahem se plecă în fața forței lui Tiglat-Falazar IV (745-728) pomenit de Biblie sub numele de Ful, căruia îi plăti un tribut bogat. *Pekahia*, fiul lui Menahem, căzu victimă unei mișcări populare

conduse de un ofiţer numit *Pekah*. Acesta cuceri domnia cu ajutorul Damascului. In Israel lumea era nehotărâtă în privinţa alianţelor: unii erau pentru Damasc, alţii preferau pe Assirieni.

Damascul era pe atunci slab şi expus atacurilor Assirienilor. Pekah se uni totuşi cu Arameenii şi căută să atragă de partea sa şi pe Ahas regele Iudeei. Acesta văzând sosită împrejurarea în care putea să scape de dominaţia israelită, refuză propunerea. Pekah, spre a-l forţa pe Ahas să-l urmeze în lupta contra Asiriei, atăcă Ierusalimul. Profetul *Isaia*, care începea atunci să predice în Iudeea, îl sfătui pe rege să meargă alături de Israel. Ahas se declară însă vasalul Assiriei. Tiglat-Falazar IV cuceri Damascul în 732, bătu pe Israeliţi şi ajută pe generalul *Oseia* să detroneze pe regele Pekah. Cu toate acestea, regele Oseia aflând de moartea lui Tiglat-Falazar, refuză tributul. Asta însemna declaraţie de război. Natural că el îşi asigurase sprijinul Tyrului şi al altor state, ca să poată ţine piept atacului noului rege Salmanasar IV (727—722). Oseia, caşi Pekah, greşise. Armatele assiriene porniră asupra Samariei şi o înconjurară în grabă Cetatea căzu în 722 după un asediu de trei ani. Sargon urmase pe atunci lui Salmanasar la tronul Asiriei. Ţara lui Israel fu prădată, capitala distrusă, iar populaţia dusă în captivitate în ţări depărtate. Regele Oseia fu aruncat în temniţă iar regatul său transformat în provincie assiriană. Aproape 30.000 de suflete fură transportate din Israel în Assiria, iar în locul lor fură aduşi prizonieri chaldei din luptele din Mesopotamia. După locul lor de origine colonii se numeau *Chutei* şi după noua lor aşezare *Samariteni*. Samaritenii împrumutară obiceiurile şi religia Evreilor rămaşi în Samaria. Ei aveau un mare preot cari li oficia serviciul divin la Bethel, vechiul altar al lui Ieroboam I. Samaritenii păstrară însă multe din datinele şi credinţele lor păgâne. Ei sunt consideraţi ca semi-Israeliţi.

In Samaria, în palatul foștilor regi israeliți, locuia acum guvernatotul nouei provincii assiriene. Mulțime de Evrei fugiră de dominația străină. Unii plecară în Egipt, alții veniră în Iudeea. Regatul celor zece triburi, regatul Israel, se prăbușise. In istoria evreească rămase de atunci înainte numai regatul Iuda.

REGATUL IUDA

Isaia. — Evenimentele din Isael umplură de spaimă sufletele Iudeilor. Preoții lor văzură în dezastrul Samariei o pedeapsă teribilă pe care Iahve o aplicase statului vecin pentru păgânismul său. Profeții se străduiau să explice lumii, nevoia de a respecta legile lui Moisi, fiindcă ele stăteau la baza unității și deci a puterii statului.

Omul vremii a fost profetul Isaia. Acesta condamna păcatele clasei de sus și viciile păturii de jos. *„Vai de cei ce disdedimineață aleargă după băuturi amețitoare și șed până târziu noaptea și se înfierbântă de vin! Harfa și alăuta, flautul și vinul le înveselesc ospețele, dar nu iau seama la lucrarea Domnului"...*

Isaia anunța vremuri grozave pentru toți acei care au uitat pe Iahve. *„Pieirea va atinge pe toți cei răzvrătiți și păcătoși... Poporul meu va fi dus pe neașteptate în robie, fruntașii lui vor muri de foame, iar gloata lui se va usca de sete". „Spălați-vă deci și curățiți-vă, spunea el Iudeilor, luați dinaintea mea faptele rele pe care le-ați făcut. Invățați-vă să faceți binele, căutați dreptatea, ocrotiți pe cel asuprit".*

Cuvântările lui Isaia, impresionante prin nenorocirile pe care le prezicea, cuprindeau totuși promisiuni minunate pentru pocăiți și credincioși. *„De vor fi păcatele voastre cum e cârmâzul, se vor face albe ca zăpada, de vor fi roșii ca purpura, se vor face ca lâna".* Profetul păstra credința în ivirea unor timpuri mai bune pentru

Ierusalim şi regatul Iuda. Vorbind însă de vremurile de fericire ale poporului său, Isaia descria în realitate epoca de glorie a umanităţii ...„*neamurile îşi vor făuri fiare de plug din săbiile lor şi din suliţele lor cosoare: nici un popor nu va mai scoate sabia împotriva altuia şi nu va*

După Maspero. Hist. anc. Ed. Hachette. Paris.
IX. — Evrei în secolul VIII.

mai învăţa războiul". Astfel, sâmburele concepţiilor profetului judeu, îl constitue idealul lui de pace universală, de înfrăţire a tuturor popoarelor.

Isaia a fost primul profet reformator, primul care re-

generă cultul şi moravurile. In jurul lui se adunară numeroşi discipoli, care îl urmară în drumurile lui prin regat, dând tuturor exemplul vechei învăţături. Ei se îmbrăcau, ca şi Isaia, cu o mantie de păr de cămilă şi duceau o viaţă simplă. Ei predicau oamenilor să stârpească idolii, să asculte şi să îndeplinească poruncile lui Iahve. Adepţii lui Isaia formară nucleul unui important partid, numit „partidul profeţilor", care susţinu curentul de însănătoşire a vieţii evreeşti.

Regele Hiskia. (720-692). — Meritul şi norocul lui Isaia a fost că a putut influenţa curtea regală. El a fost sfetnicul intim al regelui *Hiskia.* Fire pioasă, acesta ţinu seamă de cuvintele proorocului şi interzise sacrificiile pe înălţimi, chiar dacă erau făcute în cinstea lui Iahve. Cine voia să se roage lui Dumnezeu, trebuia să vină la templu.

Domnia lui Hiskia a fost în genere bună pentru ţară, totuşi spiritele nu erau liniştite. Se mai găseau încă în Iudeea numeroşi adversari ai politicei assiriene. Aceştia alcătuiau partidul acelora care credeau în posibilitatea recuceririi independenţei cu ajutorul Egiptului. Şi Isaia fusese la început contra Asiriei. El căutase doar să-l convingă pe regele Ahas, ca să sprijine acţiunea lui Pekah din Israel, contra lui Tiglat-Falazar. Acum însă, după ce îşi dăduse seama de forţa Assiriei şi mai ales de duplicitatea Egiptului, el înţelese că interesul lui Iuda era să trăiască în bune raporturi cu Assiria,

In vremea aceea, se formară adeseori confederaţii între stătuleţele vecine regatului evreesc, în vederea unui atac comun în contra Assiriei. Iudeii erau mereu chemaţi ca să intre şi ei în alianţele care se încheiau. Hiskia, ascultând sfaturile proorocului său, rămase în permanenţă vasalul Assiriei.

Lui Hiskia îi urmă la tron fiul său *Manasse* (692-638), care păstră politica tatălui său. Manasse domni mult, dar într'o atmosferă tulbure. Ţara era frământată de lup-

tele dintre partide. Neînțelegerile și certurile proveneau din faptul că supușenia față de Asiria mijlocise introducerea în Iudeea a cultului păgân, cu preoții săi și tot cortegiul de ceremonii și orgii. Lumea protesta contra Asiriei.

Situația aceasta se menținu și în timpul domniei lui *Amon*, fiu lui Manasse, și a minorității lui *Iosia*, fiul lui Amon. Palestina se umpluse de idoli. In Ierusalim se invocau zeii asirieni și egipteni. Un fenomen, pe care l'am mai observat și se va mai repeta în istoria evreească, se manifestă și atunci: descompunerea socială urmă pas cu pas decadența religioasă.

Regele Iosia (637-607).—Lucrurile se schimbară când Iosia luă în mâni frânele țării. Deși era vasalul Asiriei, el ordonă distrugerea idolilor și altarelor păgâne, precum și alungarea preoților străini. El se bizui desigur în acțiunea sa, pe faptul că Asirienii erau pe atunci amenințați de Mezzi, Chaldei și de hoardele Sciților.

Sfetnicul regelui a fost profetul *Ieremia*. Iosia reorganiză serviciul divin și recurse la un mijloc interesant pentru a sili poporul să înfăptuiască cuvântul lui Iahve: îl puse să jure că va respecta legile sfinte (cuprinse în cartea V din Biblie).

Iudeii, văzând încurcăturile politice în care se aflau Asirienii, începură să viseze independența. Speranțele lor nu s'au putut însă realiza din cauza Egiptenilor. Faraonul Neko II, simțind că sfârșitul Asiriei se apropie, porni în 607 o expdiție contra ei. Sigur de izbândă, el ceru și lui Iosia să i se supună, dar acesta refuză. Atacat, regele judeu se apără în mod eroic, dar fu învins și muri în lupta de la Meghiddo.

Lui Iosia ar fi trebuit să-i urmeze *Sallum*, dar Neko puse în locu-i, pe tronul Iudeei, pe *Eliakim*, cunoscut în istorie sub numele de *Ioiakim* (607-597).

Căderea Ninivei în 606, ca și înfrângerea Egiptenilor de către Chaldeeni în anul 605, la Karkemiș, pe Eufrat nu schimbară situația de țară vasală, a Iudeei.

Ieremia.— Născut în orășelul Anatot, la nord de Ierusalim, Ieremia fu profetul neînțeles de nimeni. El combătu, în cuvinte simple dar puternice, luxul de atunci, desfrâul care stăpânea toate clasele sociale — și cerea oamenilor să se îngrijească de marile interese ale statului. El demasca necontenit nesinceritatea politică a Egiptenilor, care căutau să atragă pe Evrei într'un războiu inutil și periculos. Totuși lumea nu-l ascultă.

Povestea vieții lui Ieremia este tragedia omului neascultat. El a stat pe înălțimi, a văzut cum se apropia nenorocirea, a strigat Evreilor să se apere, dar nimeni nu l-a luat în seamă. O viață întreagă s'a luptat cu mulțimea, cu nobilimea, cu regele. Ioiakim făcea politică egipteană, marii demnitari petreceau în liniște, iar poporul își bătea joc de profețiile lui Ieremia. Astfel profetul a rămas singur cu planurile, credințele și predicile sale. Cuvântul lui răsună în pustiu. El trebui să sufere singur pentru întreaga națiune, durerea de a o vedea cum se îndreaptă spre dezastru. Disprețuit și întemnițat, el avu eroismul să promită oamenilor fericirea supremă, în cazul când vor părăsi nelegiuirile păgânismului. In politică era pentru Chaldeea. Poporul, în frunte cu regele, era contra Chaldeenilor. Egiptul, care se servea de regatul Iuda și de vecinii săi ca de niște instrumente de luptă în contra marelui ei dușman Chaldeea, unelti în așa fel că îl determină pe Ioiakim să provoace războiul. Regele Iudeei, încrezător în sprijinul pe care Egiptul urma să-l trimeată, refuză să plătească tributul datorit Babilonului. Ioiakim muri fără să vază efectele acțiunii sale. Lui îi urmă *Iehonia* sau *Ioiakin.*

Nabucodonosor, supărat peste măsură de atitudinea Iudeei, veni în anul 597 cu o armată numeroasă asupra Ierusalimului. Cetatea căzu după o mică rezistență. Invingătorul se răzbună asupra lui Ioiakin de toate necazurile pe care îi le făcuse tatăl. Iehonia fu detronat și

dus captiv în Babilon, împreună cu mulţime de preoţi, ofiţeri şi înalţi demnitari. Printre cei deportaţi se afla şi profetul *Ezechiel*. Nabucodonosor se mulţumi să prade ţara cât putu şi plecă, după ce puse rege în Iudeea pe Mathania, numit şi *Zedechia*, fiul regelui exilat (597).

Căderea Ierusalimului. — Abia părăsiră ţara oştirile chaldeene, cu prăzile şi prizionierii lor, că se născură în Iudeea noui mişcări pentru recăpătarea independenţei. Era de fapt o nouă uneltire a Egiptului. Zedechia, fire slabă, cedă insistenţelor lui Hofra, regele Egiptului şi, ademenit de ajutorul promis, declară război Chaldeei. Indârjiţi, Chaldeenii înaintară asupra Ierusalimului. Asediul cetăţii începu în anul 587. Iudeii apărară oraşul cu îndărătnicie şi vitejie. Un moment se produse o uşurare fiindcă regele Hofra trimise o armată în ajutorul lui Zedechia. Dezamăgirea fu însă grabnică şi totală. Chaldeenii, după ce zdrobiră trupele egiptene, se întoarseră cu furie împotriva Ierusalimului. Asediul nu ţinu mult, dar fu înăsprit de foametea şi bolile care bântuiră oştile evreeşti. In Iulie 587, Nabucodonosor intră cu trupele sale în capitala Iudeei. Zedechia căută să fugă dincolo de Iordan, dar fu prins şi dus înaintea învingătorului, care îşi avea tabăra la Ribla. Acolo fură ucişi în faţa regelui prizionier, toţi copiii săi, iar el însuşi, după ce i se scoaseră ochii, fu pus în lanţuri şi transportat în Babilon.

Ierusalimul învins fu prădat şi pustiit. Palatul regal şi templul fură incendiate. Odată cu Ierusalimul căzu întreaga Iudee. Locuitorii ei fură duşi în massă în captivitate babilonică, *9 Ab*, (August) 587. Pe ruinile cetăţii prăbuşite, Ieremia plângea în cântările lui de jale (celebrele lui *plângeri)*, dezastrul Iudeei.

Peste cei cari mai rămăseseră în ţară, Nabucodonosor rândui pe un evreu numit *Ghedalia*, de a cărui deplină credinţă era convins. Soldaţi şi funcţionari babilonieni, supravegheau mişcările puţinilor locuitori. Ghedalia se

stabili la Mizpa, dar fu curând asasinat de o grupă de conspiratori conduşi de *Ismael*, un fiu de nobil. Răsvrătiţii fugiră apoi în grabă în Egipt, şi luară cu dânşii şi pe bătrânul Ieremia.

Nabucodonosor ordonă în anul 592 deportarea în Babilon a tot ce mai rămăsese valid în Iudeea. Printre zidurile Ierusalimului rătăceau acum nestingherite fiarele câmpului.

EPOCA II

DE LA INTÂIA PÂNĂ LA A DOUA CĂDERE A IERUSALIMULUI

EXILUL BABILONIAN

In exil Evreii trăiră destul de bine, fiindcă Nabucodonosor, dorind să-şi vadă imperiul cât mai populat şi prosper, nu-şi asupri învinşii. Un cartier din Babilon fu destinat pentru prizonierii evrei. Aceştia se bucurau de unele drepturi. Foştii membrii ai casei regale evreeşti, numiţi *„fiii lui David"*, alcătuiau în mijlocul exilaţilor o clasă aparte. Nobilii şi familiile bogate se desprindeau de asemeni din marea mulţime a poporului captiv şi-şi duceau o viaţă a lor proprie, ce înclina spre cea babiloniană. Preoţii, servii lui Iahve, predicau aici ca şi în Palestina învăţătura lui Moisi. Tradiţia era păstrată de marea massă evreească. In sufletul ei trăia mocnit credinţa în reclădirea Ierusalimului. Dela o vreme totuşi, o cuprinse desnădejdea, căci mântuirea nu se arăta. Atunci interveni acţiunea profetului *Ezechiel*. El fu marele consolator al desnădăjduiţilor. Predicile lui anunţau în figuri apocaliptice renaşterea evreească:

„Mâna lui Iahve a venit peste mine.. şi m'a pus în mijlocul unei văi pline de oase.

„...şi iată că erau foarte multe pe faţa văiei şi erau uscate foarte.

„Şi mi-a zis Domnul: Fiul omului, oasele acestea sunt toată casa lui Israel.

„...prooroceşte şi spune-le: Aşa vorbeşte Iahve. Vă voi deschide mormintele, vă voi scoate din mormintele voastre, poporul meu, şi vă voi aduce iarăş în ţara lui Israel".

Lumea începu să viseze visul ei de mântuire, şi aştepta credincioasă, înfăptuirea profeţiilor. Marele merit al lui Ezechiel a fost că el întreţinu mereu aprinsă flacăra năzuinţelor evreeşti şi făcu astfel posibilă realizarea lor, atunci când se iviră momentele prielnice.

Departe de templu, Evreii, acei care îşi ziceau *„îndoliaţii pentru Zion"*, înlocuiră sacrificiile zilnice, cu rugăciuni. Ei se adunau mai mulţi la olaltă, de trei ori pe zi, şi se rugau cu faţa întoarsă spre Ierusalim. Casa lor de rugăciuni, — sinagoga, — înlocui în modul acesta templul.

Mişcarea aceasta naţional-religioasă nu cuprinse întreaga massă a captivilor Evrei din Babilon. Nobilii şi bogătaşii, înstrăinaţi de restul poporului, imprumutară cultura şi obiceiurile străine, sacrificau zeilor păgâni, şi, plini de nepăsare pentru trecutul sau viitorul lui Israel, se bucurau de plăcerile momentului. Mulţi dintr'înşii ajunseseră la înalte demnităţi în stat şi aveau trecere la curte. Mulţumită Evreilor influenţi, a fost eliberat din închisoare, regele prizonier Zedechia, după o întemniţare de 37 de ani.

Evenimente noi surveniră: regele Perşilor învinse pe Astyages, regele Mezilor. Regatul Babilonului se nelinişti. Captivii Evrei fură urmăriţi şi maltrataţi, fiindcă unii dintr'înşii credeau în succesul armatelor inamice. Cei ce se lepădară de judaism scăpară de persecuţii.

Imprejurările acestea făcură ca speranţele de reînviere naţională ale massei, să treacă printr'o criză periculoasă. Profetul *Isaia babilonianul*, numit şi „al doilea Isaia", ajută poporul să iasă din greaua încercare. El anunţă cu seninătate, apropiata victorie a lui Cyrus asupra Babilonului. El explică Evreilor, că suferinţele lor sunt în-

tâmplări necesare dar trecătoare, căci „poporul ales", are misiunea să aducă mântuirea tuturor neamurilor. Isaia babilonianul elaboră astfel concepția că Evreii au chemarea să înfăptuiască pacea printre popoare. Ei trebuie să suporte toate nenorocirile care se vor abate asupra lor, cu simplitatea și credința tare a unui popor martir.

Din mizeriile captivității babilonice, răsăria în modul acesta, convingerea magică a misiunei mesianice a poporului evreu, care îi dădea astfel un sens și un scop în viață: să poarte în lume făclia adevărului și a dreptății.

Isaia profetiza mereu căderea Babilonului și reîntoarcerea Evreilor în Ierusalim.

In cele din urmă, Babilonul fu cucerit de Perși (539). *Cyrus* se intitulă rege al Babilonului, cuprinse provinciile chaldee și-și întinse stăpânirea până la granițele Egiptului.

Prinți din casa lui David, în frunte cu Zerubabel, cerură lui Cyrus să elibereze pe Evrei din captivitate și să li permită să se reîntoarcă în Iudeea, spre a rezidi Ierusalimul. Curios e că regele încuviință cererea. El trimise soli în toate colțurile țării ca să anunțe că Evreii sunt liberi să plece în Palestina: *„Cine dintre voi este din neamul lui Israel, să se suie la Ierusalim în Iuda și să zidească acolo casa Domnului"*. Vistiernicul primi ordin ca să înapoieze Evreilor sfintele odoare și averile pe care Nabucodonosor le luase din templu.

Bărbați din toate clasele sociale se ridicară și organizară reîntoarcerea. In fruntea celor care plecau se aflau: *Zerubabel*, pe care Cyrus îl numi guvernatorul provinciei Iudeea și *Iesua*, nepotul lui *Iozadac*, ultimul mare preot. Vreo patruzeci de mii de Evrei părăsiră Babilonul și cu dânșii mulțime de prozeliți. (Primăvara anului 537). O mie de călăreți persani însoțiră convoiul, pentru a asigura Evreilor o călătorie liniștită, pe lunga distanță ce desparte Babilonul de Iudeea.

NOUL IERUSALIM

Intorşi acasă, Evreii găsiră locurile şi mai ales oraşul viselor lor, pustii. Dezastrul din 587 risipise pe Evrei în toate colţurile lumii antice. Mulţi fuseseră vânduţi ca sclavi, foarte mulţi rămaseră în Babilon. Ierusalimul trebuia rezidit din temelii. Multe ţinuturi erau ocupate de străini: la nord trăiau Samaritenii, la sud Idumeenii. Evreii erau în număr restrâns. Mai toţi se grupară în jurul Ierusalimului. Din toate părţile, din nord, din sud, din Egipt, Fenicia, şi insulele greceşti, soseau refugiaţi Evrei în Iudeea. Aceştia aduceau şi prozeliţi.

Preparativele pentru construirea templului începură repede. Un mic incident, mare în urmări, nu întârzie totuşi să se ivească. Samaritenii, care vrură să iee şi dânşii parte la această lucrare, fură refuzaţi: li se obiectă că sunt păgâni. Aceasta aprinse mânia lor împotriva Iudeilor. Ei zădărniciră, timp de 15 ani, reconstrucţia. In fine lucrul reîncepu în anul 520, sub impulsul profeţilor Haggai şi Zaharia. După patru ani poporul se adună la Ierusalim, ca să serbeze sfinţirea templului.

Iscându-se neînţelegeri între Zerubabel şi marele preot Iesua, deţinătorul puterii spirituale, primul părăsi ţara. Locul lui fu ocupat de atunci înainte de un guvernator străin, un satrap pus peste Siria, Fenicia şi Iudeea.

Samaritenii, duşmanii Evreilor, îi tot săpau pe aceştia la curtea persană, zicând că vor să-şi întemeeze din nou un stat independent. Datorită acestor intrigi Evreii fură impilaţi. Pentru a înlătura persecuţiile, Evreii contractară căsătorii cu Samaritenii şi cu diferiţi străini. In modul acesta, duşmanii deveniră prieteni, dar în tânăra comunitate evreească reintrară unele obiceiuri păgâne. Aceasta nu nelinişti pe nimeni în ţară, dar, ceea ce ar părea curios, e că produse o impresie rea printre Evreii din Babilon. Pentru dânşii, judaismul căpătase o formă precisă şi severă. Treziţi la judaism odată cu marea fră-

mântare produsă de plecarea convoiului spre Ierusalim, Evreii rămaşi în Babilon simţiră nevoia de a trăi grupaţi laolaltă şi a studia tradiţia şi învăţătura biblică. Cercetarea Torei şi îndeplinirea exactă a tuturor prescripţiilor ei, devenise pentru dânşii un mijloc sfânt prin care vroiau să-şi răscumpere păcatul sau greşala, de a nu se fi reîntors în ţară. Şi iată că pe când în Palestina „legea" era părăsită, în altă parte, pe pământ străin, Tora căpăta un loc de cinste.

Ezra.— Acela care aprinse flacăra acestei mişcări religioase şi cărturăriceşti, fu *Ezra*. Coborâtor din neam de preoţi, el păstra în sine ceva din măreţia unui slujitor al lui Iahve. El expunea învăţătura Bibliei cu solemnitatea gravă a unui serviciu divin. Cartea legii, Biblia, era pentru el însăşi emanaţiunea divinităţii. El reamintea tuturora că Moisi ceruse ca legile lui să fie nu numai învăţate, ci, şi mai ales, trăite.

Ezra deveni şeful comunităţii evreeşti babiloniene şi bărbat cu vază la curte. Când auzi despre cele ce se petreceau în Palestina, nu stătu mult la gânduri : ceru regelui Artaxerxe permisiunea de a pleca în ţară şi porni spre Ierusalim unde ajunse în anul 439. In jurul lui se adunară credincioşii care nu aprobaseră amestecul Evreilor cu străinii şi Samaritenii.

Ezra, pentru care naţiunea evreească era tot una cu religia evreească, crezu că, în împrejurările acelea, când poporul evreu se refăcea, se impunea desfacerea tuturor căsătoriilor contractate cu Samaritenii sau străinii. Unica preocupare era alungarea păgânismului care s'ar fi putut introduce în judaism datorită acelor căsătorii. Ordinul acesta excesiv şi brutal, fu executat cu stricteţă. Exemplul îl dădu Ierusalimul şi lui îi urmă provincia. Familiile evreeşti se fărămiţară, se dizolvară. Lumea era agitată şi nemulţumită, căci căsătoriile cu străinii fuseseră numeroase. Samaritenii protestară. Aceştia, având în frunte pe Sanballat şi Tobia, crezură că cel puţin ei

erau îndreptățiți să rămână printre Evrei. Ei avură numeroși prieteni care determinară un curent favorabil lor. Ezra rămase însă neclintit în hotărârea luată. In popor fierberea creștea. Lucrurile ajunseră la adevărate lupte între diversele partide. Ierusalimul fu atacat, zidurile stricate și templul prădat.

Nehemia. — Nehemia, un evreu care era paharnicul lui Artaxerxe auzind de aceste întâmplări, ceru și căpătă permisiunea de a pleca în Palestina, pentru a reorganiza țara și a reconstrui Ierusalimul. El veni însoțit de trupe persane și încărcat de bogățiile trimise de coreligionarii săi din pământul exilului, și se puse îndată pe lucru. Munca era anevoioasă, fiindcă Samaritenii atacau într'una pe locuitori. Având într'o mână o armă și în cealaltă o unealtă, Evreii continuară lucrul cu perseverență. Zidurile orașului fură întregite. La nordul templului fu ridicată cetățuia Baris (Birah), menită să-l apere de invazii.

Odată cetatea reclădită, Nehemia adună lumea la Ierusalim, unde Ezra vorbi tuturor despre învățătura lui Moisi, iar poporul jură să îndeplinească poruncile legii.

Când după 12 ani, Nehemia se întoarse în Suza, în Iudeea viața își relua cursul de mai înainte. Exemplul porni de sus. Fii de nobili luară în căsătorie fiicele Samaritenilor. *Maleahi*, profetul care încheiase seria strălucită a bărbaților însuflețiți de spiritul lui Iahve, se opuse acestor căsătorii. Nehemia trebui să vină a doua oară. El restabili repede vechea stare de lucruri.

Separarea Samaritenilor. — Samaritenii, văzându-se izgoniți din mijlocul Evreilor, hotărîră să-și facă singuri o comunitate evreească. *Sanbalatt*, șeful lor, puse de se zidi pe Muntele Garizim (în anul 420) un templu, unde se făcea slujba, conform prescripțiilor Torei, de către preoți Evrei, eliminați pentru diverse motive de massa evreească. In jurul acestui munte, numit de credincioși muntele sfânt, Samaritenii, grup de oameni de diferite

origini, se constituiră în sectă religioasă aparte. Centrul vieţii lor era Samaria. Ei începură prin a ponegri pe Evrei şi a-şi bate joc de templul din Ierusalim şi terminară prin a spune că învăţătura evreească este o falşificare a învăţăturii samaritene, care singura este cea adevărată. Astfel se născu între Samaria şi Ierusalim o vrăjmăşie de moarte.

Samaritenii pretindeau că se trag din cele zece triburi care alcătuiseră odată regatul Israel şi că deci sunt Evrei. Noţiunea de judeu, elaborată în Iudeea, căpătă înţelesul de adept al unei credinţe şi învăţături anumite. Lumea evreească se strângea în jurul Scripturii,—Tora,— ca în jurul unui steag nou, ieşit din frământările grele ale timpurilor din urmă. Caracteristic pentru spiritul ce se forma, era grija omului de a şti, pentru fiecare faptă ce o săvârşia, dacă ea corespunde prescripţiilor „legii". Epoca fu dominată de această preocupare a principiilor.

Curtea supremă de justiţie. — *Midraş.* — Ca un rezultat al acestor tendinţe, funcţiona în Ierusalim o curte supremă, compusă din 70 de bătrâni, care avea menirea să judece procesele în ultimă instanţă şi mai ales să vegheze la desăvârşita îndeplinire a legii. Preşedintele acestui consiliu se numea „părintele curţii de justiţie". Marele preot care reprezenta puterea politică şi spirituală, făcea parte de drept din tribunalul suprem. Membrii acestui sfat, oameni cunoscători ai Scripturii, erau numiţi „*soferim*", Activitatea lor dădu aspectul ei deosebit epocii care se întinde dela moartea lui Nehemia până pe la anul 200 a. Chr. Ea se numeşte deaceea epoca *soferică.*

Consiliul celor 70 (cu marele preot 71) înfiinţă numeroase şcoli elementare. La Ierusalim exista o academie.

Din activitatea necontenită a soferimilor şi a învăţaţilor, care căutau să explice şi să aplice textele biblice în viaţa de toate zilele, se născu „comentarul"—adică *Midraş ul.*

Curtea supremă, numită mai târziu *Sanhedrin,* nu se mulţumi numai să explice şi să arate cum trebue aplicată

Tora, ci creiă ea însăşi legi cu caracter obligator. Aceasta fiindcă în epoca de tranziţie care era atunci, trebuia arătat cu claritate ce era permis şi ce nu, pentru a nu se reveni, pe cale lăturalnică, la starea ce fusese înainte de venirea lui Ezra şi Nehemia.

Reorganizarea cultului. — Consiliul celor 71 reorganiză şi cultul. Fură păstrate rugăciunile zilnice şi sinagogile, cu care Evreii se deprinseseră din timpul exilului lor. In formaţiunea ritualului, intrară totuşi multe elemente străine, împrumutate dela Persani. Erau obiceiuri şi superstiţii în legătură cu spiritele bune sau rele. (Evreii îşi inventară, după modelul persan, o serie de îngeri buni şi îngeri răi : Rafael, care lecueşte boalele ; Gabriel, cel ce aduce izbândă ; Michael, îngerul apărării ; Uriel, al luminii ; Satan, primul demon ; Aşmodai, îngerul morţii)...

Viaţa evreească simplă, anevoioasă şi sărăcăcioasă, evolua în făgaşurile săpate de cei 71 de soferimi, liniştită, fără evenimente de seamă. Locuitorii Iudeei, urmăreau luptele care se dădeau din când în când, la graniţele ţării, între Persani şi trupele Egiptului.

Dominaţia macedoniană. — Pe la anul 332 a. Chr., Alexandru cel Mare al Mecedoniei, uni sub sceptrul său şi Asia mică, Fenicia şi Siria. Iudeea era o părticică din provincia care, întinzându-se dela munţii Liban până'n sud la Egipt, se numea Coelesiria (spre deosebire de Siria propriu zisă din nordul acestui ţinut). Provincia din care făcea parte şi Iudeea era sub conducerea unui guvernator grec, ce-şi avea reşedinţa în Samaria. Viaţa evreească sobră şi puţin complicată, veni în contact cu rafinamentele civilizaţiei greceşti, şi avea să sufere în mod normal influenţa ei.

Sub dominaţia lui Alexandru Machedon, Iudeii avură o soartă bună. Legende minunate povestesc despre intrarea lui triumfală în Ierusalim şi despre bunele lui relaţii cu Evreii. Fapt este că el în adevăr îi favoriză, lucru ce născu gelozia Samaritenilor. Alexandru toleră toate cre-

dințele și religiile. El muri în toiul imenselor lui planuri de întemeerea unei monarhii universale (323). In urma lui, vastul imperiu macedonian fu desfăcut în patru, de către generalii săi. După multe certuri și lupte (Gaza 312, Ipsos 301), se hotărî în sfârșit modul cum să se împartă imperiul între Ptolomeu I Soter, numit și Lagi, Lysimah, Casandru și Seleukos. Ptolomeu căpătă Egiptul și țările înconjurătoare, Seleukos obținu țările din Asia. După această împărțeală, situația Evreilor rămase aceeași, ba poate că se și îmbunătăți. Marele preot își păstră calitatea lui de șef politic și „prinț spiritual".

*

In Alexandria se născu, sub auspiciile favorabile ale lui Ptolomeu, o importantă comunitate israelită, cași în Antiohia, oraș creeat de Seleukos (300) ca reședință a Siriei. In alte multe orașe ale vechiului imperiu macedonian, Iudeii, chemați de regi și guvernatori, fondau colonii in țările greco-romane. Pe de altă parte, se instalară în Iudeea numeroase familii grecești. Iudeii din diferitele ținuturi păstrară legături între dânșii și mai ales cu Ierusalimul.

Intâmplări vrednice de reținut din lumea evreească, nu sunt în timpurile aceste. Nici oameni dintre aceia care strălucira în anii din urmă nu se mai arătară. Pomenim pe *Simon cel drept* (300-270), mare preot și capul școlii din Ierusalim. El restaură capitala și aduse în Ierusalim apă dintr'un izvor apropiat, prin tuburi subterane. De la dânsul ne-a rămas maxima: *„Lumea se bizue pe trei lucruri: învățătura Torei, slujba divină și iubire"*. El lăsă doi copii, un băiat, *Onias*, și o fată care se mărită cu un personaj important numit *Tobia*.

In epoca aceasta, datorită luptelor dintre Seleucizi și regii Egiptului, situația politică a Coelesiriei și mai ales a Iudeei, era neclară. Ambele puteri își disputau drep-

tul asupra provinciei siriene. Iudeii nu ştiau ce atitudine să ia. Regii seleucizi căutau să-i atragă pe Iudei de partea lor. Egiptul susţinea pur şi simplu dreptul lui de exclusivă stăpânire asupra Iudeei, suspectând şi ameninţând pe cei ce se opuneau pretenţiilor lor. Evreii înclinară totuşi către seleucizi. Intr'un moment critic, când Egiptul află de legăturile Iudeei cu adversarii săi, se ivi un bărbat întreprinzător, care salvă situaţia. Era un fiu al lui Tobia, cu numele de Iosif. El se duse la Alecsandria cu multe pungi de aur şi daruri bogate, îmblânzi pe rege şi obţinu, ca un semn al deosebitei bunăvoinţi regale faţă de dânsul, arenda birurilor din Coelesiria. In virtutea acestei funcţiuni, Iosif căpătă o mare putere politică în ţară. El era ajutat în sarcina sa de o trupă de mercenari şi se îmbogăţi repede.

Influenţa grecească. — Intre Alexandria, pe atunci oraşul plăcerilor şi orgiilor, şi Iudeea, se născură numeroase relaţiuni. Evreii plecară deseori, cu diferite treburi în marea capitală. Datorită călătoriilor şi coloniilor greceşti din ţară Iudeii, cunoscură viaţa grecească. La primul contact dintre felul de a fi al Grecilor, veseli şi iubitori de plăceri, şi viaţa evreească, severă şi mai mult greoaie, Iudeii suportară cu simplitate influenţa hotărîtoare a civilizaţiei elene. Ignorând încă filosofia greacă, Iudeii admirară forma vieţii greceşti, o imitară, — şi — pasionaţi ca toţi orientalii, o iubiră până la uitare de sine. Ei împrumutară astfel tot luxul şi strălucirea civilizaţiei elene şi desigur şi viciile ei. Din grădinile şi viile Iudeei, se înălţau cântece şi imnuri în cinstea lui Bachus. Evreii, neglijând cultul, începură a uita şi învăţătura lui Iahve.

Hyrcan. — Cei şapte fii legitimi ai lui Iosif cunoscuţi sub numele de *fiii lui Tobia*, aveau o ură neîmpăcată pe Hyrcan, fiul nelegitim al lui Iosif. Motivul era că acesta, câştigând încrederea curţii egiptene, obţinuse postul de arendaş al birurilor în Coelesiria, în locul tatălui său. Fiii aceştia ai lui Tobia, vor fi cauza multor nenorociri de

mai târziu. Ei nu se dădură în lături de la nimic pentru a-şi realiza interesele lor personale. Astfel, fiindcă Hyrcan căpătase puterea cu ajutorul Egiptului, fiii lui Tobia exploatând nemulţumirea unora contra noilor influenţe greceşti, care veneau mai ales pe drumul Alexandriei. formară un puternic partid seleucid (adică pentru dinastia seleucidă).

Mai târziu, în anul 202 a Chr., când armatele lui Antioh, regele Siriei, pătrunseră în Coeleseria, Iudeea îi se supuse de bună voie, din îndemnul partidului creat de fiii lui Tobia. Egiptenii nu cedară dar, după lupte dintre Siria şi Egipt întreaga Iudee căzu în mânile Sirienilor.

*

Comunităţi evreeşti în afară de Palestina. — In timpul acesta se nasc comunităţile evreeşti din Sardes, Efes, Pergam şi alte oraşe din Asia mică, întru cât Antioh, vrând să-şi mai întărească situaţia în locurile acele, transportă acolo sute de familii israelite, de a căror fidelitate era convins. Coloniştii se bucurau de mulţime de avantagii şi de drepturi civice (fără a putea totuşi lua parte la viaţa publică). Ei locuiau în cartiere anumite, aveau jurisdicţie proprie — fiindcă religia lor era strâns legată de dreptul lor — şi trimiteau regulat darea personală către templul din Ierusalim.

Puterea lui Antioh, izbindu-se însă de armatele romane, se frânse. Invins, el fu silit să plătească Romanilor tribut şi să li dee pe fiul său, Antioh IV Epifanes, ca zălog la Roma.

*

Fiii lui Tobia. — In Iudeea, desbinarea produsă de certurile dintre fiii lui Tobia şi partizanii lui Hyrcan, creştea mereu. Sub Seleukos IV (187—175), izbucni o

luptă violentă între un oarecare Simon, (din familia Tobia) şi marele preot Onias III. Fiii lui Tobia urmăreau demnitatea de mare preot pentru Simon, căci în modul acesta îşi asigurau puterea spirituală şi lumească asupra ţării. Cu intrigi şi cheltuială mare, partizanii lui Simon reuşiră să-i confere acestuia cea mai înaltă funcţiune din Iudeea şi să alunge pe Onias. Cum mulţimea protesta şi era ostilă fiilor lui Tobia, aceştia, pentru a obţine încrederea desăvârşită a stăpânirii siriene, renunţară la credinţa şi tradiţia evreească şi adoptară viaţa şi obiceiurile greceşti. La sud de Akra se construi un gymnasion şi o efebie. Preoţii părăseau altarele ca să iee parte la luptele atletice. Un mare preot, Iason, trimise 300 de drahme pentru serbările date în onoarea lui Hercule din Tyr. Helenismul câştiga tot mai mult teren. Nobilii socoteau că venise timpul când toată lumea trebuia să se grecizeze. Interesante au fost schimbările de nume : Iesua deveni Iason, Eliakim se transformă în Alcinus, iar Menahem se numi Menelaus.

Faţă de valul de grecizare venit din Alexandria, noul curent era mult mai grav, fiindcă acum pătura conducătoare a evreimii lupta pentru desnaţionalizare.

In această stare de descompunere a judaismului, ajunse stăpân al Palestinei *Antioh IV Epifanes* (175—164), un tiran fără seamăn.

Persecuţiile lui Antioh Epifanes. — In Iudeea poporul se opunea înoirilor introduse de nobili. Asimilanţii, care ţineau să-şi impună punctul lor de vedere şi să conducă treburile publice, apelară la Antioh ca să facă ordine în ţară, şi să răpuie pe adversar. Duşmanul era legea, adică Tora. Antioh, uzând de această chemare, veni de mai multe ori în Iudeea şi sub pretext de a linişti spiritele, prădă şi pustii Ierusalimul. Expediţiile acestea se transformară curând în adevărate obiceiuri. In cele din urmă regele găsi de cuviinţă să decreteze pur şi simplu desfiinţarea judaismului, — aceasta, fie din capriciu, fie pen-

tru a curma certurile dintre aristocrația evreească definitiv asimilată și partidele populare (168 a. Chr.). Un ordin scris, concis și sever emanând din Antiohia, interzicea cu desăvârșire practicarea legilor și datinelor evreești. Evreii fură obligați să-și abjure credința. Satrapii regelui fură trimiși în toate colțurile Palestinei, ca să veghieze la stricta îndeplinire a poruncii. Altare și idoli fură ridicați în toate părțile. Slujbașii stăpânirii sileau pe Evrei să se închine zeilor. In templul din Ierusalim trona Zeus Olimpicul. Pedepse grozave loveau pe cei ce nu respectau ordinele lui Antioh. Incepură prigoane și masacre. Evreii înmărmuriți de absurditatea loviturii, îndurau primele lor mari suferinți ca adepți ai Scripturei. Tora își primi botezul focului: cărțile sfinte fură arse. Persecuția se întindea sistematică, rafinată și violentă. Pretutindeni urmăriți, fugăriți, bătuți, Evreii părăseau orașele și satele și se ascundeau unde puteau. Grotele din munții Iudeei se umpleau de cei fugiți. Nimeni nu se gândea la rezistență, nimeni nu îndrăznea să înfrunte porunca lui Antioh, Se părea că în Israel murise speranța mântuirii.

Partidul Asideilor. — Pe când clasele de sus se înstrăinau de legea lui Moisi, lua ființă în straturile populare partidul *pioșilor* sau al *Asideilor*. Aceștia căutau să readucă evreimea pe calea credințelor ei proprii și formau extrema conservatoare. Ei nu erau conservatori în senzul actual al cuvântului, după cum nici clasa de sus nu era progresistă. Asideii erau conservatori doar prin aceea că luptau pentru salvarea religiei și a națiunei evreești.

Mulțimea stătuse o bucată de vreme nehotărâtă între ambele tabere, adică între Asidei și asimilanți. Când în cele din urmă căzu asupra-i lovitura de măciucă a lui Antioh, ea, după un moment de surpriză, reacționă cu tărie.

Macabeii. — In mijlocul nenorocirei generale, providența trezi ca în zilele de demult, un judecător, adică

un salvator. Mişcarea liberatoare porni brusc din *Modin*, un orăşel de lângă Ierusalim. Apelles, trimisul regal, venise aci, ca şi aiurea, spre a impune idolii şi a cere Evreilor să-şi părăsească credinţa. In orăşel locuia bătrânul *Matetiahu*, fiul lui Iohanan, şeful familiei *Hasmoneilor*, numită încă şi familia *Macabeilor*. Inconjurat de cei cinci fii ai săi: *Iohanan Gadi*, *Simon Tarsi*, *Iuda Macabi*, *Eliazar Avran* şi *Ionatan Appus*, Matetiahu se opuse dîrz asupritorului şi hotărî: „*Chiar dacă toate popoarele din regat se vor lepăda de credinţa lor, eu şi fiii mei vom rămânea credincioşi legământului părinţilor noştri*" (167).

Strigătul de revoltă al lui Matetiahu, redeşteptă în Iudeea pasiunea libertăţii. Zgomot de arme se auzi, chemări de luptă. Grupuri, grupuri se tot strângeau în jurul lui Matetiahu. Assideii, stegarii vechei credinţe, se alipiră în massă mişcării liberatoare. Lumea se pregătea de război. Prin toată ţara, de-alungul ei, trecu răsuflul puternic, adânc răscolitor, al poporului ce reînvia. In sfârşit mulţimea se mişca. Din cele patru colţuri ale Palestinei izbucni incendiul. Iudeea întreagă porni clocotindă la luptă. Era lupta, violentă şi aspră, cum fusese şi apăsarea. Evreii puseră mâna pe arme ca să-şi apere Legea. Dar războiul, odată pornit, îi ducea în mod natural ca să-şi scuture jugul străin şi să reîntemeieze regatul.

Palestina, ocupată de trupele siriene ale lui Antioh, trebuia recucerită, refăcută, curăţită de idoli şi străini. Războiul fu greu. Adevăratul conducător al mişcării era *Iuda Macabi*, al treilea fiu al lui Matetiahu. Acesta era un adevărat erou izraelit: viteaz şi religios, luptător şi cărturar. De aceia întreaga perioadă căpătă numele lui.

După multe hărţueli prin munţi, ascunzători şi trecători, Iuda Macabi bătu pe generalul sirian Heron, comandantul unei numeroase armate. Antioh Epifanes, mâniat la auzul înfrângerii oştirilor sale, dădu ordin generalilor săi să cucerească şi să distrugă Iudeea. Evreii

care nu erau atât de numeroşi ca Sirienii şi nici nu posedau armele lor perfecţionate, era îngrijoraţi.

In vremea aceasta apărură în Iudeea două cărţi menite să îmbărbăteze spiritele. Erau cărţile : *Daniel* şi *Ester*. Prima avea un caracter mistic şi vroia să arăte că Iahve nu va întârzia să salveze pe Israel. A doua carte, destinată celor care nu credeau în minuni, scrisă într'un stil simplu şi plăcut, căuta să arăte cum soarta Evreilor se va îmbunătăţi, datorită unor împrejurări naturale.

Intre timp, Sirienii înaintau în Palestina dealungul coastei. Ei aduseră cu dânşii negustori de sclavi, care să li cumpere prizonierii de război, socotind că ar fi o afacere mai bună să-i vândă decât să-i ucidă.

Fiindcă lumea era înfricoşată, Iuda Macabi convocă o adunare populară la *Mizpa*, ca să explice tuturor rostul luptei. (Cu nouă secole în urmă, în împrejurări asemănătoare, profetul Samuel chemase mulţimea în acelaşi loc, spre a aclama pe primul rege ce trebuia să ducă lupta în contra Filistenilor). După slujba religioasă, Iuda anunţă mulţimii în cuvinte scurte şi puternice scopul bătăliei, arată că Tora e ameninţată şi că propria lor viaţă e în pericol.

Victoria Macabeilor.— *Hanuka.* 165 a. Chr.— Prima ciocnire serioasă cu trupele vrăjmaşe avu loc la Emaus, aproape de Mizpa, în anul 166 şi Iudeii ieşiră învingători. A doua luptă, la Bethsur în 165, însemnă victoria desăvârşită şi liberarea Palestinei. Sirienii fură siliţi s'o iee la fugă.

După persecuţiile îndurate şi luptele ce ţinură de la Tamus (Iunie) 168 până la Marheşvan (Octombrie) 165, Evreii respirau din nou în libertate. Ţara era curăţită de duşmani. Iudeea se refăcea cu încetul. Prima grijă a Macabeilor fu să reînoiască sanctuarul. Odată întregit şi restaurat, templul trebuia sfinţit din nou. Poporul veni din toate colţurile Iudeei în capitală, ca să ser-

beze acest eveniment. Erau zile de reînviere. Mulțimea aprinse lumini ca să-și exprime bucuria. Leviții, în cor, cântau psalmi. Serbările ținură opt zile. Hasmoneii hotărâră să eternizeze victoria Cărții asupra idolilor, instituind-o ca o sărbătoare națională (Sărbătoarea *inaugurării templului* sau *Hanuka)*. Astfel, de la anul 165 a. Chr. și până azi, evreimea serbează cele opt zile începătoare de la 25 *Kislev* (Noiembrie), prin aprindere de lumânări.

* * *

Cu victoria Macabeilor se restabili vechea ordine de lucruri. Templul redeveni din nou centrul vieții evreești. De jur împrejurul sanctuarului, Iuda Macabi ridică ziduri și turnuri de apărare. O armată permanentă sta gata de luptă, căci Evreii își dădură seama că pericolul încă nu trecuse. El nu dispăru de altfel nici înăuntrul, țării fiindcă partidul heleniștilor, crezu util să nu dezarmeze și să lovească, în toate chipurile, partidul național creiat în jurul Hasmoneilor. In afară de Sirieni, marii lor dușmani, toți vecinii Evreilor: Fenicienii, Filistienii, Ammoniții și Iudumeenii erau departe de a fi prietenii Iudeilor. Se înțelege că în asemenea aspre condițiuni, Iuda Macabi avu mult de lucru până ce izbuti să întărească țara înăuntru și la granițe.

In timp ce Evreii munceau la consolidarea victoriei lor, Antioh Epifan muri (164), lăsând pe tron pe fiul său minor Antioch V Eupator, sub regența lui Filippos. Fiindcă însă Epifanes instituise înainte regent pe Lysias, se aflau acum față în față doi pretendenți la conducerea treburilor Siriei, lucru ce produse o serie de tulburări în țară. Situația politică externă se prezintă astfel favorabilă pentru Iuda Macabi, care știu să profite de pe urma certurilor din Síria.

Acțiunea Heleniștilor. — In Ierusalim însă, heleniștii (grecizanții), retrași în cetățuia *Akra* (Bira) în Ierusalim,

nu conteneau cu intrigile şi atâţările lor contra naţionaliştilor. Ei uneltiră atâta la curtea Antiohiei contra lui Iuda Macabi, până ce determinară guvernul să trimeată în Iudeea o nouă armată sub conducerea generalilor Nikanor şi Bakhides, pentru a zdrobi pe eroul judeu. Se dădură lupte multiple şi grele. Eleazar Avran muri în război strivit de un elefant. In cele din urmă Iudeii fură învinşi. Lupta de la Eleaza (Aprilie 160), în care Iuda Macabi îşi găsi o moarte eroică, însemnă distrugerea tuturor triumfurilor realizate de Evrei. Totuşi Templul şi Ierusalimul fură cruţate.

Mare preot deveni helenisantul Iakim adică *Alkimos*. El n'avu curajul să răpeasca Evreilor libertăţile religioase şi celelalte drepturi câştigate prin bătăliile Hasmoneilor. El căută totuşi să reformeze viaţa evreească în spiritul partidului helenisant. Poporul dându-şi seama de pretenţiile lui, reacţionă în diverse împrejurări.

Assideii, (ortodocşii), se retraseră din gruparea naţionaliştilor, zicând că ei nu vor să aştepte salvarea de cât dela Dumnezeu.

Astfel războiul civil continuă între partizanii Hasmoneilor (tabăra naţionalistă) şi grupul lui Alkimos (partidul helenizant).

Evreii în Egipt. — In Alexandria era, probabil încă dela începutul sec. III a. Chr., o colonie evreească. Ea crescu datorită refugiaţilor din Palestina din timpul lui Antioh. Evreii din Alexadria făceau un mare comerţ maritim. Colonia lor deveni un stâlp însemnat al întregei evreimi. Regele numi pe un descendent al marelui preot Onias şeful civil şi religios al Evreilor din Egipt, dându-i titlul de Etnarh (adică prinţ al Evreilor). Mai târziu Etnarhul, căpătând şi funcţiunea de şef militar al unei regiuni, dobândi titlul de Arabarh. Sub auspiciile acestuia se clădi un templu impozant la Leontopolis. Ridicarea unui templu, în altă parte de cât la Ierusalim, păru un fapt extraordinar. Totuşi el nu avu urmări fiindcă, pe

deoparte Evreii din Palestina, încurcaţi în războaiele lor cu Sirienii, n'avură răgaz să se ocupe de acest fapt, iar pe de alta, Iudeii din Egipt se grăbiră să recunoască întâietatea templului din Inrusalim. Dar un fapt de seamă se produse totuşi în Egipt: Evreii din Alexandria traduseră Biblia în *limba greacă*. Evenimentul acesta este extrem de interesant în istoria culturii. Imbrăcată în haină grecească, Biblia se răspândi în lume şi popoarele cunoscură învăţătura evreească. Traducerea greacă a Scripturii, este prima solie pe care judaismul o trimite în lumea largă. Tălmăcirea aceasta este cunoscută sub numele de „*Septuaginta*". Tradiţia spune că ar fi fost făcută de 70 de învăţaţi.

PRINŢII HASMONEI

Trupele hasmoneilor, conduse de *Ionatan* şi *Simon*, fură silite de armatele lui Bakhides să se retragă dincolo de Iordan. Palestina era din nou complect îngenunchiată de Siria (159 a. Chr.). Urmă o perioadă de linişte de vre-o doi ani, în care timp hasmoneii se pregătiră cu febrilitate.

Ionatan. — In anul 156, Evreii, comandaţi de Ionatan atacă pe Bakhides, silindu-l să închee pace. Prin tratatul de pace încheiat, Ionatan îşi văzu recunoscute în mod oficial, calitatea lui de şef al poporului evreu precum şi dreptul de a-şi instala trupe în toată Palestina, afară de Ierusalim. Mai târziu, graţie lui Alexandru Balas un nou pretendent la tronul Siriei, Ionatan deveni mare preot şi prinţ domnitor. El guvernă ţara de la 152 până la 144 a. Chr. şi întări Ierusalimul şi templul cu ziduri şi turnuri. Cetăţuia Akra, ocupată încă de către helenizanţi, fu izolată de restul oraşului. 40.000 de soldaţi instruiţi şi înarmaţi, stăteau pe picior de luptă. Succesorul lui Balas păstră aceleaşi raporturi cu Ionatan. La un mo-

ment dat însă, părându-i rău de mărirea la care ajunse Iudeea, hotărî s'o recucerească. El reuşi să-l atragă pe Ionatan într'o cursă şi să-l omoare. Vestea se răspândi ca fulgerul în ţară. Poporul puse mâna pe arme. Simon Tarsi, ultimul macabeu, presimţind nenorocirea, manevră cu iuţeală şi izbuti să zădărnicească planurile vrăjmaşe ale Sirienilor (143).

Simon Tarsi. — (142—135 a. Chr.) Simon Tarsi îşi începu activitatea printr'un act de independenţă: el se declară singur mare preot în loc să ceară, conform uzanţelor, confirmarea legală de la superiorul său, regele Siriei. Odată cu aceasta, Simon întări cetăţile şi îşi pregăti bine trupele căci se aştepta la represiuni. Dar nimic nu se întâmplă. In Siria era dezordine provocată de succesiunea la tron. Simon exploată situaţia din Siria încheiând alianţă cu Demetrios, unul din pretendenţi, care îi recunoscu oficial demnitatea de prinţ al Iudeilor şi îl scuti de tribut (142). Asigurat în afară, Simon căută să obţină linişte şi putere deplină înăuntru. In acest scop el deschise un război aprig în contra helenizanţilor, vechii duşmani ai Macabeilor, alungându-i din poziţiile lor, între altele din cetatea Acra şi reducându-i la tăcere.

Simon nu se simţi totuşi în siguranţă, fiindcă n'avea încredere în Sirieni. Iată de ce Simon trimise soli la Roma în vederea unei alianţe. Senatul roman acceptă alianţa, fiindcă ştia prea bine că protectoratul se va transforma curând în vasalitatea Iudeei. Aceasta avea să simtă mai târziu îmbrăţişările înăbuşitoare ale împărăţiei lumii. Deocamdată însă, vestea că Roma luase pe Iudei sub oblăduirea ei, provocă în Palestina explozii de bucurie. Ca o răsplată pentru acest înalt act diplomatic, mulţimea îl aclamă pe Simon prinţ ereditar, dându-i puterile unui adevărat rege. (28 Elul, Septembrie, 141 a. Chr.), Hotărârile poporului fură săpate în plăci de bronz şi acestea atârnate pe stâlpi în faţa templului. In culmea puterii, Simon ţinu să bată monezi ca o manifestare a

independenţii sale. El muri asasinat. Lui îi urmă fiul său Hyrcan.

Iohanan Hyrcan.— (135—104). Hyrcan (numele acesta îi se dădu fiindcă bătu o armată de Hyrcanieni), a fost un rege înţelept şi curagios, dar de multe ori violent. Mulţi compară epoca lui cu aceia a regelui Solomon. Datorită luptelor civile din Siria, Hyrcan avu posibilitatea să-şi realizeze planurile sale de mărire. El lovi mai întâi pe Samariteni, în cetatea lor Sichem, pe care o cuceri şi o distruse odată cu templul lor de pe muntele Garizim. De atunci se stinse strălucirea samariteană. Hyrcan se îndreptă apoi împotriva Idumeenilor, alţi vrăjmaşi ai Iudeilor, pe care îi bătu silindu-i să treacă la judaism. Este prima şi ultima oară în istoria Evreilor, când un popor de altă credinţă, a fost constrâns să îmbrăţişeze religia lui Iahve. Această barbarie rămâne ca o tristă şi mare greşală, datorită impetuozităţii războinice a lui Hyrcan. Idumeenii, primind judaismul în mod forţat, se contopiră totuşi repede cu Iudeii. Prozeliţii aceştia fură cauzele multor nenorociri şi în primul rând subminară şi contribuiră la prăbuşirea dinastiei hasmoneilor. In timpul lui Hyrcan, ţara se bucură de o mare înflorire economică. Palestina era liberă, independentă, şi bogată.

Iohanan făcu o samă de construcţii: palate, săli de arme, de adunări populare şi un mausoleu în *Modin*. In fine, Hyrcan bătu monede cu inscripţia: *„Iohanan, mare preot şi căpetenia obştiei evreeşti"*.

Din nefericire, între partidele mai însemnate din ţară, între Farisei şi Saducei, se iscară multiple neînţelegeri. Când Iohanan muri, lupta dintre cele două partide, tocmai izbucnea cu tărie.

Partidele din Iudeea.— Ştim că elementul esenţial al vieţei evreeşti îl forma religia. Datorită acestui fapt, luptele politice se dădeau în fond pe chestiuni religioase sau de interpretări de texte.

Assideii (chassideii) formau grupul acelor ortodoxi ex-

tremişti, pe care i-am văzut retrăgându-se în singurătate spre a se putea dedica complect tuturor practicilor religioase. Ei căpătară numele de *Esseeni.* Idealul lor era o viaţă pură şi sfântă, pe care ei căutau s'o realizeze prin îndeplinirea minuţioasă a tuturor prescripţiilor biblice. Ei trăiau în regiunea mărei Moarte, ducând o viaţă în comun, luau masa împreună, făceau băi zilnice şi erau celibatari. Cina lor comună, la care observau o linişte mormântală ca pentru oficiarea unui serviciu divin, devine una din trăsăturile caracteristice ale acestui ordin religios. In adevăr partidul acesta se transformă curând în sectă. Esseenii, înclinaţi în mod natural spre misticism, trăiau în aşteptarea febrilă a unor vremuri mari, a împărăţiei mesianice sau cereşti, când vor dispărea dintr'odată toate nevoile şi suferinţele prezentului.

Adevăratele partide erau formate de Saducei şi Farisei.

Fariseii erau cunoscători ai legii, evident mai puţin religioşi ca Esseenii, dar totuşi destul de pedanţi în îndeplinirea riturilor şi prescripţiilor tradiţiei. Fariseii treceau drept oameni strict morali, cinstiţi şi mai ales de-o bunătate proverbială. Ei erau bine văzuţi în popor fiindcă erau priviţi ca apărătorii credinţei. Inţelesul dezonorant de linguşitor şi hipocrit, pe care îl căpătă în urmă numele de fariseu, se datoreşte duşmanilor lor de mai târziu. Pe atunci însă ei nu-l meritau de loc. Cărturari renumiţi, ei nu admiteau totuşi altă normă în viaţa de stat decât religia; templul şi întreaga administraţie internă era în mâinile lor.

Saduceii, total opuşi Fariseilor, urmăreau o politică naţională şi nu una religioasă. Făceau parte din acest partid, aristocraţii, militarii, bărbaţii de stat şi înalţii funcţionari. Pentru dânşii interesul comunităţii evreeşti era mai presus decât religia evreească. Ei ştiau ce înseamnă un compromis şi încă mai ştiau că nu e deajuns să fii religios ca să obţii independenţa politică. Această inde-

pendență era idealul lor. Ei nu puteau admite ca o formulă religioasă, un obicei, sau o tradiție, să se pue stavilă cucerirei libertății. Consecvenți acestor principii ei nu acceptară decât Biblia, înlăturând maximile și legile emise de comentatori.

Intre Farisei și Saducei deosebirea era prăpăstioasă, iar vrajba între dânșii creștea zilnic.

Aristobul I (104-103).—Fiul mai mare al lui Hyrcan, *Aristobul I*, nu domni decât un an, lăsând pe tron pe fratele său mai tânăr pe Ionatan, numit și *Ianai Alexandru* (103-76). Căsătorit cu *Salomeea Alexandra*, sora unui fariseu celebru, regele Ianai, care înclina spre Saducei, menținu câtva timp echilibrul între cele două partide dușmane. Fariseii, criticând atitudinea puțin religioasă a regelui, determinară dese tulburări populare, care dădură loc la represiuni violente și sângeroase. Mulți Farisei fugiră peste graniță, alții fură prinși și uciși. Cu toate aceste dezordine interne, Ianai izbuti totuși să mărească țara la sud și să ridice importante cetăți de apărare.

Salomeea Alexandra.—(76-67) Alexandra, care îi urmă lui Ianai, fu prima și ultima regină care domni vreodată în Ierusalim. Ea știu să păstreze armonie între cele două partide. In timpul ei țara se bucură de belșug. Ea bătu monede cu inscripția: *regina Alexandra*. Domnia ei înseamnă un punct culminant al statului hasmoneilor.

Supremația politică o aveau Fariseii. Ei înființară un bir de o jumătate *șekel*, asupra ori cărui israelit mai mare de 20 ani, indiferent dacă locuia în Iudeea sau în străinătate, pentru alcătuirea unui tezaur al templului din Ierusalim. In diferitele țări, Evreii își aleseră anume orașe, (de pildă Nisibis și Nahardeea în Mesopotamia, Apameea și Laodiceea în Frigia), unde colectau banii din provinciile respective. De acolo sumele erau duse la Ierusalim de anumiți oameni, numiți trimiși sfinți. In modul acesta templul din Iudeea deveni extrem de bogat.

Aristobul II. (67-63 a. Chr.) — Aceasta era o fire e-

nergică şi tumultuoasă. El înlătură de la domnie, cu ajutorul Saduceilor pe Hyrcan II, fratele său mai mare, pe care îl făcu mare preot, încheiă pace cu Fariseii şi îşi începu domnia în condiţii prielnice. In timpul acesta *Antipater*, un idumeean, pe care regina Alexandra îl numise guvernator al Idumeei, lucra pe ascuns la năruirea statului judeu. Fire intrigantă şi veninoasă, el întreţinu cu perfidie vrajba între cei doi fraţi, scormoni şi înteţi patimile şi duşmăniile între cele două partide şi pregăti astfel, cu o linişte diabolică, distrugerea Iudeei. Când lupta între Aristobul şi Hyrcan ajunse la culme, apăru pentru prima oară în Siria vulturul roman în persoana legatului Pompei (63 a. Chr.). Cei doi pretendenţi se prezentară la Damasc, înaintea trimisului Romei, ca să-şi susţină fiecare drepturile la tronul Iudeei. Pompei dădu dreptate lui Hyrcan.

Aristobul, nemulţumit se retrase şi se întări în Ierusalim. Trupele romane, mărite cu partizanii lui Antipater şi Hyrcan II, porniră în contra capitalei Iudeei. Pompei asediă şi bombardă Ierusalimul. Rezistenţa lui Aristobul fu scurtă. Romanii, numeroşi, ocupară cetatea. Plin de curiozitate, Pompei intră în templu ca să vadă în ce constă cultul Iudeilor. Se pare că sanctuarul îi făcu o impresie deosebită, căci nu se atinse de fel de bogăţiile de acolo şi îl feri de vijelia trupelor sale.

In cele din urmă, judecata lui Pompei se modifică în felul următor: Hyrcan fu despuiat de titlu de rege şi rămase numai cu funcţia de mare preot şi etnarh, prinţ al poporului, iar Antipater deveni guvernatorul Iudeei, avându-l pe Hyrcan II sub tutela sa.

Palestina tributară Romei. — Palestina fără să fie încă incorporată în rândul provinciilor romane, trebui să plătească tribut Romei. Oraşele dela coasta mării fură declarate oraşe libere şi deci scoase de sub stăpânirea Evreilor. Prizonierii de război fură parte ucişi şi parte transportaţi la Roma. Intre aceia care trebuiră să meargă

înaintea carului de triumf al lui Pompei la Roma (61 a. Chr.) se aflau şi Aristobul II, fiul său Antigonos şi mulţi demnitari.

Prizonierii aceştia au pus bazele primelor comunităţi evreeşti din Roma şi din celelalte oraşe ale peninsulei italice. In Roma, Evreii locuiau un întreg cartier pe malul drept al Tibrului.

Iudeea îngenunchiată de Pompei încetă de atunci să fie un stat independent şi era la discreţia trimisului roman. Capriciile funcţionarului deveneau legi în Palestina. Astfel Aulus Sabinius, guvernatorul Siriei, district din care făcea acum parte şi Palestina, găsi cu cale să împartă Iudeea în cinci provincii cu câte un sanhedrin. In modul acesta, luându-i toată puterea politică, e distruse sanhedrinul din Ierusalim. Totuşi consiliul central al capitalei continuă să existe ca un sfat de învăţaţi, îndeletnicindu-se numai cu studiul şi comentarea legilor biblice. In fruntea acestui sfat, numit de acum înainte *Marele Sanhedrin*, spre deosebire de cele cinci consilii regionale, se aflau doi bărbaţi de seamă *Şemaia* şi *Abtalion*. Şemaia exprimă într'o maximă toată amărăciunea vremei: „iubeşte meseria, fugi de guvernare, şi nu te ocupa cu politica". Cu aceşti doi învăţaţi începu epoca în care Sanhedrinul şi Fariseii în genere, dezicându-se de interesele politice, se ocupară tot mai mult cu studiul Cărţii.

Intre timp, la Roma, Iuliu Cesar, intrând în război cu Pompei, îl eliberă pe Aristibul II, dându-i şi două legiuni ca să pornească împotriva Iudeei (49). Oamenii lui Pompei reuşiră însă să-l înlăture pe fratele lui Hyrcan. Cât priveşte pe Antigonos, el se refugiă împreună cu restul familiei la prinţul de Chalchis, al cărui fiu ţinea în căsătorie pe Alexandra, fiica lui Aristobul II.

Antipater îl susţinu întâi pe Pompei, până la căderea sa şi apoi pe Iuliu Cesar. Acesta ieşind victorios îl întări în funcţia de guvernator general al Iudeei şi-l con-

Ipravă o cruta.
28-I-939.

firmă pe Hyrcan în demnitatea de mare preot. Antipater era nesuferit populației. Lumea îl ura pentru toate intrigile și nelegiuirile câte le săvârșise în dauna dinastiei hasmoneilor și a țării. Poate că din cauza asta el găsi util să împartă Palestina, ca pe o moșie, între cei doi fii ai săi *Fazael* și *Irod*. Celui dintâi îi dădu Ierusalimul și Iudeea, celui de al doilea Galileea. Acest act, indignă însă și mai mult pe Evrei în contra lui. Tot atât de lingușitor ca și tatăl său, Irod reuși să câștige repede simpatiile Romei. Meșter în diplomații, el ajunse de fapt adevăratul conducător al Palestinei.

Conștient de importanța pe care o căpătase, Irod își luă atitudini de domnitor și provocă deseori mulțimea prin impertinența lui. Hyrcan, marele preot, care ar fi vrut să-l înlăture, fu nevoit totuși să-l primească în Ierusalim cu onoruri regale și să-i dee în căsătorie pe *Miriam*, nepoată-sa, celebră prin frumusețea ei.

Antigonos. — Antigonos, care nu renunțase la drepturile sale, ajutat de o puternică armată de Parți și numeroși Iudei, asediă și cuceri Ierusalimul (40 a. Chr.). Fazael se sinucise, Hyrcan, făcut prizonier, fu exilat în Babilon, iar Irod scăpă ca prin minune. Antigonos fu proclamat îndată rege.

In timpul acesta, Irod fugi la Roma unde obținu dela Antoniu, un decret prin care era numit rege al Iudeei (40), ca o răsplată anticipată pentru serviciile ce i le va face în Palestina. Guvernatorul Siriei îi puse la dispoziție două legiuni, cu ajutorul cărora Irod atăcă Iudeea. Evreii se războiră cu disperare dar nu putură rezista forțelor romane. Ierusalimul căzu. Legionarii Romei intrară în cetate pustiind și omorând. Irod fu și el de o cruzime spăimântătoare: făcu mulțime de prizonieri pe care îi arse sau îi vându ca sclavi. Nefericitul Antigonos fu ucis în chip barbar după cerințele lui Irod. Astfel se stinse ultimul descendent al casei hasmoneilor (37 a. Chr.).

FUNDAȚIA REGE

EPOCA LUI IROD.

Irod I (37-4 a. Chr.).—Irod, numit de popor „sclavul idumeu", iar de linguşitori „marele Irod", îşi ajunse astfel ţinta de a pune mâna pe coroana regală. Poporul îl ura ca pe un uzurpator. Lunga lui domnie fu un şir de nesfârşite crime, săvârşite pentru a-şi asigura guvernarea. Irod, bănuitor faţă de Iudeii din Palestina, se înconjură numai de străini şi de Iudei din afară. Astfel găsim la curtea sa pe istoricul Nicolaos din Damasc şi diverşi demnitari de neam grec şi egiptean. In funcţiunea de mare preot şi de preşedinte al Sanhedrinului se aflau Iudei chemaţi din Babilon.

*

Hillel şi *Şamai.* — Cu ocazia înlocuirii demnitarilor, veni în fruntea Sanhedrinului un babilonian cu numele de Hillel (70 a. Chr. 5 p. Chr.). De o modestie şi blândeţe fără seamăn, Hillel concentră într'o maximă de aur întreaga filosofie şi morală evreească: *„Ce ţie nu-ţi place nici altuia să nu faci"*. In evoluţia judaismului el marchează un punct de mare însemnătate. El jucă rolul unui reconstructor spiritual al naţiunei evreeşti. El lărgi Scriptura prin comentarii. Fiindcă dorea totuşi să împace pe Farisei cu Saducei, el admise principiul acestora că o lege e valabilă numai întru cât se bazează pe Biblie. El însă nu se opri aici, ci creiă un corectiv menit să satisfacă şi pe farisei: el stabili o serie de regule cu ajutorul cărora să se poată vedea dacă o lege anumită îşi are sau nu fundamentul în Scriptură. Regulele acestea formează origina acelor metode cu ajutorul cărora s'a construit mai târziu *Talmudul.*

Şamai, care ocupa al doilea loc în Sanhedrin, era o fire cu totul opusă lui Hillel. El era extrem de sever în materie religioasă şi îi plăcea să se amestece în treburile politice.

Ambii învăţaţi fundară şcoli, care avură mai târziu

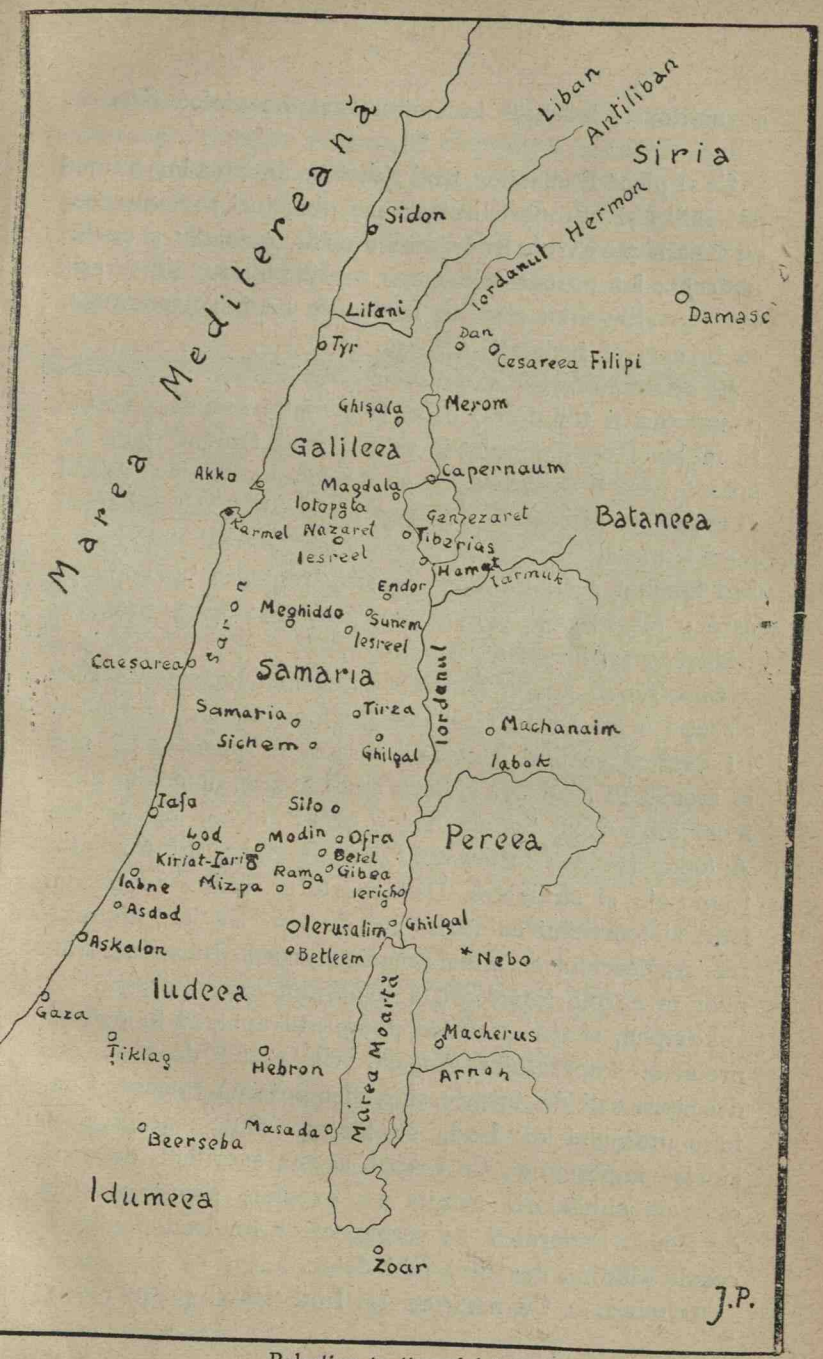

Palestina în timpul lui Irod.

covârşitoare influenţe în mersul evenimentelor istorice.

*

Ca să placă Romanilor, Irod ridică în onoarea lor o sumă de clădiri şi introduse numeroase obiceiuri romane, ceea ce supără pe Evrei. In Ierusalim clădi un teatru şi un hipodrom; iar pe coastele mării mediteraniene zidi oraşul Cesareea. Sie-şi îşi clădi în Ierusalim un palat somptuos, cu turnuri şi instalaţii de apă.

El apăsă poporul sărăcit, cu biruri grele. Numeroase comploturi îi tulburară, până la sfârşit, domnia. Trăind în mijlocul unei populaţii ostile, Irod împănă ţara cu spioni, care îi raportau tot ce se spunea despre dânsul şi astfel, puţini scăpau de setea lui de sânge. Crezându-se mereu urmărit de conspiratori, ucise pe mai toţi membrii familiei sale. Până şi Miriam, frumoasa lui soţie, pe care o iubea, căzu victimă acestor bănuieli, în urma intrigilor surorii regelui, *Salomeea.*

Construirea noului templu.— Cea mai importantă construcţie a lui Irod a fost desigur templul din Ierusalim. El dărâmă vechiul sanctuar, care îi se păru prea mic şi începu în anul 20, zidirea noului lăcaş, numai în marmoră albă. Noul templu, legat printr'un zid de cetatea *Antonia* (vechea fortăreaţă Bari), impuse tuturor prin frumuseţe şi strălucire. De departe se vedea acoperişul înalt al templului cu vârful lui de aur. De jur împrejurul sanctuarului se aflau arcade şi curţi. Intrarea străinilor în curtea interioară a templului era interzisă.

Templul, sfinţit cu mare pompă în anul, 19 fu pus sub protecţia împăratului August. Un vultur de aur, pus deasupra uşii de intrare, simboliza puterea romană. Conform ordinului lui Irod, se făceau zilnic sacrificii în cinstea împăratului. Cu timpul, aceste sacrificii deveniră o formă obligatorie menită să exprime supunerea faţă de Roma. Poporul îi fu recunoscător lui Irod pentru această clădire, dar nu-l iubi deloc.

Arhelau. — Cu moartea lui Irod statul judeu începu

să se destrame. Luptele civile care isbucniră determinară intervenţia trupelor romane şi definitiva anexiune a Iudeei. Irod, imitând pe tatăl său, împărţise regatul între cei patru copii ai săi (3 fii şi o fiică): *Arhelau* căpătă Iudeea şi Samaria, *Irod Antipa* obţinu Galileea şi Pereea, *Filip* luă Bataneea, Auranitis şi izvoarele Iordanului, iar *Salomeea* doar câteva oraşe. Impărţeala era

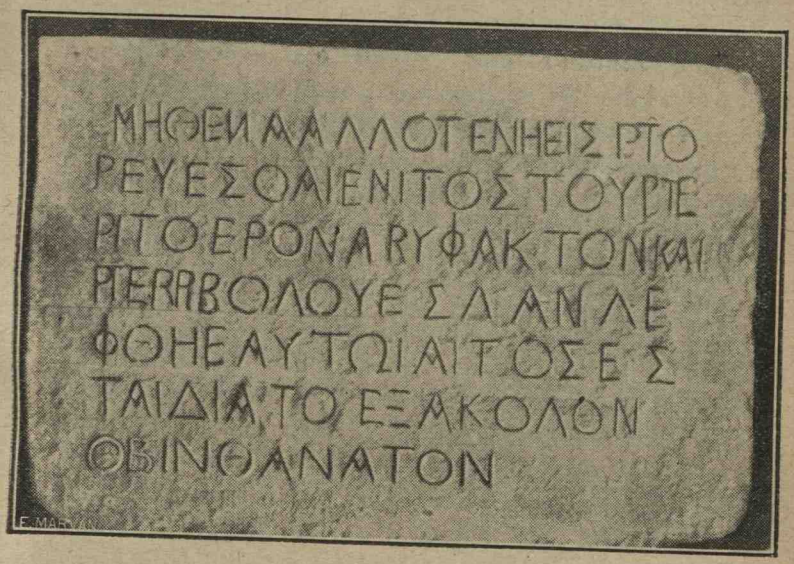

După revista „Menorah", din Viena.

X.— Placă de piatră din templul lui Irod, cuprinzând, în limba greacă, înştiinţarea că străinii n'aveau permisiunea să intre în curtea interioară. Piatra, a cărei fotografie se vede reprodusă aici, a fost găsită în peretele unei moschee şi se află azi în muzeul naţional din Constantinopole.

cuprinsă într'un testament care urma să fie întărit de împărat. In timp ce Arhelau se instala în Ierusalim, fraţii şi sora lui plecau la Roma ca să ceară anularea testamentului. Ei nu obţinură însă nimic. Scurta domnie a lui Arhelau fu tulburată de grave revolte produse de instigatori şi de atitudinea neînţeleaptă a regelui. Trupele romane ale guvernatorului Siriei, chemate în ajutor, des-

lănțuiră și mai mult furia poporului. Un galileean, *Iuda din Gamala*, înființă celebrul partid al *Zeloților*, cu scopul hotărât de a lupta contra Romei. Legiunile lui *Varus* reușiră a înăbuși răscoalele și a restabili liniștea în Iudeea și Ierusalim. Intre timp, Arhelau fu chemat la Roma în temeiul unor acuzațiuni de tiranie, judecat, detronat și exilat printre Allobrogi, în Gallia, în orășelul Vienna (anul 6 p. Chr.).

Protectoratul Romei. — Samaria și Iudeea, rămânând fără stăpânitor evreu, fură încorporate în imperiul roman și puse, din punct de vedere administrativ, sub autoritatea guvernatorului Siriei. Principatele lui Irod Antipa și Filip continuau să existe bucurându-se încă de oarecare independență. Ele erau însă complect dezlipite de trupul Iudeei. Acești doi prinți nu se ilustrează de cât prin atitudinea lor lingușitoare față de Romani și prin iubirea lor de construcțiuni. Antipa clădi un oraș nou la marea Genezaret: orașul *Tiberias* (24-26) unde își stabilli reședința. Fiindcă ortodocșii decretară că orașul nu trebue să fie locuit de Evrei, Antipa se văzu nevoit a recurge la fel de fel de mijloace ca să poată atrage locuitori. Filip construi și el un oraș nou în regiunea izvoarelor Iordanului, pe care îl numi *Cesareea Filippi*.

Reprezentantul Romei în Iudeea avea titlul de procurator și își avea reședința în Cesareea, la mare. O legiune romană se afla în permanență în Ierusalim sub pretextul de a menține ordinea. Odăjdiile marelui preot și sfintele odoare se păstrau în cetatea Antonia, păzite, de o gardă romană. Ele erau încredințate Evreilor o singură dată pe an. Procuratorul avea grijă să fie liniște în țară, controla plata regulată și exactă a tributului, supraveghea jurisdicția penală a Sanhedrinului și aproba, dacă le găsea intemeeate, pedepsele cu moartea. Afară de tribut, locuitorii fură siliți să plătească o sumă de biruri grele: asupra pământului, veniturilor, vitelor, etc. Impozitele apăsătoare ridicară proteste unanime. Partidele

existente exprimau, fiecare după concepţiile sale, atitudinea faţă de aceste impozite. Discipolii lui Şamai susţineau că singurul stăpân al Iudeei este Iahve, că deci procuratorul roman n'are ce căuta şi în orice caz birurile trebuiesc refuzate. Pentru dânşii *vameşii*, adică cei ce luau în arendă dările, erau trădători. Hillel, fire împăciuitoare şi dornică de linişte, accepta calea de mijloc: resemnarea. *Iuda din Gamala*, înţeles cu principiile lui Şamai, vroia însă lupta cu armele.

NAŞTEREA CREŞTINISMULUI (30-37)

Astfel stăteau lucrurile când ajunse procurator al Iudeei *Pontius Pilat* (26-36 p. Chr.). In această epocă din istoria Evreilor se petrecu în sânul judaismului o mişcare de natură socială şi religioasă, care înseamnă un eveniment uriaş în viaţa lumii. *Isus*, născutul în Nazaret, anunţa omenirii o religie nouă. Inzestrat cu virtutea renunţării supreme, el chemă mulţimea la un nou altar şi îi predică o credinţă nouă.

E interesant de văzut care era starea sufletească a evreului de atunci, fiindcă ea explică în bună parte, formarea nouei religii.

Evreii se deprinseră de mult să se bată pentru idei, pentru abstracţiuni. Povestea lor este succesiunea neîntreruptă a marilor lupte pentru apărarea legii lui Iahve. A lupta, nu putea să însemne pentru Evreu de cât a lupta pentru cartea evreească, pentru judaism. Toate războaiele care au dus la redeşteptarea naţională şi la independenţa de stat a Evreilor, se datorau direct marilor mişcări populare pentru libertatea credinţei. Dar, cu toate luptele lor, Evreii nu reuşiră niciodată să se bucure în mod durabil de bunurile pământeşti. Ei trebuiră să-şi cucerească aproape în permanenţă, libertatea şi independenţa lor. Această stare de perpetuă nesigu-

ranță îi făcu să-și concentreze speranțele mereu în „viitorul" lor național. Evreii, trăind cu credința în ce va fi odată, se treziră hrănind visul uriaș, după care, Israel, adică poporul sfânt, poporul ales, va fi chemat în cele din urmă să realizeze împărăția divină, adică o împărăție a dreptății în care toată lumea va fi fericită. Marii profeți li evocară mai de mult, tabloul minunat al vieții viitoare, în care animalele sălbatice vor trăi laolaltă cu celelalte vietăți, iar popoarele lumii vor convieţui într'o pace desăvârșită. (Isaia). Evreii erau convinși că un trimis regesc, Messia, va veni să li anunțe fericirea pământească și să-i mântuiască de toate relele. Este marea iluzie pe care Evreii au dus-o cu dânșii din veac în veac. (Am văzut cum pentru Evrei ideia de Messia căpătase acelaș înțeles cu ideia de fiu a lui David — adică de urmaș din familia lui David).

Fanatismul Evreilor pentru o ideie și iluzia împărăției cerești, iată cei doi factori care au creiat atmosfera în care a răsărit noua religie.

Suferințele din ultimii ani, dela Antioh Epifan și până la procuratorii romani, exaltară și mai mult speranțele messianice ale Evreilor. Ei așteptau un salvator. Cartea Daniel, primul apocalips, dădu expresie definitivă acestor speranțe. Cartea aceasta, cu stilul ei fantastic, cu descripția sfârșitului catastrofal al lumei acesteia și a venirei zilelor de apoi, când *„înțelepții vor străluci ca strălucirea bolții cerești"*, avu o influență importantă asupra nașterii creștinismului.

In epoca ce precede și coincide cu apariția lui Isus, situația materială a massei populare palestinene, era foarte rea. Procuratorii romani o adusesră la disperare. Ca nici odată lumea aștepta timpurile messianice. Oricine anunța că mântuirea e aproape,—găsea îndată discipoli care îl urmau până la moarte. Astfel se făcu că în mai puțin de treizeci de ani se iviră o serie de extatici, care se dădură drept profeți sau messia, adunară mulțime de a-

depţi şi porniră să salveze poporul de suferinţe. Toţi căutau să scuture jugul roman. Lumea era frământată de ideia venirei unui Mântuitor. Oamenii vedeau in fiecare eveniment o prevestire. Numeroase agitaţii populare răscoleau massele. Mulţimea era îndemnată să nu plătească Romanilor noile biruri. Zeloţii, adepţii lui Iuda din Gamala, ţineau Palestina şi mai ales Galileea într'o fierbere continuă, aţâţând lumea în contra Romanilor.

In asemene împrejurări, când pământul Palestinei era scormonit de răscoale, iar atmosfera plină de toate visurile şi aşteptările messianice, apăru Isus.

Eşit din rândurile poporului, Isus se născu în Nazaret, un orăşel din sudul Galileei, în anul 750 dela fundarea Romei, asta înseamnă, cu vreo 4 ani înaintea anului 1 pe care lumea îl consideră în deobşte drept anul naşterii sale.

Isus (numele acesta vine de la Iosua) fu numit şi *Nazariteanul*. El iubi natura şi trăi departe de dialectica subtilă a şcolilor din Ierusalim. Totuşi el cunoscu maximele celebrului Hillel.

„Hillel a fost maestrul lui Isus, se exprimă Renan, dacă ni este îngăduit a vorbi de maestru când e vorba de o atât de înaltă originalitate“.

Biblia şi cartea Daniel, jucară şi ele un rol important în formarea sufletului marelui Nazaritean. Făcând în fiecare an, împreună cu ai săi, voiajul la Ierusalim, drum pe care toată lumea îl făcea, Isus cunoscu dorinţele ce frământau mulţimea şi curând visă visurile messianice ale întregei naţiuni.

Fire caldă, poetică, plină de un misticism supra uman, Isus începu să predice deodată, pe neaşteptate, cu simplitatea şi naturaleţea izvoarelor ce nasc brusc din stâncă. Concepţiile lui nu se prezintau sub forma unei doctrine austere şi savante. El îşi răspândea învăţăturile sale în nenumărate pilde, fabule, proverbe, parabole... Din ele se desprinde concepţia lui sublimă a divinităţii : Dum-

nezeu este *tatăl*, un tată ceresc, extrem de bun, iubitor, un tată al tuturor, al întregei omeniri.

Caşi toţi contimporanii săi, Isus dorea din răsputeri să schimbe starea lucrurilor de atunci. Dar, fiindcă nu putea admite violenţele preconizate de zeloţi sau „sicari", el medită o revoluţie divină, care trebuia să aducă suprimarea tuturor relelor. Incoronarea acestei revoluţii avea să fie înfăptuirea pe pământ a *„regatului ceresc"*, a paradisului originar, epoca de glorie a celor umili şi sărmani. Lor li oferi Isus această minunată lume viitoare, ca o consolare pentru toate mizeriile de atunci.

In acest timp, adică în anul 28 al nouei ere, apăru un ascet desăvârşit, un *nazir*, care trăia în pustiul din jurul mării Moarte. Era Iohanan sau *Ioan Botezătorul*, din secta cunoscută a Esseenilor. El ridicase la rangul de mister baia zilnică pe care aceştia o luau, făcând din *botez* (sau imersiunea totală), o ceremonie esenţială pentru admiterea noilor prozeliţi în sectă. Mult popor veni la Ioan să primească botezul în Iordan. La dânsul veni şi Isus, din Galileea. El primi botezul şi sub înrâurirea lui Ioan, Isus deveni predicator de mulţimi. Curând Ioan fu arestat din ordinul tetrarhului Irod Antipa (anul 29) şi ucis din ordinul Herodiadei, femeea lui Irod (anul 31). Acesta este însă o legendă.

Intre timp Isus predica la Capernaum, un orăşel pe malul lacului Tiberias. Dintre primii lui adepţi făceau parte *Simon* numit şi *Kefas* sau *Petru*, *Andrei* fratele acestuia, *Iacob* şi *Ioan* fiii lui *Zebedeu*, un vameş bogat numit *Matei* sau *Levi*, *Maria Magdalena* (din Magdala)...

Lume din ce în ce mai multă venea să-l asculte. El vorbea de vremurile viitoare, când toţi oamenii se vor simţi fraţi, fiindcă se vor fi lepădat de toate bunurile pământeşti şi vor înţelege că sunt fiii unuia şi aceluiaşi tată ceresc. Isus descriind în linii mari idealul supremei desziceri, spunea :

„Dacă vrei să fii desăvârşit, mergi de vinde ce ai, dă la săraci şi vei avea o comoară în cer. Apoi vino şi urmează-mă". (Matei XIX, 21).

Astfel creştinismul se dezvolta pe baze esseene. Concepţia după care săracii vor fi mântuiţi—*concepţia ebionismului,* — (cuvântul vine dela *ebion,* care înseamnă *sărac,* în limba ebraică) alcătueşte unul din elementele învăţăturii lui Isus. (Renan).

El ridică adepţii, graţie cuvântului şi exemplului său, până la înălţimea fiinţei sale. (Graetz). El le predică umilinţă, dispreţul avuţiilor şi mai ales iubirea.

Isus se adresă în primul rând Evreilor. Iată ce cetim în *Matei,* cap. 15, vers. 21-29:

„Isus, după ce a plecat de acolo, s'a dus în părţile Tirului şi ale Sidonului şi iată că o femee cananeancă, a venit din ţinuturile acelea şi a început să strige către El: Aí milă de mine, Doamne, fiul lui David, fiica mea este muncită rău de un drac".

„El nu i-a răspuns nici un cuvânt. Şi ucenicii lui s'au apropiat de dânsul şi l'au rugat stăruitor: „Dă-i drumul căci strigă după noi".

„Drept răspuns, El a zis: „Eu nu sunt trimis de cât la oile pierdute ale casei lui Israel..."

El nu înţelege să se înstrăineze de judaism: *„Să nu credeţi că am venit să stric Legea sau Proorocii; am venit nu să stric, ci să împlinesc.*

Căci adevărat vă spun, câtă vreme nu va trece cerul şi pământul, nu va trece o iotă sau o frântură de slovă din Lege înainte ca să se fi întâmplat toate lucrurile". (Matei V, 17-20).

Intrebat de un cărturar *„care este cea dintâi dintre toate poruncile"? Isus i-a zis: „Cea dintâi este aceasta: Ascultă Israele, Domnul, Dumnezeul nostru, este un Domn"...*

şi: *„să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău, cu toată inima ta, cu tot sufletul tău"...*

Iar a doua este următoarea: *„Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însu-ţi. Nu este altă poruncă mai mare decât acestea"*. (Marcu XII). 28-31 (V⁰ Leviticul XIX, 18).

In noua religie locul central îl ocupă porunca iubirii reciproce, a iubirii dusă până la extrem, până la iubirea vrăjmaşului.

„Dar Eu vă spun: ...„Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei ce vă blastămă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă asupresc şi vă prigonesc". (Matei V, 44).

Isus, care strigă în cele patru colţuri ale lumii că iubirea aproapelui şi a vrăjmaşului, e cea mai mare poruncă, exprimă esenţa nouei religii.

*

Trăind neîncetat în lumea idealurilor lui, Isus căpătă convingerea că el e chemat să anunţe oamenilor împărăţia cerească. Discipolii lui, care văzură într'însul, mai de mult, pe „fiul lui David"—adică pe Messia, aşteptau de la dânsul o confirmare a marei lor credinţe. Isus hotărî în cele din urmă să li întărească speranţele şi credinţele:

„Isus a venit în părţile Cezareei lui Filip, şi a întrebat pe ucenicii săi: Cine zic oamenii că sunt Eu, fiul omului? Ei i-au răspuns: Unii zic că eşti Ioan Botezătorul, alţii: Ilie, alţii Ieremia, sau unul din prooroci. Dar voi, le-a zis El, cine ziceţi că sunt? Simon Petru, drept răspuns, i-a zis: Tu eşti Hristosul, fiul Dumnezeului celui viu! Isus a luat din nou cuvântul şi i-a zis: Ferice de tine, Simone, fiul lui Iona; fiindcă nu carnea şi sângele ţi-au descoperit lucrul acesta, ci Tatăl Meu care este în ceruri... Atunci a poruncit ucenicilor săi să nu spună nimănui că el este Hristosul". (Matei XVI, 13-20).

Vestea acestei revelaţii se răspândi totuşi cu iuţeală, iar numărul adepţilor săi crescu considerabil. Discipolii

îl îndemnară să vie la Ierusalim, ca să anunțe de acolo lumii vestea sublimă că el e Messia.

In anul 32, Isus făcu ultimul drum la Ierusalim. Aici dădu de o puternică opoziție. Afirmarea că el ar fi fiul lui Dumnezeu păru extraordinară. Isus fu acuzat de blasfemie, judecat și condamnat. Procurorul roman Pontius Pilat, care văzu într'însul căpetenia unei conspirații menită să răstoarne ordinea romană, întări sentința,

* * *

După moartea lui Isus, creștinismul germină câtva timp în tăcere, așteptând parcă apariția marelui animator *Paul*, care îi dădu toată amploarea și dezvoltarea unei religii universale.

Deocamdată, adepții nouei credințe, formând câteva grupe mici, practicau cu sârguință riturile Esseenilor și legile principale ale judaismului. Isus zise doar: *„Să nu credeți că am venit să stric Legea sau Proorocii"*... Una din caracteristicele creștinilor primitivi era cultul sărăciei, *ebionismul*. Ei se numeau, sau erau numiți *Ebioniți*, iar Iudeii îi numeau Nazirei. Ei duceau o viață extrem de sobră, în comun.

Simon Kefas, numit și *Petru* — și *Ioan* fiul lui *Zebedeu*, au fost numiți *stâlpii creștinismului*.

Primii creștini, înrudiți în unele puncte cu esseenii, se deosebeau de aceștia prin aceea că pentru dânșii Messia apăruse.

EPOCA LUI IROD *(continuare)*.

Regele Agripa (38-44). — *Evreii atacați de Grecii din Alexandria.* — Din căsătoria marelui Irod cu Mariamne se născuse Aristobul, care a fost ucis din ordinul tatălui său, sub acuzare de complot contra tronului. *Agrippa*, fiul acestui Aristobul, își petrecea surghiunul la Roma,

uneori favorizat de împărați, alteori persecutat de aceștia. Tiberiu îl aruncă în închisoare. Caligula îl scoase din temniță și-i conferi titlul de rege, dându-i pe lânga Iudeea, Galileea și Pereea. Tetrarhul Antipa, stăpânul acestor din urmă două teritorii, fusese destituit și deportat tocmai în Franța, la Lugudunum (Lyon), în anul 39.

Favoarea de care se bucura Agrippa se revărsă asupra tuturor Iudeilor din Palestina sau din celelalte provincii romane. Se pare că privilegiile hărăzite Iudeilor, nu se datorau numai amiciției pe care o aveau uneori împărații pentru diferiți Evrei de seamă. Bunăvoința Romanilor față de Evrei își are explicația mai ales în faptul, că aceștia din urmă erau apreciați ca cetățeni utili pentru cimentarea vastului imperiu roman. Evreii din diversele provincii (nu însă cei din Palestina unde sunt alte condiții), alcătuiau datorită fidelității lor, elementul unificator al imperiului, și în așa grad, încât ei căzură în multe locuri victime ale devotamentului lor pentru Roma. (Vezi: *Juster, Les Juifs dans l'empire romain*). Romanii îi lăudară adesea pentru civismul lor. Unanimitatea istoricilor, spune autorul citat, explică numai în modul acesta ura pe care locuitorii din Alexandria o aveau în contra Evreilor. In adevăr, în epoca despre care vorbim, Grecii din Alexandria porniră o acțiune de defăimare și ponegrire contra Evreilor. Ei răspândiră o serie de scrieri injurioase, în care îi acuzară pe Evrei de tot soiul de crime imaginare. Grecul Apion este cel mai celebru prin scrierile lui pline de fantasme și aberații. Acest autor susținea de pildă între altele, că Evreii serbează Sabatul în amintirea unei boli uricioase, de care suferiseră odinioară și care în limba egipteană se numește Sabbattosis... Scrierile acestea anti-evreești nu se mărgineau numai să debiteze pur și simplu calomnii, ci provocau populația la excese în contra Evreilor. Aceștia avură de suportat în adevăr numeroase violențe. In cele din urmă un procurator, entuziasmat de unele argumente ale lui Apion, găsi cu

cale să răpească Evreilor drepturile lor de cetăţeni romani. Aceştia trimiseră la Roma o deputaţiune, din care făcea parte şi renumitul filozof *Filo*, cu însărcinarea să apere drepturile Evreilor. Nu se cunoaşte rezultatul intervenţiei, dar se bănueşte că a rămas fără efect.

Sub domnia lui Agrippa, Sanhedrinul îşi recăpătă vechea lui putere judecătorească şi religioasă. In fruntea lui se afla un cărturar de seamă, *Gamaliel I*, nepotul marelui Hillel. Agrippa reorganiză ţara şi cultul şi făcu multiple construcţii de înfrumuseţare. El avea puterea să numească pe marii preoţi. Agrippa, oricât era el de roman în suflet, odată ajuns rege al Iudeei, se simţi chemat să asigure poporului său oarecare independenţă şi pentru zilele de mai târziu. In acest scop el urmări să înfiinţeze împreună cu toate stătuleţele vecine, o confederaţie care, la nevoe, să ţie piept puterii romane. El convocă la Tiberias, sub pretextul unei mari serbări, pe Antioh regele din Comagene, al cărui fiu ţinea în căsătorie pe o fiică a sa, pe regele din Emesa a cărui fiică era căsătorită cu fratele lui Agrippa, apoi pe Polemon, prinţ de Cilicia şi în fine pe Irod, prinţ de Chalkis, care ţinea în căsătorie pe frumoasa *Berenice* altă fiică a lui Agrippa. Adunarea însă nu putu avea loc, iar curând după aceasta regele muri.

*

Scriitori evrei apără judaismul. Filo din Alexandria.— In vremea aceea, Evreii se răspândiseră în întreaga lume cunoscută pe atunci. De pretutindeni trimeteau obolul lor pentru templul din Ierusalim. Religia evreească, cu zeul ei invizibil, trezi printre popoarele cu care Evreii veniră în contact, curioase reacţiuni şi obiecţiuni. Cel mai blând dintre reproşuri era că religia lor e o superstiţie, iar ei înşişi, barbari. Evreii simţiră nevoia să explice acelora care îi numeau barbari, în ce constă ju-

daismul, şi făcură să apară o serie de scrieri, în care expuneau învăţătura lui Moisi. Interesant e că unii autori, influenţaţi de cultura greacă, se crezură obligaţi a trece dincolo de simpla expunere a religiei evreeşti şi a o prezenta ca un fel de manifestare sau un aspect al helenismului. Vrând să arăte că Scriptura corespunde în totul cu filozofia greacă, ei falşificau, voluntar sau involuntar, înţelesul simplu şi clar al preceptelor biblice.

Filozoful evreu *Filo* din Alexandria, care elaboră o întreagă doctrină filozofică, readuse lucrurile în starea lor reală, arătând valoarea originală şi eternă a învăţăturilor ebraice.

Scrierile acestea de apărare a judaismului, dar mai ales operile lui Filo, avură o mare înrâurire asupra duşmanilor Evreilor. Mulţi străini, luând cunoştinţă de morala şi religia evreească, veniră în rândurile Israeliţilor. In adevăr, în această epocă se semnalează un mare număr de prozeliţi Evrei. Regina statului *Adiabene*, de pe malurile Tigrului, trecu în anul 43 la judaism, împreună cu întreaga ei familie. Ea îşi construi un mausoleu la Ierusalim, în care fură înmormântaţi membrii acestei familii regale.

*

Expanziunea creştinismului.— Paul.— Caşi Evreii, creştinii căutară şi ei să facă prozeliţi. Ei trimiseră „apostoli" (soli) pentru a răspândi în lume credinţa în Isus. Totuşi fără ajutorul a doi judei din provinciile greceşti, Saul din Tarsus — *Paul* — şi *Iosif Barnabas* din Cipru, prozelitismul creştin nu ar fi dat roadele pe care le cunoaştem. Saul începu prin a persecuta pe creştini, acuzându-i că se abătuseră de la adevăratul judaism. Aflând că o mare parte din aceşti creştini se refugiaseră la Damask, el îi urmări. Acolo însă, sau pe drum, Saul, nu se ştie prin ce împrejurare, se convinse că Isus era

însuşi Messia cel aşteptat şi intră imediat în rândurile creştinilor. Tradiţia spune că pe drumul ce duce la Damask, Saul a fost învăluit de o bruscă şi puternică lumină, în timp ce o voce divină i-ar fi strigat: *„Saule, Saule, de ce mă prigoneşti?"* Sub numele de *Paul* noul creştin începu să cutreere provinciile şi ţările, anunţând (mai ales printre păgâni), că Messia s'a arătat în persoana lui Isus şi că deci toate legile evreeşti sunt abolite. Paul vroia să şteargă în modul acesta orice deosebire între judei şi păgâni şi să facă din toţi aceştia fraţi întru Avraam. Era reluarea, cu variante, a vechei idei a profeţilor. Lumea era încă prea simplă pentru înălţimea ei. Impreună cu Iosif Barnabas, Paul intemeiă numeroase colonii creştine în Asia Mică.

Unii apostoli n'au putut însă admite principiul de a se înlătura legile judaismului şi astfel se ivi, în sânul creştinismului născând, o schismă. Deoparte erau creştinii de origine păgână, creştinaţi de Paul, de cealaltă parte creştinii de origine evreească, pe care îi creştinaseră ceilalţi apostoli.

Judeo-creştinii, numiţi şi *minei*, care păstrară multe din datinele şi legile evreeşti, conformându-se întru aceasta unui principiu cunoscut al lui Isus, se deosebeau în unele privinţe de creştinii de origină păgână. Era însă în firea lucrurilor ca mineii, care adorau tot atâta pe Christ ca şi ceilalţi creştini, să aspire la o unire desăvârşită sub cupola credinţei comune. Astfel judeo-creştinii se depărtară treptat, treptat de Evreii cu care trăiseră într'o reală intimitate, apropiindu-se de restul creştinilor.

In secolul II al erei noastre, creştinismul cunoscu o însemnată expansiune. Numărul convertiţilor crescu considerabil.

Agrippa II (49-92). — După moartea lui Agrippa I, fu numit rege fiul acestuia, Irod II, care nu avu însă nici o autoritate. Sanhedrinul îşi pierdu prerogativele, iar

toată puterea se exercita de către procuratorul roman. In anul 46, romanii crezând că vor face un serviciu Evreilor, numiră procurator al Iudeei pe evreul *Tiberiu Alexandru*, fiul arabarhului din Alexandria. Deşi tatăl său era prinţul Evreilor, Tiberiu trecuse la păgânism. Iudeii, care nu puteau admite ca să fie guvernaţi de un renegat, se revoltară. In locul lui fu trimis Cumanus.

Cum titlul de rege al Iudeei, nu se desfiinţase, îi urmă lui Irod II Agrippa II. Rostul acestuia se reducea la dreptul de a numi pe marele preot. Agrippa II îşi făcu un sistem din numirea şi destituirea marilor preoţi, în scop de a se îmbogăţi. Procedarea aceasta ruşinoasă, stârni adânci nemulţumiri în popor şi mai ales în acele familii din care se recrutau în mod obicinuit aceşti înalţi demnitari.

Acţiunea procuratorilor.—Procuratorii romani se întreceau unii pe alţii în a exaspera poporul evreu, exploatându-l într'un mod absurd şi neomenos. In mai puţin de un sfert de secol, de la anul 48 până la 70, se succedară cinci procuratori: Cumanus (48-52), Felix (53-59), Festus (59-61), Albinus (61-63) şi Gesius Florus [63-66].

[In vremea aceasta de adâncă deprimare, cărturarii care căutau o consolare în studiul „legii", se adunau în jurul unui bărbat de seamă: *Iohanan ben Zakkai*. Acesta explica şi comenta Biblia în umbra arcadelor templului. Spiritele agitate se grupară în jurul lui *Eleazar ben Dinai*. Erau naţionaliştii sau zeloţii. O parte dintr'înşii, violenţi şi nedisciplinaţi, erau numiţi „sicari" fiindcă se serveau de un mic iatagan numit „sica". Ei ucideau fără cruţare pe oricine bănuiau că-i duşmanul lor).

Procuratorii romani, a căror politică era să desbine pe Evrei prin fel de fel de mijloace, se serviră de zeloţi în contra sicarilor şi de aceştia în contra celorlalte partide. Guvernarea procuratorilor fu un şir de abuzuri, al căror unic rost era încasarea cât mai multor biruri într'un timp cât mai scurt. Sub procuratorul Festus, E-

vreii se văzură siliţi să recurgă tocmai la împărăteasa Poppea Sabina, soţia lui Nero, ca să obţină prin intervenţia ei, unele îmbunătăţiri. Regele Agrippa II nu avea nici o putere şi de altfel nici nu se interesa de soarta ţării. Sub Gessius Florus situaţia ajunse disperată. In fiecare judeu clocotea ura contra Romanilor. Revoluţia plutea în aer. Mulţi Evrei părăsiră ţara. Totuşi Gessius Florus nu găsi nimic mai bun de făcut decât să aducă la extrem disperarea Evreilor. După ce legionarii prădară cartierul cel mai bogat al Ierusalimului, Gessius ceru populaţiei să facă un act formal de supunere faţă de stăpânirea romană. Venită după vandalismele săvârşite, cerinţa aceasta constituia o inutilă şi absurdă aroganţă. Totuşi Ierusalimul se supuse în urma îndemnurilor conducătorilor lui. Cetăţenii capitalei, îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, salutară cu fastul cerut de procurator, intrarea acestuia în Ierusalim. „*Dar, ne povesteşte istoricul* Iosefus Flavius, *fiindcă nu li s'a răspuns la salut, cei neliniştiţi începură să-l înjure pe Florus*". Acest fapt fu pentru Romani semnalul unei adevărate prigoane. Evreii, care şi-au stăpânit până atunci furia, îi dădură frâu liber şi se apărară cu îndârjire. In lipsă de arme ei zvârliră în soldaţi cu bolovani. Florus avea însă o ţintă precisă: să puie mâna pe tezaurul din templu. Evreii observând mişcarea trupelor romane, grăbiră spre templu, sfărmară colonada ce lega fortăreaţa Antonia de sanctuar şi proclamară în modul acesta, fără să vree, revolta.

In faţa acestor întâmplări şi văzând poporul atât de hotărât, Florus îşi pierdu curajul şi se retrase, lăsând în oraş doar o cohortă sub conducerea lui Metilius. Incepură parlamentările. Locuitorii Ierusalimului erau divizaţi în două tabere: una revoluţionară şi cealaltă paşnică. Din prima făceau parte zeloţii, sub conducerea lui *Eleazar ben Anania*. Ei se bizuiau pe sprijinul prinţilor adiabeniţi. Susţinătorii păcii, care erau toţi adepţii şcolii lui

Hillel, acceptau stăpânirea romană, dar cereau destituirea lui Florus.

Agrippa, văzând această mare tulburare, adună mulțimea în Xystos, o piață în nordul Zionului, — și acolo, din palatul Hasmoneilor, li ținu o lungă cuvântare în care căuta să li dovedească cât era de periculos un război cu Romanii. Publicul se lăsă convins și se liniști. Lumea declară că nu are nimic cu Romanii, numai Florus să plece. Agrippa, cercă să înduplece mulțimea ca să asculte de Florus, până ce împăratul va numi un alt procuror. Poporul, revoltat, se opuse și sili pe rege să părăsească Ierusalimul.

Pacifiștii, speriați de mersul lucrurilor, căutară în toate chipurile să liniștească spiritele. Era însă prea târziu. Ierusalimul luase foc. Lumea vroia război. Numărul zeloților creștea necontenit. Revolta se propaga cu iuțeală în toată Iudeea. Garnizoana romană din Ierusalim fu repede învinsă și apoi fură izgonite și restul trupelor romane din cuprinsul țării. Victoria aceasta, atât de mare și atât de grabnică, insuflă revoluționarilor un curaj extraordinar. Ca și în vremea Macabeilor, ei bătură monede cu inscripții ebraice, menite să comemoreze evenimentele. Pe monede se citea: *„Primul an al liberării lui Israel"*.

Situația însă nu era de loc asigurată. Cestius Gallus, guvernatorul Sirei, înainta cu o puternică armată asupra Ierusalimului. Evreii așteptară cu încredere bătălia. Ei învinseră pe Romani la Gabaot. Armatele romane se retraseră, lăsând prăzi bogate pe teren. Poporul, îmbărbătat de această izbândă, trecu pe de-antregul de partea zeloților. Ierusalimul se transformase într'un vast lagăr de război. In toate părțile se făureau arme. Zidurile cetății se întăreau. Tineretul făcea exerciții militare. Intreaga Iudee se pregătea pentru marele războiu cu Romanii. In vederea acestei inevitabile ciocniri, se începu o organizare sistematică și serioasă a țării. Aceasta fu împărțită în provincii, numindu-se pentru fiecare câte un guvernator,

cu însărcinarea specială de a o fortifica şi prepara în aşa fel, ca să poată ţine piept atacului roman.

Demnităţile mai importante în loc să fie încredinţate zeloţilor, fură acordate unor persoane din clasa aristocrată, clasă cunoscută ca antirevoluţionară. Poate că poporul, care alegea pe guvernatori, era încă orbit de lustrul familiilor nobile şi nu se putuse decide să încredinţeze aceste funcţiuni unor oameni de origine necunoscută. *Eleazar ben Anania*, sufletul mişcării revoluţionare, căpătă provincia neînsemnată a Idumeei. In schimb Galileea, partea de nord a ţării, aceea care trebuia să fie zidul de apărare în contra invaziunii armatelor Romei, fu încredinţată lui *Iosefus Flavius* (38-95).

Războiul din Galileea (66-67). — Alegerea lui Iosefus Flavius n'a fost fericită. Lui i se datoreşte dezastrul ce urmă. Deşi coborîtor dintr'un neam de preoţi, Iosefus era totuşi un partizan convins al stăpânirii romane. Fiind odată în capitala lui Nero, cu însărcinarea de a regula unele chestiuni politice, el fu atras de strălucirea şi luxul curţii imperiale. Roma îi păru oraşul ideal, menit să trăiască în veşnicie. Intors acasă, viaţa severă şi penibilă a Iudeilor îi deveni cu desăvârşire insuportabilă. Ideea unei împărăţii romane, care să cuprindă întreaga lume, i se păru foarte naturală. De aceea activitatea febrilă a zeloţilor pentru a recuceri independenţa, îi apăru tot atât de neînţeleasă pe cât de inutilă. Acest om câştigă totuşi încrederea Iudeilor. Când el îşi luă provincia în primire, Galileea era prealabil pregătită pentru războiu. Din trei oraşe porniseră flăcările revoluţiei: din Ghişala, Tiberias şi Gamala. Galieea, punctul de rezistenţă al Palestinei, putea fi uşor întărită. Ori, Iosefus neglijă organizarea provinciei, ascuţi rivalitatea dintre cetăţi, lăsă oraşele fără întărituri şi nu se îngriji de fel de provizii şi muniţii. In modul acesta el distruse Galileea încă înaintea ivirii trupelor romane. In definitiv Iosefus nu făcea decât să le aştepte.

Nero, trimise în Iudeea cele mai alese legiuni sub comanda lui Flavius Vespasian, general destoinic și strălucit. Orașele de la nord, acele care trebuiau să fie fortărețele Iudeei, slăbite de lupte interne, abil întreținute de Iosefus și neînzestrate cu material de apărare, nu putură ține mult timp piept forțelor romane. Cu toate acestea, nu le fu ușor Romanilor să le cucerească. Zeloții Galileei, cărora disperarea și furia le multiplicau puterile, se aruncară cu o extraordinară violență asupra trupelor inamice. Iosefus Flavius, căruia îi fu dat mai târziu să povestească luptele Evreilor cu Romanii, descrise cu uimire și pasiune această zădarnică și supraomenească rezistență. Cetățile Iudeilor căzură, una după alta, în mânile dușmanilor. Iosefus, care se refugiase în cetatea Iotopata, se predă Romanilor, după ce conduse câtva timp, mai mult de nevoe, luptele de apărare. In scrierea sa (*Războiul judaic*) în care expune pe larg toate peripețiile acestui crâncen război, Iosefus simți nevoia să se desvinovățească. El ne spune că înainte de a se preda a avut o viziune divină care i-a arătat calea ce trebue s'o urmeze și că în această stare sufletească, s'a rugat astfel către Dumnezeu : „Fiindcă ai hotărît să nimicești poporul evreu, fiindcă norocul a trecut de partea Romanilor și fiindcă m'ai ales pe mine ca să împărtășesc oamenilor viitorul, deaceea rămân în viață și mă predau Romanilor. Martor îmi ești însă, că trec de partea lor nu ca trădător, ci ca servul tău". (Cartea III, cap. 8).

Predarea lui Iosefus și căderea cetății Iotopata, avură de efect slăbirea credinței luptătorilor în izbândă. Ei se apărară totuși cu îndârjire nebună, dar armele romane înfrânseră avântul și rezistența Zeloților. Legiunile lui Vespasian numărau izbândă după izbândă. Nici nu trecuse un an dela revolta din Ierusalim și tot nordul țării, Galileea și Samaria, era îngenunchiat de dușmani.

In tot timpul acesta Agrippa II făcuse politică romană până la imbecilitate. Vespasian îi predase toți prizonierii

ce aparţineau teritoriilor sale, ca să facă ce i-o plăcea cu dânşii în calitatea lui de rege nominal, iar Agrippa, îi vându ca sclavi.

CĂDEREA IERUSALIMULUI (67-70)

Tot ce mai rămăsese valid se concentră la Ierusalim. Mulţime de refugiaţi şi zeloţi din oraşele învecinate, toţi acei care vroiau să ducă lupta până la sfârşit, toţi se adunară în capitala ţării.

În zilele acele, Ierusalimul era bogat şi plin de strălucire ca în vremurile de adevărată mărire de altădată. Oraşul avea o întindere de 330 de stadii, (vre-o 7 km. patraţi), şi era împărţit în diverse cartiere, dintre care cel mai aristocratic era Zion. La nordul templului se afla cartierul Bezeta, în care se aflau şi pieţele comerciale, la sud era cartierul Akra. Templul împreună cu fortăreaţa Antonia, de care era legat, forma oarecum o parte separată a oraşului. Între cetăţuia Antonia, fostul sediu al forţelor romane şi Bezeta se afla un şanţ adânc.

Ierusalimul îşi asumă singur sarcina rezistenţei, căci mai toate oraşele provinciei înclinau spre pace. Cetatea Masada se hotărî să iee parte la luptă. Condusă de *Eleazar ben Iair*, ea avea să joace un rol de seamă în războiul acesta. O ceată de sicari în frunte cu viteazul *Simon Bar Giora* veni mai târziu, în ajutorul Masadei.

Intre timp, în Ierusalim, izbucnise vechea neînţelegere între partide. Membrii sanhedrinului erau pentru pace; oraşul vroia însă război. Zeloţii, stăpâni pe cetate, când auziră de trădarea lui Iosefus, luară cele mai drastice măsuri pentru a împiedeca orice încercare de a comunica cu inamicul. In momentele acele de teribilă încordare, când duşmanii mereu învingători se apropiau de porţile Ierusalimului, zeloţii săvârşiră desigur multe excese. Intre altele, destituirea marelui preot, bănuit de sentimente romane, deslănţui între zeloţi şi moderaţi un ruşinos

război civil, care slei și distruse forțele vii ale orașului, tocmai în ajunul marei ciocniri cu armatele lui Vespasian. Mulțime de cadavre pecetluiră acest episod, în urma căruia zeloții obținură din nou supremația (Martie 68).

In timpul acesta, Romanii se odihneau în lagărele lor. Vespasian nu se grăbia să atace Ierusalimul. El așteptă aproape doi ani de zile. Două erau motivele care îl îndemnau să mai întârzie asaltul. Pe deoparte Vespasian, informat de războiul civil din Ierusalim, credea că partidul învins îi va deschide porțile cetății și o va cuceri ușor și fără pierderi. Pe dealtă parte, întâmplările din Roma, îi țineau atenția încordată și nu vroia să se încurce într'un războiu greoi și lung. Nero murise (Iunie 68) — și lui îi urmase bătrânul Galba. Lui Galba îi urmară doi împărați deodată: Otton și Vitelius. In timp ce aceștia se războiau, legiunile romane din Syria, Iudeea și Egipt, aclamară de împărat pe Vespasian. (Iulie 69). Insoțit de fiul său Titus, el părăsi Iudeea care nu mai prezinta nici un interes pentru dânsul.

In cei doi ani de răgaz se formaseră în Ierusalim cinci partide, având fiecare pretenția să conducă destinele orașului. Erau: moderații sau pacifiștii, zeloții conduși de Eleazar ben Simon, zeloții galileeni care recunoșteau numai pe Iohanan din Ghișala, Idumeenii cu Iacob bar Sosa și Sicarii sub șefia lui Simon bar Giora.

In Martie anul 70 a. Chr. Titus se reîntoarse în Iudeea. El avea o armată de vre-o 80,000 de luptători, numeroase mașini de asediu și era ajutat în plus de trei trădători judei: Agrippa II, Tiberiu Alexandru, guvernatorul Egiptului și Iosefus Flavius.

Se pare că în fața pericolului iminent, partidele din Ierusalim trecură peste măruntele lor ambiții și se uniră. Era însă cam târziu. Titus încercuia din ce în ce mai mult orașul, tăindu-i orice posibilitate de aprovizionare. Curând se petrecură scene sfâșietoare în Ierusalimul înfometat. Iosefus Flavius alegea momentele cele mai des-

nădăjduite ale Evreilor, ca să li propue, din partea lui Titus, să se predee de bună voie, spre a cruța astfel cetatea și mai ales templul. Zeloții însă erau de mult hotărâți să moară până la unul, de cât să se supună Romei. Ei refuzară categoric orice propuneri. De aici înainte, lupta dintre Evrei și Romani se dădu cu o cerbicie, violență și disperare fără seamăn. Evreii se apărară cu puterile înfinite ce da nebunia, iar Romanii trebuiră să cheltuiască energii considerabile, ca să le cucerească terenul pas cu pas. Iosefus Flavius, care a fost un martor ocular al acestui năprasnic război, ni-l descrie cu toate acele multiple mărunte amănunte care ne dau senzația palpitantă a realității.

In timpul asediului, mulțime de locuitori, goniți de foame, veniră în lagărul inamic. Dar aici se răspândi vestea că Evreii sunt plini de aur. Legionarii se repeziră ca sălbatecii asupra nenorociților fugari și le despicară burțile. In Ierusalim foametea decima populația. Oamenii căutau prin cisternele cu gunoae resturi de mâncare. Războiul continua însă cu o furie și îndărătnicie crescândă.

Romanii așezară mașinile lor de atac, berbecii de fier, balistele și catapultele pe ridicături de pământ și platforme înalte, și băteau din trei părți zidurile Ierusalimului. Evreii se repeziau, din când în când, ca demonii afară din cetate, dărâmau și distrugeau lucrările de asalt, alungau pe lucrători și băgau groaza în soldați. Nu numai bărbații, dar și femeile luară parte la acest război. Asediații aruncau bucăți de stâncă asupra inamicilor, sau turnau ulei clocotind peste capetele lor. De la o vreme, rezistența înverșunată a Evreilor îi obosi și disperă pe Romani. Ei reușiră totuși, după mari sforțări, să cucerească mai tot orașul. Lupta mai continua totuși pe străzile Ierusalimului, în cartiere, pe ziduri, în apropierea templului, în cele din urmă chiar la porțile templului. Nu mai era acum chip de zvârlit cu pietre sau săgeți;

locurile erau prea strâmte, iar bătălia se desfăşura animalică, corp la corp, pe viaţă şi pe moarte. Templul rezista cu disperarea supremă a ultimului efort. In mijlocul acestor rapide evenimente, Iosefus, trimis de Titus, găsi timpul să propună Evreilor, din nou, ca să se predee şi să nu lase ca sfântul lăcaş să fie mistuit de flăcări. Mulţimea, aşa ne raportează Iosefus, primi cu o tristă tăcere cuvintele sale. Ierusalimul, redus acum la incinta templului, nu cedă. In toiul luptei, un soldat roman aruncă o făclie aprinsă în templu. Pereţii tapisaţi cu lemn, luară foc. Incendiul se propagă cu iuţeală. Titus, care ar fi dorit să cucereassă templul intact, ordonă stingerea focului. Era însă prea târziu. Templul ardea. In mijlocul incendiului, ultimii zeloţi se mai luptau cu Romanii. Templul, ultima fortăreaţă, căzu în mâinile inamicilor — dar prefăcut în cenuşă — în ziua de *9 Ab* (August) anul 70, în aceiaşi zi în care căzuse şi primul templu, sub Babilonieni. Mulţi zeloţi pieriră de sabie romană, iar mulţi se aruncară în flăcări. In timp ce templul ardea, duşmanii jefuiră ce se mai putea jefui. După aceea zidurile Ierusalimului fură dărâmate. Trei din cele mai înalte turnuri: Fazael, Hippicos şi Mariamne fură lăsate neatinse, conform poruncii lui Titus, El vroia ca ele să rămână ca trei eterne mărturii, care să arăte lumii cât de strălucită fusese cetatea Iudeilor, pe care Romanii o îngenunchiară.

Ca să-şi sărbătorească izbânda, Titus dădu, încă înainte de a părăsi Palestina, numeroase ospeţe şi serbări, cu care ocazie, sute de prizonieri Iudei îşi găsiră moartea în circuri, luptând cu fiarele sălbatece. Cei mai mulţi din prinşii de război fură vânduţi ca sclavi. 700 din cei mai voinici şi frumoşi captivi fură aleşi de Titus pentru cortegiul său triumfal. La Roma, legiunile victorioase defilară în faţa mulţimii, purtând trofeele şi bogăţiile capturate în războiul din Palestina. Publicul putu să vadă toate sfintele obiecte din templu: masa de aur şi can-

delabrul cu cele şapte ramuri, mulţime de vase şi lucruri scumpe, perdeaua sfântă ce despărţea Sfânta Sfintelor de incinta templului şi sulurile legii, adică Tora. După dorinţa lui Vespasian, perdeaua sfântă şi sulurile legii fură păstrate în palatul imperial. Pentru a comemora înfrângerea Iudeilor, Romanii bătură o monetă reprezentând o

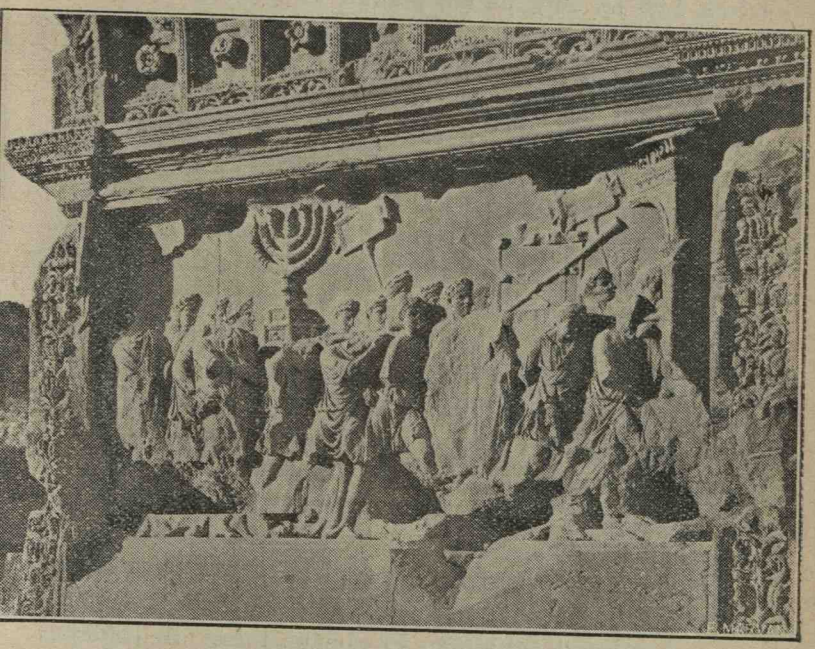

Clişeu G. Brogi,—Floenţar

XI.— Baso-relief din arcul de triumf al lui Titus, reprezentând Evrei duşi în captivitate de împăratul roman. Se poate vedea candelabrul cu şeapte braţe şi arca sfântă.

femee sub un palmier şi având deasupra inscripţia: *„Judeea învinsă"*. Afară de aceasta se construi în cinstea lui Titus un arc de triumf, pe zidurile căruia se pot vedea şi azi, sculptate în relief, toate odoarele luate de Romani din Templu. Evreii din Roma făceau multă vre-

me un mare ocol, ca să nu dea cu ochii de acest arc de triumf.

*

Iosefus Flavius apără pe evrei. — Vespasian institui un impozit special asupra tuturor Evreilor imperiului. Impozitul, numit „*fiscus judaicus*", era de două drahme (circa 1,50 lei aur), pe an, plătibil în favoarea templului lui Jupiter Capitolinul. Faţă de renegaţii Evrei care îl ajutară în războiul judaic, Vespasian se arătă mărinimos. Lui Agrippa îi dădu titlul de pretor şi prinţ al Galileei, lui Tiberiu Alexandru îi ridică o statuie în for, iar Iosif ben Mattia, căruia îi dădu permisiunea de a-şi zice „*Flavius*", intră oarecum în familia imperială şi locui în palatul lui Vespasian. El deveni în fapt Roman. Totuşi, când apărură unele lucrări, datorită mai ales unor scriitori greci, prin care Evreii erau acuzaţi că s'au purtat în mod laş în războiul lor cu Romanii, sufletul şi demnitatea lui se revoltară profund. Oricât de asimilat era, el se simţi dator să spulbere calomnia. In acest scop scrise el „Războiul judaic" (76—79), cu permisiunea prealabilă a lui Titus, în care expunea cu avânt şi căldură, vitejia evreească. Cartea aceasta este precedată de o prefaţă, în care autorul face apologia lui Titus şi arată motivele care l'au îndemnat s'o scrie. In cursul lucrării Iosefus caută, nu odată, să se puie într'o lumină favorabilă şi să-şi justifice întreaga-i activitate. El rămâne totuşi un trădător, pe care istoria evreească nu-l poate reabilita. Curios este că el trăeşte mai târziu într'un cerc de romani judaizanţi. Notăm lucrarea sa intitulată „*Contra lui Apion*", în care el apără cu înţelegere şi curaj judaismul şi combate cu argumente interesante antisemitismul de atunci.

In timpul acesta în Palestina nu era încă linişte deplină: câteva cetăţi mai rezistau. Ultima cetate, Masada, căzu în anul 73. Sfârşitul ei este legat de un episod tragic: zeloţii, văzându-se pierduţi, îşi omorâră femeile şi copiii şi apoi se sinuciseră.

EPOCA III

DE LA ŞCOALA DIN IABNE PÂNĂ LA REDACTAREA TALMUDULUI

ŞCOALA DIN IABNE.

Evreii care se mai găseau în Palestina după distrugerea statului judeu, continuară să trăiască în câteva centre mărunte. Graţie lui Agrippa II, prietenul împăratului şi mai ales datorită frumoasei *Berenice*, soră-sa, care trăia la Roma în intimitatea lui Titus, Evreii palestinieni se bucurară de un unele îngăduinţe. Titus, care era îndrăgostit de Berenice, ar fi ridicat-o la rangul de împărătească dacă nu se opunea Vespasian. Desamăgită, ea se întoarse acasă, în Galileea, unde munci cu sârguinţă la refacerea ţării. Astfel, cu toată înfrângerea lor politică, Iudeii din Palestina aveau protectori influenţi.

Dar nenorocirea cea mare Evreilor era că ei se simţeau acum complect izolaţi de Dumnezeu. Dacă ne amintim că întreaga lor viaţă era profund religioasă şi închinată lui Iahve, vom înţelege care trebuia să fi fost disperarea şi dezorientarea lor. In adevăr, actul material al vieţei lor religioase, care le dădea sentimentul unui contact direct cu Dumnezeirea, era jertfa pe care o aduceau lui Iahve. Şi acum nu mai aveau nici templu, nici altar, nici mare preot. Trebuia o deslegare, în orice caz o nouă îndrumare a vieţii evreeşti.

Iohanan ben Zakkai. — In timpul asediului Ierusalimului, Iohanan făcuse parte dintre aceia care îndem-

naseră pe zeloți să închee pace cu Romanii. Când văzu că totul e pierdut, se gândi să salveze ce se mai putea salva: *Cartea*. Iohanan găsi mijlocul să părăsească cetatea. Dus în fața lui Titus, care auzise de renumele de cărturar al lui Zakkai, și-i cunoștea sentimentele pacifiste, Iohanan ceru permisiunea de a înființa undeva o școală evreească. Această simplă rugăminte îi fu repede încuviințată. Iohanan se stabili la *Iabne* (Iamnia), un orășel la țărmul Mediteranei, între portul Ioppe și vechiul oraș filistean Asdod și acolo începu să predice judaismul.

Iabne. — Aici, în Iabne, se formă sâmburele din care se dezvoltă noul judaism, judaismul spiritual. Iohanan înțelese, că în locul templului distrus, trebuia găsit un nou centru de gravitate pentru viața evreească. Iohanan ben Zakkai descoperi din nou Biblia. El spunea Evreilor: *„blândețea valorează mai mult decât sacrificiul"*, căci în cartea sfântă stă scris: *„Mie îmi trebuie bunătatea voastră și nu sacrificiile voastre"*. Evreii știau acum că elementul esențial al judaismului trebuia să devină studiul cărții și răspândirea doctrinei lui Moisi.

Marea importanță a lui Iohanan constă în faptul că în acele momente, poate cele mai nenorocite ale istoriei evreești, el avu prevederea și puterea de a pregăti trecerea poporului evreu dela viața de stat la viața de Diaspora (*exil* propriu zis: *răspândirea printre popoare*). El a scos judaismul din templu și l'a învălit în coaja raționalistă a cercetărilor biblice. Evreii, pierzându-și statul, porneau atunci pe drumul nesfârșitei lor pribegii. In pragul acestei triste epoci, Iohanan ben Zakkai, oferi generațiilor viitoare Biblia, ca un minunat talisman menit să-i ferească de toate intemperiile vremurilor. Școala înființată de dânsul avu marele rol de a salva și conserva judaismul.

Orășelul Iabne căpătă importanța unui adevărate capitale sufletești și chiar politice, pentru toți Evreii. Iohanan întemeiă un sanhedrin al cărui șef deveni. Se

înțelege că instituția aceasta nu mai avea puterile vechiului sanhedrin, desființat de Romani odată cu distrugerea Ierusalimului. Rostul instituției era acum să determine doar zilele de sărbătoare și să le anunțe și comunităților străine prin emisari speciali. Pentru Evrei însă, acest simplu sanhedrin exprima vechiul stat judeu. El reprezenta în orice caz, dacă nu în fapt, cel puțin simbolic, unitatea poporului Evreu.

IOHANAN PATRIARH — PRIMII TANAIMI

Romanii îl văzură cu ochi buni pe Iohanan și îi conferiră puterile unui adevărat prinț al Evreilor. Aceștia îi ziceau *„Nassi"*, Romanii îl numeau *„patriarh"*. Astfel pe ruinile statului evreesc se înfiripa judaismul cultural.

Romanii, recunoscând Evreilor dreptul de a avea un șef spiritual, au lucrat desigur în interesul imperiului. In adevăr ei știau că în ori ce caz, cu sau fără voia împăratului, Evreii își vor alege un conducător. De îndată însă ce era recunoscut de stăpânire, patriarhul devenea obligatul ei și deci interesat ca să tempereze spiritele și să evite revoltele.

Patriarhatul era ereditar. Romanii conferiră dreptul de a fi învestit cu această înaltă demnitate, numai membrilor familiei Hillel. Patriarhul era întărit de împărat. El avea numeroase drepturi și prerogative: a) numea și controla pe funcționarii cultului, b) judeca în ultimă instanță în materie religioasă și în unele procese civile, c) încasa de la toți Evreii imperiului un impozit special numit *aurum coronarium*. Acest aurum coronarium, pe care Romanii îl consacrară ca un privilegiu personal al patriarhului, era o dare fixă anuală. Ea se percepea prin trimiși speciali, numiți *„apostoli"*. Rolul acestora era însă mai complex: ei controlau pe magistrații comunităților, supravegheau modul cum se interpretau textele și la nevoie arătau cum trebuie înțeleasă Scriptura. Ei făceau

legătura dintre Evreii întinsei împărăţii romane şi patriarh. Pentru Romani aceşti funcţionari erau simpli agenţi fiscali.

Patriarhii nu-şi opreau pentru dânşii toate sumele încasate, ci distribuiau o mare parte învăţaţilor Palestinei. (Mai târziu, când Romanii desfiinţară şi patriarhatul şi impozitul respectiv, Evreii din Diaspora continuară totuşi să susţie pe urmaşii patriarhilor şi pe savanţii Palestinei. Această contribuţie benevolă mai există şi azi, evident transformată, şi se dă sub numele de *Chaluka*, pentru Evreii săraci ai Palestinei).

Pare că situaţia Evreilor palestinieni se înbunătăţise în această epocă. In adevăr Romanii, nu li cereau de cât plata regulată a birurilor, acordându-le deplină libertate politică. Evreii care datorită, acestei situaţii se bucurau de o reală autonomie, începură să viseze din nou reconstruirea templului. O înfrigurare curioasă cuprinsese spiritele. Iohanan murind, spunea într'o stare de semidelir, discipolilor săi: „strângeţi vasele din casă şi pregătiţi tronul pentru Hiskia, regele din Iuda, căci iată-l, vine..."

Din şcoala lui Zakkai ieşiră numeroşi cărturari, care caşi maestrul lor, se străduiră să menţină intact judaismul şi speranţele în reclădirea statului.

Cei mai renumiţi dintre continuatorii operii lui Iohanan ben Zakkai, au fost Gamaliel II, Eliezer ben Hyrcan, Iosua ben Hanania, Ismaiel ben Elişa şi Akiba ben Iosif.

Rabi Gamaliel II, numit încă şi Gamaliel din Iabne, din familia Hillel, a fost preşedintele Sanhedrinului şi patriarh, după moartea lui Iohanan. El hotărî ca interpretarea oficială a textelor biblice, să se facă după metoda preconizată de marele Hillel. Aceasta, pentru a menţine unitatea în judaism, întrucât dascălii tălmăciau Scriptura fiecare după metoda care îi plăcea. In acelaş interes el organiză viaţa sinagogală. Se introduse o sumă de rugăciuni caracteristice: una pentru reclădirea Ierusali-

mului şi a templului, alta pentru apariţia unui Messia salvator..

Rabi Eliezer ben Hyrcan, cumnatul lui Gamaliel, era un tradiţionalist. El nu admitea cea mai mică abatere de la textul literal al Scripturii. Datorită acestei concepţii înguste el a fost excomunicat de către sanhedrinul din Iabne.

R. Iosua ben Hanania, fire modestă şi împăciuitoare era tocmai antipodul lui Eliezer. El se ferea de exagerări şi se silea să umble pe calea de mijloc.

R. Ismael ben Elişa era renumit pentru modul de a interpreta legea.

R. Akiba ben Iosif a fost însă cel mai de seamă bărbat al epocei. O sumă de legende, care de care mai romantice, s'au creiat în jurul vieţii lui. Rabi Akiba era din clasa de jos şi a învăţat „legile" când ajunse în puterea vârstei. Pe lângă desăvârşita cunoaştere a textelor şi a tradiţiilor, Akiba mai era şi un pedagog renumit. El împărţi tot materialul de studii în mai multe părţi, numite fiecare *Masehta* (adică obiect), după felul şi natura deosebită a legilor şi învăţăturilor. In felul acesta el uşură enorm învăţământul introducând şi oarecare ordine în mulţimea comentariilor.

Aceşti şease cărturari au dat judaismului un nou aspect şi mai ales o mare putere de rezistenţă. Ei sunt primii *tanaimi*, adică acei mari învăţători care au început să prelucreze şi să organizeze imensul material de cugetare care se acumulase până atunci în jurul Bibliei. (*Tana* înseamnă profesor, învăţător). Unii susţin că din acest punct de vedere trebuie să punem în fruntea tanaimilor pe Hillel şi Şamai, care cu ani în urmă se ocupară cu ordonarea şi gruparea studiilor. Tanaimii au fost în genere oameni din popor, meseriaşi, care trăiau din munca mâinilor lor şi împărtăşeau în mod gratuit, acelora care vroiau să-i asculte, cunoştinţele şi rezultatul meditaţiilor lor. Ei înfiinţară şcoli libere foarte frecventate, care deveniră importante centre de cultură evreească.

Judaizanții. — Comunitățile evreești din imperiul roman, recunoscute și după anul 70 de către autoritatea centrală din Roma, grupară în jurul lor numeroși păgâni. Aceștia erau numiți „judaizanți" fiindcă practicau multe din prescripțiile religioase ale Evreilor. In special respectau cu predilecție Sâmbăta. Prozeliții trebuiau să fi fost în mare număr, fiindcă îl vedem pe filozoful *Seneca* plângându-se că învinșii (Iudeii), impun învingătorilor legile lor,—iar pe *Juvenal* ironizând pe acei care țineau datinele evreești. (Vezi satira XIV).

Curios e că convertiții veneau în număr din ce în ce mai mare în sinagogi, deși nu-i aștepta acolo nici un avantaj, ci numai neajunsuri și pericole. Mulți plătiră în adevăr cu prețul vieții lor faptul de a fi adoptat o nouă credință. Astfel senatorul Flavius Clemens, nepotul împăratului Vespasian, care a fost executat împreună cu numeroși prozeliți, din ordinul lui Domițian în anul 95.

Un prozelit interesant este *Akylas* (Aquila) din Pont, care trecu la judaism după ce mai întâi adoptase creștinismul. El este cunoscut prin noua lui traducere strict literală, a Bibliei, în grecește.

Un alt prozelit, servindu-se de această tălmăcire a lui Akylas traduse Biblia în limba chaldee traducere cunoscută sub numele de *Tarkum Onkelos* — adică traducere făcută ca aceea a lui Akylas (adică tot așa de literală). (Onkelos pare să fie exprimarea vicioasă a cuvântului Akylas).

Răscoala din timpul lui Hadrian. — Cărturarii Palestinei, vorbind discipolilor despre renașterea națională, întrețineau, poate fără să vrei, un spirit războinic în țară. Tineretul nu se putea ușor consola de pierderea Ierusalimului. Chiar și în Egipt, Libia, Kyrene, insula Cipru, în țările dintre Tigru și Eufrat dar mai ales în Iudeea, spiritele Evreilor erau agitate. Un gând îi cuprinse pe Evreii de pretutindeni: să doboare jugul roman. Ulpiu Traian, (97—117) își dădu seama de această stare

de lucruri dar nu putu să previe răscoala. Ea izbucni în Kyrene, sub conducerea a doi frați Iulianos și Pappos, se continuă cu putere în Alexandria și atinse culmea violenței în insula Cipru. Intre timp se revoltară și Evreii din Mesopotamia. In contra răsculaților din Alexandria și Kyrene, Traian trimise pe generalul Martius Turbo, iar în contra acelora din Asia pe Lusius Quietus. Revoltele fură înăbușite în sânge.

Hadrian (117—149), care urmă după Traian, găsi întreg imperiul neliniștit și frământat de multiple revolte. Impăratul, ca să aibă liniște, adoptă la început sistemul promisiunilor și al concesiunilor. In ce privește pe Evrei, li ascultă cererile, destitui pe Quintus, procuratorul din Palestina, eliberă pe Iulianos și Pappos, care fuseseră întemnițați și li permise să-și reconstruiască templul, ceea ce însemna o extraordinară favoare. Reclădirea începu imediat. Din toate părțile locuite de Evrei soseau daruri bogate și mult bănet pentru refacerea sanctuarului. Insă creștinii și Samaritenii, care nu vedeau cu ochi buni această reclădire, uneltiră la Roma și reușiră să nimicească visul Iudeilor. Hadrian reveni asupra ordinului dat, dar în mod indirect, autorizând zidirea templului ori unde, numai în Ierusalim nu! Această schimbare îi necăji foarte mult pe Evrei. Ei văzură în ordinul acesta nu numai un refuz, dar și o bătae de joc, fiindcă era știut că templul n'are rost de cât la Ierusalim. Ei se adunară în câmpii și piețe și protestară în contra acestei reveniri. Suftetul mișcării era *Rabi Akiba*. Impăratul Hadrian fusese surprins de izbucnirea revoltei.

In Palestina Evreii aveau totul la îndemână: arme, provizii și mijloace de apărare. In ultima clipă ieși din mulțime și un conducător: *Bar-Kohba*. De fapt îl chema *Bar-Kosiba*, după numele orășelului *Kosib*, de unde era originar. Bar Kohba era o poreclă mistică pe care i-o dăduse Akiba. Acesta, când îl văzu pentru întâia oară, fusese atât de impresionat de întreaga lui făptură, încât

zise despre dânsul că e regele messianic, care va reda lui Israel strălucirea lui de altădată. Acest omagiu al lui Akiba era de fapt o recomandare şi o consacrare. Anonim, Bar-Kohba se trezi deodată şeful necontestat al unei mari armate. Din Palestina ca şi din străinătate, veneau mereu luptători care se puneau sub ordinele lui. Şi Samaritenii se adunară în jurul lui Bar-Kohba. Primele lupte (132—133) au fost favorabile Evreilor. Trupele romane de ocupaţie, caşi cele venite în ajutorul lor, fură bătute la şir. In scurt timp Bar-Kohba se văzu singurul stăpân al Palestinei, Observăm că în tot acest război, Ierusalimul nu jucă nici un rol. El nu mai însemna nimic. Acţiunea se purta acum de întreaga Palestină. Izbânda, tot atât de mare pe cât de neaşteptată, îi făcu pe Evrei să-şi piarză puţin cumpătul. Bar-Kohba bătu monezi în amintirea recuceririi independenţii. Era însă prea devreme.

Hadrian, supărat de înfrângerile generalilor săi, trimise în Palestina pe Iulius Severus, guvernatorul Angliei. Acesta, când ajunse pe terenul de luptă, găsi situaţia Evreilor atât de puternică, încât nu văzu alt mijloc de a-i doborî, de cât prin foame. El îi încercui încet şi sistematic, tăindu-le, din ce în ce, toate căile de aprovizionare. In acelaşi timp, prin atacuri răzleţe, bătea câte o armată de Iudei. Lupta se ducea astfel înăbuşită, dar cu atât mai aprigă şi mai îndârjită. Cronicile vremii nu ne-au lăsat, ca pentru războiul de sub Titus, vre-o amintire sau însemnare oarecare. Războiul fu totuşi greu, obositor şi mai ales distrugător. Cetăţile cucerite de Evrei recăzură în mâinile Romanilor. Lupta cea mare se dădu în jurul ultimei fortăreţe, *Bethar*, unde se retrăsese în cele din urmă Bar-Kohba. Cetatea era bine întărită şi avea mijloace sigure de aprovizionare. Ea rezistă aproape un an de zile asediului Romanilor. Sfârşitul fu prăbuşirea. Cetatea căzu prin trădare, în anul 135 în ziua de *9 Ab* (August 20), zi de atâtea ori fatală în istoria Evreilor. Bar-Kohba fu ucis. Romanii nu cruţară de

altfel pe nimeni din cetatea învinsă. Istoricul grec Dio Cassius crede că Evreii au pierdut în acest război, peste *500.000* de suflete.

Impăratul Hadrian, nemulțumit cu această victorie și inspirat parcă de Antioh Epifanes, interzise orice manifestare de viață evreească. Legile lui Hadrian pedepsiau cu străşnicie pe acei care păziau Sâmbăta, și mai ales pe acei care se ocupau cu studiul legii (adică al Scripturii). Pentru a spulbera în mod definitiv toate iluziile evreești, Hadrian construi pe ruinele Ierusalimului, o cetate pentru trupele de ocupație. Orașul, zidit după moda grecească, purta numele de *Aelia Capitolina*. Pe colina templului se înălța acum un templu închinat lui Jupiter.

După „Jüdisches Lexikon"—Berlin.

XII.— Monedele lui Bar Kohba.

Evreii palestinieni continuau totuși să practice prescripțiile lor religioase și să studieze Biblia, fără să li pese de pedepse. Edictele lui Hadrian erau executate cu liniște și asprime barbară. Dar Romanii, care nimiciră oștile evreești, nu putură distruge cugetarea evreească. Romanii, ajutați de un trădător evreu cu numele de Elișa sau *Aher*, descoperiră prin diferite ascunzători, pe rabinii care își instruiau discipolii în principiile judaismului. Dascălii, cași elevii, fură aruncați în închisori și omorâți în torturi grozave. Între cei prinși se afla și vestitul R. Akiba. Lui îi se făcură onorurile celor mai teribile chinuri: fu jupuit de viu. El suportă martiriul cu o liniște supra-umană și expiră în timpul torturei articulând cuvântul *„unic"*. El vroia astfel să exprime, printr'o

ultimă și supremă invocare, că își menține judaismul, concretizat în cuvintele „*Dumnezeu e unic*". Ceilalți învățați, acuzați ca și Akiba că predică judaismul, primiră moartea cu aceiași stoică nepăsare. R. *Hanina ben Teradion* fu înfășurat în sulurile legii și ars de viu. *Iuda ben Baba*, ultimul din această serie de cărturari asasinați, avu timpul, înainte de a fi arestat, să acorde titlul de învățători, la șapte din discipolii săi.

ULTIMII TANAIMI. — REDACTAREA MIȘNEI.

Edictele lui Hadrian căzură odată cu moartea acestuia. Antonin Pius, împăratul cu profunde simțăminte umane, retrase tiranicele decrete, și lăsă Evreilor deplină libertate religioasă. El nu le dădu totuși voie să intre în Ierusalim, probabil de teamă ca nu cumva vechea reședință a lui David, să nu le trezească visurile lor de independență.

Indată ce ordinele lui Antonin fură cunoscute în Palestina, tanaimii și discipolii lor eșiră de prin ascunzători, reîntemeiară școlile și continuară studiile ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat. Iabne era complect distrus de război. Cărturarii se stabiliră în localitatea Usa, din Galileea, unde se redeschise și sanhedrinul. Patriarh fu numit *Simon ben Gamaliel II*, fiul lui Gamaliel. El avu norocul să fie înconjurat de bărbați de seamă. Dintre aceștia trebuie pomeniți: *Rabi Meir Natan* (venit din Babilon), *Simon ben Iohai*, *Iosua ben Halafta*, *Iohanan*, lucrătorul de sandale din Alexandria, și *Iuda ben Ilai*. Toți aceștia erau elevii lui Iuda ben Baba, pe care acesta, cu prețul vieții sale, îi consacrase judecători și profesori în Israel.

Cel mai însemnat dintre colaboratorii patriarhului era *R. Meir*. Numele acesta care în ebraică înseamnă „luminosul" este o poreclă pe care i-o dădură contimporanii. Soția lui era Valeria sau *Beruria*, fiica rabinului martir Hanina ben Teradion.

Simon ben Iochai era un duşman neîmpăcat al Romanilor, şi fu silit să stee ascuns câţiva ani într'o peşteră. In jurul acestui cărturar s'au născut, în legătură cu viaţa lui în peşteră, o sumă de legende care ni-l prezintă ca pe un mistic făcător de minuni. Nimic nu-i mai puţin adevărat. Simon era un spirit pozitiv şi practic. El îşi închinase viaţa lui întreagă învăţăturii, căci aceasta era după dânsul, unicul rost al existenţei.

Iuda I (175-210), fiul şi urmaşul lui Gamaliel, îşi începu patriarhatul cam pe la sfârşitul domniei împăratului Marc Aureliu. Pontificatul lui căzu într'o vreme nu tocmai fericită pentru Evrei. Aceştia, care nu părăsiseră o clipă speranţa reclădirei statului judeu, se revoltau la cea mai mică nemulţumire. Palestina rămăsese multă vreme un centru de răscoale îndrăzneţe. Revoluţiile şi represiunile se succedau cu o curioasă regularitate. In aceste vremuri de nelinişte, patriarhul Iuda I găsi totuşi timpul necesar ca să reorganizeze Sanhedrinul (la Seforis)—şi să desăvârşească una din acele mari lucrări, care sunt hotărâtoare în viaţa unui popor. Ajutat de o sumă de carturari, el dădu o formă definitivă acelui imens material de legi, obiceiuri şi jurisprudenţe care se numea *Mişna.*

Mişna.—Pentru a înţelege formaţiunea acestei însemnate colecţii, este util a ne reaminti că de la exilul babilonic, străduinţele şi frământările evreeşti, se concentrează în direcţia unicei şi eternei lor speranţe: redobândirea independenţei, şi că pentru obţinerea ei, nu vedeau decât un singur mijloc: respectarea Bibliei, adică a voinţei divine. Invăţaţii ridicară la rangul de ideal suprem studiul *cărţii.* Dar aceasta nu mai putea fi aplicată exact în litera ei, fiindcă ea nu se mai potrivea timpurilor ce urmară după redactarea ei. Din această pricină, învăţaţii au căutat de totdeauna să adapteze legile Scripturii nevoilor şi împrejurărilor timpurilor.

Astfel Tora a fost mereu complectată, explicată, ad-

notată, pentru a fi pusă în concordanță cu cerințele unei epoci. Din nevoia acestor interpretări se născu Midrașul, adică un complex de comentarii și adnotări *biblice*. (Midraș vine de la daraș a tălmăci, a cerceta). Comentariile Bibliei nu erau scrise, ci se transmiteau oral, din dascăli în discipoli. Transcrierea acestor comentarii era strict oprită fiindcă, după concepția evreească, trebuia să rămâie o deosebire fundamentală între legea *scrisă* adică Tora, considerată ca emanațiune a lui Iahve, și legea „*orală*", adică tradiția, opera anonimă a generațiilor. Datorită acestor împrejurări, se născu din vreme nevoia de a ordona și grupa pe materii, cuprinsul „Tradiții orale". Era înainte de toate o necesitate didactică, care înlesnea transmiterea materialului și învățarea lui. Opera aceasta de sistematizare o îndeplini Tanaimii.

Cu timpul, învățații degajară din mulțimea comentariilor și obiceiurilor, o serie de norme, de *legi propriu zise*, creiate de necesitățile vieții. Totalul lor este cunoscut sub numele de *Halacha*.

Alături de aceste legi, care făceau obiectul de studiu al dascălilor, tradiția păstra o sumă de povestiri, parabole, fabule și legende care vorbeau de gloria și visurile evreești și ofereau poporului consolarea dorită. Poveștile și fabulele acestea, adunate în jurul textelor și comentariilor biblice, alcătuesc *Haggada*.

Toate aceste produse ale gândirii evreești, Midrașul, Halacha și Haggada, care înconjurau Tora, adică „legea scrisă", cu o minunată aureolă ce creștea mereu datorită contribuției și eforturile neîncetate ale generațiilor, constitue, după unii autori, Mișna în senz larg. Numim așa dar Mișna, tot materialul acesta, care până la patriarhul Iuda I (numit și *Iuda Hanassi)* se transmitea pe cale orală, spre deosebire de învățătura scrisă, adică Biblia.

In senz restrâns însă, Mișna înseamnă colecția tuturor *legilor* propriu zise, adică în special *Halacha*.

Mișna, așa cum o cunoaștem azi, se datorește patri-

arhului rabi Iuda Hanassi. Meritul lui Iuda I stă în faptul că a cules şi sistematizat materiile ce compuneau tradiţia culturală a Evreilor, dând o redactare definitivă legilor, principiilor şi comentariilor, (cam pe la anul 200 p. Chr.).

Din Mişna lui rabi Iuda I, face parte şi un capitol întitulat „*Abot*", adică „*zicerile părinţilor*". Redactat sub forma unor serii de maxime şi aforisme, capitolul acesta, care nu aparţine propriu zis nici Halachei nici Haggadei, ne revelează linia dreaptă şi sobră a eticei evreeşti.

Halacha este împărţită, după materiile la care se referă, în şase mari *ordine* sau grupe, grupele în *tractate*, iar aceste la rândul lor în *capitole*. Iată titlurile celor şaşe grupe:

1. Zeraim (seminţe), legi agrare.
2. Moed (sărbători), legi referitoare la sărbători.
3. Naşim (femei), legi asupra căsătoriei.
4. Nezikin (daune), legi civile şi penale.
5. Kodaşim (lucruri sfinte), legile ritualului.
6. Teharot (curăţenie), legi privind leviţii.

Inchegarea scrisă a Mişnei însemna un act de mare importanţă, căci înlătura controversele ce puteau să izvorască din simple greşeli de memorie, şi conservă astfel unitatea judaismului. Mişna câştigă o autoritate foarte mare în rândurile Evreilor.

Cu redactarea Mişnei se închee şirul tanaimilor. Acum apar *amoraimii*, adică acei care explică şi comentează Mişna. În jurul acestor noui texte, ca şi în jurul Bibliei, se continuă mai departe construcţia nesfârşită a comentariilor şi adnotărilor. Din această muncă se va naşte *Talmudul*. Valoarea culturală a judaismului palestinian începu să slăbească după redactarea Mişnei.

Sanhedrinul din Tiberias nu avea autoritate, deşi el număra printre membrii săi cărturari de mare vază ca *amoraimii Ami, Assi şi Abahu* (între anii 280-310). Şcolile pierdură mult din strălucirea lor, iar oamenii, munciţi de

nevoile lor de toate zilele, nu se mai preocupau de învăţătură.

E curios că în aceste vremuri de demoralizare şi decadenţă evreească, judaismul înregistrează totuşi însemnate succese în lumea prozeliţilor. Şi unii creştini treceau la judaim. Când nu adoptau în totul religia lui Moisi, acceptau multe obiceiuri evreeşti.

EVREII IN IMPERIUL ROMAN SUB PRIMII IMPĂRAŢI CREŞTINI

Situaţia lor până la Constantin cel Mare. — Cea mai veche comunitate evreească din Europa e cea din Roma. In primul secol al erei noastre, Evreii erau numeroşi în imperiu şi luau parte la diferite evenimente politice. Datorită lui *Iulius Cesar* (100—44 a. Chr.) care îi ocroti, ei se bucurau în imperiu de numeroase libertăţi. Evreii îi erau foarte recunoscători, căci el li statornici drepturile şi privilegiile. Asasinarea împăratului îi umplu de durere. *Suetoniu* spune că Evreii veghiară câteva nopţi rămăşiţele pământeşti ale lui Cesar.

Evreii aveau în Roma mai multe sinagogi, conduse fiecare de *archonţi;* iar în fruntea acestora se afla un *gherasiarh.* Comunitatea era condusă de un *archisynagogus,* ajutat de un sfat.

Cu toate revoltele şi războaiele din Palestina, situaţia Evreilor din imperiu nu se înrăutăţi. Deşi unii împăraţi neliniştiră sau persecutară pe Evrei, credinţele religioase ale acestora au fost în general respectate. Religia lor era permisă *(religio licita).* Toleranţa era un principiu de bază în arta de a guverna a Romanilor. După înfrângerea Iudeilor sub Titus (70), singura modificare adusă în situaţia Evreilor, a fost obligaţia lor de a plăti impozitul *fiscus judaicus.* Când mai târziu, impozitul deveni împovărător şi când Evreii au început a fi jigniţi şi pedepsiţi din cauza acestui bir, împăratul Nerva (86-98) micşoră impozitul şi interzise acuzările în contra acelora care se sustrăgeau acestei dări. O monedă bătută în epoca aceasta, poartă inscripţia: *Fisci judaici calumnia sublata.* (Sunt ridicate acuzările referitoare la fiscul judaic). Decretele din timpul lui Hadrian fură excepţii care nu durară mult. In linie generală şi indiferent de împrejurările prin care trecea imperiul, Evreii n'au fost persecutaţi, iar drepturile lor n'au fost ştirbite. Prozeliţii evrei nu erau pedepsiţi de cât dacă părăseau religia oficială. Această tradiţie de umanitate şi toleranţă a poporului roman, a rămas moştenire popoarelor latine.

Sub împărații creștini religia evreească a continuat să fie o *religie licită.* Constantin cel Mare, declarând prin edictul dela Milan (313) creștinismul religia oficială, proclama totodată libertatea religioasă. Toleranța față de Evrei persista astfel, deși ea izvora acum din motive de ordin *teologic.* Biserica considera pe Evrei ca *„testes veritatis"*, adică „martori ai adevărului", întrucât ei dovedeau prin însăși existența lor, antichitatea și adevărul vechiului testament. Dar ei mai probau prin prezența lor și prezicerile profeților, înălțarea lui Isus, într'un cuvânt vechimea religiei creștine. (Juster, les Juifs dans l'empire romain).

„Astfel, pentru teologii creștini, Evreii constituiau o probă *vie* a creștinismului". Proba trebuind păstrată, consecința era că trebuiau menținute toate privilegiile necesare liberului exercițiu al cultului evreesc.

Atmosfera generală arata Evreilor însă că ceva se schimbase. Ei simțiră că erau priviți altfel, cu oarecare dispreț, cu mai puțină bună voință (Juster). Religia lor era numită sectă, superstiție, însă sectă tristă și abominabilă (secta feralis,... nefaria, nefanda superstitio, perversa doctrina, judaica perversitas). Deși împărații creștini, ascultând de teologi, acordară Evreilor libertatea cultului, totuși, sub influența aceloraşi teologi, împărații creștini edictară o serie de măsuri menite să împovăreze viața evreească. Astfel toleranța cultului evreesc și persecutarea Evreilor, nu a implicat nici o contradicție. „Totuși, printre toate religiile ne-oficiale, religia evreească este cea mai bine tratată și, în definitiv singura tolerată" (Juster I, 251).

Patriarhul Hillel II, (350—365) este însemnat prin aceea că a renunțat la prerogativele de a anunța evreimii sărbătorile. In virtutea unui obiceiu statornicit de mult, patriarhul furniza elementele calendaristice necesare stabilirei sărbătorilor. Cum însă comunitățile evreești erau foarte răspândite, patriarhul, pentru a înlătura erorile și

nepotrivirile ce se puteau întâmpla, comunică tuturor regulele după care fiecare își putea determina singur calendarul. In modul acesta rupea legătura importantă ce exista între Diaspora (Evreii din exil) și Palestina, dar asigură judaismului posibilitatea de a trăi și a se conduce, cel puțin în această privință, după un principiu unitar.

Împăratul Julian și templul din Ierusalim. — Un eveniment, întâmplat în această epocă, răscoli, pentru o clipă numai, toate visurile și năzuințele evreești cu privire la independența lor națională. In fruntea imperiului roman venise *Julian Apostatul* (361-363), împăratul estet și filosof, care își propuse să readucă păgânismul ca religie oficială. Cu deosebire interesantă, dacă nu chiar extraordinară, a fost atitudinea sa față de judaism. Poate că învățătura Evreilor îl atrăsese în chip neobicinuit, ori poate că avea nevoie de simpatiile Evreilor din Babilon, în războiul lui contra Perșilor. Fapt e că el li permise să se așeze în Ierusalim, ceea ce trecea drept o favoare, căci legile nu li permiteau să intre în oraș de cât odată pe an de *Tișa be Av* (9 Ab, Iulie) și, culmea culmilor, se ocupă deaproape de reclădirea templului. In toamna anului 362, Iulian lansă din Antiochia o circulară „Către comunitățile judaice", în care îi asigura pe Evrei că vor trăi în libertate și li anunța dorința lui, de a ridica, cu banii săi, templul.

Această scrisoare tulbură întreaga evreime. Cele mai îndepărtate comunități se grăbiră să trimeată subvenții; femeile își vândură bijuteriile, mulțime de Judei alergară să ajute la reconstruirea templului. Lucrările se începură în adevăr, sub conducerea unui învățat, Alypius și continuară cu toate piedicile puse de dușmani. Dar Julian fu ucis în expediția contra Perșilor și construcția încetă (363). Visul, pe care Evreii îl treziră o clipă din cutele cenușii ale sufletului lor, se topi ca o arătare.

Teodosiu cel Mare (379-395), întări drepturile patriarhilor și ale șefilor de comunități (numiți și „primați"), dân-

du-le dreptul de a lua unele măsuri de represiune în contra Evreilor. Teodosiu mai interzise autorităţilor civile amestecul lor în afacerile interne ale Evreilor.

După moartea lui Teodosiu, (395), imperiul roman se desfăcu în două : în imperiul de Răsărit sau bizantin şi imperiul de Apus.

*

Incetarea patriarhatului. — In timpurile acestea, Iudeea părăsită şi desolată, mai credea în puterea regească a patriarhului ei. Lumea vedea într'însul toată gloria vremurilor apuse. Patriarhul avea titluri de noblețe conferite de guvernul roman, avea curte bogată şi armată de funcţionari. El nu mai însemna decât un simbol, care reuşea totuşi să străjuiască, în virtutea inerţiei, unitatea judaismului. Romanii, conservatori, îl păstrară în funcţie, deşi îi luaseră de mult toate drepturile şi prerogativele. Despre ultimi patriarhi avem ştiri neclare. Patriarhul *Gamaliel VI* murind (425), împăratul delară stinsă instituţia patriarhatului. In Mai 429, un decret obliga pe Evrei să verse tazaurului statului *„aurum coronarium"*, adică banii pe cari îi trimeteau patriarhului. Evreii continuară totuşi să contribuie anual pentru diverse instituţii palestinene.

Concomitent cu aceste întâmplări situaţia Evreilor se înrăutăţea în ambele imperii.

In Iudeea, oraşele Tiberias şi Lydda, se străduiau să-şi ţină rangul de centre culturale. Activitatea lor avea doar o valoare teoretică, fiindcă nu izvora din necesităţile practice ale unei vieţi naţionale evreeşti, — ci era produsul subtilităţilor şi deducţiilor logice ale cărturarilor. Aceştia apărau cu multă trudă tradiţia cărţii. Munca lor trebuia să fi însemnat totuşi ceva, căci îl vedem, în acest timp, pe Hieronym (331-420], numit de Biserică sfântul Hieronym, venind în Palestina să învețe Biblia în limba

ei originală, cu profesori evrei. Invățătorul lui fu Bar-Haninas. Hieronym făcu o nouă traducere a Bibliei (în latină), numită „Vulgata". Această nouă tălmăcire servi Bisericei mai bine de o mie de ani în șir. Astfel, cu ajutorul fiilor huliți ai Iudeei, sfântul Hieronym înzestră creștinismul cu documentul ei cel mai important: sfânta Scriptură în traducerea ei cea mai fidelă.

EVREII ÎN BABILONIA

Viața evreească în Babilonia. Exilarhul. — In secolul al II-lea d. Chr. viața evreească din Palestina, care se mai agita doar în jurul sanhedrinului și a celor câtorva școli, avea numai o valoare nominală. In realitate, centrul de greutate al judaismului se mutase în Babilonia. Când zicem Babilonian înțelegem întreaga Mesopotamie, începând dela izvoarele Tigrului și Eufratelui și până la golful Persic. Evreii locuiau în mare număr acest ținut și formau, în centrele mai importante, masse compacte. Ii găsim în orașele Nahardeea, Perez-Sabur, Pumbadita, Mata-Mehama (numit și Sura) și în fine în Mahuza.

Regii Parților, stăpânii acestui teritoriu, de la 160 a. Chr., acordară Evreilor o sumă de libertăți, ce echivalau cu un fel de independență. Ei se bucurau în adevăr de administrație și juridicție autonomă. Singura legătură dintre evreu și coroană era birul pe care-l plătea anual; în colo el depindea în întregime de *Exilarh*. Acest personagiu, un înalt demnitar, care în ordinea erarhiei de atunci avea *„al treilea rang după rege"*, — era un evreu cu puteri nelimitate asupra tuturor coreligionarilor și domeniilor locuite de aceștia. O particularitate: exilarhul sau prințul exilului, *Roș Galuta*, cum i se mai zicea, pretindea că se trage din neamul lui David, iar Evreii îl priveau ca pe un veritabil descendent regesc. El juca în adevăr rolul unui mic monarh, pe care Evreii și-l alegeau în virtutea unei lungi tradiții, în fruntea comunităților lor

și care era apoi întărit de rege. Față de acesta Exilarhul era ca un fel de prinț vasal ; îi garanta plata regulată a birurilor și, în timp de război, îi furniza contigentul de soldați impus de stăpânire. Semnele distinctive al înaltei sale dregătorii era o haină de mătasă și o cingătoare de aur.

Exilarhii erauu învestiți cu puterea judecătorească în toate afacerile civile și penale. Ei aplicau pedepse, ordonau executarea lor și luau măsuri pentru aducerea la îndeplinire a deciziilor. Ei însărcinau pe diverși judecători cu misiunea de a împărți dreptatea, rezervându-și lor rolul de judecători supremi. Judecătorii, numiți dintre profesorii de drept, judecau procesele în palatul exilarhului, mai ales în bolțile clădirii, și se numeau de aceea judecători de portic—de poartă *(Daian di baba).*

Majoritatea supușilor acestor prinți judei erau agricultori, păstori sau meseriași. E interesant că la primul lor contact cu capitalismul marilor centre din Babilon, Evreii nu manifestară acel instinct comercial cari li se atribue în special lor (și Grecilor și Armenilor), ci se mulțumiră mai degrabă să cultive pământul și să se ocupe cu tot felul de meserii. Tanaimii, în adevăr, prețuiau munca manuală mai mult ca orice. *Rabi Iuda ben Ilai* spunea că cine nu-și îndreaptă copiii la meserii îi împinge la hoție.

In Babilonia, datorită tuturor imprejurărilor favorabile pe care le-am văzut, viața evreească se desvolta în mod aproape normal, luând aspectul unei adevărate vieți naționale autonome.

Evreii din Babilonia, care credeau că au sângele mai pur de cât al palestinienilor și se socoteau poate din această pricină, și mai superiori, recunoșteau totuși supremația sanhedrinului din Tiberias. Discipoli din Babilonia veneau să asculte cuvintele înțelepților din Palestina și să dobândească titlul de judecători sau profesori. Dascălii celebri din Babilon făcură însă din cultura evreească o rivală de temut a aceleia din Iudeea. In fruntea listei ma-

rilor învăţaţi din Babilon trebue să pomenim pe *Abba Areka* şi *Mar Samuel*, ambii foşti elevi a patriarhului *Iuda I.*

Abba Areka (175-247), începu prin a fi un soi de inspector al pieţelor cu misiunea de a controla preţurile, măsurile şi greuăţile. Obligat, datorită funcţiunii, sale să colinde târgurile, Abba constată cu surprindere, că populaţia evreească era incultă şi ignora cele mai elementare prescripţii religioase. Ca să curme această stare de lucruri, el deschise, — cam pe la anul 219—o academie populară în Sura. El îşi câştigă în scurt timp un renume atât de mare, încât discipolii săi îl numiră, în semn de mare admiraţie, „*Rab*" adică „învăţătorul". Cu întemeerea acestei şcoli, Babilonul devine pentru aproape *500* de ani, centrul cultural al judaismului. Şcoala însăşi ţinu vre-o opt secole. Ca să nu fie stingheriţi în meseriile lor, discipolii erau obligaţi să urmeze şcoala în mod continuu numai de două ori pe an, în lunile Addar (Februar) şi Elul (Septembrie). Aceste adunări şcolare se numeau „*Kala*". La sfârşitul fiecărei din aceste luni, după lecţiile cu elevii săi, Abba ţinea timp de o săptămână prelegeri pentru marele public. Se ţineau cursuri de dimineaţă până seara. Aglomeraţia era atât de mare încât mulţi trebuiau să doarmă afară pe malurile canalului Sura. S'au format legende cu privire la numărul vizitatorilor. Aceste scurte intervale, unice si incomparabile sărbători ale cărţii, erau minunate momente de întărire şi unificare ale vieţii evreeşti. Reuniunile acestea au fost caracteristice pentru activitatea culturală a Evreilor din Babilon. Una din învăţămintele lui Areka suna: „*E oprit a locui într'un oraş în care nu se află un medic, o baie şi o judecătorie*".

Mar Samuel (180—257), a fost un dascăl mai savant şi un spirit mai vast ca Abba. El avu curajul să susţie că vremurile messianice, acelea care constituiau idealul tuturor Evreilor de atunci, nu se vor realiza prin mira-

cole, — ci în mod cu totul natural, prin aceea că Evreii îşi vor redobândi independenţa.

Mar Samuel excelă în trei domenii: drept, astronomie şi medicină. In materie juridică el este autorul celebrului dicton: *„legea statului în care trăeşti, este lege valabilă". (dina d'malchita dina)*, dicton cu atât mai îndrăzneţ şi interesant cu cât se adresa unei masse populare care se bucura de o jurisdicţie autonomă, avându-şi legile şi obiceiurile ei speciale, respectate de Stat. Acest important principiu, hărăzit Evreilor de Mar Samuel, a fost baza spirituală, pe care şi-au clădit israeliţii relaţiile lor cu neamurile în mijlocul cărora trăiau. Dat în secolul al treilea după Christ, el a rămas comandamentul fundamental al evreimii de pretutindeni şi totdeauna.

Inţelepţii persani îl introduseră pe Mar Samuel în ştiinţa stelelor. El însă nu punea preţ pe astrologie, ci se interesa numai de partea strict ştiinţifică (atâta câtă exista pe atunci). De aceea el se lăuda că drumurile cerului îi sunt tot atât de cunoscute ca şi străzile Nahardeei. Mar Samuel întocmi, bazat pe calcule astronomice, un calendar care ar fi putut scuti pe Evreii din Babilon, ca să se tot adreseze Iudeei în ce priveşte aflarea zilelor de sărbătoare. El însă nu-l dădu publicităţii atât din respect pentru patriarh, cât mai ales ca să nu tulbure unitatea judaismului. Talmudul numeşte pe aceşti doi învăţaţi Abba Areka şi Mar Samuel *„învăţătorii noştri din Babilon"*. Discuţiunile şi comentariile lor au creiat bazele talmudului babilonian.

Şcolile din Sura şi Pumbadita. — Impulsul dat de cei doi bărbaţi, creiă o puternică mişcare culturală printre Evreii din Babilon. Şcolile se înmulţeau. Lumea studia cu pasiune. Fiecare aspira să devină un perfect cunoscător al legilor, fiindcă omul cult era privit ca superior. Urmaşii lui Rab şi Mar Samuel continuară actitivitatea culturală începută de aceştia. Printre cei mai însemnaţi continuatori ai celor doi dascăli se află *Huna*

șeful academiei din Sura și *Iuda ben Ieheskel*, șeful academiei din Pumbadita. Școlile acestea două erau într'o permanentă rivalitate culturală. Una căuta să întreacă pe cealaltă, prin superioritatea profesorilor, sau numărul elevilor. Se învăța cu febrilitate, de par'că toată înțelepciunea evreească trebuia cât mai repede ordonată, codificată și pusă la adăpostul intemperiilor anilor de mai târziu. Opera acestei epoci a fost Talmudul. Mai cităm dintre profesorii din Babilon pe *Rabba ben Nahmani*, *Abaie*, *Raba*, *Iuda*, *Papa*, *Asi* și *Ravina*.

Ceea ce caracteriza pe amoraimii din Babilonia era grija excesivă pentru puritatea moravurilor. Ei urmăreau neatârnarea față de academia din Iudeea, dar de multe ori, cereau din delicateță, părerea sanhedrinului, în anumite chestiuni controversate. Fiindcă Palestina era, ca și pentru Evreii de pretutindeni, marele lor vis, ei lăsau prin testament poruncă, ca să li se transporte osemintele în *„țara sfântă"*.

TALMUDUL.

Am văzut că după definitiva redactare a Mișnei, apărură comentatorii ei, care fură numiți Amoraimi. Aceștia se ocupară în mod special cu explicarea textului redactat de patriarhul Iuda I. Produsul muncii acestor comentatori, desigur sistematizat și coordonat, constitue Talmudul.

Rolul amoraimilor a fost să iee fiecare text al Mișnei și să arăte care e originea lui biblică, cum se poate deduce el din Scriptură, să înfățișeze temeiurile pe care se sprijină o părere sau alta, interpretările marilor învățați..., lăsând de multe ori cititorului sarcina de a trage el concluzia respectivă. In modul acesta fiecare text din Mișna își căpăta armura logică necesară și o serie de explicații care arătau în ce fel poate fi tălmăcit textul. Vom numi deci Talmud suma tuturor discuțiunilor, explicațiilor și demonstrațiilor făcute de către amoraimi asupra Mișnei

lui Rabi Iuda I. In genere însă, se înțelege prin Talmud *textul mișnei* împreună cu discuțiile făcute în jurul ei — și numite, acestea, *ghemara.* (Talmud—תלמוד de la למד care înseamnă a studia, a învăța).

Din punct de vedere al conținutului, distingem și la Talmul 2 părți : Halaha legile, și Haggada legendele.

Există două talmuduri : cel babilonian, care cuprinde desbaterile învățaților din Babilonia și cel palestinian sau ierusalimitean, care conține comentariile profesorilor din Palestina.

Talmudul palestinean, în mod impropriu numit t. ierusalimitean, a fost redactat pe la începutul sec. V, ceea ce coincide cu moartea lui Gamaliei VI și stingerea patriarhatului. Născut într'o epocă neprielnică studiului, talmudul palestinean a fost alcătuit în grabă și este din cauza aceasta greoi și mult mai sărac de cât cel babilonian. Printre marii dascăli care au contribuit la gruparea materialului acestui talmud, cităm pe Iohanan ben Napaha (195-279), Mani bar Iona și Iose bar Ami (secolul IV).

Talmudul palestinean, scris într'un dialect siriac, dacă nu strălucește prin Halaha, e în schimb neîntrecut în ce privește Haggada. Haggadistul R. Lewi spunea : *„înainte vreme, când lumea era bogată, îi plăcea să asculte învățăturile Halahei, azi însă, când poporul e sărac și suferă tot felul de persecuții, e dornic de mângăiere"*.

Talmudul babilonian. — In timp ce școlile din Palestina se închideau, cele din Babilonia cunoșteau vremuri de neasemănată glorie. La aceasta contribuia situația politică a Evreilor din Babilonia. In Palestina, unde ei nu mai exercitau de mult puterea judecătorească, Evreii nu mai aveau prilejul să se pronunțe în chestiuni de imediată actualitate, în cazurile creiate de viață socială și comercială. In Babilonia însă, dreptul evreesc se forma și se îmbogățea mereu cu formule și norme scoase în mod natural dintr'o viață proprie evreească, asupra că-

reia judecărorul evreu era chemat să se pronunțe în diferite procese. Astfel, fiecare generație de amoraimi, înmulțea comentariile și explicațiile în jurul Mișnei cu principii și soluții deduse din necesitățile vieții.

RabbiAși (352-427), adună și redactă învățăturile amoraimilor din Babilon—pentru a le feri de dispariție.Ași, era șeful academiei din Sura.

Hotărându-se să redacteze talmudul,Ași nu avu în vedere numai alcătuirea unei colecții, ci el năzui să formeze un mănunchiu de norme utile pentru Evreii de atunci și de mai târziu. Pe cândAși lucra încă la încheerea talmudului, muri regele care sprijinea pe Evrei. In contra lor se porni o aprigă persecuție. Școlile fură închise, mulți profesori fură uciși. (Sub regii sassanizi Iezdigert II 438-457 și Peroz 459-484). Evreii fugiră care în cotro. Un grup sub conducerea lui Iosif Rabban ajunse în India, la coastele Malabarului (493), și de aici unii porniră în China.

După moartea lui Peroz lucrurile se restabiliră. Școlile fură redeschise. *Rabbina*, ultimul amoreu, mort în anul 499, dădu talmudului forma definitivă. De aceea generațiile următoare numiră lucrarea: „*Talmudul luiAși și Rabbina*".

După amoraimi urmară în secolul al VI-lea *Saboraimii*, care desăvârșiră textul talmudului babilonian, complectându-l cu unele discuții sau înlăturând contradicții.

Talmudul se prezintă ca un vast comentar al Mișnei. El este produsul acelui indelung proces de interpretare și discuții, care la Evrei începe odată cu apariția Bibliei ca lucrare închegată. Am văzut cum alături de Tora, adică Tora scrisă, șebektav (שבכתב)—Biblia,—se înfiripă încă din timpuri nelămurite Tora tradiției, numită Tora șebalpè (שבעל פה) adică Tora orală, aceea din care s'a născut Mișna. Evreul este un comentator înăscut. El nu poate accepta fără discuții textele sau principiile. Mișna deveni astfel obiectul unor infinite desbateri. Dacă so-

cotim că, după diverşi savanţi, tradiţia Mişnei, atunci când a fost redactată de Iuda I, avea deja o vechime de 650 de ani, ajungem la concluzia că Talmudul este produsul unui mileniu de neîntreruptă cugetare evreească.

Conţinutul Talmudului, tot atât de bogat şi divers ca şi viaţa însăşi, oferă cercetătorului un veritabil şi original bazar al inteligenţei şi imaginaţiei evreeşti. Rezultatul muncii unui şir de generaţii, el este în acelaşi timp o expunere a dezvoltării şi progresului gândirii evreeşti.

Partea caracteristică a Talmudului este disputa. O problemă sau o idee nu este prezentată ca o lecţie de pe catedră, ci înfăţişată astfel cum ea se naşte şi se cristalizează din cercetările sau desbaterile savanţilor. Ea este prinsă oarecum în mod cinematografic. Unii au comparat Talmudul cu o vastă sală de discuţii. Cine îl studiază are în adevăr impresia precisă că intră în însăşi atelierele gândirii. El vede cum apare o idee, o urmăreşte în toate transformările ei dealungul tuturor părerilor exprimate, şi nu ştie de ce să se mire mai mult: de nebănuitele aspecte pe care le-a căpătat, ori de jongleriile pe care mintea le-a săvârşit în acest timp. Discuţiile se urmează liber, în dezordinea aparentă a tuturor fenomenelor vieţii. Se pune o chestiune; fiecare îşi spune părerea, o sprijină pe argumente, acestea pe citate din Biblie, îşi aduce aminte de o anecdotă pe care o povesteşte, mai relatează un simplu fapt—uneori absolut străin de cauză—şi, în cele din urmă, plasează şi o glumă...

Datorită acestui fapt găsim deseori alături de cugetări subtile, povestiri mărunte, superstiţii, formule magice împrumutate de la Persani, anecdote şi bucăţi de minunată poezie.

Talmudul nu este o carte religioasă şi nici propriu zis o carte de legi, ci mai degrabă o enciclopedie, redactată în forma unor serii de procese verbale,—unde se găsesc dezbaterile unei academii.

Halaha conţine toate legile, principiile şi obiceiurile

care reglementează până în cele mai mici amănunțimi viața evreului. Ea oferă minții un permanent câmp de exerciții.

Haggada se prezintă sub aspect de legende, zicale, proverbe, sub forma unor elogii aduse unui bărbat de seamă, sau a unei alegorii referitoare la soarta poporului evreu. Haggada avu menirea să învioreze sufletul evreului cu iluzia veșnic nouă a reclădirii templului. Ea dă talmudului elementul de grație și sentimentalism, specific oricărei opere vii.

Spre a înțelege o sumă din particularitățile Talmudului, este util să mai spunem că el urmărea menținerea în viață a judaismului—și a Evreilor, ca purtătorii acestei doctrine. Ambele Talmuduri au fost închegate în momente în care redactorii lor și-au dat seama că învățăturile poporului lor, sunt în primejdie să se piardă, datorită împrejurărilor politice.

Preocupați de această țintă, amoraimii neglijară lumea din afară, îngrijindu-se cu osebire să determine în mod riguros, cu ajutorul Halahei, tot ce un evreu trebuie și tot ce nu trebuie să facă. Talmudul creia astfel hotare în jurul vieții evreului, hotare pe care nu trebuia să le depășească și care îl izolau de orice contact exterior. Trăind cu puternica lui credință messianică, Talmudul deveni pentru Evrei, în grelele vremuri ce urmară, scutul și consolarea lor.

Asupra Talmudului s'au scris cuvinte de laudă și cuvinte de ocară. Un talmudist creștin, *H. L. Strack*, (*Einleitung in Talmud und Midraş*, München, 1921), examinând lucrările scrise în contra Talmudului, găsește că ele sunt pline de ură sau erori. Ocupându-se de o celebră operă antitalmudică, de o carte a lui *Eisenmenger* (1700), spune că e bazată pe ură și conține traduceri greșite. Strack ne arată că pentru a înțelege Talmudul nu trebuie să privim concepțiile lui, născute cu secole în urmă, în lumina vremurilor de azi, ci trebuie să le raportăm la epoca în

care au apărut. Două lucruri, zice Strack, trebuie să avem în vedere atunci când e vorba să ne pronunţăm fie asupra Talmudului, fie asupra unei dispoziţii oarecare dintr'însul:

1. Trebuie să cunoaştem în ce condiţii politice şi sub imperiul căror concepţii religioase au trăit Evreii în primele cinci secole după Christ, şi apoi, în ce chip s'au născut aceste condiţii şi concepţii.

2. Trebuie să mai avem în vedere că Talmudul nu este un codice de legi în care fiecare frază are putere obligatorie. Talmudul are caracterul unei săli de discuţii sau a unei colecţii de procese verbale.

Se înţelege că lumea n'a avut răbdarea şi nici dispoziţia să considere Talmudul cu obiectivitatea cerută de Strack. De aceea vom vedea că în cursul evului mediu, apar o sumă de procese intentate Talmudului şi de pe urma cărora avură să sufere, bine înţeles, Evreii.

*

Dau cu titlu de exemplu un pasaj din Talmud. El e luat din ordinea IV, intitulată „Nesikin", şi e referitor la modul de interpretare al cunoscutului *Jus talionis*, — dreptul *talionului*, — (după Funk).

Textul Mişnei: (Principiul).—Cine rănește pe aproapele său trebuie să-l despăgubească cu cinci plăţi: daune-interese, despăgubiri pentru durere, cheltueli de vindecare, pentru timpul pierdut şi pentru insultă.

Talmud. — (Comentarea şi explicarea principiului) — Daune-interese: Cum se stabilesc ele? — Dacă l'a orbit de un ochiu, ori i-a retezat o mână, ori i-a rupt un picior, atunci îl privim pe cel vătămat caşi cum ar fi un sclav care urmează să fie vândut pe piaţă şi apreciem apoi cât valora înainte şi cât ar valora acum.

Despăgubirea durerei, se calculează ţinând seamă de suma pe care o persoană de aceiaşi condiţie caşi victima,

ar pretinde-o pentru a suporta o durere ce i s'ar cauza cu acelaşi obiect şi în acelaş mod.

Cheltuielile de boală consistă din suma necesară până la definitiva vindecare a celui lovit.

Timpul pierdut: în privinţa aceasta, victima e considerată caşi cum ar fi un păzitor de dovleci, fiindcă şi-a primit plata pentru rana suferită.

Insultă: Dauna e socotită după rangul vinovatului şi al insultatului.

(Argumente).— De ce această procedare?

Când Atotputernicul a spus „ochiu pentru ochiu", a crezut oare ochiul real? Asta nu trebuie să-ţi treacă prin minte fiindcă stă scris în Biblie: „să nu primiţi bani de răscumpărare pentru viaţa unui ucigaş vinovat de moarte". (Numeri cap. 35). Aşa dar, numai pentru viaţa ucigaşului n'ai voie să primeşti despăgubire, dar ai acest drept când e vorba de diferitele părţi ale trupului.

Abbaii spune: Aceasta este şi interpretarea şcolii lui R. Hiia, care susţinea: ochiu pentru ochiu (în înţeles de echivalent bănesc), dar nu viaţă şi ochiu pentru ochiu cum ar rezulta dacă am considera textul literal, căci s'ar putea întâmpla ca cineva să-şi dee ochiul şi viaţa pentru un ochiu, fiindcă uneori se poate pierde viaţa în urma unei orbiri.

*

Ceva referitor la textele de Talmud şi Mişna (după Strack).

In curgerea vremurilor textul Talmudului a fost de nenumărate ori modificat şi mutilat în urma sau pur şi simplu de teama cenzurii. Astfel în 1264, Iacob I de Aragon ordonă Evreilor să prezinte toate manuscriptele lor unei comisiuni compuse din dominicanul Raimundus Martin şi episcopul de Barcelona. Aceştia avură însărcinarea să şteargă din cărţile evreeşti, tot ce după concepţia lor putea atinge Biserica creştină. Desele confiscări şi distrugeri de exemplare de Talmud, au făcut ca azi să existe foarte puţine manuscrise sau volume vechi.

Manuscrise. — Cea mai veche menţiune despre existenţa manu-

scriptelor talmudice, o avem de pe vremea exilarhului Natronai ben Habib, care fiind exilat din Babilon pe la 773, ar fi scris din memorie un întreg Talmud babilonian, pentru uzul Evreilor spanioli! Maimonide (1135—1204) ne spune că a consultat o Ghemara veche de 500 de ani.

Manuscrise atât de vechi nu se mai găsesc azi de loc. Exemplarele din Talmudul palestinean existente azi în muzee, datează din sec. XIV. Exemplarul cel mai complect se află la Leyda şi a servit la prima tipăritură a Talmudului palestinean în 1523 la Veneţia. Alte exemplare găsim la Oxford, Londra, Paris şi Roma.

Cel mai vechi manuscript din Talmudul babilonian, datând din anul 4883 adică 1123, se află în posesia bibliotecii din Oxford. Biblioteca naţională din Florenţa deţine al doilea exemplar în ordinea vechimei: 1177. Manuscriptul cel mai complect al acestui Talmud se află la München şi datează din anul 1343.

Tipar. Mişna. — Prima ediţie: Neapole 1492 cu comentariul ebraic al lui Maimonide, a doua ediţie, Veneţia 1548.

Talmudul babilonian a fost tipărit prima oară, dar fragmentar, de familia de tipografi Gerson din Soncino între 1484 şi 1519. Creştinul Bomberg îl edită complect la 1520, la Veneţia.

Cartea lui H. L. Strack conţine indicaţiuni complecte şi interesante în ce priveşte literatura talmudică.

EPOCA IV

EVREII IN EVUL MEDIU (500—1500)

EVREII IN IMPERIUL BIZANTIN ŞI IN ŢĂRILE EUROPENE (500—1096)

Imperiul bizantin. — In imperiul bizantin se aflau numeroşi Evrei, osebit de cei ce locuiau în Palestina, provincie ce aparţinu acestui imperiu până la cucerirea arabă (638). Soarta lor nu era prea fericită. In contra lor existau o mulţime de legi de excepţie şi asuprire.

Sub Justinian (527—563), edictele contra Evreilor se înăspriră. Drepturile lor, caşi libertatea de conştiinţă, li fură îngrădite. In anul 553, prin *novela* (decizia) sa 146, Justinian reglementă unele detalii ale serviciului divin, şi unele chestiuni de credinţă. E drept că amestecul acesta al împăratului în chestiunile intime ale credinţei evreeşti se datori Evreilor, întrucât aceştia apelară la dânsul. Justinian ordonă ca în sinagogi biblia să se citească în limba greacă, sperând că în modul acesta îi va atrage mai uşor pe Evrei la creştinism. El li interzise unele rugăciuni sau formule ca de pildă: „D-zeul nostru este unic", sau: „sfânt, sfânt, sfânt este D-zeul Zebaot", sub pretext că ele ar cuprinde expresii în contra doctrinei creştine.

Imperiul bizantin avu faţă de Evrei o atitudine mai puţin tolerantă decât imperiul roman. Multe din principiile de îngrădire ale drepturilor lor trecură în „Basi-

licale", colecţie de legi începută sub Leo Filosoful. Evreii acestui imperiu se bucurară de o relativă bună stare. Cei din Constantinopole erau influenţi. Comunităţile erau bine organiznte.

Ţările europene. — Evreii trăiră o bună bucată de vreme fără să lase urme, fără istorie. In timpul acelor grozave prefaceri ale aspectului politic al Europei apusene, datorită intervenţiilor brutale ale barbarilor, Evreii nu-şi găsiră lesne punctele de legătură, mai ales punctele de sprijin, care să li permită o desvoltare a propriei lor vieţi specifice.

Italia. — In imperiul roman, acum îmbucătăţit, Evreii erau stabiliţi de mult. Afară de Roma, unde am văzut că ei trăiau din vremuri îndepărtate, găsim comunităţi evreeşti în sec. VI în Verona şi Ravena. Lângă Venusia, locul naşterii lui Horaţiu, s'au descoperit o mulţime de pietre funerare cu inscripţii greceşti şi ebraice, care trădează astfel existenţa unei înfloritoare comunităţi evreeşti pe aceste locuri. In Sicilia, în oraşele Palermo, Messina şi Agrigent, existară deasemeni comunităţi din timpuri foarte vechi.

Situaţia Evreilor din Italia era suportabilă. Câte odată un capriciu împărătesc, li creea favoruri sau le dădea satisfacţii, de care se minunau. Sub Teodoric, se întâmplă că o ceată de sclavi revoltaţi — nu se ştie de ce — devastară şi apoi incendiară o sinagogă din Roma. Cum cercetările care s'au ordonat n'avură nici un rezultat, fiindcă făptaşii n'au putut fi descoperiţi, Teodoric condamnă comuna la plata despăgubirilor respective.

Franţa.—Pe când în Bizanţ şi în Italia spiritele erau stăpânite de creştinism, în apusul Europei Biserica încă nu domnia. Din acest motiv situaţia Evreilor se prezinta în aceste părţi sub o altă faţă. In regulă generală, până la dominaţia creştinismului, traiul Evreilor din Franţa şi Spania era bun, chiar prielnic unor desvoltări reale. Evreii se mutară în locurile acestea încă în timpul repu-

blicei romane. Venind Francii şi Burgunzii, aceştia îi tratară ca pe Romani, dându-le drepturi depline.

In regatul întemeiat de Clodvig se găseau Evrei în Auvergne, Carcassone, Orléans, chiar şi în Paris şi în Belgia. Ei se ocupau cu agricultura, comerţul, în special cel maritim şi tot felul de meserii. Unii dintr'înşii căpătară mare faimă ca medici. In Gallia întâlnim Evrei ce purtau nume curioase: *Amentarius, Gozolas, Priscus, Siderius...* In Marsilia erau foarte numeroşi, deasemeni în Arles şi Béziers. In apropiere de acest oraş se află un munte numit „mons judaicus". Intre Evrei şi populaţia cealaltă existau cele mai bune raporturi. Trecerea la creştinism a lui Clodvig încă nu influenţă asupra libertăţilor de care se bucurau Evreii.

Burgundia era mai puţin prietenoasă şi mai ales dela trecerea la creştinism a regelui Sigismund (516), Evreii începură să simtă netoleranţa creştină. De aici, din Burgundia, se răspândi încetul cu încetul şi asupra ţinuturilor france spiritul de neîngăduinţă faţă de Evrei. Conciliile din Orléans se ocupară de dânşii într'o serie de „puncte" (paragrafe), pe care Childebert I din Paris le acceptă (554). Cităm un „*punct*" din cele mai inofensive: In timpul sărbătorilor de Paşti, Evreii n'aveau voie să apară pe străzi sau pieţe, fiindcă prezenţa lor constituia un fel de ofensă adusă creştinismului.

Ultimii merovingieni, deveniţi creştini, persecutară pe Evrei, punându-i să aleagă între moarte sau botez.

Sub dinastia carolingiană, Evreii cunoscură timpuri mai bune. Lucrurile se schimbară în bine mulţumită progresului cultural al epocii. Anii în care stăpâniră merovingienii fuseseră vremuri de adâncă ignoranţă pentru ţările locuite de Franci. Carol cel Mare (771-814), întemeetorul imperiului franc, a fost nu numai un mare războinic, dar şi un tot atât de mare iubitor al cărţii. El deschise şcoli pe lângă mânăstiri şi prin târguri, contribuind în chip hotărîtor la risipirea întunericului ce domnea în rândurile

mulțimii. Carol cel Mare își plecă urechea la suferințele evreilor. El pricepu îndată că acești oameni activi, dacă vor fi bine tratați, vor fi un factor de seamă pentru propășirea imperiului. In epoca aceea Evreii, prealabil îndepărtați din toate profesiile sau meșteșugurile, nu se puteau ocupa decât cu negoțul. Carol cel Mare le acordă privilegii însemnate pe care le consemnă într'o sumă de scrisori de ocrotire. Nu se mulțumi numai cu atât. Ca să-și mărească veniturile, el avea interes să creeze în limitele imperiului său, o viață evreească puternică. Și fiindcă simțise că fără cărturari viața evreească e moartă, Carol cel Mare chemă mai multe familii de învățați evrei din Italia și alte țări, stabilindu-le la dânsul în țară. Renumită este familia Kalonymos stabilită la Narbonne, al cărei șef căpătă titlul de Nassi (prinț). La curtea imperială găsim o sumă de Evrei : medici, tălmaci și chiar diplomați. Un evreu, despre care nu știm decât că l-a chemat Isaac, a făcut parte dintr'o deputație, pe care Carol cel Mare o trimise în misiune specială pe lângă faimosul calif Harun Al Rașid (797). La întoarcere, tovarășii lui, Landfried și Sigismund murind, Isaac veni singur la curtea imperială din Aix-la-Chapelle, unde raportă într'o audiență solemnă, rezultatele călătoriei sale. Situația favorabilă creiată Evreilor de către Carol cel Mare se menținu și sub urmașii săi. Intre alții, Ludovic cel Pios avu pentru Evrei și religia acestora, mai mult de cât o stimă protocolară. El zicea că religia lor e superioară și luminată. Pentru drepturile ce li se acordase, Evreii plăteau o dare fixă anuală.

Agobard (779-840), episcopul de Lyon, atâța ura contra Evreilor. El se folosi de autoritatea lui religioasă ca să ceară restabilirea vechilor decrete de asuprire în contra lor. Impărații carolingieni nu ținură seamă de aceste pretenții.

Mai târziu, după ce imperiul fu împărțit de către Ludovic cel Pios între fiii săi, situația Evreilor se înrăutăți

din pricină că puterea regilor slăbi, datorită influenţelor crescânde ale seniorilor feodali. Franţa era divizată în o sumă de mici ducate, comitate şi principate. Evreii nu mai depindeau acum de un singur rege puternic, ci de ducele, contele sau principele pe teritoriul căruia se aflau. Seniorii sprijineau însă fanatismul clericilor, care exercitau o acţiune antievreească, ce se termina uneori cu excese.

Lucrurile nu se opriră la manifestări ale urii. Seniorii şi chiar regii decretară în cele din urmă că Evreii de pe domeniile lor, care se bucuraseră de protecţia lui Carol cel Mare şi Ludovic cel Pios, li aparţin pur şi simplu, cu avuturile lor cu tot. In adevăr îl vedem pe Carol cel Simplu (899-914) dăruind bisericilor St. Just şi St. Quentin, veniturile moşiilor şi viilor Evreilor, din comitatul Narbonne.

Centrul Evreilor francezi era la Narbonne, unde funcţiona şi o şcoală talmudică.

Ţările renane.—*Germania.*—Evreii din aceste locuri trebuie priviţi drept colonişti ai celor din Franţa.

In sec. X situaţia lor nu se deosebea prea mult de aceia a Evreilor din Franţa. Singura ocupaţiune permisă pentru dânşii era comerţul. In schimbul protecţiei, discutabile, pe care le-o acorda statul, ei plăteau împăratului importante dări fixe anuale. Otto I nu se sfii să dăruiască bisericii din Magdeburg veniturile tuturor Evreilor şi ale *altor negustori*"; (965). Otto II „*dărui*" pe Evreii din Merseburg episcopului oraşului.

In privinţa culturii, Evreii germani erau cu mult în urma celorlalţi. Ei îşi aduceau profesorii de Talmud din Narbonne. Evreii din Germania avură totuşi norocul să aibe doi talmudişti de marcă: pe rabi *Gherşom* şi pe fratele său rabi *Makir*.

R. Gherşom (969-1028) fu un mare dascăl, iar şcoala lui din Mainz ajunse celebră. El hotărî în materie de divorţ anumite reguli şi insistă asupra secretului scriso-

rilor, pedepsind cu afurisenie pe cei care călcau porunca aceasta. Trebuie amintit şi de Simon ben Abun din Mainz, un evreu bogat şi cult, care cheltui averi şi energie, ca să determine pe împăratul Henric II să retragă ordinul de izgonire a Evreilor din Mainz (1012).

Spania. — Evreii din Spania jucară un rol cu deosebire important. Ei creiară valori reale evreeşti şi contribuiră în mod efectiv la desvoltarea şi înflorirea provinciilor în care trăiau. Spania devenise o nouă patrie pentru dânşii. Este singura ţară din lume, observă scriitorul *Blasco Ibanez*, (în *La Revue Juive*) în care, de la împrăştierea lor şi cu mult înaintea Zionismului, Evreii fură agricultori şi încă excelenţi agricultori. Poate că munţii aşpri şi goi ai Castiliei, zice el, li reamintea munţii stâncoşi ai Palestinei.

Primele aşezări ale Evreilor în peninsula iberică datează din vremea republicei romane. Unii veniră în Spania prin legăturile lor comerciale. Granada, Tarragona, Saragossa, Cordova posedă străvechi amintiri evreeşti. Evreii din Spania susţineau chiar că s'ar fi stabilit acolo, încă din timpul primei dărâmări a templului. Unele familii, ca Ibn-Daud şi Abrabanel, se mândreau că ar fi de origine regală.

Cât priveşte raporturile Evreilor cu populaţia creştină şi cea de altă religie, ele erau din cele mai prieteneşti. Pe atunci nu era lucru rar ca un creştin să-şi cheme preoţii evrei, spre a-i binecuvânta ţarinile. Se întâmplau adesea căsătorii între evrei şi creştini. Ca şi în Franţa însă, clericii de rang superior nu vedeau cu ochi buni această intimitate creştino-evreească. Un conciliu bisericesc nu întârziă să interzică orice contact dintre Evrei şi Creştini. Situaţia Evreilor se menţinu totuşi favorabilă aproape un secol, până ce creştinismul prinse puteri în ţară. Persecuţiile începură pe la 612, sub regele vizigot Sisebut, care decretă pur şi simplu ca toţi Evreii să treacă la creştinism ori să părăsească ţara.

Mai târziu se produseră unele reveniri. Se observase desigur absurditatea unor asemenea măsuri. Se hotărî totuşi că cei ce au trecut odată la creştinism, nu mai au dreptul să revie la judaism. Ca o urmare a acestor dispoziţii, Evreii convertiţi fură obiectul unor minuţioase supraveghieri şi spionări, ca să se vadă dacă nu cumva practică judaismul în ascuns. Acei care erau surprinşi în flagrant delict de *„judaizare"*, erau pedepsiţi cu pierderea libertăţii şi în consecinţă vânduţi ca sclavi.

Evreii convertiţi silnic rămâneau în majoritatea cazurilor evrei. Dar suferinţele de acum ale evreilor nu sunt de cât slabe prevestiri ale nenorocirilor de mai târziu. Furtuna cea mare abia trebuie să vie.

EVREII IN ARABIA, ISLAMISMUL, EXILARHII, GAONII

Islamismul.—Aşezaţi în peninsulă încă de pe vremea dărâmării templului al doilea, Evreii din Arabia trăiau împărţiţi în patru seminţii: Benu Nadhir, Benu Kuraiza, Benu Bachdal şi Benu Kainukaa. In deosebi locuiau în provinciile Hedjas şi Chaibar. Mulţi se stabiliseră în sud, în Medina, Iathrib, Iemen şi Himiara. Cei din nord erau ca şi Arabii, agricultori sau mici negustori în caravane. Cei din sud erau mari comercianţi şi navigatori. Organizarea Evreilor de aici era primitivă, patriarhală: mai multe familii înrudite se aflau sub conducerea şi stăpânirea directă a unui şef numit *şaich*, care era judecător în timp de pace şi căpitan în timp de război.

Intre Arabi şi Evrei erau multe înrudiri: Evreii împrumutaseră felul de viaţă al autohtonilor, iar Arabii învăţară dela Evrei Biblia. Beduinii Arabiei ascultau cu plăcere poveştile Cărţii minunate şi în imaginaţia lor bogată construiau legende, cu care îşi împodobeau propria lor tradiţie. Mulţi arabi trecură la judaism. In sec. V se născu un regat de arabi judaizaţi, dar care ţinu numai câţiva ani.

Sub influenţa judaismului se născu noua religie a islamismului. *Mahomed*, eroul din Mekka şi Medina, fără să fi fost un fiu al lui Israel, se pătrunse totuşi de învăţătura evreească.

Concepţia despre un Dumnezeu invizibil, unic şi atotputernic, se potrivea sufletului său plin de misticism. Un unchiu al său, care trecuse la judaism, îl iniţiă în credinţa patriarhului Avraam. Primele învăţături predicate de Mahomed, poartă în adevăr o pecete precis evreească. Multe părţi din Koran sunt reproduceri din Biblie sau Talmud. Mahomed, combinându-şi elementele doctrinei sale în conformitate cu sufletul arab, găsi formula fericită, care exprima lapidar şi violent, noua credinţă: *„Allah e unicul Dumnezeu, iar Mahomed e profetul său"*.

Mahomed îşi alese ca centru de activitate Mekka, fiindcă vroia să distrugă idolatria arabă tocmai în inima ei. Bigoţii, stăpâni pe destinele oraşului, îl siliră să fugă din Mekka în anul 622, (anul Hegirei). Mahomed se stabili la Medina. Arabii de aici, care erau mai aproape de judaism, îl înţeleseră şi îl primiră bine. El câştigă mulţi discipoli, şi apăru ca un apărător al Evreilor. Pe măsură însă ce faima lui creştea, Mahomed se tot depărta de judaism, afirmându-şi concepţiile lui personale. Atitudinea lui, transformată întâi în indiferenţă, deveni încetul cu încetul ostilă Evreilor. Fiindcă aceştia nu vroiau să-i accepte doctrina, Mahomed rupse orice legături cu judaismul, înlătură obiceiurile evreeşti, reintroduse vechile sărbători arabe şi începu lupta în contra Evreilor. In fruntea unei armate de credincioşi, fanatizaţi de cuvintele lui de ură, el porni în contra cetăţilor şi teritoriilor locuite de Evrei. Invinşi, aceştia fură măcelăriţi sau alungaţi din poziţiile ocupate. Anul 628 înseamnă victoria definitivă a islamismului în Arabia, şi dispariţia ultimelor triburi libere evreeşti.

Astfel între Evrei şi Islam se năştea un antagonism

ireductibil. Coranul, cartea fundamentală a nouei religii, nu era favorabil Evreilor. Totuşi, în ţările cu dominaţie mahomedană, datorită unui fenomen curios, Evreii îşi desvoltară în mod destul de fericit, valorile lor specifice.

Puţin timp după moartea profetului, mahomedanii care porniseră dincolo de graniţele peninsulei, ca să răspândească cu vorba sau cu sabia noua lor credinţă, cunoscură multiple şi repezi victorii.

In anul 636, califul Omar, căruia i se mai zice sfântul Omar, cucerind Ierusalimul, ridică, în mândria sa de învingător, o moschee, pe locul unde credea el că fusese templul Evreilor.

Gaonii.— Acelaşi Omar, vrând să mulţumească Evreilor din Babilonia, pentru ajutorul ce i-l dădură în expediţiile lui de acolo, consfinţi titlul şi puterile exilarhului. Demnitatea aceasta revenea atunci unui personagiu cu numele de *Bostanai.* Omar îi dădu drept soţie pe o fiică a regelui persan Chosru, pe care îl făcuse prizonier (642). Un alt calif, Ali, conferi în anul 658 lui *Mar Isaak*, şeful şcolii din Sura, titlu de *gaon* adică excelenţă, fiindcă îi adusese servicii în războaiele lui prin partea locului.

Cu Bostanai şi Mar Isaak, cei doi demnitari recunoscuţi de califi, începe în istoria Evreilor epoca *„gaonilor“* (650—1040). E bine de notat, că deşi exilarhul deţinea puterea politică, epoca poartă totuşi numele gaonilor. Explicaţia o găsim în faptul că aceştia erau şefi de şcoală şi mari cărturari, iar *Cartea* avea o importanţă considerabilă în viaţa evreească. Alături de prinţul exilului şi gaonul din Sura, mai avea putere şi şeful academiei din Pumbadita. Cum era şi natural, între aceşti trei şefi se iviră adesea neînţelegeri cu privire la drepturile şi puterile fiecăruia. Cu timpul lucrurile se lămuriră: exilarhul reprezinta pe Evrei politiceşte, iar gaonii exprimau puterea spirituală.

Cuvântul gaonilor era hotărâtor în mai toate chestiu-

nile. Exilarhul, care avea sarcina de a strânge birurile de la Evrei și a le vărsa în vistieria statului, se mulțumea să aibă o gardă și o curte. Instalarea în scaun a exilarhului se făcea cu un ceremonial deosebit, de către cei doi gaoni, care îl consacrau prinț al Iudeilor.

Profesorii academiilor din Sura și Pumbadita, în afară de rolul lor de dascăli, mai erau și legiuitori. Corpurile profesorale ale celor două școli înalte, alcătuiau niște parlamente curioase, prezidate de gaonii respectivi. Colegiile acestea de învățați se adunau de două sau de trei ori pe an și discutau asupra textelor obscure ale Talmudului, emiteau ordonanțe, și răspundeau întrebărilor puse de comunitățile din alte țări asupra unor chestiuni controversate. Răspunsurile, notate pe pergamente și întărite cu sigiliile școlilor respective, aveau pentru evreimea de atunci, însemnătatea bulelor papale pentru lumea catolică.

Judecătorii evrei mai aveau sarcina de a se îngriji de viața religioasă, precum și de a întocmi diversele acte necesare unui om, în viața de toate zilele. Ei erau rabini și notari.

Vestea despre această liberă și sistematică alcătuire a vieții evreești din Persia, ajunse departe. Pentru Evreii de pretutindeni, Sura și Pumbadita erau cele două orașe creeate de Iahve anume pentru mântuirea lui Israel. Evreimea asculta de hotărârile academiilor din Babilon, și trimetea daruri și subvenții pentru susținerea acestor cetăți ale culturii. In sinagogi se făceau Sâmbăta rugăciuni pentru sănătatea exilarhului și a gaonilor. Numai Evreii din Palestina și Arabia, nu primeau supremația dascălilor din Sura și Pubadita. Primii, fiindcă învățații din Tiberias se considerau mult superiori celor din Babilon, iar ceilalți, fiindcă nu puteau admite în principiu existența unor șefi peste ei.

Intre timp puterea mahomedană creștea mereu. Victorii nouă măreau cu domenii nouă, împărăția califilor. Ar-

mate porniră spre Spania. Aici, Evreii oprimați sau creștinați cu sila de regii vizigoți, primiră pe mahomedani ca pe niște liberatori. După lupta dela Xeres, 711, și moartea lui Roderic, ultimul rege vizigot, Arabii învingători deveniră stăpânii peninsulei. Ei tratară bine pe Evrei: le dădură libertăți civile și politice. Curând ei intrară în marea organizație a Evreilor din Persia și Babilon, ca unii ce erau sub dominația comună a califilor. Evreii din Spania învățară de la poeții arabi, să-și cânte în versuri, bucuria de a fi dobândit libertatea. In modul acesta se năștea o poezie neo-ebraică, de un aspect mai mult sinagogal, fiindcă ea se prezinta sub formă de imnuri sau psalmi dedicați lui Iahve. Poeziile acestea se recitau ca rugăciunile, complectând slujba religioasă. Printre primii poeți ai acestei generații, cităm pe Iose ben *Iosif Haiatom*, *Iannai* și *Eleazar Kaliri*.

Karaiții.— Karaiții au fost numiți adepții unei secte evreești, căreia i-a pus bazele, în sec. VIII d. Chr, *Anan ben David*.

Motivele schismei lui Anan au fost însă nemulțumiri personale. Descendent al casei Bostanai, el urma să ocupe scaunul exilarhului, dar fu înlăturat de către fratele său cu ajutorul gaonilor și silit să fugă în Palestina. Ca să se răzbune pe adversarii săi, toți mari talmudiști, el predică înlăturarea Talmudului și păstrarea numai a Scripturii. In exaltarea sa, el uită că cinstirea Bibliei nu exclude învățătura talmudică. Luptând contra Talmudului el permise fiecăruia să interpreteze textul Bibliei așa cum se pricepea. Discipolii săi se numiră întâi *ananiți*, apoi *karaiți*.

Reforma karaită, excesivă și imposibilă de aplicat, fiindcă nu ținea seamă de realitatea lucrurilor, de tradițiile acumulate de la Biblie până atunci, de nevoile culturale ale vremii, nu putea să aibă succes. Bunul simț popular se opuse tendințelor exilarhului detronat.

Karaiții numeau pe adversarii lor *rabaniți*, fiindcă res-

pectau cuvintele învăţaţilor, adică ale rabinilor. Karaitul putând interpreta Biblia după concepţia sa proprie, rezulta că fiecare îşi putea construi un judaism personal, produs al comentariilor lui proprii. In modul acesta secta lui Anan se fărămiţă în o sumă de secte mărunte, fără importanţă. Azi mai trăesc câteva mii de karaiţi.

Stăruinţa pe care au pus-o karaiţii în a cerceta numai textul Bibliei, avu şi un rezultat fericit. Ea puse bazele primelor studii pentru determinarea textului precis şi veritabil al Bibliei. Ştiinţa respectivă a fost numită „Masora", adică ştiinţa care dă regulele pentru aflarea formei şi cuprinderei exacte a Vechiului Testament.

Kozarii—(Kozarii).— In preajma gurilor Volgăi trăiau Kozarii, popor barbar şi de neam finic, înruduţi cu Ungurii şi Bulgarii, şi care erau spaima popoarelor vecine. Puterea lor se întindea până aproape de hotarele imperiului bizantin. In împărăţia acestor barbari, locuiau o sumă de Evrei, mai toţi tălmaci, veniţi nu se ştie de unde şi cum. Imperiul lor se întindea la apus până la Bulgari. In sec. VIII regele lor, *chaganul* Bulan, trecu la judaism şi odată cu dânsul se convertiră o suma de demnitari şi mult popor. Tradiţia vorbeşte de o dispută religioasă între reprezentanţii a trei religii, în urma căreia regele ar fi ales religia lui Moisi. Vestea acestei întâmplări ajunse în lumea evreească, sub forma unei poveşti fantastice. Pe baza ei se născură noi şi felurite legende. Intr'ânsele se vorbea despre existenţa curioasă, în munţii Caucazului, a unui popor sfânt, coborâtor direct din urmaşii lui Abraam, şi atât de puternic, încât silise 25 de neamuri ca să-i plătească tribut. In sec. XI Chazarii se împrăştiaseră în diferite ţinuturi începând din Asia până în Spania.

Saadia. Inchiderea şcolilor din Sura şi Pumbadita.— In sec. IX puterea exilarhului slăbise. El mai figura doar cu numele, ca şi gaonul din Sura de altfel. Numai şeful şcolii din Pumbadita, care se intitulase gaon şi el, mai

avea oarecare însemnătate. Lucrul se explică prin aceea că Pumbaeita era în apropiere de Bagdad, capitala califatului, oraş cu Evrei bogaţi şi influenţi, care aveau ambiţia să ridice academia lor deasupra celeia din Sura.

Activitatea academiilor se reducea la stricta cercetare a Talmudului şi la o şi mai strictă a lui aplicare.

Pe la începutul sec. X, ştiinţele şi filosofia arabă, care luaseră un avânt considerabil în această epocă, influenţară cugetarea evreeacă şi îi dădură o nouă orientare. Rabbaniţii ca şi karaiţii simţiră nevoia să puie în armonie concepţiile lor religioase cu progresele ştiinţei. Sub influenţa raţionalismului arab se puseră bazele între 900 şi 1200, filosofiei religioase ebraice.

Saadia fu primul teolog evreu care elaboră un sistem de dogme evreeşti. Saadia ben Iosif (892-942), de fel din Egipt, fu câţiva ani gaon de Sura, şi trăi apoi retras ca un simplu particular în Bagdad. El înţelese importanţa preocupărilor karaite şi deaceea traduse Biblia în limba arabă, pentru uzul Evreilor care nu cunoşteau decât această limbă. Saadia are marele merit de a fi încetăţenit printre rabaniţi, gustul pentru ştiinţă. Filosofia lui religioasă este clădită pe concepţia că între ştiinţă şi judaism nu există nici o contradicţie. *„Cine îmi va obiecta însă, spunea el, că Talmudul opreşte cercetările filosofice, aflarea începuturilor timpului şi al spaţiului, aceluia îi voi răspunde că Talmudul n'a putut să oprească libera cugetare fiindcă însăşi Scriptura ne îndreaptă către dânsa“.*

Filosofia lui Saadia porneşte dela un adevăr pe care îl consideră absolut indiscutabil: revelaţia de pe muntele Sinai. Odată acest punct stabilit, Saadia deduce pe cale logică toate dogmele judaismului, care pentru dânsul sunt identice cu ale religiei evreeşti. Origina religiei stă în sentimentul pe care îl are omul, că atârnă de Dumnezeu. Saadia recunoaşte că omul poate să facă binele fără să aibă nevoe de teoria revelaţiunii, dar adaogă însă că

numai urmând perceptele judaismului, poate atinge culmile perfecţiunii. Saadia avu o înrâurire binefăcătoare asupra gândirii evreeşti, fiindcă avusese curajul să introducă filosofia în cercetările sale.

Câţiva ani după moartea lui Saadia, vechea şcoală din Sura fu închisă pentru totdeauna, fiindcă nu mai era cine s'o întreţie. Se trimiseră cei dreptul, 4 discipoli ca să strângă în lumea largă, bani pentru renumita academie, dar trimişii fură capturaţi de piraţi arabi şi vânduţi ca sclavi. Ultimul gaon, Iosif ben Satia, se mută din Sura la Bassora. Şcoala fondată de *Rab* îşi ţinuse deschise porţile aproape opt secole.

Puţin mai târziu, când Hiskia, ultimul exilarh şi gaon al Pumbaditei, fu ucis pentru a i se confisca averea, se stinse odată cu academia, ultima sclipire a judaismului babilonian. Centrul de greutate al vieţii evreeşti se mută spre Apus.

EVREII ÎN SPANIA (950—1200)

Cei patru soli ai academiei din Sura, trimişi în lume după ajutoare, dacă nu reuşiră să-şi îndeplinească misiunea, pentru motivul arătat, avură însă norocul să transplanteze în patru părţi diferite ale pământului, cultura evreească a Babilonului. Discipolii şcolii celebre, răscumpăraţi din starea de sclavie, de coreligionarii lor, înfiinţară la rândul lor şcoli, în care s'a menţinut tradiţia cărţii. Astfel învăţătura evreească din Asia, fu salvată prin această curioasă întâmplare, în momentele ei cele mai critice, şi transportată în Apus, unde găsi condiţii prielnice pentru o nouă dezvoltare. Şmaria ben Elkanan ajunse în Kahira, Kuşiel găsi azil în Kairuan, Natan ben Isaak Cohen se stabili la Narbonne, iar *Mose ben Chanoh* nimeri, după multe peripeţii, la Cordova. Chanoh primi postul unui dascăl modest, la şcoala talmudică din Cordova. El se impuse repede atenţiei tuturor şi curând

deveni rabinul Cordovei. El a deschis șirul marilor bărbați în Israel, datorită cărora evreii spanioli exercitară o adevărată dominație spirituală asupra evreimei timpului.

Spania era pe atunci un centru al științei și artei. Stăpânirea mahomedană încuraja aceste înalte activități ale supușilor ei. Cultura evreească se bucură și ea de împrejurările favorabile creată vieții spirituale. Dacă mai ținem seamă de faptul că Asia își pierdu vechea ei putere spirituală, prin închiderea marilor ei academii, vom înțelege de ce Spania deveni în această epocă, focarul de gândire al întregei evreimi. Incepând din sec. X, un șir de aproape patru secole din istoria evreească, poartă denumirea generică de epoca spaniolă, datorită tocmai precumpănirii cărturarilor evrei-spanioli. In fruntea mișcării culturale trebue să pomenim alături de Mose ben Chanoh, pe *Menahem ben Saruk* și *Dunaș Ibn Labrat.*

Acela care transformă această mișcare într'un curent de renaștere evreească, a fost *Chasdai Ibn Șaprut*, (Abu Iusub Chasdai ben Isak ibn Șaprut—(915-970)—din familia *Ibn Ezra.* El a făcut parte din seria acelor Evrei de seamă, pentru care cinstirea sinceră și demnă a juismului, din înălțimea situațiilor lor sociale, este o nobilă și elementară datorie. Ibn Șaprut cunoștea medicina și filologia, vorbea la perfecție ebraica, araba și latina și era iscusit în chestiuni diplomatice. El ocupă la curtea califului din Cordova, postul de tălmaciu, apoi de diplomat. Califul, drept recunoștință pentru un succes diplomatic, (un tratat de pace încheiat), îl făcu ministrul său de externe (941). Ibn Șaprut dădu directive și în chestiuni de finanțe și comerț. El nu neglijă însă soarta Evreilor, ci se trudi să înlăture starea de nesiguranță în care trăiau și să li creeze o situație de oameni liberi cu drepturi și datorii egale ca și ale celorlalți cetățeni. Este interesant de notat, că el se gândea mereu la o bucată de pământ care să aparțină Evreilor, și primi cu entuziasm vestea despre existența, quasi-fantastică a statului Ka-

zarilor. Fie romantism, fie diplomaţie, Ibn Şaprut desfăşură o intensă activitate, ca să intre în directă legătură cu regele Kazarilor. Folosindu-se de o deputaţie a unui rege slav de la Dunăre, deputaţie din care făceau parte şi doi evrei, Ibn Şaprut izbuti să trimeată regelui judaizat dela gurile Volgăi, o scrisoare în ebraică, cu o introducere în versuri, în care îşi exprima admiraţia pentru regele judaizat.

Chasdai se îngriji de şcoală şi de cărturari. El ajută personal pe poeţi şi savanţi, şi înfiinţă o şcoală pentru studiul limbei şi culturii ebraice, punând-o sub conducerea lui Chanoch. Evreii din Cordova, numeroşi, bogaţi şi iubitori de fast şi renume, nu cruţară nici un sacrificiu ca să dee academiei lor, strălucirea vechilor şcoli din răsărit. Prin ingrijirea lui Chasdai, şcoala fu înzestrată cu o mulţime de exemplare de Talmud aduse din Sura. Datorită acestei academii, Cordova ajunse în Spania ceeace fusese Sura pentru Evrei din Asia.

Iosif ben Isac Ibn *Abitur*, traduse după dorinţa califului Alhaken, Mişna în limba arabă. — Iuda *ibn Daut* şi Zaharia *Chaiug* făcură primele studii cu caracter ştiinţific pe terenul gramaticei ebraice.

Cultura judaică înflorea alături şi în excelentă armonie cu cea arabă. Evreii ocupau funcţiuni importante în stat şi luând cu toţii ca model pe Chasdai, încurajară literile şi ştiinţa. Tradiţia era formată în senzul că învăţaţii treceau drept oamenii cei mai de seamă. Pentru bogătaşii şi demnitarii evrei, era o înaltă datorie cinstirea şi sprijinirea culturii. Filozofii şi poeţii evrei nu neglijară învăţătura clasică. Trecutul lor era pentru dânşii obiectul unui cult deosebit. Ca şi Arabii, cu care trăiau în strânse legături, ei erau mândri de origina lor şi aveau sentimentul demnităţii lor naţionale. Aceasta nu-i împiedecă însă să împrumute multe din obiceiurile pământului şi în special să pună mare preţ pe eleganţă şi titlurile aristocraţiei. Unele familii ca: *Ibn-Esra*, *Alfahar*, *Ibn-Faliag*, *Ibn-*

Giad, Benveniste, Ibn-Migaş, Abulafia, alcătuiau o clasă nobilă. Nobleţa consta în cultură. Astfel aristocraţia evreească era de esenţă spirituală; marele ei blazoane erau Biblia şi Talmudul.

*

Situaţia Evreilor din Spania era într'o continuă înflorire. Personalităţile evreeşti care apărură, ar fi fost în stare fiecare, să ilustreze o epocă din istoria neamului lor. In sec. XI Andaluzia câştigase definitiv locul, pe care îl ocupase odinioară Babilonul, în câmpul vieţii culturale şi sociale evreeşti. In fruntea comunităţilor Evreilor-spanioli găsim acum pe *Samuel ibn Nagrela* (993-1055), care purta titlul de *Naghid*, adică de şef suprem. El locui în Malaga, unde se îndeletnici la început cu o negustorie de minimă importanţă. El ajunse secretarul vizirului din Malaga şi apoi, după moartea vizirului, califul îl însărcină cu afacerile diplomatice. El ocupă acest post important timp de 30 de ani.

Ministrul Nagrela, ca orice nobil evreu al epocii, era un mare talmudist şi protector al cărţii. Cu aceiaşi pană cu care a redactat decrete şi tratate şi-a scris comentariile sale asupra Scripturii. Poeţii evrei, dar şi arabi, cântară generozitatea omului de stat, probă că el ocroti deopotrivă pe toţi reprezentanţii culturii.

Solomon ibn Gabirol, (1020-1070), fu unul din poeţii filozofi ai epocei, un *„trubadur evlavios şi credincios Domnului"*, care-şi cântă în versuri clasice tristeţea şi neînţelesul vieţii sale.

„Eu sunt un copil cu inima bătrână, cu sufletul în nori şi trupul în ţărână..." Gabirol este socotit ca făuritorul poeziei clasice evreeşti. El a fost însă şi un subtil gânditor, exercitând influenţe hotărâtoare în domeniul filosofiei. In lucrarea sa întitulată *„Izvorul vieţii"* (Mekor haiim), el se preocupă de fiinţa supremă, de raportul dumnezeirii cu natura şi de o serie de alte chestiuni în

legătură cu cauza cauzelor. Gabirol încercă să construiască, pe bazele metafizicei lui Aristot, o concepție evreească asupra universului. Cartea lui Gabirol,— Mekor haiim,—tradusă în latinește sub titlul de „*Fons vitae*", avu mare trecere printre filozofii scolastici. Aceștia îl credeau filosof arab și îl numeau *Avicebron* sau *Avencebrol.*

Un filosof contimporan cu Gabirol a fost *Bahia* (ben Iosif ibn *Pakuda*), renumit prin cărțile lui de morală. El duse o viață extrem de severă, ca să arăte oamenilor cum trebuiesc aplicate virtuțile în viața de toate zilele.

In vremea aceasta, în Europa creștină, Evreii treceau prin multe nenorociri. Coreligionarii lor din Spania, trăiau încă vremuri fericite. E de ajuns să spunem că acolo poezia devenise un fel de modă: cine vroia să aibe trecere în lume, trebuia să facă versuri. E de sine înțeles că în asemenea condițiuni poezia scăzu considerabil în valoare. Din mulțimea autorilor de poeme, se pot desprinde totuși câteva nume cu strălucire proprie. Amintim pe frații *Ibn Ezra*, *Iuda Ibn Giat* și *Iuda ibn Abbas*. Cel mai de seamă dintre aceștia fu Moisi *Ibn Ezra* (1070-1139), care scrise o sumă de ode, rugăciuni pentru Roș-hașana și Iom-Kippur și nenumărate poezii ocazionale, în care se regăsește ceva din spiritul și melancolia lui Gabirol. Versurile lui Ibn Ezra sunt însă adesea afectate și trădează prea mult grija regulelor poetice.

Iehuda ben Halevi (1086-1142), (Abulhassan *Iehuda* ben Samuel ben *Halevi*), socotit prințul poeziei ebraice al vremii, trăia la Toledo din practica medicinei. Ca orice evreu al timpului, care făcea parte din aristocrație, el era versat în știința talmudului și îi plăceau cu osebire discuțiile filozofice. Fructul meditațiilor lui îl alcătuiește cartea *Kuzari* sau Al-Kazari, scrisă într'un stil elegant și poetic. Lucrarea aceasta conține concepția lui asupra religiei evreești. După Halevi, miezul judais-

mului, care e tot una cu religia lui Moisi, nu-l formează raţiunea ci un sentiment, o chemare mistică, invincibilă, către realizarea poruncilor lui Iahve. La baza judaismului stă astfel, un elan de viaţă, o necontenită tendinţă către ideal. Judaismul prescrie deci a iubi viaţa, pentru a realiza, cu puterile trupului şi ale sufletului, viaţa întru Dumnezeu.

Halevi ca poet, spune bucuriile, durerile şi mai ales nostalgiile evreeşti. Halevi privi cu un ochiu păgân florile, fructele, marea. Cântece de dragoste şi cântece naţional-religioase, rugăciuni şi ode, toate îşi găsiră exprimare în versurile lui. Ceeace caracterizează sufletul lui Halevi este necontenita lui aspiraţie către Palestina. Ierusalimul, deasupra căruia plutea încă, pentru Halevi, duhul sfânt al sanctuarului distrus, era cetatea care poate da fericirea ultimă, acelora care s'ar învrednici să-i calce ruinele. Din acest dor pentru Zion se născu ciclul „*Zionidelor*", care conţine versurile cele mai alese ale poeziei neo-ebraice. Iehuda Halevi deveni astfel psalmistul speranţelor, îndelung nutrite, întru reclădirea casei lui David. Valoarea acestor cântece nu stă însă în culoarea lor naţională. Renaşterea coincide în genere cu o revenire la izvoarele originare ale unui neam şi de aceea creaţiile ei capătă adesea un aspect naţional. Halevi surprinde însă printr'o nespusă putere de a ne face să simţim profunda lui durere sau bucurie când ne vorbeşte despre visurile lui palestiniene. *Heine* i-a făcut acest minunat elogiu :

Ja er war ein grosser Dichter
Stern und Fakel seiner Zeit,
Seines Volkes Licht und Leuchter,
Eine wunderbare, grosse

Feuersäule des Gesanges,
Die der Schmerzenskarawane
Israels vorangezogen
In der Wüste des Exils.

In cele din urmă Halevi porni spre Erez-Israel. In Palestina domneau atunci regii creştini, urmaşi a lui Godefroi de Bouillon, care permiteau Evreilor să vină şi să locuiască în ţară şi chiar în Ierusalim. Călătoria poetului fu bogată în întâmplări. Sfârşitul vieţii lui nu se cunoaşte: el a fost învăluit de numeroase şi fantastice legende.

Cugetarea evreească în sec. XII. — In această epocă Evreii, începură totuşi să preţuiască profesiunile laice Mulţi intrară în armată şi avură prilejul să se distingă, în desele războaie de pe atunci. Numeroşi evrei avură posturi însemnate la curţile domnitoare. Situaţia generală era favorabilă Evreilor. Când, la 1148, Almohazii, o sectă de musulmani fanatici, cuceriră Cordova, comunităţile evreeşti din Sevila şi Cordova fură năruite. Evreii au fost siliţi să fugă, ori să treacă la mahomedanism. Mii de Evrei se refugiară în nordul Spaniei; unii ajunseră tocmai în Provenţa (familiile *Chimhi* şi *Tibon)*, iar alţii primiră islamismul de formă. In locul comunităţilor distruse se ridicară cele din Toledo, Tudela, Gerona...

Fiecare din aceste oraşe se mândrea cu academia şi dascălii ei. In Toledo trăia filozoful şi istoricul *Abraham ibn Daud*, mort în 1180; Tudela se fălea cu renumitul ei *Benjamin din Tudela* istoric de preţ şi călător pasionat (1165—1173). Notele lui de drum conţin amănunte interesante asupra alcătuirii şi vieţii diferitelor popoare vizitate de dânsul. Din Gerona ieşiră o sumă de învăţaţi, cunoscuţi în genere prin porecla lor comună de *Gerundi*.

In această vreme, un calif din bogata cetate a Bagdadului, acordă unui evreu înstărit — Samuel — demnitatea de exilarh. Lui îi se supuneau Evreii Persiei până în Indii şi Tibet şi triburile războinice ale beduinilor evrei din Arabia.

Evreii din Egipt aveau un şef al lor propriu numit *Naghid*, recunoscut şi acesta de califul locului. Puterile acestuia erau asemănătoare acelora ale exilarhului din Bagdad. El numea rabinii, profesorii şi judecătorii. Re-

ședința lui era la Cairo unde conducea și o academie.

Nivelul cultural al Evreilor din Asia și Africa era acum scăzut. Evreii erau împrăștiați, desbinați și lipsiți de unitate în conducere și gândire. Exilarhul din Bagdad, cași Naghidul din Cairo, nu aveau putere spirituală asupra Evreilor din Europa.

Maimonide (1135—1205). — La o astfel de răspântie primejdioasă în viața evreească, apăru Moisi ben Maimon, numit pe scurt *Maimonide*, sau *Rambam* (după inițialele numelor lui ebraice) iar cu numele lui cel arăbesc Abu Imram Musa *Maimun* Obaid Allah. Născut la 30 Mart 1135 la Cordova, Maimun cunoscu din vreme, grație tatălui său, subtilitățile și profunzimile Talmudului. Silită de năvălirea Almohazilor, familia sa părăsi Cordova, și rătăci o bucată de vreme prin Spania și nordul Africei, până ce reuși în cele din urmă să se stabilească la Fostat, lângă Cairo. Maimun era în vrâsta copilăriei. Alte nenorociri, mai grozave decât pribegia se abătură asupra casei sale. La un moment dat, el rămase singurul sprijin și conducător al familiei. Maimun era încă tânăr și nepriceput în problemele vieții. Cu ceia ce învățase prin cărți se hotărâ pentru cariera medicinei. In astfel de condiții neprielnice, trebui să se desvolte gânditorul Maimonide.

Minte ageră și luminată, el se deprinse de mult să privească lucrurile cu ochii lui proprii. Și însușise mulțime de cunoștințe și, atras de speculațiile filozofice și religioase, își propuse să îmbrățișeze într'o singură și vastă privire întregul judaism. Cum filozofia lui Aristot îl captivase cu deosebire, marea dorință a lui Maimonide era să unifice metafizica filozofului grec cu filozofia judaismului. O serie de scrieri îl făcură repede renumit printre Evreii din Egipt. In timpul domniei marelui *Saladin*, a cărui împărăție cuprindea Egiptul, Palestina, Siria, țările Eufratelui și califatul Bagdadului, faima lui Maimonide străbătu toate aceste ținuturi. El era cunoscut și

la Roma. Comunitatea Evreilor de acolo însărcină pe un învățat să traducă în ebraică un comentar al Mișnei scris de Maimonide în arabă. In 1175 el ajunse mare rabin al comunității din Cairo și medicul oficial al curții lui Saladin. Acesta îi conferi, pe lângă alte distincțiuni și titlul de Naghid, făcându-l astfel șeful Evreilor din Egipt. Richard Inimă de Leu, auzind de renumele lui îl chemă la dânsul ca medic. Maimonide rămase însă în Egipt, unde datorită favorurilor lui Saladin, deveni un sprijin real al Evreilor din întinsa împărăție musulmană. Cu toată munca lui obositoare de medic și rabin, el scrise la intervale destul de scurte, însemnatele lui lucrări filozofice. Maimonide căpătă rangul și autoritatea unui șef spiritual al întregei evreimi. Din toate colțurile lumii evreești soseau la dânsul trimiși speciali veniți să ceară explicări și dezlegări în anumite chestiuni complicate. Din Spania și până în Indii, din Bagdad și până în sudul Arabiei, se știa de către Evrei că există undeva un bărbat de seamă, un conducător, care arăta fără greș calea de urmat.

La 1180 Maimonide termina, după 10 ani de muncă, lucrarea sa întitulată *„Mișne-Tora"* (repetiția legii), numită și *Iad-Hazaca*, adică „mână forte". In scrierea aceasta, Maimonide grupă din nou și sistematiză după un plan propriu, elementele disparate ale Talmudului, deschizând astfel în marea culegere de texte și comentarii, drumuri sigure pentru orientarea cercetătorului. El topi Talmudul și-l turnă în forme de-o simplitate și claritate geometrică. Se poate spune că până la un punct, Maimonide alcătui un nou Talmud. Strădania lui tindea în adevăr să ușureze cunoașterea judaismului, aducând ordine și lumină în studiul Talmudului. Lucrarea, redactată într'o ebraică ușoară, se răspândi cu iuțeală. Ea fu mult cetită și tot atât de mult criticată. Mulți învățați îl acuzară chiar de erezie. Tuturor criticelor și obiecțiilor aduse, Maimonide le răspunse prin cartea sa scrisă în a-

rabă, întitulată Dalalat Al-Hairin — sau pe ebraică: „*More-Nebuhim*", adică „Ghidul nehotărâţilor", şi apărută la 1190. Această scriere, importantă nu numai în filozofia evreească, dar şi în filozofia generală a Evului Mediu, este o lucrare de metafizică pură. Maimonide îşi construi sistemul său pe baze aristotelice, însă căută să dovedească, asemenea lui Saadia de altfel, şi contra lui Aristot, că lumea a fost creiată din nimic. Pentru Maimun scopul ultim al ştiinţei adevărate nu-i decât cunoaşterea lui Dumnezeu, iar această cunoaştere se reduce în fond la o desăvârşită comuniune cu divinitatea. Acei care printr'o continuă încordare reuşesc să învingă cele pământeşti şi să se înalţe sufleteşte tot mai sus pe scara perfecţiei morale, se pot contopi, într'o supremă sforţare, cu însuşi Dumnezeu. O astfel de supra-umană perfecţiune, zice Maimonide, a atins-o profetul Moisi. Aceasta, graţie înălţimii spirituale la care s'a ridicat, a fost în stare să vadă cu ochiul sufletului, legile eterne ale universului, adică voinţa lui Dumnezeu. Astfel, graţie unei supreme viziuni, Moisi a putut transmite poporului, ca o revelaţie, învăţăturile şi poruncile divine. Cartea „More Nebuhim", menită să ridice judaismul la înălţimea unei filozofii, zvârli un puternic ferment în lumea evreească şi neevreească. Teologii evrei, musulmani şi creştini, găsiră în More-Nebuhim un izvor de cercetări multiple. Concepţiile lui superioare asupra profeţilor, nemurirei, dar mai ales acel spirit universal şi impersonal, despre care vorbea Maimonide, au născut violente controverse.

EVREII IN ŢĂRILE CREŞTINE (1094-1391)

Atitudinea Bisericii. — Pentru înţelegerea situaţiei creeate Evreilor, trebuie ţinut seamă în primul rând, de faptul că întreaga perioadă a stat sub influenţa Bisericii. (Spunând Biserică, fără altă menţiune, înţelegem catolicismul. Din partea ortodoxismului Evreii n'au avut de

suferit nimic). Cuvântul papei era lege în lumea catolică. In asemenea împrejurări devine important să cunoaştem atitudinea Bisericii faţă de Evrei. Deşi catolicismul nu a fost totdeauna prea binevoitor pentru Evrei, trebuie observat însă că el nu urmărea să-i persecute, ci să-i convertească. Biserica nu vroia să întrebuinţeze mijloace silnice, ci covingerea. Dacă totuşi se produceau persecuţii şi excese grave, ele se datorau unor fanatici. Papii au intervenit deseori în contra prigoanelor şi au luat totdeauna măsuri contra exploatării superstiţiilor sau legendelor.

In raporturile ei cu Evreii, atitudinea Bisericii a fost determinată de dorinţa precis exprimată, de a-i converti în massă la creştinism.

Sfântul Scaun adoptase în privinţa Evreilor dispoziţiile papei Grigore cel Mare (590-604). Acesta se pronunţase hotărât în contra mijloacelor tiranice, dar recomandase o intensă propagandă pentru convertirea Evreilor la creştinism. Papii, observând prescripţiile lui Grigore cel Mare, garantau Evreilor libertatea credinţei şi siguranţa vieţii şi avutului, dar îi sileau neîncetat, prin diferite mijloace, să se convertească. In linii generale se pot deosebi trei feluri de asemenea mijloace: predici, dispute religioase şi măsuri legislative.

Predici. — Modul în care se făcea propaganda prin predici era caracteristică epocei. Evreii erau obligaţi, sub sancţiuni severe, să vie în biserici şi să asculte cu atenţie — căci erau supraveghiaţi ca şcolarii, — discursurile călugărilor care se străduiau să-i convertească. Majoritatea predicatorilor se alegeau dintre evreii botezaţi. Rezultatele acestor încercări de convertire au fost extrem de neînsemnate. Poporul asculta cu sufletul absent cuvântările menite să-i schimbe religia.

Dispute. — Acestea erau mari discuţii academice, între Evrei şi Catolici, — în realitate însă un fel de examene la care erau supuşi rabinii asupra unor teme dina-

inte fixate. Problemele se învârteau mai ales în jurul inferiorității religiei evreești. Evreii nu se puteau sustrage de la dispute, după cum nu puteau lipsi de la predici. Ei erau obligați să-și trimeată reprezentanți care să se dueleze cu retorica teologilor.

Catolicii, tari în dialectică și subtilități, puneau mare preț pe rezultatele disputelor. Ei erau convinși că înfrângerea rabinilor va aduce după sine trecerea în massă a Evreilor în rândurile creștinismului.

Primele disputațiuni în Occident apar la începutul sec. XIII. *Nicolai Donin*, un evreu botezat din nordul Franței, susținu că Talmudul îi împiedică pe Evrei să se convertească. El obținu, de la papa Grigore IX, titlul de acuzator al Evreilor și alcătui o serie de 35 de capete de acuzare pe baza cărora cerea condamnarea Talmudului. Papa Grigore IX, primind rechizitorul întocmit de Donin, îl trimise episcopilor din Franța, Anglia și Spania, cu ordinul de a confisca cărțile talmudice ale Evreilor și a le preda Dominicanilor și Franciscanilor pentru cercetări. (Aceste două ordine monahale erau instrumentele de execuție ale hotărârilor papale. Ordinul Franciscanilor, sau al fraților minori, a fost fondat în 1223. *„Uniforma acestor călugări consta din o rasă neagră sau castanie, cu glugă, după care se mai numesc și Capuțini, o funie sau șiret gros peste mijloc, și sandale în picioare"*. Ordinul Dominicanilor sau predicatorilor fu fondat în 1216. Lor li se încredință *Inchiziția*. Dominicanii având de desfășurat cam aceiași activitate cu a franciscanilor, intrară în dese conflicte și trăiră în rivalitate cu dânșii. *„Uniforma dominicanilor este un antereu alb de lână și rassă neagră"*. (După Mihălcescu, Istoria Bisericească Universală).

Grigore IX a întins puterea inchiziției asupra cărților evreești. In Spania și Anglia acest ordin nu fu luat în seamă ; în Franța însă, unde domnea Ludovic IX, Evreii fură siliți să predeie toate exemplarele de talmud. In

urmă începu discuţia celor 35 de puncte sau acuzaţiuni, formulate de Donin. In acest scop, regele institui o disputaţiune între Donin şi patru rabini. Disputa, care se ţinu în limba latină, avu loc la 25 Iunie 1240, în palatul regal, în prezenţa demnitarilor, a dominicanilor, şi a reginei mame Blanche. Cei patru rabini erau: *Iechil din Paris, Moisi din Couçy, Iehuda ben David din Melun* şi *Samuel ben Solomon din Château Thierry*. Disputa ţinu patru zile fără nici un rezultat, adică fără ca rabinii sau dominicanii, să fi putut admite ca exacte afirmaţiile evreului botezat. După stăruinţele unui înalt prelat, li se restitui evreilor cărţile confiscate. Curând acest protector muri şi în 1242 cărţile au fost confiscate din nou; douăzeci şi patru de care pline de cărţi au fost arse în piaţa Parisului. *Abraham Benaresi* şi *Meer* din *Rotenburg*, au compus cu această tristă ocazie cântece de jale.

Dominicanul Pablo Cristiani, porni şi el într'o expediţie de convertire a Evreilor. El ţinu predici în sudul Franţei, invitând în toate localităţile pe savanţii evrei la discuţii contradictorii. Cristiani în loc să combată judaismul, căută să dovedească cum că atât Biblia cât şi Talmudul, anunţă şi vorbesc despre mesianitatea şi divinitatea lui Isus. Raymund de Penaforte, şeful dominicanilor, văzând că Pablo Cristiani nu ajunge la nici un rezultat cu teoriile lui, ordonă o dispută obligatorie între acesta şi rabinul Astruc da Porta (numit şi Nahmani), din Gerona. Regele Aragoniei, rugat de Penaforte, învită pe Nachmani împreună cu alţi rabini la curtea sa din Barcelona, la un *„turnir pentru Dumnezeu şi credinţă"*. Disputa se desfăşură cu tot fastul şi solemnitatea marilor serbări dela curţile spaniole, în ziua de 20 Iulie 1263, în prezenţa casei regale, a nobilimei, clericilor şi a unui imens public. Regele acordase în prealabil toată libertatea în vorbire, reprezentanţilor judaismului. Lupta religioasă nu dădu câştig lui Pablo. Regele făcu observaţia, că încă n'a auzit susţinându-se o cauză atât de *„ne-*

dreaptă"—(ca aceea a judaismului !)—cu mai mult talent. Disputele totuşi continuară, dar deasemeni fără rezultat. Cheltuelile pentru pregătirea disputelor, caşi acele necesare pentru organizarea predicilor, trebuiau să fie suportate de Evrei. In urma cererilor lui Pablo şi Penaforte se operară primele cenzurări ale textelor evreeşti.

Măsuri legislative.—Acestea urmăreau să îngreueze viaţa Evreilor, sau în orice caz s'o umilească. Se spera că în acest mod vor îmbrăţişa creştinismul, pentru a scăpa de neajunsuri. Dar nici aceste mijloace nu dădeau rezultatul dorit de Biserică. Unele măsuri tindeau la îngrădirea drepturilor Evreilor, altele aveau scopul de a-i înjosi. Astfel conciliul ţinut la Roma în 1215, sub conducerea papei Inocenţiu III, hotărî, între altele, ca Evreii (şi Sarazinii) să aibă un port anumit şi deosebit de acel al creştinilor. Evreii— de la vrâsta de 12 ani în sus,— au fost siliţi să poarte un semn distinctiv la pălării, iar femeile acelaşi semn pe voaluri. Semnul acesta este o invenţie de origine mahomedană. Inocenţiu nu făcu de cât să o importeze din nordul Africei şi să o răspândească în Europa. Ordonanţa aceasta, intră în vigoare la 30 Noembrie 1215. Ea a fost adoptată de mai toate legislaţiile civile ale Europei. In unele locuri Evreii fură obligaţi să poarte o pălărie ţuguiată. Se discuta forma sau culoarea semnului şi locul unde trebuie aplicat, pe haine sau pălării. Pătrată sau rotundă, roşietică, gălbuie sau de altă culoare, „*pata*" evreească era o invitaţie directă adresată populaţiei suburbiilor, ca să-şi bată joc de Evrei.

Semnul acesta a maltratat timp de aproape şease secole, până în preajma revoluţiei franceze, sufletul evreesc. Semnul sau „*pata*" exprima cu simplitate mentalitatea evului mediu, care înţelegea să ofere dispreţului şi furiei populare, un popor lipsit de orice putinţă de apărare. Dar efectele triste ale acestui semn, fură mult mai grozave pentru sufletul evreesc. Evreii, umiliţi şi înjosiţi,

fără putință de a reacționa în nici un chip, pierdură, încetul cu încetul, sentimentul demnității. In afară de aceasta ei deveniră neglijenți în ce privește portul și limba. Odată cu sacrificarea celor mai elementare cerinți pentru frumos, Evreii pierdură — în mod aparent numai, — atitudinea dreaptă a omului liber și curajos. Ei se înveliră în haina largă și cenușie a resemnării și așteptară alte vremuri.

In lungul răstimp cât Evreii au purtat „semnul" și pălăria țuguiată, se întâmpla uneori să fie ridicată această dispoziție. Așa de pildă în Aragon, regele Iacob I, vrând să acorde o favoare personală lui *Don Zag Benveniste*, medicul și sfetnicul său, hotărî ca Evreii să nu mai poarte semnul distinctiv. Aceste îngăduinți, vremelnice și locale, nu reușeau decât să arăte Evreilor, cât era de tristă și umilitoare situația lor.

Catolicismul căuta să lovească și în alt mod în Evrei, și anume interzicându-le exercitarea anumitor profesii sau meserii. Se reuși de pildă a obține înlăturarea vremelnică a Evreilor de la practica medicinei. Pentru Evreii evului-mediu, arta medicală era una din profesiile lor de predilecție. Medicii evrei cunoscuți și apreciați, deveniseră personagii influente la curțile regale. În aceste calități, ei izbutiră deseori să atenueze ordinele contra Evreilor. Lovind în medici — cărora nu li s'a mai permis să caute bolnavii creștini, nu se avură atâta în vedere profesioniștii ca atare cât mai ales rolul lor de sprijinitori ai cauzei evreești. Creștinii continuară să apeleze însă la medicii evrei. Insuși fratele fanaticului Ludovic IX, recurse la serviciile medicului Abraam din Aragon, pentru o boală de ochi.

In sudul Franței medicina ajunse la o strălucită dezvoltare datorită în bună parte și medicilor evrei. Familia *Tibbon* din Montpellier (sec. XIII), și o serie de numeroși învățați evrei, contribuiră la propășirea școlii de medicină din acest oraș.

*

Cruciatele.—Cruciatele, acele unice şi formidabile manifestări religioase, care determinară la începutul veac. XI marea mişcare a credincioşilor spre răsărit, pentru cucerirea din mânile Turcilor a locurilor sfinte, avură, din motive accidentale, triste repercusiuni în viaţa evreească. In drumul lor cruciaţii cerură Evreilor din diferite centre să se boteze. Mulţimea fanatizată săvârşi excese din care numeroase se transformară în măceluri. Comunităţi evreeşti întregi au fost distruse. Dar nu propriu zis cruciaţii au luat parte la atrocităţile comise. Acei care răspândiră spaima şi disperarea în lumea evreească au fost bandele care întovărăşiră armatele de credincioşi.

Evreimea, mai ales aceea din regiunea Rinului şi din Germania, simţi în mod dureros trecerea cetelor care însoţeau pe cruciaţi. S. Reinach observă că adevăratele persecuţii contra Evreilor încep odată cu cruciatele. „*Primii cruciaţi au masacrat pe toţi Evreii pe care îi întâlniră, considerându-i ca „deicizi“, — iar la Ierusalim au ars mii în sinagogile lor*“. (Orpheus p. 304). Istoricul Funk-Brentano, care combate ideea că cruciaţii s'ar fi dedat la acte de vandalism, constată totuşi că au avut loc măceluri pe care le atribue Germanilor. („Les égorgements de Juifs ne commencèrent à Cologne que le 29 Mai 1096, date à laquelle Pierre et ses gens étaient partis. Ces massacres furent commandés par un seigneur allemand le comte Emerich de Leiningen.“—Le moyen âge). Ceea ce e sigur deci, e că în timpul şi cu ocazia trecerei armatelor cruciate prin diversele ţări, s'au săvârşit, indiferent de către cine, multiple şi sângeroase excese contra Evreilor,

Vestea despre grozăviile care se comiteau şi despre apropierea cruciaţilor se răspândea cu iuţeală printre Evreii neliniştiţi. Caracteristic pentru epoca aceasta, cât şi pentru sentimentul de complectă părăsire ce-i stăpânea pe Evrei, este faptul că în multe locuri, ei nu gă-

siră altceva mai bun de făcut, de cât să postească şi să se roage Domnului ca să înlăture pericolul. Masacrele, săvârşite mai toate pe pământ german, se datoriră cetelor ce se alipiră mai ales primei cruciate.

Reprezentanţii bisericii apărară pretutindeni pe Evrei, îi adăpostiră în palatele lor, dar de multe ori nu fură în stare să împiedice sau să oprească vandalismele. Intreaga regiune a Rinului era o vastă arenă în care Evreii erau fugăriţi, prădaţi şi ucişi prin sabie sau foc. Sinagogi au fost incendiate. Scene în care bărbaţi se sinucideau după ce îşi suprimaseră femeile şi copiii, sau în care familii întregi se aruncau în lacuri sau mlaştini, rostind supremul *„Şma' Israel"*, deveniseră obişnuite. Cronicile vorbesc de mii de Evrei ucişi. Toate acestea se petrecură cu ocazia primei cruciate.

De pe urma celorlalte cruciate Evreii nu mai avură atâta de suferit. Seniorii şi regii li acordară înaltul lor spriiin.

Acuzarea de omor ritual.— Născută într'un orăşel din Franţa sub aspectul unei născociri anonime, neclare şi neînţelese, ea prinse încetul cu încetul formă, se întări, şi se răspândi în lume, repede ca o veste rea, periculoasă ca o boală căreia nu-i ştii leacul şi violentă ca minciuna. Alimentată de marea superstiţie şi ignoranţă a celor mulţi, susţinută şi chiar exploatată de unii, acuzarea aceasta a omorului ritual, ameninţa judaismul ca un imens duh rău. Ea consistă din afirmarea că Evreii ar întrebuinţa sânge omenesc (de creştin), în scop religios.

Intr'o carte apărută de curând şi întitulală *„Omorul ritual din punct de vedere istoric şi medical"* (Bucureşti 1924), autorul ei D. Virgil Ciobanu, înarmat cu un bogat material ştiinţific şi istoric, spulberă pentru ultima oară periculoasa născocire. Reţinem din lucrare următoarele: la începutul erei noastre creştinii avură de suportat consecinţele fatale ale acuzării de omor ritual. In adevăr, duşmanii creştinismului, interpretând în mod nelegiuit

„învăţătura creştină despre mâncarea trupului şi sângelui Mântuitorului", adică taina sfintei cuminecături, îi acuzau pe creştini de antropofagie. Mii de martiri creştini, muriră din cauza acestei grosolane acuzări. Autorul face observaţia că acuzarea de omor ritual. a fost totdeauna inventată, *„ca o armă în contra oamenilor de alte convingeri, atunci când nu li se putea imputa alte crime"* (p. 36). D-sa ne arată cu citaţii din Pliniu cel tânăr, Ireneu. Eusebiu din Cesareee, Tertulian, Origen, Augustin, manifestările în amănunţimile ei ale acestei infernale poveşti — precum şi tot aparatul de argumente şi dovezi pe care sfinţii părinţi şi capii bisericii le-au adus ca să distrugă această nebunie. Cu această ocazie, D. Ciobanu subliniază cu tărie un fapt interesant: cărturarii bisericii, pentru a se desvinovăţi de acuzarea de omor ritual şi a stabili netemeinicia ei, aduceau ca o probă principală şi decisivă, mărturia Evreilor. Ei invocau anume în apărare, spune D-sa, cărţile religioase ale Evreilor, Vechiul Testament, şi în special cărţile lui Moisi, care au fost adoptate şi de religiunea creştină,—cărţi în care se prevăd pedepsele cele mai grozave contra acelora care ar gusta sânge omenesc sau de animale (Pag. 37 | 41).

In adevăr în Biblie, preceptul care opreşte gustarea sângelui revine mereu, sub diferite forme, tot mai persistent şi stăruitor, ca un leit motiv menit să dee un caracter distinctiv ritualului evreesc, prin *eliminarea desăvârşită a sângelui din mâncarea evreească.* Biblia nu permite în nici un fel întrebuinţarea sângelui. Iată câteva texte: *„Lege vecinică să fie aceasta pentru neamurile voastre, întru toate locuinţele voastre, ca nici grăsime şi nici sânge să nu mâncaţi"* (Leviticul 3,17) *„Carnea cu viaţa ei într'însa, adică sângele ei, să nu mâncaţi"* (Geneza 9.4) *„Sânge să nu mâncaţi în nici una din locuinţele voastre, nici de paseri nici de vite"* (Leviticul, 7,26). *„Oricine va mânca din orice fel de sânge, stărpise-va din mijlocul poporului său"* (Leviticul, 7,27). *Şi dacă cineva*

din Israel sau un străin dintre aceia care locuiesc cu poporul Israel, va mânca verice sânge, deslănţui-voi mânia mea împotriva celui ce va mânca sângele şi-l voi stărpi... căci sufletul trupului stă în sânge şi pe acesta vi l'am dat vouă ca să-l puneţi pe altar drept jertfă". (Leviticul 17.10—11) (după indicaţiile din op. cit. p. 50 | 52).—(De aceea ţin Evreii atâta la carnea *„cuşer"*, care preparată fiind după anumite prescripţii, este curăţită atât cât se poate de orice urmă de sânge).

Printre adepţii bisericei *creştine-ortodoxe*, legenda nu a prins. Povestea aceasta, trezită din imperiul legendelor defuncte, fu agitată în faţa minţilor confuze ale credincioşilor ca o stafie. Ori singurul leac în contra stafiilor este mintea clară şi învăţătura. Ne aflăm însă în plin ev-mediu: întuneric şi fanatism. In astfel de împrejurări, acuzarea de omor ritual copleşi spiritele ca un vis rău. In dosul oricărei crime sau dispariţii, lumea speriată nu vedea decât teribila maşinaţie sângeroasă.

*

Istoricul Graetz semnalează primul caz la Blois, unde la 1171 locuiau vre-o 40 de familii evreeşti. Un argat aduse ştirea—cum că un călăreţ evreu ar fi aruncat în fluviul Loire, cadavrul unui copil creştin. Atâta fu deajuns ca Teobald de Chartres, stăpânul cetăţii, să ordone arestarea imediată a tuturor Evreilor din orăşel. Se pare că se urmărea o răzbunare, din motive sentimentale, contra evreicei bogate Pulcelina. Aceasta fu însă cruţată. Ea munci pentru salvarea celor întemniţaţi, dar din nenorocire situaţia se încurcă. Contesa Isabeau, soţia contelui, geloasă pe Pulcelina, îi nimicea toată activitatea. Pentru a se controla vorbele argatului care în ori ce caz arătase un singur făptaş şi nu întreaga populaţie evreească, se recurse la proba apei, o probă obicinuită în procedura evului mediu. Servul fu pus pe apă într'o barcă

deasemeni plină cu apă și întrucât nu se cufundă, se trase concluzia că a spus adevărul. Inarmat cu această probă supremă, Teobald porunci ca toți Evreii să fie arși de vii. Li se oferi în zadar viața în schimbul acceptării creștinismului: treizeci și patru de bărbați și șaptesprezece femei pieriră în flăcări, cântând rugăciunile care conțineau credința într'un singur Dumnezeu. Pulcelina muri și ea (20 Sivan,—Iunie 1171). Un cronicar al timpului ne spune Graetz, înregistră cu simplitate că Teobald, conte de Chartres, a ars vre-o câți-va Evrei fiindcă au crucificat un copil creștin.

Pare-se însă, că prima acuzare de omor ritual s'a produs abia în 1236 la Fulda, în Germania. Apoi se mai „*descoperiră*" asemenea cazuri: la Valréas (Franța) 1247, Pforzheim 1257, Praga 1305, Savoia 1329, München 1345, Breslau 1452, Regensburg 1474, Trient (Tirol) 1475, Pösing (Ungaria) 1529, Damasc 1840, Boleslaw (Galiția) 1829, Tarnow (Galiția) 1824, Tisza-Eslar (Ungaria) 1882, Kiew 1913.

Dl. *Ciobanu*, din cartea căruia am extras multe date (pag. 64-100), supune cazurile (cel din Kiew necitat) unor minuțioase analize, arătând toată partea de poveste și minciună din fiecare întâmplare.

Evreii pieriră cu miile de pe urma acestei teribile invenții. Prădăciunile ce se făceau cu aceste ocazii și torturile la care erau supuși Evreii, au atras atenția șefilor statelor și ai bisericii. Astfel vedem regi dând edicte prin care se interzicea pur și simplu intentarea unui proces de omor ritual, pe motiv că în fond procesul masca dorința de a se confisca nu numai averile celor bănuiți, dar de multe ori acele ale comunității întregi.

Deseori hotărârile acestea prohibitive se luau după îndelungate consfătuiri. De pildă, în urma cazului de la Fulda, Frederic II împăratul Germaniei, convocă un conciliu la care invitase învățații tuturor țărilor și în special pe Evreii botezați, fiindcă aceștia erau dușmanii cei mai

înfocați ai Evreilor, spre a se decide asupra acuzărilor ce se aduceau fiilor lui Israel. După numeroase cercetări, comisiunea special instituită hotărâ că: *nici în Vechiul și nici în Noul Testament, nu se află că Iudeii ar fi dornici de sânge... Drept acestea am declarat, cu consimțământul principilor, ca deplin absolviți de crima atât de grozavă ce li se impută, atât pe Iudeii localnici cât și pe cei din Germania*". (cit. de D. Ciobanu, în op. cit. pag. 67). Prin bula sa din 1236, Frederic II împărtășì supușilor săi rezultatele cercetărilor și hotărârile comisiunei. (Ciobanu).

Papii interveniră și dânșii, emițând o serie de bule prin care condamnară pe acuzatorii Evreilor. Astfel papa Inocențiu IV, a dat 3 bule în această chestiune. Iată un fragment dintr'o bulă a acestui papă, referitoare la *„afacerea"* din Valréas (1247); *„...Este un zel urât sau o barbarie vrednică de dispreț, dacă creștinii împotriva blândeții religiunii catolice, care lasă pe Evrei să trăiască în mijlocul ei după ritul lor, chinuesc și omoară pe Iudei fără sentință judecătorească—din râvnă după averile lor sau din sete de sânge... De oarece noi, cu Dumnezeu, nu putem și nu voim să suferim așa ceva, porucim ca tu, (se adresează arhiepiscopului din Viena—Franța) relativ la acești Iudei,* (e vorba de cei din Valréas) *să aduci iarăși totul în stare legală și să nu permiți ca pe viitor să fie în mod ilegal molestați din partea cuiva pentru* astfel *de acuzări*". (Ciobanu pag. 69).

Dar bulele papale ca și edictele regale nu aveau de cât o influență cu totul problematică și în orice caz vremelnică. Acțiunea lor avea doar efectul să vestejească faptele întâmplate, nu însă să le preîntâmpine. Pentru un *„caz"* semnalat undeva, se ucideau Evreii cu nemiluita, la zeci de kilometri în jurul localității, adese ori în întreg districtul.

Fiecare oraș sau orășel, în special fiecare an din lungul Evului-mediu, știe să spună câte ceva despre victi-

mele evreeşti pe care le-a făcut acuzarea de omor ritual. In intervalul de la 1283—1286, fură torturaţi şi ucişi sub acest pretext, sute de Evrei în oraşele München, Mainz, Bacharah şi Oberwesel (lângă Bacharah). Referitor la acest din urmă caz *„împăratul Rudolf I de Habsburg a dat un ordin către episcopul Heinrich, prin care îi spune să vestească de pe amvon, într'o predică, în mod sărbătoresc, că Iudeii nu sunt vinovaţi şi că creştinii le-au făcut mare nedreptate Iudeilor...“* (Ciobanu pag. 73). Dar ordinele papale nu puteau lupta cu întunericul evului-mediu.

*

Datorită acestor împrejurări situaţia Evreilor, mai ales a celor din Germania, deveni imposibilă. O samă de familii evreeşti din Mainz, Worms, Speier, Oppenheim... îşi vândură avuturile şi se pregătiră să plece în Palestina, sub conducerea rabinului *Meir din Retenburg* 1286. Acest rabin, (1220-1293) cea mai însemnată figură a evreimei germane de atunci, era adorat de coreligionarii săi ca un sfânt. El auzise desigur de faptul că la curtea hanului tătăresc, a cărui împărăţie se întindea dela marea Caspică până'n Palestina, ajunse mare demnitar medicul evreu Saad Addaula. Pentru Evreii din Germania acest medic căpătase aspect de Messia. Era un motiv în plus ca Evreii să pornească spre Palestina. Rabinul Meir din Rotenburg n'a putut însă pleca. Un evreu botezat, aflând de pregătirile acestuia, îl denunţă stăpânirii. Fiindcă sub conducerea lui Meir din Rotenburg, ieşirea Evreilor din Germania ar fi luat proporţiile unui adevărat exod, împăratul Rudolf dădu ordin ca rabinul să fie închis în turnul din Ensisheim (Alsacia), la 19 Iunie 1286. Arestarea aceasta nu era de fapt o pedeapsă aplicată lui Meir din Rotenburg, ci un mijloc de a împedica ieşirea în massă a Evreilor din Germania, ceeace

ar fi micşorat simţitor veniturile împărăteşi. Din această pricină întemniţarea rabinului n'a fost de loc aspră: el primea vizite şi ţinea cursuri discipolilor săi. Evreii stăruiră într'una pentru eliberarea lui. Ei oferiră în acest scop împăratului Rudolf 20.000 de mărci de argint. Împăratul primi banii, şi dădu promisiuni. Se pare că *Meir* refuzase a părăsi în asemenea condiţiuni temniţa, pentru a nu creea precedente periculoase. Fapt e că rabi Meir muri în închisoare. El fu îngropat la Worms, cu cheltuiala unui evreu bogat din Frankfurt, care dădu o sumă importantă pentru această favoare.

Alte acuzări. — Alături de povestea omorului ritual, evul-mediu mai născoci alte acuzări, tot atât de absurde ca şi prima.

Unii acuzară pe Evrei că fură hostii din biserici. Acuzarea aceasta se născu pe la 1250, pe pământ german. De pe urma ei căzură tot atâtea victime evreeşti, ca şi de pe urma celeilalte acuzări. Astfel la 1298 se răspândi zvonul, în orăşelul Röttingen (Franconia), că Evreii şi-au procurat o hostie. Un nobil din partea locului cu numele de Rindfleisch, anunţă că a primit o misiune cerească de a răzbuna această faptă. In fruntea unei cete numeroase de bătăuşi care îşi ziceau de altfel „*Judenschläger*", el răspândi moartea în multe comunităţi evreeşti. Evreii din Röttingen fură arşi de vii (April 1298).

Cei din Würzburg avură aceiaşi soartă (Iulie 1298). In Nürnberg Evreii se refugiară în cetăţuie — Burg — şi rezistară o bucată de vreme, cu ajutor creştin, atacului cetelor lui Rindfleisch. Ei căzură însă în cele din urmă cu toţii (1 August). In Bavaria nu scăpară de măcel de cât evreii din Augsburg şi Regensburg. Masacrele ţinură mai bine de o jumătate de an. Peste 100.000 de Evrei, au înscris cu sângele lor în istorie, amintirea acestor grozave întâmplări. Nu se ştie ce proporţii ar fi luat acest dezastru, dacă Albrecht, noul împărat nu intervenea. Liniştea fu restabilită. Evreii care trecură la creştinism

suh imperiul violenței, obținură permisiunea de a reveni la judaism. Multe familii evreești, părăsiră Germania. Intre emigranți se afla și *Așer ben Iechiel* (1250-1327) cunoscut sub numele de *Așeri*, mare rabin și distins elev al lui Meir din Rotenburg. Așeri plecă la 1303, ajunse după multe peripeții la Montpellier și se stabili în cele din urmă la Toledo (1305),

Alte acuzări împotriva evreilor fură în legătură cu epidemia de ciumă ce se ivi în Europa la 1348. Mai toate țările suferiră de pe urma teribilului flagel. In toiul nenorocirei care bântuia în Europa, în atmosfera aceea surescitată de groaza epidemiei, unii lansară zvonul că Evreii au otrăvit fântânile, izvoarele și chiar aerul. Nerozia prinse cu iuțeală. Lumea, deprimată și în ori ce caz crescută într'o atmosferă anti-evreiască, crezu cu ușurință această nouă și stupidă fabulă. Vom înțelege ce efecte trebuia să fi produs ea în massele populare, dacă ne vom gândi că acestea credeau în mod sincer toate născocirile. Evreii acuzați că răspândesc otrăvuri (!) fură arși fără nici o judecată. Papa Clement VI care emise o bulă în favoarea Evreilor, nu era ascultat de nimeni. Masacrele se ținură lanț. Papa Clement interveni cu o nouă bulă, prin care anunță creștinității absoluta nevinovăție a Evreilor și pedepsea cu excomunicare pe acuzatori și călăi; dar era în zadar. Impăratul Carol IV al Germaniei trimise scrisori în toate părțile imperiului, stăruind să nu se facă Evreilor nici un rău ; dar scrisorile nu fură luate în seamă de nimeni. Lumea *„descoperea"* pretutindeni Evrei care *„otrăveau"* izvoarele sau ogoarele ! In unele orașe, primari prevăzători astupau fântânile și izvoarele, iar oamenii se serveau de apă de ploaie !

Unii cronicari, avură curajul să susțină că adevărata otravă era bogăția Evreilor. Closener din Strassburg, citat de Graetz, observă că: *„Ihr bares Gut war die Vergiftung, welche die Iuden tötete"*. Aceeași credință o ex-

primară curajos şi Conrad de Wintertur primarul din Strassburg, ajutorul său Gosse Stum şi meseriaşul Peter Schwarber. Aceştia, înfruntând furia gloatei, strigară că se comit asasinate. Dar şi Evreii din Strassburg fură în cele din urmă arşi de vii (1349).

In aceeaşi epocă, Evreii Germani suferiră şi de pe urma *„flagelanţilor"* acelora care-şi ziceau şi ei „Judenschläger". Numele lor ni indică suficient acţiunea lor de excese antievreeşti. Ele culminară la Nürnberg unde Evreii, transportaţi într'o piaţă numită mai târziu *„Judenbühl"*, fură arşi de vii sau ucişi în bătăi. Evreii din Regensburg fură salvaţi de Berthold Epoltspecht, primarul oraşului.

Dincolo de graniţele Germaniei, prigoanele contra Evreilor fură mai puţin numeroase şi în orice caz mult mai puţin sângeroase. Pentru a îndepărta balastul de acuzări ce fusese grămădit pe umerii lor, luptară nu numai Evreii, dar şi reprezentanţii Bisericii, ai statului şi ai intelectualităţii. Dar munca era grea, fiindcă incultura era mare. Nu era lesne de risipit ceaţa de legende absurde. Astfel mai toate suferinţele Evreilor se datorau, desigur în primul rând ignoranţei şi superstiţiilor massei.

*

Starea politică şi economică a Evreilor în evul-mediu. — *Epoca.* — In epoca trubadurilor, a cavalerilor şi a turnirurilor, în vremea în care avânturile fierbinţi ale credinţei înălţară minunatele catedrale, viaţa oamenilor nu era nici prea liberă nici prea uşoară. Săteanul şi orăşeanul duceau un trai penibil, terorizaţi de superstiţii, de capriciile nobililor sau de briganzii organizaţi în bande.

„Principalele ocupaţii ale seniorilor erau lupta, turnirurile şi vânătoarea". Ei vedeau în toate acestea, mijloace directe de îmbogăţire. Chiar şi turnirurile produceau câş-

tiguri: *„prizonierii de turnir trebuiau să-şi cumpere libertatea caşi prizonierii de război"*. (Malet). Seniorii cheltuiau averi în ospeţe extraordinare şi nu se dădeau în lături de la vandalisme sau prădăciuni, pentru a-şi redobândi bogăţiile risipite în petreceri. („Pour s'en procurer, — averea, — beaucoup empruntaient, tous pressuraient leurs paysans: un grand nombre se livraient au brigandage. Ils détroussaient les voyageurs, pillaient et rançonaient les marchands passant près de leur château"). Viaţa burghezului, dar mai ales a ţăranului nu însemna mai nimic în ochii nobilului.

Într'o astfel de stare generală, în care viaţa şi avutul oamenilor nu aveau mare valoare, e lesne de înţeles că situaţia Evreilor nu putea fi tocmai fericită. Lumea le reproşa, înainte de orice, judaismul lor. Evreul se vedea dispreţuit şi condamnat înainte de a fi făcut ceva. Conciliile bisericii îl mai transformase în acel personagiu ridicol, care devenise obiectul de distracţie al păturii de jos.

Evreii avură de suferit depe urma cruciatelor, a acuzării de omor ritual, precum şi depe urma altor nenumărate cauze întâmplătoare. Ei ajunseră ţapii ispăşitori ai tuturor păcatelor, mizeriilor sau nenorocirilor. Evreii luptară zi cu zi cu umilinţa şi disperarea. Incultura, ajutată de ura aţăţată şi întreţinută de obscurantismul epocii, determinase acea atmosferă otrăvită în care avură de trăit câteva secole.

Era natural ca această lungă martirizare, ani de-a rândul, a unui întreg popor, să-i fi produs multe decăderi şi defecte. Evreul a eşit în adevăr din greaua încercare a evului mediu ofilit şi deprimat. Ceea ce probabil nu era natural, era însă amuzamentul unora faţă de unele defecte căpătate de Evrei,

Legiuirile care se făuriră în diferite ţări ale Europei, în privinţa Evreilor, precum şi felul ocupaţiunilor acestora, au fost determinate de atmosfera generală a vremii

de atitudinea Bisericii, și de interesele fiscale ale principilor și ale nobililor, pe care averile supușilor lor mosaici nu-i lăsau indiferenți.

Statele creiate pe ruinele întinsului imperiu roman, îi găsiră pe Evrei cetățeni romani și în consecință li acordară toate drepturile de care se bucurau și ceilalți cetățeni. Așa se intâmplă în Spania, Gallia și statele Germaniei. Drepturile erau consemnate în scrisori de ocrotire. Cu timpul libertățile evreești fură din ce în ce restrânse. Evreii fură transformați în cele din urmă din cetățeni în simpli șerbi.

Până în sec. XII, oamenii se obicinuiră sa vadă în Evrei elemente active în viața economică și deci utile pentru propășirea unui oraș sau ținut. Ei fură învitați nu odată, să se stabilească în diferite locuri, pentru a pune în mișcare și valoare bogățiile neexploatate. Astfel un document din anul 1084 al episcopului Ruediger din Speyer, conține o serie de privilegii pe care episcopul le acordă Evreilor, ca să-i aibe în orașul său. El li dădu locuri de casă, moșii și autorizația de a se conduce după legile lor, având dreptul să aibe tribunalele lor proprii. Ca să-i apere de orice neplăceri, episcopul li puse la dispoziție un cartier anumit, pe care trebuiau să-l întărească și să-l apere cu propriile lor mijloace. Ruediger adăoga cu un fel de mândrie, că în nici unul din orașele Germaniei, nu se găsesc legi atât de favorabile Evreilor, ca cele făcute de dânsul. Împăratul întări acest document în 1095.

Datorită grelelor vremuri prin care trecură, Evreii se văzură nevoiți, mai ales din timpul cruciatelor, să se adreseze direct regilor pentru ajutor. Suveranii, care apreciară spiritul lor mobil și întreprinzător, li acordară protecție. Pentru această ocrotire Evreii plătiră un bir special, care se mărea mereu. Acest bir, ca orice venit, putea fi arendat. Partea curioasă e că datorită acestei protecții, situația politică a Evreilor se înrăutăți. Evreii

deveniră din oameni liberi, cum erau, un fel de sclavi. Lucrurile se petrecură în modul următor: Pentru a-i feri pe Evrei de excese sau persecuţii, s'a decretat că ei aparţin suveranului. In acest fel nimeni nu se mai putea atinge de aceşti *„protejaţi"*. Documentele germane spuneau că aparţin camerei imperiale (zur kaiserlichen Kammer gehören), sau că sunt servi ai casei imperiale. Era formula, găsită de jurişti, pentru a arăta lumii că Evreii sunt apăraţi de stat.

Cu timpul însă, înţelesul acestei noţiuni de şerb împărătesc, se transformă şi se schimbă în aşa fel, că nu mai păstra nimic din senzul ei primitiv. Juriştii, uitând că Evreii au fost numiţi de dânşii sclavi împărăteşti, tocmai pentru a arăta că ei se află sub protecţia împăratului, interpretară textele literal şi ajunseră la concluzia că Evreii nu sunt sclavi de formă, ci chiar în realitate şi sunt proprietatea curţii domnitoare. Evreii deveniră proprietatea exclusivă a suveranului, care putea dispune de dânşii cum găsea de cuviinţă, aşa cum se exprimă Carol IV la 1347: („daz wir von unser mechtlichhait damit tun und lassen mügen waz wir wellen", cit. de Elbogen).

Evreii nu puteau părăsi domiciliile lor fără o autorizaţie specială şi întreg avutul lor era la discreţia stăpânirii. In spiritul timpului, lucrul acesta era de altfel considerat ca ceva normal. Lumea uitase însă cu desăvârşire că starea degradantă în care ajunseră Evreii, nu era de cât preţul pe care ei îl plătiseră pentru a se putea bucura de puţină linişte şi siguranţă. In adevăr ei primiră titlul de sclavi numai ca să poată trăi în pace. Dar acum, după noua teorie a „sclavului imperial", nici nu mai putea fi vorba de protecţie. Stăpânitorii aşează impozite asupra lor, nu pentru motivul că i-ar ocroti, ci pentru că „Evreii sunt ai lor". Astfel Ludvig Bavarezul li impune la 1342, să plătească o taxă nouă, aşa zisul „ban de aur" (Güldener Opferpfennig), care consta din-

tr'un Gulden, pe care fiecare evreu sau evreică, mai mare de 12 ani, era dator să-l dee anual împăratului. Motivele invocate de Ludovic, pentru înfiinţarea acestui impozit, erau că Evreii plătiseră acest bir, sub numele de fiscus judaicus, în timpul lui Vespasian şi Titus. Ori, spunea el, împăraţii germani fiind succesorii celor romani, ei aveau tot dreptul să încaseze de la Evrei banul de aur.

Evreii, deveniţi un fel de bun public, erau exploataţi ca un adevărat monopol de stat. Acest „concesiona" diferitelor oraşe sau districte dreptul de a avea Evrei pe teritoriile lor. Fiecare târg dorea să aibă Evreii „săi". Abia încetară masacrele din timpul epidemiei de ciumă—şi cetăţenii oraşelor Germaniei nu găsiră mai bun lucru de făcut, de cât să ceară împăratului privilegiul de „a ţine" Evrei. Episcopul de Augsburg interveni în mod special pe lângă Carol IV ca să-i dea „autorizaţia de a primi şi adăposti pe Evrei". Se pare că veniturile pe care le realiza coroana depe urma Evreilor, nu erau prea mici, fiindcă multă lume stărui să aibă Evrei. Seniorii reclamară drepturi exclusive asupra Evreilor de pe teritoriile lor. In Reichstagul din Nürnberg, ţinut la 1356, împăratul Carol IV cedă pe vecie, principilor electori, dreptul de a *poseda* şi *exploata*, pe teritoriile lor mine, saline şi *Evrei*. Impăratul îşi rezervase însă proprietatea deplină asupra Evreilor care trăiau în oraşe şi pe domeniile prinţilor mai mărunţi.

Activitatea economică. — Evreii nu erau apreciaţi decât după câtimea aurului pe care îl puteau vărsa în vistieriile publice. Banii lor erau nu numai izvorul nenorocirilor lor, dar şi singura lor armă de apărare. Este deci firesc, observă Graetz, ca Evreii, cărora lumea nu li îngăduia să trăiască decât în măsura veniturilor pe care le produceau, să-şi fi concentrat toate energiile în vederea acumulării bogăţiilor. Ei aveau de plătit pe lângă nenumărate biruri ordinare, o sumă de impozite extra-

ordinare care erau şi cele mai grele, fiindcă erau foarte mari. Evreul era considerat numai ca o valoare fiscală şi în adevăr plătea neîncetat.

Pentru a-şi procura imensele sumi de care aveau nevoie pentru achitarea taxelor şi suprataxelor, Evreii nu aveau decât un singur mijloc permis: comerţul. Cu ani în urmă, ei se ocupară în diferite ţări şi cu agricultura, dar dela o vreme ei trebuiră să renunţe la proprietăţile imobilare. Aceasta, datorită pe deoparte legilor restrictive ce nu întârziară să apară, pe dealtă parte, nesiguranţei crescânde a vieţii lor, care-i obliga să-şi transforme mereu averea în capital mobil, spre a-l putea transporta cu uşurinţă, oricând. Evreii se îndeletniciră mai de mult cu comerţul şi anume cu importul şi exportul mărfurilor în porturile mediteraneene. Corăbiile lor străbăteau mările şi ajutau la schimbul şi răspândirea bogăţiilor. Ei stabileau o importantă legătură între Orient şi Occident. De altfel Evreii sunt cunoscuţi şi ca navigatori. Mulţi dintre dânşii aduc veşti despre popoare bizare ce trăesc în depărtări. Nu fără însemnătate va fi partea lor în descoperirile geografice de mai târziu. Deocamdată însă călătoriile lor sunt mai mult comerciale. Negoţul lor luă repede o dezvoltare foarte mare, datorită faptului că având pretutindeni coreligionari, îşi puteau instala astfel numeroase agenţii şi comptuare, utile în legăturile comerciale.

Renumit trebuia să fi fost şi comerţul lor cu nordul Africei. Cronici vechi vorbesc de o întinsă activitate evreească, ce se întindea dela Maroc şi până la Tombuctu, pe malul fluviului Niger. Cercetătorii au descoperit în Sahara numeroase urme de colonii evreeşti. Invăţaţii ne spun că prin sec. XIV, existau prin locurile acestea Evrei, denumiţi în limba vremii *Rodaniţi*. Aceştia vorbeau araba, ebraica, persana, limbile slave, ale francilor şi spaniolilor şi făceau un întins comerţ cu eunuci, brocart, piei de castor, blănuri, săbii, mosc, aloe, camfor şi cina-

mună. (Da la Roncière. R. de deux Mondes, Febr. 1923, De Paris à Tombouctou).

Cu toată contribuția lor utilă în domeniul circulației avuțiilor, viața economică medievală, organizată în corporații de negustori, izgoni sistematic pe Evrei din toate ramurile comerciale. Ei nu putură intra niciodată în gilde sau ligile hanseatice, cu toate stăruințele domnitorilor, fiindcă la aceasta se opuneau concepțiile religioase. Evreii fură deasemeni opriți de a practica majoritatea meseriilor. Ei erau pricepuți în zidărie, tăbăcărie, brutărie, deșăvârșiți în croitorie și arta de a lucra aurul. Unele industrii par să fi fost specialități evreești: industria sticlei, țesătoriile de mătasă și boiangeriile. Dar corporațiile de meseriași operară ca și gildele și li se restrânse, din ce în ce, dreptul de a se îndeletnici cu anumite meserii. Așa se întâmplă că la finele sec. XIII, comerțul și industria evreească, fură complect distruse. Pe de altă parte, tot ce ei agonisiseră din exercitarea acestor două ramuri de activități, imensele lor bogății, fură total nimicite în timpul marilor persecuțiuni. Poate că multe prigoniri avuseseră la bază și în epoca medievală, dorința de a suprima un concurent activ și serios.

In asemenea condițiuni, Evreilor nu le mai rămânea decât comerțul cu banii, adică operațiile de bancă sau cămătăria. Iată cum Evreii se văzură, încetul cu încetul, constrânși să intre în carierile neplăcute și prohibite de prescripțiile învățăturii lor. Ni amintim cât era de urât comerțul, de către vechii rabini talmudiști. Singura muncă lăudabilă era pentru dânșii cea manuală și de aceea fiecare învăța o meserie. Comerțul este pentru Evrei, cu toată aparența de paradox, o ocupație trecătoare, o ocupație de exil și impusă de exil.

Ca împrumutător de bani, evreul era bine primit, ba chiar chemat pretutindeni. Datorită dezorganizării vieții economice de atunci, prinții și orașele aveau mereu nevoie de numerar. Ori Evreii nu erau deloc risipitori. Ei

aveau oricând sumi lichide, fiindcă nevoia îi învăţase să-şi aibe totdeauna avutul la îndemână. Iată de ce oraşele se luptau ca să „obţină" Evrei.

Evreii nu erau singurii bancheri ai timpului. Comerţul cu bani era practicat şi de mânăstiri şi de clerici. In afară de Lombarzi, se mai ocupau cu comerţul de bancă şi numeroşi alţi creştini. Evreii însă erau aceia pentru care acesta devenise singurul comerţ permis, ba chiar impus. Ei erau chemaţi acolo unde era nevoe de echilibrat un buget şi li se spunea aceasta în mod direct Ei ştiau că li se putea anula uşor datoriile ce le aveau de încasat, dar totuşi răspundeau chemării.

O infimă scântee era totdeauna deajuns ca să deslânţue oricând excese împotriva Evreilor. Atmosfera era veşnic încărcată cu tot soiul de acuzaţii contra lor. Cu toate acestea, în asemenea vitrege împrejurări, Evreii îndepliniră, datorită comerţului lor bancar, un important rol economic. Ei ajutară la perfecţionarea şi organizarea creditului. In unele state sau districte, bancherii evrei preluau perceperea impozitelor şi monetăria, plătind statului o sumă fixă conformă cu nevoile lui şi angajându-se să încaseze dările dela particulari.

* * *

Starea politică a Evreilor în diverse ţări. — *Germania* — In Germania Evreii trăiau în oraşe în baza privilegiilor special acordate. Ele se deosebeau dela o localitate la alta. Comunitatea din Regensburg—de pildă—se bucura de jurisdicţie civilă proprie. Impăratul Rudolf de Habsburg, dându-le acest drept mai hotărî ca Evreii, să nu poată fi acuzaţi penalicește dacă nu există şi un martor evreu. De paştele creştin însă, ei n'aveau dreptul să se arăte pe drumuri, pe străzi, la uşi sau la ferestre.

In oraşe, Evreii locuiau în cartiere anumite. Uneori erau cartiere din centru. Aşa în Colonia, ei stăteau în

jurul primăriei, în Frakfurt pe Main in jurul catedralei. In genere comunitățile erau organizate pe baze autonome. Sinagoga, școala, cimitirul, spitalul, brutăria și baia, erau imobile publice, proprietatea obștiei. Unii rabini aveau puterea judecătorească, alții conduceau școlile. Interesante erau instituțiile periodice ale Sinoadelor, care fixau din când în când pe districte, norme de conducere pentru evreimea locului. Populația evreiască varia foarte mult din cauza deselor persecuții.

Spania. — Aici existară vechile legiuiri vizigote care reglementau situația Evreilor din țară. Legile barbare căzând în părăsire, în locul lor se aplicau obiceiurile pământului. Ori populația trăind în bune raporturi cu Evreii, consecința fu că legiuirile născute din practica zilnică, fură blânde pentru dânșii. Evreii se bucurau de toate libertățile ca și ceilalți cetățeni. In toată Spania existau peste 250 de comunități evreești în stare înfloritoare. Evreii ocupau în diversele orașe cartiere separate prin ziduri de restul târgului, alcătuind adevărate centre independente, cu organizații și tribunale proprii. In viața publică, Evreii ocupară însemnate funcțiuni civile și militare.

Numeroși demnitari evrei erau pricepuți în diplomație. In armatele regelui Alfons VI se aflau vre-o 40.000 de soldați mozaici. Isaak ibn Salbib, unul dintre sfetnicii lui, îi fu cu deosebire util la încheerea unor tratate cu regele musulman din Sevila, cu ajutorul căruia cuceri în urmă Toledo. Lumea creștină se interesa de cultura evreească.

Sub regele Alfons X al Castiliei (1254-1284), literile și științele evreești atinseră culmi interesante. Talmudistul Don Meir de Malea era vistiernicul (Almoxariful) regelui. Drept răsplată pentru serviciile pe care Don Meir i le aduse, regele dădu funcțiunei sale un caracter ereditar, transmițând-o lui Don Zag [Isaak], fiul lui Don Meir. In Castilia rămase multă vreme obiceiul de a se încredința postul de ministru de finanțe unui evreu, fiind-

că acesta se pricepea mai bine în materie de finanțe de cât nobilul spaniol. Medicul lui Alfons X era deasemeni un evreu: Don Iuda ben Mose Kohen. Acesta mai îndeplinea și funcțiunea de astronom și astrolog regal. Don Zag ibn Said, un simplu oficiant de sinagogă, priceput în ale astronomiei, era sfetnicul intim al regelui. Pe acesta îl însărcină Alfons X să redacteze tabele astronomice pentru uzul navigatorilor. Ele sunt cunoscute sub numele de tabelele Alfonsinice.

După „Jüdisches Lexikon" — Berlin.

XIII.— Interiorul unei foaste sinagogi din Toledo, din sec. XIII, transformată la 1405 în biserica Santa Maria la Blanca. Este un interesant exemplu de întrebuințarea stilului maur în arhitectura evreească.

Evreii, bine reprezentați în toate ramurile vieții publice ale Spaniei de atunci, erau bine văzuți fiindcă erau folositori țării. Cu toate acestea, regele Alfons, ca să nu-și facă dușmani în lumea bisericească, introduse în condica de legi alcătuită în timpul domniei sale, o sumă de dispozițiuni umilitoare pentru Evrei. Evreii de ambele sexe erau obligați să poarte câte un semn distinctiv pe haine și pălarii, nu aveau voiu să cineze împreună cu creștinii, nici să se întâlnească cu aceștia, și erau

excluşi din funcţiunile publice. Alfons a fost însă primul care şi-a călcat legile, încredinţând Evreilor o sumă de posturi publice însemnate. După moartea lui însă, codul fu aplicat întocmai, iar Evreii simţiră toată severitatea legilor.

Sub domnia lui Don Sancho, Evreii nu avură încă nimic de suferit. Regele, om practic, profită de simpatiile lor ca să organizeze impozitele, şi să le majoreze (1290). Cei 850.000 de Evrei care locuiau în regatul Castiliei, plăteau un bir anual de 2.780.000 maravedi, adică aproape cinci milioane de franci aur. Ei trăiau în vre-o 80 de comunităţi, dintre care cele mai importante erau acele din Toledo (cu 72000 Evrei), apoi Burgos, Carrion, Cuenca, Valladolid, Avila...

Epoca de glorie a Evreilor spanioli continuă şi sub domnia lui Don Pedro şi Henric II. Urcarea pe tron a regelui Don Pedro fu cântată de poetul evreu *Santob de Carrion* (1300-1350). In timpul domniei lui Don Pedro (1349-1369), vistiernicul şi consilierul său intim (privado) Don Samuel ben Meir Allavi ridică cea mai strălucită sinagogă din Toledo, — care mai dăinueşti şi azi, dar transformată în biserică.

Henric II, se înconjură şi el de sfetnici evrei. Miniştrii săi favoriţi fură Don *Iosif Pichon* şi Don *Samuel Abrabanel*. Henric II, silit de necesităţi politice consfinţi codul lui Alfons X. Evreii fură siliţi să asculte predici menite să-i convertească la creştinism. Unii predicatori însă, îşi desvoltau oratoria lor religioasă în alte direcţii. Renunţând să aducă pe Evrei la botez, ei aţăţau mulţimile la excese în contra Evreilor bogaţi. Evreii din timpul lui Henric II nu se prea manifestară prin nimic altceva de cât prin lux şi eleganţă. Ei îşi construiră sinagogi somptuoase, dar nu le vizitau; se invidiau şi se denunţau unii pe alţii, sub diferite pretexte, autorităţilor spaniole sau evreeşti. Samuel Allami, un cronicar evreu al vremii, ne spune despre coreligionarii săi din pătura de sus, că se gândesc

la recepţiile de la curte, că îşi poartă femeile şi ficele tot aşa de împodobite ca şi prinţesele, li place jocul şi dansul, se mândresc cu bogăţiile lor şi nu li pasă de nimic.

Primele excese provocate de unii predicatori se produseră destul de repede (la 15 Martie 1391) în Sevila. Data aceasta marchează în istoria Evreilor spanioli, începutul acelei drame sângeroase, de durata unui secol şi care se sfârşi cu complecta lor ruinare. Autorităţile reprimară desordinele, dar ele se înmulţiră şi se răspând ră în toată Castilia. Incendiarea sinagogilor şi masacrarea Evreilor se propagă cu uşurinţă în statul vecin, Aragon. Furtuna pogromurilor ajunse până în insula Mallorca. Devastările ţinură câteva luni. In timpul acesta fură distruse vre-o 70 de comunităţi evreeşti, printre care cele din Barcelona, Lerida, Gerona, Sevila, Cordova, Valencia, Mallorca... Mii de Evrei primiră creştinismul de frica morţii, mulţi emigrară.

Evreii bogaţi care se refugiară în Portugalia, căpătară permisiunea ca să revină la judaism, fiindcă fuseseră creştinaţi cu deasila. Evreimea portugheză avea în fruntea ei un mare rabin numit Ar Rabbi Mor, care era întărit de rege.

Franţa. — Spre sfârşitul sec. XII, Evreii din sudul Franţei se bucurau de un tratament destul de bun. Pe de o parte se simţea acolo influenţa binefăcătoare a Spaniei, iar pe de alta, conţii şi baronii locului erau oameni iubitori de cultură şi unii dintr'ânşii se interesară de ştiinţele judaice. Graţie acestor împrejurări, cultura evreească se desvoltă. Invăţaţii evrei se ilustrează nu numai în materii evreeşti, dar în toate domeniile.

Comunitatea principală a Evreilor din sudul Franţei era cea din Narbonne. Şefii ei se alegeau încă din membrii străvechei familii adusă aici de Carol cel Mare. In Narbonne mai locuia familia marilor cărturari *Kimchi.* Urmau apoi comunităţile din Béziers, Lunel, Montpellier,

Carpentras, Posquières, Bourg de St. Gilles... Evreii din Montpellier erau renumiţi prin bogăţiile lor şi cultivarea ştiinţelor de tot felul. Comunitatea din Lunel adăpostea în sânul ei celebra familie *Tibbon.*

In Franţa de nord, Evreii trăiau sub protecţia vechilor legiuiri carolingiene. Sub influenţa tulburărilor produse de la cruciate încoace, legile de protecţie se transformară în aşa chip, încât Evreii, din ocrotiţi cum erau, ajunseră ca şi în Germania, sclavi în toată puterea cuvântului. Organizarea Evreilor rămăsese totuşi neschimbată. Comunităţile lor trăiau asemenea unor aşezăminte publice autonome. Asta înseamnă, că ele se conduceau singure, cu funcţionarii şi judecătorii lor. In fruntea acestor comunităţi găsim, sub Ludovic IV şi VII un fel de conducător, cu titlu de *„prévôt"*, al cărui rol era să reprezinte interesele Evreilor faţă de autorităţile publice şi să îngrijească de încasarea datoriilor cuvenite comunităţilor. El era ales de obştii şi întărit de rege sau baron.

Situaţia Evreilor de servi regali, fu definitiv consfinţită sub domnia lui Filip II August (1180-1223). Ei erau consideraţi ca aparţinând pământului pe care îl locuiau, şi nu se puteau muta dintr'un loc într'altul fără autorizaţia specială a seniorului. Nobilul, stăpân pe viaţa şi averea evreului, dăruia de multe ori câte un domeniu cu tot ce se găsea pe dânsul: *„lucruri şi Evrei"*. Când erau toleraţi, Evreii erau priviţi numai din punctul de vedere al *„productivităţii"* lor, adică al câtimei de venituri ce se putea obţine de pe urma lor. Interesele fiscale dictau măsurile ce se luau în favoarea sau contra lor.

Filip II August (1180) anulă toate creanţele Evreilor în contra creştinilor, dar îi obligă pe aceştia din urmă să plătească statului o cincime din datoriile anulate. La 1181, el ordonă expulzarea Evreilor din ţinuturile sale. Casele, viile şi moşiile celor izgoniţi, intrară în proprietatea regelui. Sinagogile fură transformate în biserici.

Domeniile lui Filip II nu erau însă prea întinse, iar seniorii vecini, cei mai mulţi ostili regelui, îi primiră bine pe cei alungaţi. Mai târziu cu câţiva ani, în 1198, când nobilii, utilizând acelaşi procodeu, îi izgoniră ei de pe teritoriile lor, — Filip II îi reprimi pe Evrei la dânsul. Mulţi emigrară în Palestina.

Filip IV cel Frumos (1285—1314), îi expulză la 1306 şi le confiscă averile. Şcolile şi sinagogile din Paris, Troyes, Sens, Chinon, Orléans, Béziers, Lunel, Montpellier... fură pur şi simplu vândute la licitaţie.

Expulzaţii se răspândiră în toate părţile. Cei mai mulţi se aşezară în jurul graniţelor franceze, în Provence şi Roussillon, aşteptând vremuri mai bune. Nu aşteptară mult. Ludovic X, conformându-se cerinţelor poporului şi nobilimii, îi rechemă pe Evrei (în 1314). Evreii puseră condiţii şi încheiară cu stăpânirea un tratat în toată regula. Li se restituiră şcolile, sinagogile, cărţile, o treime din datorii (restul de două treimi revenea regelui), li se mai dădu o sumă de asigurări, dar fură obligaţi să poarte „*semnul*“ evreesc. Tratatul avea o valabilitate de 12 ani, dar Evreii nu aşteptară împlinirea termenului, fiindcă sub Filip V, urmaşul lui Ludovic X, viaţa lor devenise iar foarte grea. Evreii din nordul Franţei avură multe de suferit de pe urma unor trupe de păstori, aşa numiţii „pastoureaux“.

La 1360, Carol V, folosindu-se de intermediul evreului Manessier din Vesou, trată cu Evreii reîntoarcerea lor în Franţa. De data aceasta ei căpătară asigurări formale cu privire la viaţa şi cultul lor, li se garantă o complectă autonomie şi privilegiul pentru o şedere ilimitată în ţară. Ei trăiră bine până la 1396, când Carol VI îi izgoni din nou, în massă.

Anglia. — Evreii emigrară aici de pe la anul 1090, venind din Normandia. Situaţia lor juridică era asemănătoare aceleia din Franţa. Ei se desvoltară multă vreme în linişte. In unele părţi existau comunităţi compuse nu-

mai din prozeliți. La 1189, cu ocazia încoronării regelui Richard Inimă de Leu, situația Evreilor se schimbă brusc. Câțiva Evrei bogați care veniseră, trimiși de comunitățile din țară, să salute pe noul rege, fură izgoniți din sala festivă. Intâmplarea aceasta fu semnalul unui atac general în contra Evreilor. Herolzi regali anunțară în zadar că Evreii, servi regali, sunt inviolabili. Lumea, ațâțată în contra Evreilor și mai ales în contra averilor lor, tăbărî asupra populației mozaice, jefuind-o.

In orașul York pogromul luă aspectul unui asediu condus după toate regulele artei militare. Evreii, se baricadară în cetate și rezistară. In cele din urmă, după sfatul talmudistului *Iom Tob din Joigny* (care tocmai venise din Franța), ei procedară ca și zeloții din cetatea Masada : se suprimară până la unul. Sub Ioan Fără Țară persecuțiile devin oficiale. Henric III (1216-1272), realiză maximum de arbitrar și asuprire în politica lui față de Evrei. Având nevoie de bani, el îi condamna fără nici un motiv la amenzi enorme. Așa procedă și Eduard I (1273-1307). Ca și aiurea, Evreii nu erau tolerați decât în măsura în care procurau venituri pentru stat.

Italia. — Invățații creștini, dornici să cunoască toate produsele minții umane, aprofundau științele judaice, iar Evreii se familiarizau cu spiritul greco-latin. Robert de Anjou, rege de Neapole, avea la curte doi Evrei de seamă, pe *Leone Romano*, care îl instruia în cultura evreească, și pe satiricul *Kalonymos*, om priceput în talmud, matematici, astronomie și filozofie. In cercul prietenilor lui Dante, se afla *Immanuel ben Samuel Romi* (1265-1300) spirit fin, și autor de scrieri literare. Politicește însă, situația Evreilor din Italia era asemănătoare cu aceea din celelalte țări.

In *Boemia, Ungaria* și *Polonia*, Evreii erau stabiliți din sec. X. Comunitatea evreească din Praga se mândrește a fi cea mai veche din Europa. Lucrul nu se poate susține, dar cert e că cimitirul evreesc din Praga,

unul din punctele de atracţie ale oraşului, datează din sec. XIII.

MIŞCAREA CULTURALĂ (1096-1391)

Ştiinţele.—Evreii din evul mediu, în mijlocul tuturor tulburărilor, continuară să studieze Biblia şi Talmudul cu aceeaşi linişte şi siguranţă cu care repetau zilnic rugăciunile către Dumnezeu. Cercetarea Bibliei şi aplicarea ei nu făcea oare parte din poruncile lui Iahve ?

Dar pe Evrei îi interesa nu numai studiul cărţilor sfinte ci şi filozofia şi ştiinţele profane. Îi găsim distingându-se în filozofie, medicină, matematici, astronomie şi ştiinţe naturale. Medici şi astronomi evrei se aflau la toate curţile regale şi princiare din Europa. Lumea recurgea la medicina evreească. Renumitele şcoli de medicină din Salerno şi Montpellier se folosiră de aportul ştiinţific al multor învăţaţi evrei.

In materie de astronomie şi geografie cercetările şi hărţile lor folosiră marilor exploratori ai lumii noui. In această ordine de idei trebuie să pomenim pe rabinul *Isac Nafuci*, care a construit pentru regele de Aragon (la finele sec. XIV) astrolabi (instrumente pentru a determina poziţia astrelor) „buni şi fini", şi pe *Abram Crescas* şi feciorul său Iaffuda, — „maiştri în cartografie şi busole", care fabricară pentru acelaş rege hărţi de tot soiul. Aceşti doi geografi confecţionară hărţi şi pentru Carol VI regele Franţei. Geografii evrei din Mallorca erau celebri. Regii îi chemau la curţile lor ca să iniţieze pe prinţi şi pe căpitanii de vase în meşteşugul de a reda pe hârtie configuraţia pământului. Intre cărţile lui Cristof Columb, azi în muzeul din Sevila, se aflau şi tablele astronomice ale lui Avram Zacuto ; iar Amerigo Vespuci plăti 130 bucăţi de aur pentru cărţile geografice ale lui Gabriel de Vallescha, un evreu botezat, rudă de aproape cu Crescas. (De la Roncière, articol citat). Acest

autor ne mai spune că pe nici una din hărțile Evreilor catalani, nu se află vre-o semnătură ebraică, datorită împrejurărilor de atunci și persecuțiilor care începură la 1391. Lucrările lor poartă toate nume creștine. Hărțile lui Avram și Iaffuda Crescas sunt iscălite Vallescha. Totuși de la Roncière crede că nu există hartă catalană care să nu emane de la un evreu.

Filosofia. — Evreii se remarcă și în filosofia propriu zisă. Invățații de azi au început să recunoască marea contribuție a gândirii evreești în cugetarea medievală. In cărțile de istoria filosofiei, (de pildă în cartea lui Ueberweg, Geschichte der Philosophie) găsim cuvinte elogioase pentru cărturarii evrei ai epocii. Activitatea aceasta a lor este pusă în legătură cu marile ,evenimente ale renașterii culturale și capătă în modul acesta o poziție importantă în desvoltarea cugetării europene.

Evreii au fost printre aceia care au pus în legătură răsăritul cu apusul Europei, clasicii greci cu lumea nouă de atunci. Evreul care se întorcea din răsărit, aducea în corăbiile sale, alături de mărfuri exotice și lucruri rare, scrierile filosofilor greci. Acești negustori evrei, care cunoșteau cel puțin Biblia și Talmudul, amatori de concepții și cărți străine, ajutară la zămislirea formidabilei mișcări a spiritului nou. Cărturarii evrei au redat în limba latină, după traduceri arabe, operile lui Aristot. Occidentul, după ce cunoscu pe această cale ocolită filosofia stagiritului, fu îmboldită să o cunoască în original, și răscoli astfel toată cultura clasică.

Rolul sinagogii. — Științele judaice. — Dar acolo unde evreul își puse tot sufletul său, fu desigur știința judaică. Biblia și Talmudul constituiau pentru Evrei unica și suprema lor mângâiere. Tot ce le mai rămânea de făcut în timpul marilor persecuții, era să se roage. Sinagoga era centrul activității evreești și tot odată un loc de refugiu spiritual. Acei care urmăreau pe Evrei știau unde îi pot găsi și deaceea evul-mediu este deseori ilu-

minat de flăcările sinagogilor incendiate cu credincioşi cu tot. Adunaţi în sinagogi, între două momente de panică, sau mai des între două persecuţii sau masacre, Evreii aveau senzaţia precisă că se află într'o lume nouă. Incăperile acele solemne şi sfinte prin sulurile legii, candelabrele de alamă cu mulţime de lumănări aprinse şi

XIV.— *Sidur*, — (carte de rugăciuni), — din Ferara, din sec. XV, manuscris, în mărime naturală.

Pe prima pagină, scriitorul volumaşului, a avut grija să noteze: *„Eu Iţhak-Zark fiul răposatului Zerachia am scris acest Sidur pentru distinsul tânăr Daniel, al răposatului Iosif, aici în Ferara, în luna Adar b. anul 5223 (1463 Martie) şi am primit plata în plin. Dumnezeu să-l învredniceasca să cerceteze şi să studieze şi alte cărţi sfinte încă mulţi ani, amin“,*

(Prop. M. Duff, Iaşi)

dulapurile cu cărţi trudite şi vechi, care-şi răspândeau aroma lor de lucruri antice, încăperile acele li serveau în acelaşi timp de şcoli şi case de rugăciuni. Oamenii aceia, cu semnele lor dezonorante pe haine şi pălării, demoralizaţi de nesfârşite oprimări, umiliţi şi terorizaţi,

uitau în sinagogă de viața lor de ghetto, de legile restrictive și de toate posibilitățile de a fi arestați, chinuiți sau arși de vii. Aici se simțeau poporul ales fiindcă puteau vorbi direct cu Dumnezeu și fiindcă în atmosfera aceea, încărcată de un vag misticism, clopoțeii de argint ai odoarelor care înveștmântă Tora, li amintea poate gloria trecută.

In sinagogă, fiecare evreu,—după ce-și lepădase la ușă haina tristă și mizeră a vieții lui mărunte de „afară", devenea pentru o clipă prinț al gândirii. Marea desfătare începea pentru Evrei după terminarea rugăciunilor, când, strânși în jurul unor foliante, dădeau curs liber orgiei de meditațiuni, silogisme sau sofisme. Atunci toată fericirea lor consista în descoperirea unor subtilități sau finețe, ori în deslegarea unui pasagiu mai obscur din Talmud. Invățații evrei găsiră destulă putere și seninătate ca să studieze mai departe ce trebuie și ce nu trebuie făcut, ca cineva să rămână în calea ordonată de Biblie. Ei opuneau prigonitorilor lor o credință îndărătnică în idealul profetic al înfrățirii umane și așteptau cu o stranie încredere dreptatea care trebuia să vină. Messianismul lor însemna Justiție.

Sinagoga, acea mistică cetate a idealismului evreesc, era căptușită cu oțelul invizibil și inexpugnabil al messianismului și de aceea a rezistat loviturilor evului de mijloc. Evreii avură eroismul de a dispreţui forța. Arma lor de predilecție era psaltirea. Când erau în pericol citeau psalmii *(Tilim)*. Generațiile evreești de atunci, care au făcut apologia imnurilor și a cântecelor sinagogale, care au murit cu strigătul de „șma' Israel..." pe buze, constitue generațiile de bronz ale istoriei evreești. Acei nenumărați *anonimi*, cu aspect de negustori și cămătari, dar care, în dosul rafturilor și comptuarelor lor, studiau cu aviditate știința evreească, au făcut zid cu trupurile lor, ca să asigure unitatea conștiinței și continuitatea culturii evreești. Supremul lor efort constitue una din acele mari a-

mintiri pe care istoria le culege și le înscrie cu pietate în paginile ei.

Rabi Gherșom. — Talmudul se studia pretutindeni cu febrilitate, dar țara clasică a acestui studiu în sec. XI și XII, era Lorena. Invățații acestui ținut se bucurau de o autoritate indiscutabilă în Germania, Franța și Italia. Ei erau numiți în genere „Ințelepții Lorenei". Mai toți, discipoli ai lui rabi Gherșom, poreclit „lumina exilului", ei transformară școlile din Mainz și Worms, în importante centre de cultură evreească. Rabi Gherșom, (960-1028), chemat din Narbonne, de către Evreii germani, înființase în Mainz o școală talmudică,—o *ieșiva*—care deveni în scurt timp celebră.

Rași. — Cel mai de seamă talmudist al epocii avea să fie însă un evreu francez, *Solomon Iłhaki*, cunoscut sub numele de *Rași* (1030-1105). Născut în Troyes (Champagne), unde trăi și muri, el își formă cultura la luminile maeștrilor din Mainz și Worms. Rași, unul din acei idolatri ai cărții pe care îi întâlnim adesea în istoria evreească, își părăsi casa și familia ca să-și poată desăvârși studiile la școlile din Lorena. El povestește cum porni la învățătură *„fără pâne, fără haine și în plus cu sarcina unei căsnicii în spate"*. Intors acasă la vrâsta de 25 de ani, tânărul Rași, uimi pe toți prin profunzimea cugetării sale. El nici nu-și dădea seama că lumea îl privea ca pe un șef. Murind dascălii săi din Mainz și Worms, elevii din Lorena și aiurea, emigrară la Troyes. Rași deveni conducătorul unei însemnate ieșive (academii). Punctul de atracție al cursurilor sale îl forma sistemul său original de a comenta Biblia și Talmudul. Explicațiile lui simple, însă tot atât de clare și precise, fură foarte căutate. Ele se notau pe marginea textului ebraic al Bibliei și Talmudului și se găsesc, tipărite deasemeni marginal, în edițiile Talmudului sau Bibliei. Comentariul se numește *Rași*, după numele prescurtat al autorului. In istoria gândirii evreești, el e cunoscut ca un exeget subtil.

Cităm în această epocă, pe *Natan ben Iechiel* din Roma, care a scos pe la anul 1002 un lexicon talmudic, sub titlul de *Aruch*.

Datorită lui Raşi, centrul activităţii talmudice, se strămută din Lorena în nordul Franţei, în Champagne. Invăţaţii francezi erau căutaţi până şi în Spania. Despre fiicele lui Raşi se ştie că ele erau tot atât de savante ca şi tatăl lor. In lipsa acestuia, sau când era bolnav, fiicele sale rezolvau lucrările curente, dând şi răspunsurile necesare cu privire la interpretări de texte obscure.

Tosafiştii. —Evreii din Franţa, bucurându-se în timpul acela de un bun tratament, şcoala lui Raşi se putu desvolta în voie. Discipolii acestuia, continuară spiritul profesorului lor în arta de a comenta scrierile clasice. Insă atâta era de mare respectul ce-l aveau pentru momoria lui Raşi, încât nu voiră să dee cercetărilor şi părerilor lor, caracterul unor opere personale — şi deaceea, alipindu-le şi sprijinindu-le oarecum de comentariile acestuia, ei le numiră *Tosafot* („Adaosuri"). De aici şcoala creeată de elevii lui Raşi, purtă numele de „şcoala tosafistă". Ea dură în sec. XII şi XIII, având numeroşi reprezentanţi în Franţa şi Germania. Caracteristica şcolii era cultivarea la extrem a spiritului dialectic şi a meştesugului de a diseca, până la ultima expresie, textele şi comentariile.

Se înţelege dar că în atmosfera creiată de aceste preocupări, nu mai rămăsese loc pentru poezie. Evreii din Spania, care au învăţat să iubească expresiile elegante, elocinţa şi literatura, erau singurii amatori de frumos. In Franţa şi Germania nu se studia decât Talmudul.

Cercul primilor tosafişti fu alcătuit din ginerii şi nepoţii lui Raşi. Dintre aceştia, mai cunoscuţi sunt Meir ben Samuel, numit şi *Raşban*—*şi Iacob Tam*, ambii din Rameru (lângă Troyes). Acesta din urmă, deşi simplu negustor, era totuşi marele talmudist al timpului. Iacob Tam reuşi să convoace, graţie autorităţii de care se bucura, un sinod

compus din rabinii de vază ai Franței și Germaniei. Asemenea concilii, care nu se mai întruniră din epoca talmudiștilor propriu ziși, aveau rolul de a stabili unitatea de interpretare a textelor Scripturii și Talmudului. Arma de constrângere a acestor sinoade era excomunicarea. Dintre tosafiștii din Germania cităm pe *Meir din Rotenburg* și pe discipolul acestuia *Așer ben Iechiel*, de care am pomenit.

Evreii din sudul Franței, stând sub influența celor din Spania, nu se mulțumeau numai cu cercetarea Talmudului ci se interesau și de lucrări științifice și literare. Opera lui Maimonide începea să fie cunoscută. Școlile, deși numeroase, n'au produs totuși personalități de marcă. Singurile lucrări mai importante sunt traducerile. Ele erau extrem de utile. Familii întregi se dedicară acestui soi de îndeletniciri. Astfel amintim de familiile *Kimhi* și *Tibbon*, din Narbonne și Lunel.

Un trubadur evreu.—In mijlocul acestor preocupări aride face o curioasă apariție trubadurul evreu *Süsskind von Trimberg*, care, pe la 1209 își cânta romantismul poemelor sale, pela curțile nobililor din Germania.

Poezia ebraică. — Poezia ebraică însă, atunci când se manifesta, purta în genere un colorit pur sinagogal. Imprejurările în care se năsteau aceste producții literare, nu erau din acele în care omul dorea simple armonii pentru desfătarea spiritului său. Evreul, aplecat asupra lui însuși, căuta prilej de reculegere și reconfort în apropierea lui mistică de divinitate. El își exalta durerile înaintea lui Iahve, îi povestea suferințele și implora mântuire. Cântecele și poeziile evreului, pline de destăinuiri și rugăminți, deveneau în modul acesta bucăți de liturghie, psalmi sau rugăciuni propriu zise. Poezia sinagogală a Evreilor din evul-mediu, în care ni s'au păstrat aproape fotografic, toate momentele lor de nenorocire prin care au trecut, constituie din această pricină, o sursă importantă pentru istoria și psihologia vremii, re-

feritoare la Evrei. (Vezi: *Zunz*, Die synagogale Poesie des Mittelalters). Să nu cerem dară poeziei acesteea ritmul, eleganța și gestul larg și liber al omului care cântă bucuriile pământului. Poezia ebraică simplă și neîndemânatecă, sinceră până la naivitate, vorbește despre supunere și credință în Iahve, despre groază, nenorociri și iar nenorociri.

*

Curente în judaism: Maimuniști și antimaimuniști. — Moartea lui Maimonide, acest animator al științelor și unificator al concepțiilor, vădi existența unei periculoase spărturi în judaism. Operile lui Maimonide, provocaseră încă mai de mult un antagonism surd între tradiție, adică vechiul sistem de a înțelege Scriptura și noile păreri mai raționale. Cât timp maestrul trăise, nimeni nu îndrăzni să dee în vileag vreo obiecțiune sau nemulțumire. Acum însă, după moartea filozofului din Fostad, se aflau deodată față'n față cele două partide, amărâte prin lupte ascunse și piezișe: deoparte adepții lui Maimonide, adică partizanii curentului de liberă cercetare, de cealaltă parte, aceia care spuneau că Scriptura și vechile texte, nu pot fi supuse nici unui fel de critică. Aceștia din urmă atacau cartea *More Nebohim* și capitolele filozofice din *Mișna Tora.* In mintea lor simplistă de credincioși bigoți, Iahve trona în ceruri, înconjurat de arhangheli și de armatele lui de îngeri. Având asemenea concepții ei văzură în fiecare expresie a lui Maimonide, erezie pură. Ura dintre cele două tabere fu cu atât mai dăunătoare pentru judaism, cu cât pe atunci începeau și persecuțiile contra Evreilor. Și astfel, Maimonide, acela care se străduise o viață întreagă ca să cimenteze unitatea judaismului, fu cauza unei schisme.

Antimaimuniștii, luând ca deviză stricta interpretare a Scripturii, porniră atacul în contra operilor lui Maimo-

nide şi a discipolilor săi. Focul îl deschise *Solomon ben Avram* din Montpellier. Acest rabin bigot, pentru care întreg universul se cuprindea în foliantele talmudului, speriat de ereziile pe care le descoperi în lucrările lui Maimonide, pronunţă în contra lor şi a adepţilor lor, marea afurisenie (1232). El mai găsi doi talmudişti, pe *Iona Gerundi* şi *David ben Saul*, care semnară împreună cu dânsul pergamentul ce cuprindea condamnarea filozofiei lui Maimonide. Gestul acesta provocă indignare. Ca o primă măsură, comunităţile principale din Provenţa, excomunicară la rândul lor pe cei trei rabini. Dar lucrurile nu se opriră aici. Discipolii lui Maimonide, voind să împiedice reînceperea atacurilor, recurseră la un fel de plebiscit. Ei mergeau din comunitate în comunitate şi adunau părerile şi voturile rabinilor. Sufletul acţiunii maimuniştilor era bătrânul gramatic şi filolog *David Kimhi*, iar şeful adversarilor era medicul şi talmudistul *Bonastruc de Porta* (1195—1270), numit şi Nahmani. Pentru a determina comunităţile să se pronunţe pentru sau contra maimuniştilor, se dădeau lupte îndărătnice cu pamflete, discursuri, dispute... Excomunicările se ţineau lanţ, fiindcă fiecare credea că va intimida, cu ajutorul lor, pe adversari. Sfârşitul fu că maimuniştii eşiră învingători : comunităţile se pronunţaseră pentru operile lui Maimonide.

Solomon din Montpellier, părăsit de toată lumea, nu se gândi totuşi să dezarmeze. El recurse la sprijinul dominicanilor, la acei călugări dintre care se alegeau judecătorii inchiziţiei.. Lor li se plânse Solomon din Montpellier că Evreii citesc operile lui Maimonide şi li arătă o sumă de pasagii care, după mintea lui simplistă, ar conţine erezii. Se ordonă confiscarea operilor lui Maimonide şi li se dădură foc în piaţa publică din Montpellier. Faptul acesta stârni un protest unanim în rândurile Evreilor. Nici chiar antimaimuniştii nu se aşteptară la acest rezultat al intervenţiilor lui Solomon. Acţiunea acestuia produse revoltă şi desgust. Lumea evreească se grăbi să-l

puie pe acest Solomon din Montpellier, la stâlpul infamiei.

Astfel opera lui Maimonide îşi serba de fapt prima ei victorie. Antimaimuniştii, învinşi şi condamnaţi, plecară capetele şi se retraseră în umbră, aşteptând cu încăpăţinare ivirea momentului prielnic pentru a deschide din nou focul. Ei veştejiră procedeul lui Solomon, nu însă şi lupta în sine. Câtva timp fu linişte în ambele tabere, o linişte aparentă de care se folosiră mai ales învinşii, pentru a pregăti o nouă ofensivă.

* * *

Mişcarea cabalistă. — In acest interval se produse în sânul judaismului un curent mistic, important nu atât prin originalitatea lui cât prin tăria cu care reuşi să captiveze spiritele. E vorba de *mişcarea cabalistă.* Ea a fost manifestarea substratului de profund misticism, care exista din vremuri străvechi în sufletul poporului evreu. Înclinarea aceasta către lumea misterelor, slabă la început, se accentuase tot mai mult la contactul Evreilor cu civilizaţiile babiloniană şi persană. Lucrări cabalistice propriu zise există din veacul VIII d. C. Cea mai interesantă dintre acestea este „*Sefer Iezira*", sau „*Cartea creaţiunii*", comentată în anul 931 de Saadia.

Curentul acesta mistic, care avea la bază o lungă tradiţie şi era susţinut mai ales de grupările antimaimuniştilor, apăru ca o soluţie fericită pentru aceia care nu puteau crede orbeşte absurditătile bigoţilor, dar care nu îndrăzneau nici să se declare partizanii lui Maimonide. La început cabaliştii luptară alături de antimaimunişti în contra maimuniştilor. Mai târziu însă, când numărul lor crescu, ei se încumetară a se război cu ambele partide. Cabaliştii vor păstra însă multiple înrudiri cu talmudiştii tradiţionalişti şi bigoţi. *Cabala* înseamnă ceva *primit*, deci în senz restrâns, cu aplicaţii le teorii: învăţături primite, predate prin tradiţie.

Primele scrieri cabalistice ale epocei, sunt atribuite lui *Isaak cel Orb*, care trăi pe la 1200 în Posquières (sudul Franței). *Asriel* și *Ezra* din *Gerona*, doi dintre discipolii lui Isaak îi coordonară și sistematizară teoriile destul de neclare și neconsistente. Acești discipoli, adevărații propovăduitori ai cabalei, folosindu-se de învățăturile maestrului, alcătuiră o lucrare pe care o intitulară „*Bahir*", adică „*strălucire*". Ei o prezentară publicului ca fiind scrisă de un talmudist clasic Nehunia ben Hakana.

Teoriile cabalei, așa cum rezultau din cărțile apărute și mai ales din cartea întitulată *Zohar* — care va apare ceva mai târziu — deși destul de variate, s'ar putea caracteriza printr'o tendință centrală de a-l căuta și cunoaște pe Dumnezeu. Punctul comun al speculațiilor cabaliste îl formeaza năzuința de a învinge *materia*, dorința de a putea străbate prăpastia ce desparte lumea de „jos", pământească, de lumea de „sus", cerească. Cabala a imaginat, influențată de filosofia lui *Filo* din Alexandria și mai ales de cea grecească (neoplatonică), o teorie a divinității. După cabaliști Dumnezeirea este *nemărginitul*, (pe ebraică *En Sof*), adică o ființă fără sfârșit, imposibilă de conceput cu mintea noastră umană. Ei se întrebau ce legătură poate să fie între această ființă desăvârșită și infinită și lumea pământească. Pentru a rezolva această complicată și eternă problemă, cabaliștii recurg la teoria emanațiunii, după care lumea nu a fost creată, ci s'a *degajat* din divinitate, a izvorât dintr'ânsa, oarecum fără intervenția acesteia, așa după cum se degajă lumina din soare, sau după cum s'ar revărsa mereu apă dintr'un vas veșnic prea plin. Astfel lumea emană din Dumnezeu ca dintr'un izvor pururea nesfârșit. Dar nu în mod direct. Din En-Sof se degajă întâi o forță spirituală, dintr'aceasta o alta și tot așa mai departe emană zece forțe spirituale, dispuse în ordine descrescătoare și numite de cabaliști „*sefirot*". Aceste zece sefirot alcătuesc

un lanț neîntrerupt între Dumnezeu și lumea pământească. Ultima *„sefira"* (singularul dela sefirot) vine în contact cu sufletul omului.

In modul acesta cabaliștii au întins între om și Iahve, scara celor zece forțe spirituale, pe treptele căreia *drept credinciosul* se poate urca, din înălțime în înălțime, până la însuși Iahve. Secretul acestei înălțări rezidă în puterea nepătrunsă a rugăciunilor, în practicarea strictă a poruncilor prescrise de Biblie și în puterea de concentrare internă. De aceea cabaliștii spuneau că *„evlaviosul este temelia lumii"*, fiindcă datorită acestuia lumea poate veni în contact cu Dumnezeu. Incoronarea concepției cabaliste o alcătuește așteptarea zilei *„celei din urmă"*, a zilei când Messia va coborî pe pământ, anunțând înfăptuirea imperiului ceresc. Aceasta se va întâmpla însă, când toate sufletele oamenilor se vor purifica și înălța în lumea celor zece sefirot.

Mulți talmudiști de seamă fură cuceriți de combinațiile mistice ale cabaliștilor. *Iacob ben Șeșet Gerundi* din Gerona, antimaimunist cunoscut și celebrul Nachmani, găsiră în cartea Bahir satisfacerea neînțeleselor lor tendințe mistice. Grație renumelui lui Nachmani mișcarea cabalistă se răspândi ușor. Și în lumea creștină cabala era privită cu atenție, fiindcă se credea că grație ei Evreii vor fi mai lesne convertiți la creștinism.

In mijlocul complicației mistico-intelectuale, *Solomon ben Adret*, elevul lui Nachmani și mare rabin al Barcelonei (1245—1310), reuși să mențină, grație autorității sale de toți recunoscută, oarecare unitate în diferite chestii religioase.

Un cabalist din Akko (Palestina), fanaticul *Simon Petit*, căută să agite din nou spiritele credincioase în contra scrierilor lui Maimonide, dar a fost excomunicat de majoritatea comunităților evreești.

Totuși, talmudiști și oameni de știință evrei, continuau a se ocupa de tainele sugerate de noile teorii. *Todros*

ben Iosif Halevi din Toledo (1234—1304), medicul reginei Maria de Molina a Castiliei, devine un fervent cercetător al cabalei. In jurul lui Todros se grupară o sumă de discipoli care adânciră ştiinţa misterioasă, o complicară cu noi şi subtile teorii, şi îi dădură acea minunată turnură care o va face să fie dorită cu pasiune de marile spirite ale lumii evreeşti şi creştine. Dintre elevii misticului medic, se disting trei mai cu osebire: *Iosif Allatif*, *Avraam Abulafia* şi *Moisi de Leon*.

Allatif, chinuit de dorinţa de a se topi în divinitate, trăia într'o nesfârşită şi extatică adâncire a textelor.

Abulafia din Saragosa (1240-1291), fire excentrică şi pasionată, ar fi vrut să rătăcească în lumea suprasensibilă a celor zece sefirot, să-şi răspândească sufletul ca un nour, în toate părţile... El excela în procedeul de a descompune un cuvânt biblic şi de a aranja aceleaşi litere, conform unor calcule, numite „*ghematria*". (Literile alfabetului ebraic au şi valori de cifre). El spera să obţină cuvântul magic, care i-ar fi dat puterea să surprindă absolutul întocmai cum ar deschide un lacăt fermecat. Abulafia ducea o viaţă simplă şi retrasă, rugându-se mereu sau repetând de mii de ori numele lui Dumnezeu, până ce cădea în extaz. Imbătat de viziuni, cabalistul porni în lume ca să mântuiască evreimea. Abulafia vorbia despre unirea omului cu spiritul divin „*într'un sărut suprem*". El apare pe la 1279, în Italia, anunţând că a stat de vorbă cu Iahve, vrea să-l convertească la judaism pe papa Nicolai III, este închis, scapă ca prin farmec, se arată în Sicilia unde se proclamă Messia şi dispare apoi ca o fantomă, fără de urme.

Moisi ben Şem Tow *de Leon* (numit astfel pentrucă se născu în provincia spaniolă Leon) — 1260-1303, — cel mai renumit dintre cei trei cabalişti pomeniţi, deveni foarte popular mulţumită cărţii „*Zohar*" („Strălucirea"). Redactată în dialect chaldeean şi sub forma unor comentarii biblice, Moisi de Leon o prezintă publicului ca fiind

scrisă de tanaitul Simon ben Iochai, acela care în timpul persecuţiilor romane din Palestina, trăise 13 ani într'o peşteră (sec. II p. Chr.), şi despre care mulţime de legende spuneau că fusese un făcător de minuni. Zoharul conţine pe lângă teoriile personale ale lui Moisi de Leon — şi toate concepţiile şi tradiţiile mistice care existau în vremea aceea la Evrei. Ideea de bază a cărţii acestea, o formează teoria după care oricare idee sau expresie biblică ascunde în dosul ei un subînţeles mistic. Strădania cabaliştilor consista în descoperirea presupuselor taine biblice, a subînţelesului, pentru a putea în modul acesta să se apropie de ultima taină, a divinităţii.

Ajutată de împrejurări favorabile, cartea „*Zohar*" se răspândi cu iuţeală în rândurile evreeşti. Oamenii, săturaţi de luptele dintre rabini pe chestia libertăţii de interpretare a Bibliei sau pur şi simplu lipsiţi de curajul necesar pentru a îmbrăţişa o părere mai înaintată, găsiră în Zohar un pretext fericit pentru a scăpa de discuţiile zgomotoase şi interminabile care agitau pe atunci evreimea. Lucrarea lui Moisi de Leon cunoscu o glorie uimitoare. Câtva timp Zoharul avu în ochii Evreilor prestigiul unei Biblii. Mânată de misticism sau de simplă curiozitate, lumea voia să cunoască paginile acele care promiteau desvelirea secretelor universului. Din cuvintele Zoharului nu izvorau însă nici cunoştinţi ştiinţifice, nici claritate de gândire. Zoharul lucră asupra Evreilor ca un stupefiant: îi ameţi şi îi învălui într'o negură de fantasme şi superstiţii. Mulţi autori, între alţii şi Graetz, constată totuşi că mişcarea cabalistă, trezind şi biciuind imaginaţia, avu rolul de a împiedeca imobilizarea inteligenţei în hotarele rigide ale vechilor texte.

*

Sub influenţa concepţiilor şi credinţelor cabaliste, se născu în sudul Franţei o filozofie alegoristă, ai cărei re-

prezentanţi erau *Levi ben Chaim din Villefranche* (1240-1305) şi *Don Vidal* ben Solomon Meiri, din Perpignan (1249-1320). Ii pomenim fiindcă datorită lor reapăru vechea ceartă dintre maimunişti şi antimaimunişti. Ca şi odinioară, atacul porni din rândurile rabinilor bigoţi. Pentru aceştia, interpretările prea libere, constituiau o gravă erezie. *Abba Mari* de Montpellier, cunoscut şi sub numele de *Don Astruc de Lunel*, reprezentantul curentului tradiţionalist, ceru interzicerea cu desăvârşire a studiului ştiinţific şi filozofic, — exceptând medicina, — până la vrâsta de 25 de ani, spre a-i feri pe Evrei de efectele periculoase ale liberei cugetări. Din partea maimuniştilor protestă violent medicul şi talmudistul *Iacob Tibbon*, cunoscut în lumea creştină sub numele de *Don Profiat* sau *Profiatus* (1245-1312). Acesta arătă că tendinţele lui Don Astruc duc în mod natural la suprimarea culturii ştiinţifice şi filozofice. Astfel lupta dintre cele două tabere renăscu. Arbitrul situaţiei, rabinul *ben Adret* din Barcelona, şovăia în atitudinea pe care trebuia s'o ia. Lupta era în toiul ei când se ivi un supra arbitru: *Aşeri.*

Aşer ben Iechiel, (125-1327) discipolul lui Meir din Rotenburg, numit şi Aşeri, fugise din Germania şi se stabilise la Toledo. Talmudist erudit, dar tradiţionalist extrem de sever şi riguros, Aşeri se bucura de o autoritate nediscutată în lumea rabinică. Ben Adret chemat să dea, ca rabin, putere hotărîrii luate de Aşeri, pronunţă, în ziua de 25 Iulie 1305, afurisenia în contra tuturor acelora care, până la vrâsta de 25 de ani, ar îndrăzni să se ocupe cu ştiinţă sau filozofie, înţelegând prin filozofie bineînţeles şi scrierile lui Maimonide. Studiul medicinei era admis. Aceasta era prima hotărâre inchizitorială, dată în cercurile evreeşti.

Intru cât comunităţile erau autonome, excomunicarea nu avu putere decât în Barcelona. Formula, trimisă în alte oraşe, (din Spania şi sudul Franţei), pentru a fi ac-

ceptată, a fost totuşi respinsă în multe locuri. Astfel lupta dintre cele două partide, continua în realitate mai departe. (Cabaliştii, care îşi aveau lumea lor de mistere, nu luară parte la aceste discuţii principiale).

Iacob ben Āşer, (1280—1340) fiul lui Aşeri, este acela care imprimă epocei tendinţa ei antiştiinţifică şi culoarea strict bigotă. El alcătui un cod religios care conţinea tot ce era permis unui evreu să facă sau să cugete. (*„Arba Turim“*, fiindcă are patru părţi). Astfel de la Maimonide până la Aşer, nivelul cultural evreesc scăzuse, fiindcă acum nu se mai dădea importanţă convingerilor pe care le dicta raţiunea, ci acelora ale rabinilor de odinioară, care trebuiau acceptate fără discuţie, fiindcă emanau de la *„maeştri“*.

Codul lui Aşeri, clădit pe concepţia îngustă că tot ce e vechi e sfânt, stânjeni multă vreme desvoltarea cugetării evreeşti. El deveni călăuza învăţaţilor şi a judecătorilor. Se poate spune că tratatul lui Iacob Aşer, transformă judaismul *talmudic* într'unul *rabinic*, fiindcă lumea nu se mai lua după interpretarea raţională a textelor, ci după părerile rabinilor de seamă. Astfel epoca se încheie cu o scădere a vieţii culturale.

Excepţii interesante formează *Levi ben Gherson, Moisi Narbonni, Chasdai Crescas* şi *Profiat Duran*. Aceştia avură curajul să se opună valului de obscurantism, studiind cu sârguinţă toate ramurile prohibite de codul lui Aşer.

Gherson, numit şi *Leo Hebreul* sau Ghersonides (1288-1345), medic, talmudist şi astronom, îndrăzni să afirme că adevărul trebuie cercetat şi spus, chiar dacă ar fi contra Bibliei. El lăsă numeroase lucrări astronomice şi inventă un instrument util corăbierilor întru aflarea anumitor date cereşti. Aparatul, botezat de marinari *„nuiaua lui Levi“* servi până în sec. XVII. (Ch. de la Roncière, stud. citat.) Ca medic, Ghersonides era cunoscut sub numele de maestre *Leon de Bagnols*.

Moisi Narbonni, căruia îi se zicea şi maestre Vidal, se ocupă, caşi Gherson, cu toate ştiinţele.

Chasdai Crescas, (1340—1410) din Barcelona, distinge *religia propriu zisă*, de diferitele *forme* religioase ca: judaismul, creştinismul, etc... Pentru dânsul judaismul era depozitarul adevărurilor fundamentale ale lumei. El pornea de la ideea că există un Dumnezeu atotputernic şi atotştiutor şi deducea de aici că voinţa omului nu e liberă, fiindcă fiecare act al său este determinat în mod necesar de o serie nesfârşită de cauze, care îşi au toate obârşia în cauza supremă, adică Dumnezeu.

Profiat Duran, filozof şi medic, trăi cam în acelaş timp cu Crescas. Silit să treacă la creştinism în vremea prigoanelor din 1391, el emigră în străinătate spre a putea reveni la judaism. De pe urma lui a rămas o gramatică importantă a limbei ebraice şi o sumă de lucrări cu caracter polemic.

EPOCA MARANILOR (1391—1500)

Maranii.— Teroarea deslânţuită în Spania la 1391, a făcut ca mii de Evrei să îmbrăţişeze creştinismul de frică. Noii catolici, datorită unei reacţiuni fireşti, se simţeau, din contra, şi mai mult atraşi spre religia în spiritul căreia fuseseră crescuţi. Ei se străduiau să îndeplinească în ascuns, riturile mosaismului. Faptul acesta fu aflat îndată dar fu tolerat fiindcă inchiziţia încă nu era în Spania, iar autorităţile nu se interesau de chestiuni religioase. Populaţia catolică privea totuşi cu neîncredere pe noii creştini, şi îi ura mai mult de cât pe Evreii care scăpară de botez. Creştinii aceia, care practicau în taină religia mozaică, erau în ochii mulţimii eretici în toată puterea cuvântului. Ori, în evul mediu erezia trecea drept cea mai teribilă dintre crime, iar ereticul drept cel mai periculos delicvent.

Mulţimea care desigur nu era deprinsă să facă dis-

tincții între o religie impusă și una primită de bună voie, nu putea înțelege atitudinea Evreilor convertiți și îi porecli cu numele de *„marranos* , adică „blestemați", afurisiți. *Maranii* erau așa dar acei Evrei creștinați, care continuau să rămână Evrei și respectau, în ascuns, datinele și prescripțiile judaismului.

Pentru biserică însă, existența maranilor, consituia o problemă extrem de gravă, fiindcă ea nu putea admite în nici un caz eretici. Ea era neliniștită de acest fapt și întreprinse o luptă aprigă contra necredincioșilor.

Renegați evrei luptă în contra maranilor și Evreilor.— Partea tristă în această goană după eretici, a fost că mulți Evrei botezați oferiră bisericii sprijin întru exterminarea maranilor. Acei dintre convertiții care adoptară catolicismul cu adevărat, nu se mulțumiră numai cu noua lor credință, ci, vrând să-și afirme sinceritatea convingerilor lor creștine, desfășurară un antisemitism cu atât mai aspru cu cât vroiau să pară mai sinceri. Astfel ortodoxismul noilor creștini, se măsura după tăria cu care își urau pe foștii coreligionari. Rabinii și talmudiștii botezați, care ar fi trebuit să știe ce înseamnă intoleranța religioasă, fiindcă ei suferiră atâta de pe urma tuturor persecuțiilor, terorizau și maltratau, din inconștiență sau perversiune, pe marani.

Unul din marii dușmani ai Evreilor a fost și rabinul Samuel Levi din Burgos, numit după botez Paul Burgensis sau *Paul de Santa Maria.* El studiă teologia, ajunse arhidiacon și luptă cu atâta înverșunare contra Evreilor încât mai marii săi, între alții cardinalul de Pampeluna, se văzură nevoiți să intervină deseori pentru a-i tempera zelul. Paul Burgensis își făcu o specialitate din publicarea de scrieri injurioase la adresa judaismului. Lui îi răspunseră, cu mult curaj și demnitate, medicul *Iosua Lorqui*, un fost elev al rabinului renegat, *Crescas* și *Profiat Duran*, despre care am vorbit. Paul Burgensis ajuns în urmă episcop și consilier intim al regelui Cas-

tiliei, reuşi ca în această înaltă calitate să inspire guvernului o sumă de măsuri jignitoare şi împovărătoare pentru Evrei.

Disputa de la Tortosa.— Intre timp se mai iviră şi alţi duşmani ai lui Israel : călugărul dominican Vincente Ferrer, şi... Iosua Lorqui, care se botezase şi el şi îşi zicea acum *Geronimo de Santa Fé.* Misiunea lui Ferrer era să agite spiritele în contra maranilor şi Evreilor, şi să ţie predici la care erau obligaţi să asiste Evreii şi musulmanii, în vederea convertirei lor. In acelaş scop au fost reîntroduse şi disputele religioase. Mai mulţi rabini fură obligaţi să vină la *Tortosa* (Spania), spre a disputa cu Geronimo de Santa Fé, noul renegat, despre diferite teme teologice în legătură cu messianitatea lui Isus.

Disputa aceasta a fost cea mai celebră dintre toate câte s'au ţinut. Ea dură aproape 2 ani (Februarie 1413—12 Noembrie 1414), în care timp avură loc 68 de şedinţe. 22 din rabinii cei mai învăţaţi, având în fruntea lor de *Don Vidal Benveniste ibn Labi,* din Saragossa, luară parte la acest duel dialectic.

Discuţiile care ameninţau să nu se mai termine, au fost curmate brusc prin ordinul dat de Benedict XIII, antipapa din Avignon, de a se confisca talmudurile. *Gonzalo de Santa Maria,* fiul lui Burgensis, căpătă sarcina de a aduce aceasta la îndeplinire. Papa *Martin V,* anulă în 1419 printr'o bulă, dispoziţiile luate contra Evreilor. Bula începea cu următoarele cuvinte : *De oarece Evreii au fost făcuţi după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu şi vor fi izbăviţi, hotărâm, după pilda predecesorilor noştri, ca să nu fie jigniţi în legile, drepturile şi moravurile lor, nici să fie împinşi cu sila la botez, nici să fie constrânşi a purta noi semne distinctive, nici să fie stingheriţi în relaţiunile lor de afaceri cu creştinii".*

*

Evrei din aristocraţie se creştinează de bună voie.— Consecinţe.— In Spania foarte mulţi Evrei din aristo-

craţie se creştinară de bună voie, chiar în timp ce talmudiştii se luptau cu catolicii în celebra dispută de la Tortosa. Şi fratele lui Don Vidal Benveniste primi creştinismul. Evreii bogaţi, mai expuşi de cât alţii persecuţiilor generale, se botezară cu uşurinţă spre a-şi păstra situaţiile şi bogăţiile. Convertirea lor avu însă efecte contrare aşteptărilor lor. Poporul nu făcea distincţie între prozeliţi, iar vechea nobilime catolică vedea în noii botezaţi concurenţi serioşi, contra cărora porniră o luptă aprigă şi făţişă. Noii creştini se vedeau atacaţi de către toţi. Arma de care se folosi nobilimea şi clerul contra lor era simplă şi puternică: acuzarea de erezie, adică de judaizare.

Aşa dar maranii, fie că vroiau să rămână Evrei, fie că se străduiau să fie creştini, erau supuşi unor persecuţii neîncetate. Şi unii şi alţii erau consideraţi ca eretici.

Inchiziţia.— Inchiziţia era un tribunal de credinţă, instituit de Biserică, pentru urmărirea ereziei. Ea dobîndi o putere mare în Spania în timpul domniei lui Ferdinand şi a Isabelei (1468—1516), stăpânitorii Castiliei şi Aragonului, o pereche regală de un catolicism fervent şi impetuos. Adversarii maranilor îşi putură serba triumful când se introduseră în Spania, la 1480, tribunalele inchizitoriale. De pe urma lor suferiră maranii judaizanţi, cât şi aceia care erau catolici cu adevărat şi Evreii. Se pare că tribunalele acestea, celebre prin severitatea lor excesivă, loviră în cel mai înalt grad pe maranii bine situaţi.

„E remarcabil, — observă autorul articolului Saint-Office, din *„La grande Encyclopédie"* — că Inchiziţia nu a fost de tot prosperă de cât în ţările în care se găseau mulţi eretici bogaţi".— In adevăr prima consecinţă a condamnării unui eretic era confiscarea averii. *Ch. Lea*, un mare istoric al inchiziţiei, citat în articolul pomenit, ne spune: „Sans le stimulant du pillage qui rendit s

attrayante la poursuite de l'hérésie, l'Inquisition n'aurait pas survécu a la poussée du fanatisme qui lui donna naissance au commencement du XIII siècle".

Prigoanele care se deslânțuiră în contra ereticilor sau pretinșilor eretici, au fost din cele mai nemiloase. Era deajuns ca cineva să fie chemat înaintea judecătorilor inchizitoriali, ca să știe că va fi condamnat. „Oricine era acuzat sau numai bănuit de erezie, sau că are legături cu ereticii, era închis, supus la cele mai groaznice torturi și ori de mărturisea, ori de nu, era ars de viu, iar averea i se confisca și copiii și nepoții erau desmoșteniți și ținuți sub observație. Se înțelege de la sine că se făceau multe abuzuri și că mulți nevinovați erau chinuiți și puși pe rug numai pentru că aveau averi la care poftiau dominicanii". (Mihălcescu, op. cit. pag. 89)'

Acuzatul nu știa ce îi se impută, și nici nu avea apărător. Dacă nu mărturisea de bună voe era supus torturii, ca și martorii de altfel. In cazul când revenea asupra declarațiilor făcute în timpul supliciilor, era considerat ca „sperjur", ceea ce era suficient pentru a fi condamnat la moarte, indiferent dacă era vinovat sau nu de faptul pentru care era chemat în judecată. Executarea pedepselor capitale se făcea prin mijlocirea funcționarilor laici. Populația era invitată să supraveghieze pe marani și să denunțe pe cei ce practică riturile evreești. Se indicau semnele după care puteau fi recunoscuți aceștia. Partea interesantă e că și Evreii fură constrânși să denunțe și dânșii pe maranii judaizanți. In acest scop rabinii fură obligați, sub pedeapsă de moarte, să predice în sinagogi Evreilor și să-i someze, sub amenințarea excomunicării, ca să predea inchiziției rudele și cunoscuții care păcătuiau prin judaizare. Era culmea inchiziției.

Intre timp autodafeurile se executau cu solemnitatea riguroasă a unor spectacole de mare gală. Ceremoniile arderii ereticilor erau „acte de credință" (autos de fé),

care se oficiau în prezența regelui și a marelui inchizitor. Grosul populației lua parte la aceste ciudate solemnități, cu o pietate simplă și sinceră. Spre locul de execuție pornea o imensă procesiune alcătuită într'o ordine anumită. In fruntea procesiunei erau clericii în odăjdiile lor sfinte, după aceștia nobilii în haine de paradă, cu insignele și steagurile lor, veneau apoi condamnații, îmbrăcați în mantii grosolane pe care erau cruci roșii — și apoi în urmă poporul care cânta în cor cântece bisericești. Condamnații care, înfricoșați de perspectiva de a fi arși de vii, mărturiseau în ultimul moment, sau recunoșteau faptele dorite de inchiziție, obțineau grația de a fi mai întâi uciși și apoi arși. Dar nici morții nu scăpau de vigilența inchiziției. Cadavrele pretinșilor eretici erau desgropate și arse, iar averile celor condamnați după moarte, erau confiscate (S. Reinach).

E curios că în acestă epocă evreul Abraam Senior avea mare trecere la curte. El era administratorul sau arendașul general al birurilor, dar nu putea să facă nimic pentru Evrei, fiindcă în mod oficial măsurile erau doar luate numai în contra ereticilor. Maranii, a căror viață devenise imposibilă în Spania, nu stătură degeaba: unii apelară la Roma, alții în unire cu creștini, organizară numeroase comploturi în contra inchizitorilor. Comploturile, denunțate sau descoperite, fură reprimate în chip sângeros. La Saragosa, se afla printre cei 300 de conjurați prinși și condamnați la moarte și un Francisc de Santa Fé, un fiu al renegatului Iosua Lorqui, care luptase acum pentru judaizanți, parcă pentru a spăla păcatul tatălui său.

Apelurile maranilor au fost trimise spre a fi judecate de către o curte superioară spaniolă, în fruntea căreia veni Toma de Torquemada, cu titlu de inchizitor general, sau mare inchizitor. De un fanatism sombru, și obsedat de pericolul ereziei, el a făcut multe victime printre marani. Un cronicar evreu, Isaac Arama, povestește, vorbind de tim-

purile acele: ...„*din toate colţurile Spaniei şi de pe insule se urca la cer fumul rugurilor. O treime din marani a pierit prin foc, o altă treime rătăceşte înebunită încoace şi încolo, căutând ascunzişuri, iar ceilalţi trăiesc mereu cu groaza de a nu fi descoperiţi*".

*

Izgonirea Evreilor din Spania. — Evreii urmăreau cu atenţie şi nelinişte evenimentele. Ei aşteptau cu încredere vremuri mai bune. Desigur că nădejdile lor se întemeiau în bună parte pe faptul că la curte se găsea acum pe lângă Abraam Senior, un alt evreu influent, anume *Don Isaac Abrabanel.* Ferdinand Catolicul îi încredinţase postul însemnat de ministru de finanţe. Abrabanel, era originar din Portugalia, unde exercitase o importantă funcţie publică, dar de unde trebui să fugă datorită unor intrigi de curte. Vistiernicul celei mai catolice perechi regale din câte au fost, era un talmudist, el însuşi autor de comentarii şi lucrări filosofice şi bun evreu. Apreciat şi iubit de toată lumea, Abrabanel era deci, cu drept cuvânt, în ochii Evreilor, marele lor protector. Cu toate acestea, nenorocirea la care Evreii nici nu îndrăzniseră să se gândească, se produse.

La 31 Martie 1492 se iscălea în palatul strălucit din Alhambra, decretul prin care se ordona Evreilor, ca în termen de patru luni să părăsească Spania, sub pedeapsă de moarte. Autorii decretului simţiră nevoia să justifice această teribilă poruncă. Ei invocară necesitatea urgentă de a separa pe Evrei de marani, pentru a împiedeca în mod hotărîtor, revenirea lor la judaism!

In realitate expulzarea aceasta, care aminteşte alte izgoniri mai puţin barbare din alte ţări, avea menirea să umple pur şi simplu un gol imens în vistieria statului. Spania, deşi în culmea puterii ei, avea totuşi mari deficite băneşti, datorită multiplelor războaie contra Mau-

rilor şi mai ales lipsei de productivitate a locuitorilor. Poporul, fără să fie prea bogat, disprețuia totuşi munca. In preajma anului 1492, criza financiară era extrem de puternică. Evreii aveau acumulate mari capitaluri. Ei erau aproape singurii bancheri. „Marea şi poate singura lor crimă—(a Evreilor),—era bogăția“ spune Kayserling, un autor care s'a ocupat în deosebi cu istoria Evreilor din Spania şi Portugalia. „Alungarea lor din Spania“ zice el „însemna realizarea marelui plan financiar, conceput de autoritățile politico-bisericeşti“ (cit. de *Kaplun Kogan* în Die Wanderbewegungen der Juden). In adevăr, decretul de expulzare prohibea Evreilor ca să scoată din țară aur, argint, bani şi mărfuri de preț. Care era rostul acestei dispoziții, dacă Evreii trebuiau să fie doar separați de marani, pentru motivele invocate ? Ei nu aveau voie să ducă cu dânşii de cât alimente şi lucruri casnice. Imobilele şi obiectele de preț fură vândute sau mai bine zis schimbate pe lucruri de nimic. Un contimporan, preotul Andreas Bernaldes din Los Palacios, ne raportează că s'a vândut o casă pentru un un asin, iar o vie pentru o bucată de stofă. Astfel imensele averi evreeşti se topiră în vânt.

In timp ce Evreii îşi prefăceau capitalurile şi gospodăriile în obiecte admise a fi scoase din țară, vestitori regali cutreerau provinciile anunțând că termenul fatal se apropia. Evreii aşteptară până în ultimele zile, cu bagajele făcute, sperând că se va reveni asupra ordinului de izgonire. Intervențiile lui Senior şi Abrabanel au rămas însă zadarnice. Decretul fu executat cu severitate şi cruzime. Peste 300.000 de oameni sărăciți fură siliți să iee drumul exilului, al celui de al treilea exil, cum spuneau ei.

Ieşirea în massă a Evreilor avu loc în ziua de 2 August, fiindcă, nu se ştie grație căror stăruinți, li se mai îngăduise 2 zile peste termenul hotărât. Astfel ziua emigrării căzu tocmai în 9 Ab (Tişa be Av), zi de atâtea

ori nenorocită în istoria evreească. A doua zi, la 3 August 1492, Cristofor Columb, despre care unii istorici susțin că a fost de origine evreească, pornea pe drumul ce-l va duce la descoperirea Americii. In jurul punctelor de frontieră mișunau misionarii catolici, care aveau curioasa inspirație să predice creștinismul, acelor alungați de dânșii. Evreii refuzară cu indignare propunerile acestora. In fruntea exilaților porneau rabinii, care îmbărbătau mulțimea prin mici cuvântări, ori lăsau să cânte muzicile pentru a împrăștia jalea mulțimii. Isaac Abrabanel, pe care regele vroi să-l reție în înalta lui funcțiune, renunță cu demnitate la situația lui și plecă împreună cu poporul său. Abraam Senior se converti la creștinism.

In ultimile zile din Iulie 1492 și în primele 2 zile din August, Evreii care așteptaseră retragerea ordinului de expulzare, năvăliră disperați la granițe. Au fost zile de debandadă, de groază, și de tragedie. Unii zăboveau în cimitire luându-și rămas bun dela cei ce rămâneau îngropați în Spania, alții luau cu dânșii pietre funerare ca niște sfinte relicve. Cu toții se grăbeau să părăsească țara spre a nu suferi pedeapsa capitală. Evreii se îndreptară spre Navarra, Africa, Italia, Turcia și Portugalia. Din această epocă datează, spune *W. Sombart*, decadența economică a Spaniei. Decretul care ordonase izgonirea și interzise implicit așezarea Evreilor în Spania, nu a fost anulat de cât în 1858. De atunci, cu toate stăruințele repetate ale guvernelor, ei nu reveniră în locurile unde cântase odinioară Iehuda ben Halevi. După o statistică din 1924, se aflau la acea dată în Spania, vre-o 4000 de Evrei la o populație de peste 20 milioane de locuitori, — iar în Portugalia la o populație de 6 milioane, numai 1000 Evrei.

In Octombrie 1497, Evreii fură izgoniți și din *Portugalia*, după ce înduraseră acolo o sumă de persecuții instituite din îndemnul evreului botezat Leivi ben Șem-Tov.

Izgonirea Evreilor din Spania, o catastrofă unică în omenire, deplasă centrul de greutate al vieţii evreeşti din Apus din nou în răsărit. Schimbarea aceasta de centru avu oarecari repercursiuni în lume de care ne vom ocupa.

Nenorocirile exilaţilor începură abia după ce părăsiră peninsula iberică. Căpitanii de vase îi exploatară fără milă şi îşi bătură joc de dânşii. Trebuiau să caute din port în port, din oraş în oraş, un adăpost. Spre nenorocul lor ei veneau plini de boli, flămânzi şi ceeace era mai grav fără bani. La ce ajutoare se puteau aştepta Evreii de la populaţiuni ostile şi care în orice caz nu apreciau decât averile lor? Printre Evreii Orientului se strângeau bani pentru răscumpărarea acelora care cădeau în stare de sclavie; dar restul, miile de exilaţi, rătăceau fără nici un rost prin ţările Europei. Ani dearândul de la izgonirea lor din Spania şi Portugalia, emigranţii fură într'o perpetuă nelinişte şi frământare. Grupuri, familii sau indivizi izolaţi, înebuniţi de foame şi mizerii, alergau din loc în loc în căutarea unui adăpost.

Emigranţii evrei în Turcia. — Singura ţară care-i primi mai bine, fiindcă avea nevoie de ei, fu Turcia.

Conducătorii noului imperiu întemeiat după cucerirea Constantinopolului (1453), pe ruinile vechiului imperiu bizantin, simţiră nevoia să menţină importanţa economică a ţării. Sultanii apelară în acest scop, mai de multă vreme, la Evreii din Franţa şi Germania, a căror situţie ştiau că nu e prea fericită. Chiar Mahomed Cuceritorul îi chemă pe Evrei, dându-le o sumă de privilegii şi libertăţi.

Aşa se explică de ce grosul emigranţilor se îndreptă spre Turcia. Sub ocrotirea binevoitoare a sultanilor, Evreii se refăcură, se dezvoltară şi contribuiră în largă măsură la înflorirea stării economice turceşti. Noii veniţi ocupară în scurtă vreme locuri însemnate în viaţa statului turc. Medicii Spaniei şi Portugaliei erau foarte că-

utaţi. Nu mai puţin fură apreciaţi negustorii şi meseriaşii evrei, dintre care mulţi erau meşteri în fabricarea armelor, de care Turcii aveau mare nevoie. Comunitatea evreească din Constantinopole, mărită prin afluxul refugiaţilor, spori la 30000 de suflete. Ea avea 44 de sinagogi. Evreii turci aveau doi reprezentanţi oficiali, unul religios, care era deobicei marele rabin, şi unul politic. Acesta din urmă era un funcţionar public în directă legătură cu sultanul.

Semnalăm un fapt interesant: în Turcia se întâlniră pentru prima oară în mare număr, Evrei din Germania cu Evrei din Spania şi Portugalia, căci Evreii care locuiau aici înaintea imigrării celor din Occident, proveneau din ţările germane. Evreii spanioli şi portughezi, cunoscuţi în genere sub numele de *„sefardim"*, se distingeau printr'un port îngrijit, dacă nu chiar elegant, o limbă aleasă,—(toţi cunoşteau limba ţării de origine şi o vorbeau şi în exil),—şi prin predilecţia lor pentru lucruri frumoase. Ei nu se prea întâlneau cu ceilaţi Evrei, cu nume mai puţin sunătoare, mai neglijenţi la port şi la vorbă, bigoţi şi strict observanţi ai preceptelor talmudice. Aceştia din urmă, numiţi *„aşkenazim"* îşi vor desăvârşi caracteristicele lor speciale în Polonia. In Turcia, cele două categorii de Evrei deşi se influenţară reciproc, se desvoltară totuşi separat.

* * *

Mişcarea culturală.—(sec. XV).— Despre activitatea culturală a epocei acestea, adică a sec. XV, nu se pot spune multe. Lucrări originale nu prea au apărut. Profesorii şi autorii mosaici sunt stăpâniţi de fenomenul convertirii crescânde la creştinism, a Evreilor din Spania, Portugalia şi de aiurea. Singura lor preocupare era împiedecarea botezurilor în massă. Datorită acestei tendinţe, mai toate scrierile învăţaţilor evrei vor avea un caracter

polemic sau apologetic: pe deoparte luptară în contra acelora care defăimau judaismul, pe de alta îmbărbătară pe cei rămaşi credincioşi vechei religii, preamărind mozaismul.

Incă un aspect al publicisticei evreeşti ar fi lupta în contra lucrărilor ştiinţifice şi scrierilor lui Maimonide. Explicaţia e simplă. Talmudiştii constatară că foarte mulţi dintre Evreii convertiţi făceau parte dintre aceia care cultivaseră ştiinţele şi care erau cunoscuţi, în genere, ca spirite liberale. Punând în legătură aceste fapte, rabinii atribuiră fără multă discuţie, acelor scrieri şi cercetări, rolul de a fi îndepărtat pe Evrei de la judaism, sau în orice caz de a li fi uşurat mult convertirea. Din această pricină se semnalează, printre Evreii din Spania şi Portugalia, un curent puternic de proscriere a ştiinţei şi filozofiei. Toate lucrările de acest fel, inclusiv ale lui Maimonide fură condamnate ca eretice. Lumea se refugia în împărăţia credinţei oarbe. Era desigur o necesitate a vremei. Insuşi Don Isaak Abrabanel, spirit larg, strălucit comentator al Bibliei, politician şi om de lume, era de părere că cercetările libere au fost cauza tuturor nenorocirilor care s'au abătut asupra Evreilor.

In ce priveşte pamfletele şi broşurile care calomniau judaismul, Evreii trebuiră să ţină piept unor Evrei botezaţi ca Pedro de la Caballeria, Juan de Espana sau Geronimo de Santa Fé, sau catolicilor de baştină, dintre care cel mai veninos era franciscanul Alfonso de Spina. Printre Evreii care îi combătură cităm pe Solomon Dafiera, Solomon Bonfed, Isaak Natan ben Kalonymos, *Don Vidal Benveniste*, principalul orator de la Tortosa, *Iosif Albo* şi *Iosif ibn Şem Tob*. Ultimii doi sunt importanţi prin scrierile lor filozofice în care făceau apologia religiei mosaice.

Iosif Albo (1380 - 1444) crede că numai judaismul este în stare să dee omului fericirea supremă. Cele 613 legi ale Torei, nu constitue un balast pe spetele credinciosu-

lui, ci ele sunt tot atâtea arme sfinte, necesare, care-i deschid drumul ce duce la ultima perfecţiune, adică la fericire.

Ibn Şem Tob scrie cam în acelaş senz.

In Portugalia dăm peste o serie importantă de oameni de ştiinţă. Era epoca marilor călătorii pentru descoperirea lumilor noui. Ca şi cei din Spania, Evreii portughezi contribuiră cu banii, munca şi inteligenţa lor la succesele expediţiilor. *Abraam Zacuto*, matematician şi astronom, a fost astrologul regelui Ioao III. Zacuto fusese, sub regele Manoel, cronicar oficial şi fu alungat din ţară împreună cu toţi Evreii (1497). *José Vecinho*, medicul regelui, inventă un instrument care servi lui Vasco de Gama în călătoriile lui spre Indii. Doi geografi evrei: rabinul *Abraam de Beja* şi *Iosif Zapateiro de Lamego*, fură trimişi în Asia, într'o misiune ştiinţifică de explorare a continentului pe atunci fabulos.

In Italia, a cărei locuitori puneau preţ pe activitatea comercială şi financiară a Evreilor, aceştia se bucurau de mare trecere şi de multe ori erau chemaţi să se aşeze în anumite oraşe. E drept, chemările se adresau capitaliştilor. Astfel când Ravena vru să se alipească republicei Veneţia, ea puse între alte condiţii şi pe aceea ca să i se trimeată bancheri evrei care să deschidă acolo o bancă. Dar în Italia lumea nu aprecia numai banul ci şi cultura Evreilor. Prinţii şi clericii superiori apelară la serviciile lor medicale. Ebreul *Guglielmo di Portaleone* din Mantua, a fost pe rând medicul regelui Ferdinand de Napole, al ducelui Galeazzo Sforza din Milan şi al ducelui Ludovic Gonzago. Papii Alexandru VI, Juliu II, Leo X şi Clement VII, avură medici evrei. *Bonet de Lates*, medicul papei Alexandru VI, era priceput şi în astronomie, şi scrise în limba latină cărţi ştiinţifice, dedicate papei.

Intre evreii şi creştinii din Italia se înjghebară sericase şi intime relaţiuni de prietenie. Evreii, cărora li se în-

găduise libera desvoltare a energiilor lor, luară parte la mişcarea culturală din epoca principilor de Medicis. Tineri evrei frecventau universităţile italiene, însuşindu-şi cultura vremii şi contribuind la răspândirea ştiinţelor Alţii se îndeletniciră cu introducerea în Italia a marei invenţiuni de atunci: tiparul. In Reggio, Mantua, Ferrara, Bologna, Soncino, Neapole se deschid tipografii conduse

După „Jüdisches Lexikon".—Berlin

XV — Prima pagină (micşorată) din Biblia numită „*Soncino*", tipărită de către Iosua Solomon ben Israel Natan Soncino, pe la 1492, în Neapole.

de Evrei. Prima imprimerie evreească a fost a lui *Moisi din Soncino* pe la 1470. In 1503, Gerson Kohen, un descendent al unei familii de tipografi din Soncino, deschide prima tipografie ebraică din Praga.

Printre învăţaţii vremii mai cităm pe *Messer Leon* şi *Elia del Medigo*. Primul a fost medic în Mantua pe la 1450—80. El avea o predilecţie deosebită pentru frumuseţile oratorice ale lui Cicero şi Quintilian. Sub influenţa

acestora el alcătui o retorică ebraică, în care se făcea pentru prima oară comparaţie între limba profeţilor şi aceea a lui Cicero.

Elia del Medigo, (1463—1498) numit şi *Elia Cretensis*, fiindcă era originar din Creta, a fost spiritul de frunte al evreimei italiene. Om de vastă cultură ebraică şi clasică, del Medigo oferi lumei savante italiene, operile filozofilor greci şi arabi, în traduceri latine. Printre marii săi discipoli şi amici, se afla şi Pico de la Mirandola, un personagiu strălucit al renaşterii italiene. Setos de cunoştinţi multiple, Mirandola învăţă cabala cu Iochanan Aleman şi fusese întru atâta cucerit de misterele ştiinţei Zoharului, încât traduse unele capitole în limba latină şi desfăşură mult zel pentru răspândirea lui. Medigo a fost invitat să ţină o serie de conferinţe filosofice la universitatea din Padua.

E curios că tocmai în această epocă se înfiinţă primul *ghetto* la Veneţia (în 1516).

EPOCA V

DE LA REFORMĂ PÂNĂ LA REVOLUȚIA FRANCEZĂ (1500—1789)

PROCESUL ÎN CONTRA TALMUDULUI

In mijlocul națiunilor care se diferențiau și se stabilizau, Evreii, încă zăpăciți de ultimile lovituri primite, căutară să-și precizeze o atitudine și mai ales să distingă în ce parte sunt locurile de adăpost. Dezorientați, ei se grupară din nou în jurul tradiției, ca în jurul unui mistic punct de sprijin, care dacă nu li dădea fericirea imediată, le turna în suflet suprema nădejde că lucrurile se vor îndrepta.

Reforma religioasă care se petrecea în această epocă în sânul popoarelor germanice, complică situația Evreilor.

Este interesant că printre nenumăratele cauze care au determinat renașterea religioasă, se poate vorbi și de una datorită indirect Evreilor. Aceasta a fost lupta în jurul cărților evreești de la începutul sec. XVI. Aportul Evreilor deși mic și adus fără voia lor, a fost totuși unul din acei factori imponderabili, care fără a fi covârșitor, își avu importanța lui în producerea reformei. Cauza aceasta se prezintă sub aspectul atrăgător al unui imens proces intentat unui vechi acuzat : Talmudul.

In timp ce lumea creștină, fecundată de ideile reformei, era preocupată de aspirații către simplificarea și mai ales clarificarea vieții religioase, populația evreească străbătută de fiori messianici, se pierdea tot mai mult

într'un misticism profund. Faptul acesta îşi poate găsi explicaţie în aceea că cercetările cabalistice se răspândiseră şi se înmulţiseră peste măsură. Până şi mulţi creştini învăţaţi studiau cabala. La o mai îndeaproape observare a lucrurilor, se poate vedea că tendinţele mistice ale epocei îşi aveau mai ales originele în situaţia generală a Evreilor, — mai precis, în mizerabila lor situaţie politico-economică.

*

In pragul veacului XVI, lumea creştină manifesta oarecari nemulţumiri în contra Bisericii şi a reprezentanţilor ei. „Populaţia privea cu ochi răi bogăţiile adunate de clerici. Episcopii şi călugării grămădiseră averi, trăiau în lux şi desfrâu, nu se gândeau la biserică şi tratau poporul cu asprime. Preoţii erau inculţi. Lumea nu căuta decât venituri. In procesele care ajungeau în apel la Roma, câştiga cine plătea mai mult". (Mihălcescu,— Ist. Bis. univ. pag. 91—92). Catolicismul exercita o adevărată tiranie asupra conştiinţelor credincioşilor. Nu erau permise cercetări din acele care puteau să deştepte spiritul critic şi deci să slăbească credinţa. Astfel erau prohibite cărţile şi studiile care ar fi putut deschide credinciosului noui orizonturi. Totuşi, unii îndrăzneau să-şi ridice vocea şi să exprime îndoeli sau obiecţii cu privire la alcătuirea de atunci a catolicismului şi a dogmelor lui. Cu alte cuvinte, lumea începea să ceară unele modificări sau reforme în viaţa religioasă. Dominicanii, reprezentanţii puterii papale, nu puteau rămânea indiferenţi faţă de atacurile care se formulau împotriva catolicismului. Ei recurseră la o serie de mijloace pentru a risipi atmosfera de critică şi nemulţumire, care stăpânea o parte din massa creştină. Ei se gândiră între altele, să îndrepte atenţia mulţimii în altă direcţie, creând, ceea ce am numi azi, o diversiune. S'a înscenat astfel contra Talmudului un

proces în toată regula. Rezultatul acestei sforțări a fost însă o contribuție reală la formarea unei opinii publice favorabile reformei lui Luther, fiindcă procesul care pasionă Europa deșteptă atenția și spiritul critic al mulțimii asupra unor chestii în legătură cu problemele reformei.

Acuzarea împotriva Talmudului porni din Colonia. Acolo se afla pe la începutul veac. XVI, un puternic cuib antievreesc, în cap cu dominicanul *Hochstratten*, șeful inchiziției din Colonia. Tactica epocei cerea ca atacurile în contra Evreilor să se facă sub numele unui evreu botezat. In modul acesta acuzările puteau prinde mai ușor, fiindcă un evreu botezat era presupus a cunoaște obiceiurile și cărțile evreești. Nu ori cine primea însă acest rol odios. Pentru scopul lor de atunci, dominicanii trebuiră să recurgă la serviciile unui oarecare *Pfefferkorn* din Colonia. Pfefferkorn, măcelar de meserie, incult și destul de pervers, se mândri cu misiunea lui de a sluji de instrument cauzei catolice.

Sub numele acestui modest personagiu, care avea însă meritul de a fi fost evreu, Hochstratten publică un pamflet incendiar, prin care instiga mulțimea la devastări și cerea autorităților confiscarea și distrugerea cărților evreești.

Sprijiniți de călugărița Kunigunda, sora împăratului Maximilian I al Germaniei, dominicanii obținură un decret în virtutea căruia Pfefferkorn putea percheziționa, confisca și arde cărțile evreești din întregul cuprins al imperiului (10 August 1509).

Documentul dădea drept lui Pfefferkorn să cenzureze cărțile evreești, pentru a descoperi pe acele care ar conține pasagii contrare Bibliei sau creștinismului. Evreilor li se ordona, sub sancțiuni severe, să nu opuie nici o rezistență și să țină volumele la dispoziția lui Pfefferkorn.

Stăpân pe acest important document, omul inchizitorului din Colonia își începu activitatea în orașul Froank-

furt pe Main, care avea o bogată populaţie evreească. Israeliţii fură somaţi într'o bună zi să predee bibliotecile lor pentru a fi controlate de trimisul împărătesc. Evreii se opuseră, invocând o sumă de privilegii împărăteşti, prin care li se garantau unele libertăţi. Susţinuţi şi de episcopul din Mainz, Uriel von Gemmingen, Evreii din Frankfurt obţinură suspendarea executării ordinului imperial până ce vor face apel la împărat. Trimişi ai comunităţii plecară în grabă la curtea lui Maximilian ca să-i expue cum stau lucrurile; iar pe de altă parte, episcopul din Mainz, într'un memoriu adresat împăratului, ii arăta lipsa de temei a acuzaţiilor aduse contra cărţilor evreeşti şi mai ales incompetinţa şi incultura lui Pfefferkorn. Episcopul cerea în orice caz, ca în funcţia de cenzor al cărţilor evreeşti, să se numească un cunoscător adevărat în ale Talmudului, dacă nu chiar o comisiune de specialişti. Cu prilejul acesta se pomeni de numele lui *Reuchlin*, ca unul ce ar trebi să facă parte din comisiune.

Reuchlin (1455-1522), unul din cei mai de seamă cărturari ai vremii, era gloria Germaniei de atunci. Impreună cu *Erasm* din Rotterdam el stătea în fruntea cercului humaniştilor, adică a acelora care introduseră în Germania cultura greco-latină. Dornic de cunoştinţi multiple, Reuchlin cercetă ştiinţele judaice împreună cu rabinul *Obadia Sforno* dela curtea papei Alexandru VI. Entuziasmat de claritatea limbii ebraice el spunea,: *limba Evreilor este concisă, puternică şi sfântă, e limba în care oamenii vorbesc cu Dumnezeu şi îngerii lui, faţă'n faţă, ca şi cum ar vorbi cu prietenii*". El îşi propuse să arăte că înţelepciunile popoarelor, religiile şi riturile lor, sunt transformări ale adevărurilor ebraice. Cu toate acestea, Reuchelin nu era un prieten al Evreilor, ba scrise chiar o broşură contra lor. Ne explicăm astfel de ce dominicanii primiră cu entuziasm propunerea, ca Reuchlin să figureze în consiliul de judecată al cărţilor evreeşti: adânc cunoscător

al ebraicei, cuvântul lui ar fi avut o greutate hotărâtoare în această chestiune. Din ordin împărătesc se convocă o comisiune cu rolul de a se pronunța asupra cărților în discuție. Din comisiune făcea parte Reuchlin, Hochstratten și profesorii facultăților de teologie. Părerile judecătorilor urmau să fie transmise împăratului prin mijlocirea lui Pfefferkorn. Teologii ca și Hochstratten au conchis repede că talmudurile trebuesc arse.

Reuchlin însă, cercetă temeinic Biblia, Talmudul și restul scrierilor ebraice, și, lucru curios pentru vremea de atunci, el îndrăzni să aibe altă părere decât aceea a dominicanilor. In memoriul său, Reuchlin dovedea că Scriptura și celelalte cărți evreești nu conțin nimic contra creștinismului și, departe de a fi protivnice teologiei îi sunt din contra necesare întru susținerea ei. El se miră că nu a găsit în Talmud niciuna din acuzațiile formulate și observă că numai unele interese personale ale lui Pfefferkorn, pe care el îl lua drept autor al broșurilor, l'au putut determina să născocească acele acuzări. In concluzie, el se pronunță hotărît în contra nimicirii textelor evreești și recomanda teologilor, dimpotrivă, studiarea lor și chiar înființarea unor catedre de limba ebraică pe lângă universitățile germane.

Până la Reuchlin nu cutezase încă nimeni să se exprime atât de binevoitor pentru Evrei. Față de această neașteptată întorsătură a lucrurilor, dominicanii îl atacară direct pe Reuchlin. Ei răspândiră broșuri în care dădeau a înțelege că el nu cunoaște Talmudul și că ar fi vândut Evreilor. (Această calomniei, observă T. Reinach, a fost reeditată în împrejurări analoage contra lui *Lessing* în sec. XVII și contra lui *Strauss* și *Renan* în sec. XIX). Reuchlin văzându-se calomniat și insultat, trebuia acum să facă din chestia Talmudului, o chestie personală, fiindcă pentru a dovedi că a fost sincer și desinteresat, trebuia să arăte că susținerile sale sunt exacte și că cele prezentate sub emblema lui Pfefferkorn sunt pure neade-

văruri. In consecinţă el se adresă publicului german printr'o broşură (în August 1511), în care îşi dovedea afirmaţiile şi demasca ignoranţa şi reaua credinţă a lui Pfefferkorn, pe care îl numeau într'una *„der getaufte Jud"*. Ocupându-se între altele de acţiunea anti-evreesscă, dusă de dominicani sub numele aceluiaşi Pfefferkorn, Reuchlin spunea: „„*evreul botezat afirmă că dreptul divin ne opreşte să venim în contact cu Evreii. Asta nu-i adevărat... creştinul trebue să iubească pe evreu ca pe aproapele său. e scris doar în legi*" (Scriptură). Notăm că ne aflăm numai cu şase ani înainte de apariţia lui Luther. Publicul se interesă de polemica iscată şi ceti cu interes publicaţia marelui humanist, în care atât Pfefferkorn cât şi călugării dominicani erau acuzaţi de calomnie şi insultă.

Loviţi direct, călugării reacţionară prompt. Reuchlin fu chemat înaintea tribunalului inchizitorial din Mainz, sub grava învinuire de erezie şi pactizare cu Evreii.

Hochstratten, în calitatea lui de inchizitor, ceru şi obţinu arderea broşurii lui Reuchlin în public. Reuchlin apelă la Roma. Papa Leo X trimise procesul spre judecare în faţa episcopului din Speyer, unde Reuchlin fu achitat. De data aceasta apelară la Roma dominicanii

Sforţările călugărilor din Colonia pentru a-l doborâ pe Reuchlin, avură de efect creiarea unei acţiuni contrare, condusă de prietenii de idei ai humanistului german. Astfel în faţa dominicanilor, se aflau acum reuchliniştii, adică susţinătorii lui Reuchlin, deci indirect şi ai talmudului. La aceştia aderară humaniştii epocei şi călugării franciscani. In mai toate oraşele Germaniei existau cele două curente: pentru şi contra lui Reuchlin. Dar lupta trecu dincolo de graniţele ţării, fiindcă dominicanii apelară la toţi tovarăşii de credinţă şi chiar la oameni politici ca să vină de partea lor. La început procesul a fost favorabil lui Reuchlin. Un conciliu se pronunţă (1516. pentru broşura încriminată. Mai târziu însă, în 1520, punându-se în legătură agitaţiile reuchliniste, cu mişcarea

luterană, papa Leo X interzise lucrarea lui Reuchlin (Augenspiegel). Lumea, care urmărise peripețiile acestei afaceri, nu era mulțumită cu felul în care s'a curmat litigiul și continua să se preocupe de această chestiune.

In Germania, humaniștii, învățații și numeroșii partizani ai lui Reuchlin, care așteptaseră o condamnare oficială a inchizitorului din Colonia, începură să discute și să critice catolicismul. Iată cum Talmudul deslânțui fără să vree un curent de dispute, care avu un rol în pregătirea unei atmosfere utile reformei. Osebit de aceasta, răspândirea culturii evreești era și ea un element important pentru noua mișcare religioasă. Unele din inovațiile lui Luther sunt consecințe logice ale revenirei la Biblie.

* * *

Reforma lui Luther și Evreii. — Pentru Evrei mișcarea reformatoare le-a fost la început favorabilă. Cărțile evreești în loc să fie urmărite spre a fi date pradă focului, erau studiate cu sârguință de către intelectuali.

In anii 1520—1523 Daniel Bomberg, un creștin bogat din Anvers, tipări la Veneția o ediție complectă a Talmudului babilonian, în 12 volume în folio, ediție care avea să servească drept model celor de mai târziu.

In 1523, Luther publică scrierea sa intitulată: „Isus s'a născut evreu", în care se exprima în mod entuziast despre Evrei. El predica iubire față de dânșii și arăta importanța culturii ebraice, sperând să-i atragă în modul acesta la credința lui, fiindcă asemenea catolicilor, era și el obsedat de dorința de a-i converti la creștinism. Traducerea germană a Bibliei, este considerată ca un fapt hotărâtor în acțiunea antipapală a lui Luther.

Invățătura ebraică devenise mai mult decât o modă. Creștinii studiau pretutindeni limba profeților. In Italia, Franța, Polonia și Germania, lumea se aduna curioasă

în jurul rabinilor, ca să audă cum sună Biblia în limba ei străveche.

Cel mai renumit profesor al creştinilor era *Elia Levita* din Roma (1463—1549). Regele Franţei, care se interesa de progresul culturii judaice, îl chemă pe Elia Levita ca să profeseze limba ebraică în Franţa. El refuză însă propunerea fiindcă în Franţa, de unde Evreii fuseseră izgoniţi de peste 100 de ani, nu se mai afla nici un coreligionar. La 1520, un dominican francez, Augustin Justiniani, scoase la lumină opera lui Maimonide în traducere latină. Ceva mai târziu avea să vină şi Elia Levita în Franţa, pentru a instala, împreună cu Justiniani, o tipografie ebraică la Isny. Aici îşi tipări Levita celebrul său dicţionar rabinic.

Imprejurările acestea născură în mulţi dorinţa de a cunoaşte şi pe Evrei mai deaproape. Cunoaşterea duce în mod necesar la înţelegere şi apoi, cel puţin, la creearea unei atmosfere de toleranţă. Astfel de pe urma reabilitării Bibliei şi Talmudului, Evreii începură să fie priviţi cu bună voinţă dacă nu cu simpatie.

Starea aceasta de spirit n'avea să dureze însă multă vreme.

Luther, supărat că Evreii nu deveniseră protestanţi, aşa cum sperase, îşi schimbă deodată atitudinea faţă de dânşii. Adoptând toate legendele şi acuzaţiile care făceau parte din arsenalul de luptă al catolicilor, el începu o campanie violentă în contra Evreilor. In scrierea sa intitulată: „Despre Judei şi minciunile lor", apărută în 1543, Luther îi calomnia şi ponegrea cu aceeaşi pasiune cu care îi glorificase înainte.

Reforma a însemnat totuşi pentru Evrei un punct important în drumul lor trudnic către emancipare. In adevăr toate atacurile lui Luther şi ale adepţilor săi, n'au mai putut şterge interesul pe care cultura ebraică îl trezise în sufletele creştine pentru Evrei. Deocamdată interesul acesta era mai mult teoretic. Efectele lui se vor manifesta mai târziu. Realitatea imediată era însă destul de

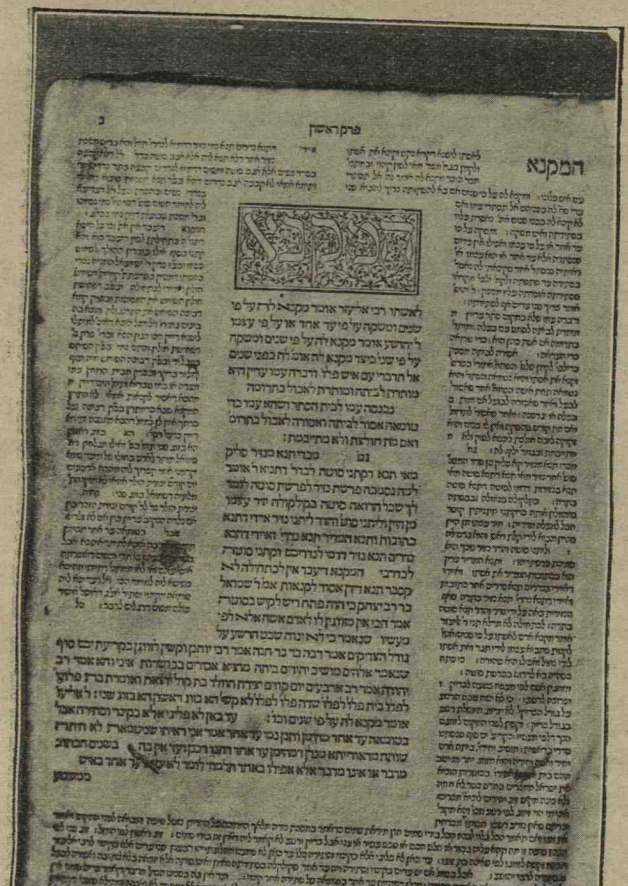

XVI. — Prima pagină (micşorată), dintr'un exemplar de *Talmud babilonian*, ordinea „Naşim" (femei, legi referitoare la căsătorii) — tractatul „Sota", tipărit de *Daniel Bomberg*, în 1520 la Veneţia — [prima ediţie complectă].

În centrul paginei se află tipărit, cu caractere mai mari, textul Mişnei şi apoi, începând dela literele גמ (primele două litere din cuvântul *Ghemara*), disputa talmudică.

De jur împrejurul acestor texte se află comentariile lui *Raşi*, în dreapta şi ale *„tosafiştilor"* în stânga, tipărite cu caracterele întrebuinţate de Raşi în manuscrisele sale.

(Prop. M. Duff).

tristă pentru Evrei datorită şi atacurilor protestanţilor. In asemenea atmosferă îşi căutară Evreii noile lor adăposturi la începutul sec. XVI.

VIAŢA EVREEASCĂ ÎN DIFERITE ŢĂRI

Turcia.— Am văzut pentru care motive sultanii deschiseseră Evreilor porţile ţării lor : aveau nevoie de energiile şi experienţele lor în afaceri de stat şi finanţe. Cei rămaşi prin porturi şi alte state mai puţin primitoare, auzind de imperiul Turcilor, veniră într'acolo. Din Spania şi Portugalia continuară deasemeni să sosească marani care fugeau de teama inchiziţiei.

Printre maranii veniţi din Portugalia se afla şi *Dona Gracia Mendesia* (1510-1568), cu familia ei. Viaţa ca şi activitatea acestei femei este o continuă sforţare în vederea ajutării Evreilor ca popor. Dona Gracia, rămase de timpuriu văduvă şi proprietara unei mari case de bancă cu numeroase sucursale în Franţa, Flandra şi Italia. Printre datornicii ei se aflau seniori, prinţi şi chiar regi. Creştinată cu forţa, ea nu avea alt gând decât să găsească undeva un loc unde să poată trăi liberă ca evreică. Pentru a putea parcurge acest imens drum îndărât, Dona Gracia rătăci din ţară în ţară, unde îşi lichidă pe rând sucursalele, cheltuindu-şi aproape toată averea şi riscând să cadă de câteva ori în mânile inchiziţiei sub grava învinuire de a fi judaizantă. In cele din urmă ajunse la Constantinopole. Acolo se afla de mai de mult timp nepotul ei Ioao Miques, fost maran şi care după revenirea lui la judaism îşi zicea *Iosif Nassi.* El se bucura de numeroase simpatii la curte şi în lumea diplomaţilor. Graţie nepotului ei, Dona Gracia avu o primire aproapa oficială şi îşi făcu repede relaţiuni importante în cercurile conducătoare ale ţării. Dona Mendesia, care trecuse prin mai toate ţările Europei şi văzuse nenorocirile Evreilor, era obsedată de dorinţa de a contribui

la îmbunătățirea soartei lor. Câștigând o influență destul de reală la curtea sultanului, ea interveni în diverse împrejurări, pe cale diplomatică, în favoarea Evreilor. Pentru atitudinea ei demnă și curajoasă în diferite circumstanțe ce priveau situația Evreilor nu numai din Turcia, evreimea de atunci o numi *„prințesa și gloria lui Israel"*.

Iosif Nassi, care deveni ginerele Donei Gracia, ar fi putut juca un rol miraculos în istoria evreească dacă nu ar fi fost obsedat de vane ambiții politice. Inițiat în secretele diplomatice, el ajunse repede om cu vază în Stambul. Sultanul Soliman Magnificul, văzând într'însul un sfetnic și un curtean de valoare, îi acordă înalta lui protecție. Drept răsplată pentru serviciile aduse, sultanul îi acordă un teren important în Palestina în jurul lacului Tiberias, pentru a-l popula cu Evrei și a-l stăpâni în mod independent. Ascensiunea politică a lui Nassi își atinse culmea sub domnia lui Selim. Sultanul Selim II, care venise la tron (în 1566) ajutat fiind și de Iosif Nassi, îi hărăzi titlul de *duce de Naxos* și al celor *12 insule cicladice*, pe care îi le dărui. În actele referitoare la administrarea ducatului său, Iosif avea dreptul să se folosească de următoarea formulă pompoasă: *„Noi duce al mării Egee și senior de Naxos"*... Ducele de Naxos locuia la Constantinopol, iar domeniile îi le administra un funcționar.

Iosif Nassi nu construi însă nimic durabil pentru Evrei, fiindcă era în fond un mare vanitos. Dacă ar fi concentrat toată energia și influența de care se bucura și mai ales sprijinul pe care îl avea din partea sultanilor, ar fi putut înjgheba cu siguranță un centru de viață evreiască în „pământul făgăduinții".

In loc să se ocupe însă de colonizarea intensă a Evreilor în teritoriul obținut în jurul lacului Tiberias, el alergă după titluri și onoruri noui. El sacrifică, fără să-și dee seama, imensa realitate a unui pământ evreesc, pentru deșertăciunea unui blazon: vroia să aibe titlul de

prinț al insulei Cipru ! Titlul acesta nu-l mai obținu, fiindcă vizirul Sokoli, dușmanul său, îi stătea împotrivă.

Solomon Aşkenazi l'a întrecut pe Naxos în pricepere politică şi poate chiar şi în importanță. Rabin şi medic, originar din Veneția, el a intervenit deseori cu temei în afacerile politice turcești şi europene ale epocei. Astfel el îşi manifestă influența lui cu ocazia numirii unui succesor la tronul Poloniei, rămas vacant în 1572, prin moartea regelui Sigismund August. Toată activitatea diplomatică se concentra pe atunci la Constantinopol, fiindcă Turcia, în calitatea ei de mare putere, urma să se pronunțe asupra persoanei succesorului. Ori marele vizir Socoli, acela care rezolva afacerile externe, lucra sub inspirația lui Solomon Aşkenazi, iar acesta se hotărâse pentru fiul reginei văduve a Franței, Henric D'Anjou, care se şi urcă pe tronul Poioniei la 1573.

Judecând după rangurile pe care Iosif Nassi şi Solomon Aşkenazi le obținură, putem uşor conchide că starea socială a Evreilor din Turcia era bună. Ei trăiau nestingheriți în obiceiurile şi credințele lor, şi cu toate libertățile de care se bucurau, nu încetară sa viseze reconstruirea unui centru național în Palestina.

Italia. — In porturile şi oraşele italiene se opriră deasemeni mulți Evrei şi marani refugiați din Spania şi Portugalia. Situația lor era în genere nesigură. Atmosfera era tulburată de noile curente religioase şi mai ales de acțiunea de reprimare a acestora. In Italia catolicismul lupta din răsputeri contra învățăturilor lui Luther. Avem de-a face cu contra-reforma. Acțiunea aceasta, căpătă un important sprijin în ordinul iezuiților, înființat anume pentru a întări şi apăra catolicismul. Format din inițiativă lui Ignațiu de Loyola, ordinul iezuiților fu recunoscut de papă în 1540. „Măsurile ce s'au luat pentru înlăturarea primejdiei au fost din cele mai aspre. Tribunalele inchizitoriale reînviate, operau ca în plin evmediu. Inchisorile gemeau de cei bănuiți, iar pedepsele

ce se dictau pentru crima de a fi înclinat pentru reformă era munca silnică pe galere şi arderea pe rug. (Mihălcescu, op. cit. pag. 151-152).

Cu ocazia acestor prigoane, nu fură lăsaţi în pace nici Evreii şi mai ales cărţile lor, contra cărora se inventară din nou multiple şi curioase procese în genul *„Hochstratten"*. Se ordonă distrugerea talmudurilor şi a celorlalte cărţi evreşti. În Cremona a fost arsă o bibliotecă de 1200 volume. Acolo se afla o şcoală talmudică sub conducerea lui *Iosif Ottolenghi*, originar din Germania. Mai târziu papa Piu IV li dădu Evreilor autorizaţia de a-şi tipări talmuduri cu condiţia ca să şteargă unele pasagii şi să nu-i mai dee numele de *„Talmud"* !

In mijlocul opresiunei generale, papii îi ocroteau pe Evrei cărora li acordau sau reînoiau, prin diverse bule, privilegii sau drepturi. Totuşi nu se neglija marea preocupare: creştinarea Evreilor. Se ţineau predici la care erau forţaţi să asiste. Unii papi ofereau daruri Evreilor care se botezau.

In oraşele comerciale ale Italiei, Evreii erau trataţi ceva mai bine. Totuşi li se impunea haine de o anumită culoare, cu semne speciale şi nu aveau voie să frecventeze anumite localuri. Ei nu puteau vinde sau cumpăra decât lucrurile anume specificate în decrete şi erau siliţi să trăiască în cartiere speciale, în ghettouri. In genere ei nu se puteau ocupa de cât cu comerţul de haine vechi, de vite şi împrumutul de bani. In fiecare oraş italienesc cu populaţie evreească, se găsea câte un ghetto. Cel mai vechiu din Italia data din anul 1516 şi era, după cum am văzut, cel din Veneţia. Izolarea Evreilor în anumite cartiere se motiva prin aceea că creştinii, moştenitorii regatului ceresc, să nu vină în contact cu Evreii.

Cartierele evreeşti, care păstrau mereu aceeaşi întindere în timp ce populaţia creştea, se transformau cu timpul, în mod firesc, în centre ale disperării şi ale mi-

zeriilor, în focare de infecţii, de promiscuităţi şi boli. Grămădiţi în asemenea locuri, trăind sub teroarea tuturor persecuţiilor posibile, cât de mare trebuia să fi fost încordarea acestor desmoşteniţi, pentru a putea rezista soartei, a învinge dezolarea şi a se opune sufocării ? Am pomenit în alt loc despre sinagogă şi Talmud, rezervoarele imense ale speranţelor şi virtuţilor evreeşti. Aceia care întâlneau însă pe Evrei numai la prăvălia lor de vechituri sau la ghişeele caselor de bancă, ce puteau ei să bănuiască din neliniştea şi zbuciumul evreesc ? In genere creştinii uitau că negoţul şi împrumutul de bani erau singurele ocupaţiuni permise Evreilor. Pentru lumea creştină ei nu erau decât comercianţi. Evreii însă, citeau cu răbdare Proverbele şi Eclesiastul şi îşi ziceau desigur că şi nenorocirile lor vor trece după cum toate trec.

Munca evreescă, în domeniul comerţului şi industriei, era apreciată de Italieni. Astfel. când în 1530 senatul Veneţiei hotărî expulzarea Evreilor din oraş, cetăţenii protestară arătând că aceasta ar însemna ruina lor, fiindcă ei trăesc din comerţul pe care-l fac cu dânşii. (*W. Sombart* pag. 20 care-l citează pe Kaufman). Soarta cea mai bună o avură Evreii Toscanei. Ei aveau dreptul să exercite orice meserii şi chiar să ocupe funcţii publice. Evreii din Piza, Livorno şi Florenţa, se administrau autonom. Procesele civile le judeca un tribunal al lor propriu. Toscana e singurul stat italian în care, înainte de revoluţia franceză, Evreii se bucurară de cele mai multe libertăţi.

Spre sfârşitul sec. XVIII, în preajma revoluţiei franceze situaţia Evreilor din Italia mai păstra toate stigmatele vieţii medievale. Un edict al papei Piu VI din 1775 (Editti sopra gli Ebrei), reînoeşte o serie de canoane contra Evreilor. Ei nu aveau voie să facă negoţ în afara cartierului, nici să-l părăsească după ora 9 seara, nici să apară pe străzile oraşelor fără „semnul galben". Deasemeni nu aaeau dreptul să vândă creştinilor carne sau lapte, nici să mănânce sau să bee împreună cu dânşii. Grave pedepse

aşteptau pe evreul care ajuta pe un evreu convertit ca să revină la iudaism, ori numai îl adăpostea în casa sa. Nici

După revista „Memorah" — Viena.

XVII. — Un aspect al ghettoului din Veneţia.
(după o aquarelă a pictorului evreu-american Lionel S. Reiss).

un evreu nu avea dreptul să introducă în ţară, să cumpere sau să primească în dar vre-o carte ebraică, până

ce n'o supuneau mai întâiu cenzurei curţei apostolice din Roma, închiziţiilor sau altor autorităţi catolice. Contravenienţii erau pedepsiţi cu şapte ani de închisoare. Rabinii erau obligaţi să trimeată un număr hotărît de Evrei care să asiste regulat la predicile misionarilor, întru cât *„predica e mijlocul cel mai bun pentru creştinare"*. Ordinul acesta, care evoca dintr'odată caracterul specific al metodelor catolice medievale, fu placardat pe străzile Romei în Aprilie 1775. Un călător francez, Dupaty, care vizită Roma în 1783 şi arătă că starea Evreilor italieni este mai rea de cât în oricare altă ţară, spunea : *„Lumea se întreabă când vor deveni Evreii creştini, eu însă mă întreb când vor deveni creştinii toleranţi ?"* (cit. de Dubnow).

In 1786 comunitatea evreească din Roma înainta papei Piu VI un memoriu, prin care îi cerea să îndulcească soarta israeliţilor. Petiţia fu predată unei comisiuni. După treisprezece ani, în 1789, deci în preziua marei revoluţii, memoriul Evreilor, se mai afla încă în cercetarea comisiunei !

Franţa. — Evreii fuseseră izgoniţi de aici de multă vreme. Insă, în baza decretelor lui Ludovic XI (1474) şi mai ales ale lui Henric II (1550), îi vedem pe marani stabilindu-se întâiu în Bordeaux şi mai apoi în unele oraşe din sud, sub denumirea de neo-creştini. In această calitate ei aveau dreptul să facă orice soi de comerţ, să practice diverse meserii şi să cumpere imobile. Ei nu aveau totuşi dreptul să se afirme ca Evrei, deşi nu li se făcea nici un control în privinţa religiei pe care o practicau. Abea în secolul XVIII, pe la 1723, apar decrete care îi autoriză în mod legal să se manifeste ca Evrei. Lumea îi numea în genere Purtughezi sau Spanioli.

Comunitatea evreească din Bordeaux, ocrotită de numeroase privilegii luă o desvoltare însemnată. Negustorii evrei de aici, contribuiră mult la extinderea comerţului, şi câştigară serioase simpatii printre creştini. Atât

de serioase, încât lumea privea cu grijă orice eveniment care ar fi putut determina pe Evrei să plece din oraș. Astfel la 1675 o ceată de mercenari săvârșind oarecare excese în contra Evreilor din Bordeaux, aceștia începură să părăsească orașul. Acest fapt îl făcu pe primarul târgului să raporteze cu nelinişte autorităților superioare :... *Portughezii, care ocupă străzi întregi și fac un comerț întins, și-au cerut pașapoartele... Gaspard Gonzales și Alvarez cei mai importanți dintre dânșii, au părăsit orașul. Observăm că negoțul slăbește*". (Sombart, citat după Malvezin: Les Juifs à Bordeaux). Câțiva ani mai târziu, intendentul de Languedoc, vorbind despre rolul Evreilor în departamentul său, conchide că fără dânșii, comerțul din provinciile respective s'ar ruina (Sombart). Colbert, atrăgând atenția intendentului de Languedoc asupra marelui avantaj pe care orașul Marsilia îl poate avea de pe urma aptitudinilor comerciale ale Evreilor, zice între altele; „*trebue să aveți în vedere că invidia comerțului, îi va împinge totdeauna pe negustori ca să-i alunge.* (Sombart. op cit.).

Evrei mai numeroși trăiau de multă vreme în comitatul Venaissin, care de la începutul sec. XIV trecuse sub stăpânirea papilor. In acest ținut existau comunități evreești în Avignon, Cavaillon, Carpentras și Isle sur Sorgue. Evreii se bucurau în comitatul Venaissin de unele libertăți în privința comerțului, dar în schimb erau obligați să poarte „*pata evreească*", și să locuiască în ghettouri. Ei au fost de câteva ori izgoniți și de aici și apoi rechemați. Azi comunitățile evreești din Venaissin nu mai prezintă nici o importanță.

Ludovic al XIV acordă Evreilor din Bordeaux dreptul de a se stabili în orice parte a Franței. Sefardimii se stabiliseră mai de mult în Bretania și la Bayonne. Cu toată marea considerație de care se bucurau Evreii, ei erau siliți să plătească destul de scump, libertățile pe care le aveau, în afară de faptul că trebuiau

să reînoiască din când în când, la fiecare schimbare de domnie, „*scrisorile patente*" prin cari li se conferise libertățile. Interesant este, de pildă, că maranii din Bordeaux plătesc 110,000 franci pentru a căpăta autorizația de a se numi Evrei în mod public. Inlesnirile și privilegiile merg însă crescând. Datorită lor, Evreii (e vorba numai de sefardimi), încep să se manifesteze și pe alte tărâmuri decât cele comerciale. Astfel întâlnim în sec. XVI pe evreul André Govea, profesor de litere la Bordeaux. Ildefonso Lopez, pe care, Richelieu îl numia „*le seigneur hebraeo*", fu însărcinat de marele cardinal cu o misiune secretă în Olanda. El căpătă apoi rangul de „*conseiller d'état ordinaire*". (Sombart op. cit). Mulți Evrei se disting ca medici, profesori și juriști. Ei vin în contact cu înalta societate franceză. Notăm că *Antoinnete de Louppes*, fiica maranului Pierre Louppes (Pedro Lopez), este mama celebrului *Montaigne*.

Grosul evreimei franceze, compus din Aşkenazim, locuia în Alsacia, nu însă și în Strassbourg, unde nu aveau voie să intre, și în părți din Lorena, cu osebire în Metz și Nancy. Situația Evreilor din aceste ținuturi contrasta izbitor cu aceea a sefardimilor. Lăsați la discreția complectă a prinților și seniorilor, ei fură aduși într'o stare vecină cu iobăgia. Ei erau obiectul unei permanente și nemiloase exploatări. Nicăeri nu-i găsim atât de umiliți și disprețuiți. Biserica, burghezii și nobilii se coalizară par'că înadins ca să-i oprime cu puteri mărite. Pentru a se muta de pildă, dintr'un loc într'altul, aveau nevoie de o aprobare specială a seniorului respectiv. Feudalii puteau să-i primească sau să-i expulzeze de pe teritoriile lor fără a da nimănui vre-o socoteală. In unele orașe numărul Evreilor nu trebuia să depășească o anumită cifră. Astfel în orașul Metz numărul familiilor evreești trebuia să fie mereu de 480. Consecința era, că în ținuturile unde existau asemenea „*norme*", nu se puteau contracta căsătorii decât cu învoirea specială a stăpânului. Tinerii

şi fetele cărora nu li se acordase dreptul de *„locuinţă"*, adică dreptul de a întemeea o familie, erau siliţi să emigreze.

Pentru dreptul lor de locuinţă, Evreii plăteau taxe enorme şi numeroase: darea personală, către biserică, spital, taxe pentru război, pentru pază, impozit pe comerţ. Stăpânirea putea dispune de munca şi averea Evreilor după plac. Spre sfârşitul veacului XVIII, Ludovic XIV dăruia ducelui de Brancas şi contesei de Fontaine, o parte din veniturile Evreilor din Metz. Aceasta însemna că ei tre buiră să plătească favoriţilor regelui, o rentă anuală de 20000 livre, afară de birurile pomenite mai sus.

In asemenea situaţie nu poate fi de mirare că evreul trebuia să alerge după avere. A avea bani, era aşa dar o aprigă necesitate impusă de condiţiile vieţii. Mijloacele lui de îmbogăţire erau însă foarte restrânse. Evreul era constrâns să se ocupe numai cu comerţul de bancă, ori cu comerţul de vite sau haine vechi. Evreii din Alsacia-Lorena erau excluşi atât din corporaţiile negustorilor cât şi din acele ale meseriaşilor. Excluderea aceasta era atât de riguroasă încât ea se menţinu cu tenacitate mult timp după ce apărură legi care hărăzeau Evreilor oarecari libertăţi. Astfel, un decret din 1767 pentru încurajarea artelor şi meseriilor hotărî că oricine, fie el francez sau străin, poate să capete un brevet de meseriaş. In virtutea acestui decret, doi meseriaşi evrei din Thionville obţinură câte un brevet. Corporaţia respectivă se opuse totuşi, iar tribunalul sesizat cu această afacere anulă brevetele. Evrei făcură apel înaintea curţii din Nancy, dar pierdură procesul cu toată apărarea avocatului lor *Lacretelle* şi mai ales cu toată preciziunea textului decretului în chestiune. Cu acea ocazie, Lacretelle, strămoşul scriitorului de azi cu acelaş nume, făcu o caldă apologie a evreului, vorbind de fidelitatea lui, de puterea lui de muncă şi de răbdarea lui... (On leur doit des découvertes dont tous les siècles les remercient; leur fidélité s'est ra-

rement démentie ; leur soumission pour les puissances paraît chez eux un sentiment, un précepte de religion ; aussi est-elle une douce habitude, un véritable amour de la paix, une noble résignation aux décrets éternels ; leurs moeurs sont pures et religieuses... Rébutés et insultés partout, ils n'opposent que la patience à l'outrage ; enfin capables de reconnaissance ils n'ont jamais méconnu leurs protecteurs...“). (cit. de Bédarride).

In sate și orașe Evreii deveneau în mod fatal creditorii sătenilor și orășenilor. Lumea, care nu vroia să cunoască viața evreului, nici să știe cu ce se ocupă și mai ales cu *ce se poate ocupa*, îl acuza cu ușurință și inocență de cămătărie. Datornicii, care așteptau anularea datoriilor, vedeau cu satisfacție în evreul care-și cerea plata datoriilor, un „împilator“. Evreul alsacian se trezia în situația absurdă de „exploatator“, el care era lipsit de cele mai elementare drepturi, și care era obiectul unei neîncetate și minuțioase exploatări. Agitatorii îl prezentau ca autor al greutăților sociale, căci despre Evrei se putea afirma orice, și apoi în modul acesta, prin înfățișarea „pericolului evreesc“, se uitau adevăratele cauze ale nemulțumirilor populare.

Datorită condițiilor în care trăia, evreimea din Alsacia avea un aspect nenorocit. Ea obținu unele înlesniri sub Ludovic XIV, în schimbul unor taxe fantastice. Ceea ce pare însă curios, este faptul că în mijlocul acestor persecuții sistematice, comunitățile evreești ale Alsaciei se bucurară de o autonomie perfectă : jurisdicție, administrație și organizație proprii. Tribunalele, compuse din câte doi rabini, judecau toate pricinile civile și penale ale Evreilor, cu drept de apel la instanțele superioare ale statului. Pentru uzul instanțelor franceze de apel, s'a redactat *coduri de legi și obiceiuri evreești*, cărora li s'a dat o putere oficială.

Intregul mecanism al autonomiei evreești era consfințit de stat din interese pur fiscale. In Alsacia, ca și în multe

părţi ale Franţei, Evreii aşkenazim, trăiau în ghettouri. Siliţi să trăiască mereu între dânşii, într'un cartier limitat care îi expunea unei inevitabile şi aspre concurenţe reciproce, ei nu aveau alte legături cu lumea neevreească de cât căile comerciale. Cum se putea ca din această perpetuă oprimare şi umilire, evreul să nu fi ieşit cu şira spinării frântă, şi definitiv neîncrezător în semenul său ? Lumea, care nu vroia să-l cunoască decât în haina de negustor sau bancher, şi râdea de ciudăţeniile lui, nu vroia să ştie că acestea erau tristul produs al condiţiilor de trai în care evreul a fost silit să trăiască secole dearândul.

In anii care preced marea revoluţie, situaţia Evreilor alsacieni, este aproape neschimbată. Sefardimii, care locuiau în mai toată Franţa, se bucurau de libertăţi şi privilegii consacrate de multă vreme prin „scrisori patente". Aşkenazimii însă trăiau încercuiţi şi oprimaţi de legiuirile pe care le-am pomenit. Evreii alsacieni erau supuşi unui impozit umilitor numit „péage corporel", care îi „asimila cu animalele". In 1780 mai era în vigoare şi decretul care interzicea Evreilor intrarea în oraşul Strassburg. Cerf-Berr, unul din furnizorii celebri ai armatelor lui Ludovic XVI, fiind obligat să treacă prin acel oraş, avu nevoie de o intervenţie specială a ducelui de Choiseul.

Un regulament din 1784 aplicabil Evreilor alsacieni, consacra vechile edicte şi obiceiuri. Aşkenazimii fură consideraţi ca străini lipsiţi de orice drepturi. „Nu exista pentru dânşii alt refugiu de cât avariţia seniorilor, care consimţeau uneori să le vândă ca o favoare, ceea ce conform raţiunii şi umanităţii trebuia considerat ca un drept" (Bédarride). Ei nu se puteau stabili după voie într'un loc sau altul. „Dreptul de locuinţă" trebuia să le fie recunoscut în fiecare caz în parte de către senior. Acesta îi putea izgoni oricând.

Conform regulamentului din 1784, Evreii alsacieni nu se puteau căsători de cât cu autorizaţia specială a re-

gelui. Cei care contraveneau acestei dispoziţiuni erau alungaţi din ţară.

Cu toate aceste prohibiri, exista în Paris, în ajunul revoluţiei, o comunitate evreească alcătuită din Sefardim şi Aşkenazim, în care evident, rolul precumpănitor, îl jucau „Sefardimii".

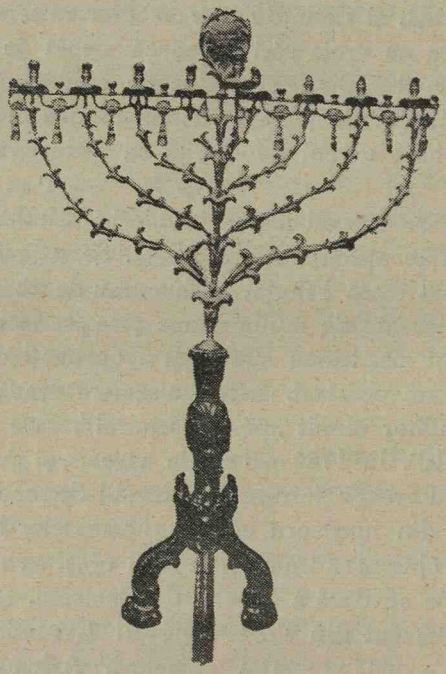

După revista „Menorah", Viena.

XVIII.—O menora din 1753 dintr'o sinagogă din Amsterdam.

Olanda.— Oraşul liber **Hamburg.**— **Anglia.**— Spre sfârşitul veacului XVI a reînceput în Spania şi Portugalia lupta în contra maranilor judaizanţi. Se redeschise o serie de procese şi se aprinseră multiple autodafeuri, cu toate opunerilor papilor. Cu ocazia acestei noi izbucniri inchizitoriale, o samă de marani se grăbiră să emigreze. Un prim grup important plecă tocmai în Olanda,

de unde venise vestea că Wilhelm de Orania, sufletul mişcării de independenţă, promisese o largă toleranţă tuturor sectelor şi religiilor. Emigranţii porniră sub conducerea tinerei marane *Maria Nunez*, a cărei neobişnuită frumuseţe avea să-i apere ca un geniu bun de toate nenorocirile. Grupul trecu prin numeroase şi romantice aventuri, până ajunse pe pământ olandez (1593). Acolo, după alte peripeţii, maranii veniră la Amsterdam unde li se făcură la început mari greutăţi, fiindcă lumea îi credea agenţi ai inchiziţiei. (Olanda protestantă era atunci în plin război antispaniol, deci anticatolic). Când lucrurile se lămuriră li se îngădui să-şi celebreze cultul în mod public şi să-şi zidească o sinagogă. Ea a şi fost ridicată în 1598 după stăruinţele lui *Tirado*, dându-i-se numele de „Beth Iacob", (casă a lui Iacob). Comunitatea Evreilor portughezi se mărea necontenit cu emigranţi (foşti marani) din Portugalia sau Spania.

Trecerea la judaism a călugărului *Diogo de la Asumçao* şi moartea lui pe rug (1603) la Lisabona, determinară pe marani să părăsească peninsula iberică. Mai toţi veneau la Amsterdam, oraşul libertăţilor. Doi tineri evrei (David Iesurun şi Paul de Pina), refugiaţi şi ei din Portugalia, slăviră în versuri avântate, moartea călugărului judaisant.

In 1608 se înălţa la Amsterdam o a doua sinagogă. Comunitatea îşi aduse un rabin din Salonic, pe *Iosif Pardo*. In 1614 oraşul dădu Evreilor un loc pentru cimitir. Printre primii care au fost îngropaţi acolo pomenim pe medicul *Elia Felice Montalto*, medicul reginei Maria de Medicis. El muri la Tours, în 1616, în timpul unei călătorii făcute în tovărăşia familiei regale. El a fost îmbălsămat şi trimis la Amsterdam din ordinul reginei. *Saul Morteira*, unul din discipolii defunctului, veni cu sicriul în Olanda.

Pentru Olandezi imigraţia maranilor a fost de mare folos. Evreii, veniţi cu capitaluri însemnate, având întinse relaţiuni comerciale cu Orientul, dădură Olandei o

desvoltare comercială necunoscută încă până atunci. Statul, sărăcit prin multiplele războaie, se îmbogăți și se întări repede. Ceeace ridică mai ales țara, fu comerțul cu India, la care Evreii luară parte în largă măsură.

Suveranii vecini, dornici să vază și în țările lor asemenea avânt comercial, îi învitară pe Evrei să vie și la dânșii. Așa de pildă Cristian IV al Danemarcei se adresă comunității evreești din Amsterdam, anunțând că oferă importante avantagii acelor Evrei care se vor stabili în statul său.

După „Jüdisches Lexikon" — Berlin.

XIX.—Isaak Aboab din Fonseca, născut în Portugalia la 1606, mort la 1693 în Amsterdam. A făcut parte din colegiul rabinic și a fost apoi primul rabin al comunității evreești braziliene.

Olandezii, popor muncitor și iubitor de libertate, știură să prețuiască strădania și credința pe care o puneau Evreii în folosul țării. Semnificativă în această privință era teama lor de a nu-i pierde. In adevăr, atunci când *Manasse ben Israel* (1604—1657), un evreu olandez, plecă în Anglia, pe la jumătatea secolului XVII, ca să obțină de la guvern permisiunea ca Evreii să se stabilească acolo, autoritățile olandeze se arătară neliniștite. Ele crezură că se plănuia emigrarea Evreilor olandezi și în-

sărcinară pe Neuport, trimisul Olandei în Anglia, să afle care sunt intențiile lui Manasse ben Israel. Ambasadorul raportă guvernului său, în 1655, că nu există nici un pericol, fiindcă nu se discuta despre Evreii olandezi, ci numai despre aceia din inchizițiile din Spania și Portugalia. („Manasse ben Israel hath been to see me and did assure me, that he doth not desire any thing for the jews in Holland, but only for these as sit in the inquisition, in Spain and Portugal". *W. Sombart*, op. cit., pag. 23).

La începutul sec. XVII, Amsterdam însemna pentru Evrei un „nou Ierusalim". Olandezii îi apreciară nu nu numai pentru priceperea lor comercială, ci și pentru cultura lor. Imigranții, crescuți în religia catolică, posedau cultura latină. Printre dânșii se aflau numeroși medici, juriști, oameni de știință și militari. Invățații evrei stăteau în legătură cu cei creștini. Mulți căpătară renume european. Astfel a fost medicul *Abraam Zacuto Lusitano* (1576—1642), strănepotul scriitorului și astronomului Zacuto.

Pe la 1640, comunitatea Evreilor din Amsterdam își întemeea primul așezământ de cultură, o Talmud-Tora, adică o școală pentru științi judaice. Acolo se predau toate materiile evreești, începând de la noțiunile elementare de ebraică până la cele mai înalte cunoștinți talmudice. Intr'o astfel de școală a invățat și Spinoza. In clasele superioare, profesau în a doua jumătate a veacului XVII, *Saul Morteira* (1596—1660) și *Isaac Aboab de Fonseca* (1606—1693). Aceștia împreună cu *David Pardo* și *Manasse ben Israel* (1604—1657), formară primul colegiu rabinic sau *rabinatul*. Comunitatea evreească avea o administrație proprie reprezentată prin colegiul rabinic. Rabinatul avea și căderea să judece orice procese și să aplice chiar pedepse penale. Foștii marani, deși suferiră de pe urma intoleranței, nu erau cu toții tolerați.

Comunitatea din Amsterdam, una din cele mai mari

din Europa, influenţă în chip direct pe cele care se formară ulterior.

In **Hamburg**, lucrurile au mers mai greu cu constituirea comunităţii evreeşti. Evreii se izbiră acolo de vechi prejudecăţi care nu erau uşor de învins. Maranii portughezi şi spanioli refugiaţi în Hamburg, treceau drept

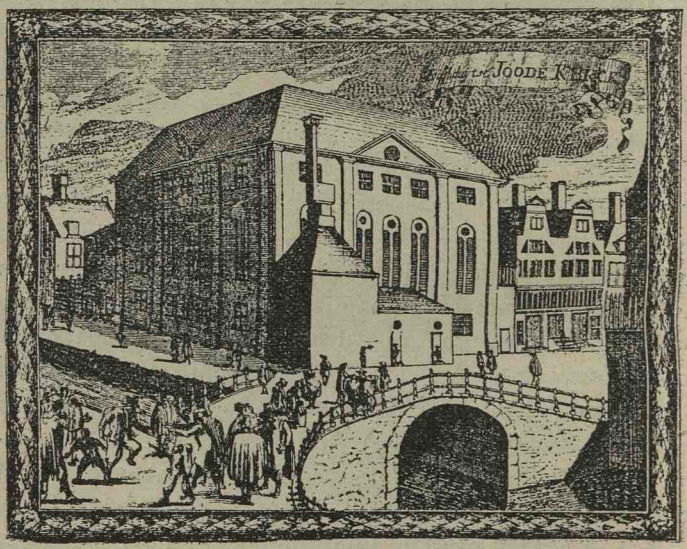

După revista „Menorah", Viena.

XX. — Sinagoga cea mare din Amsterdam, ridicată în 1671 de Aşkenazimi. Comunitatea Evreilor Aşkenazim crescu datorită numeroşilor emigranţi din Polonia şi Germania şi întrecu în importanţă comunitatea Sefardimilor. Azi majoritatea Evreilor din Amsterdam aparţin comunităţii Aşkenazimilor.

creştini. Ei erau numiţi comercianţi portughezi fiindcă se ocupau cu negoţul în stil mare. La 1612, senatul oraşului, apreciind importanţa lor pentru bogăţia târgului, li încuviinţă dreptul de a se numi *Evrei*, şi mai apoi pe acela de a-şi construi în oraş o sinagogă şi a avea în Altona (în imediata apropiere de Hamburg) un cimitir. Intre 1619-1623 se înfiinţă o bancă de către un grup

de mari capitaliști evrei. Să amintim și de bogătașul Diego Texeira, căruia îi se zicea „*evreul cel bogat*"; și mai ales de medicul *Rodrido de Castro* (1560-1628) care își câștigă un renume în combaterea unei grozave epidemii de ciumă.

In **Anglia** Evreii s'au stabilit în urma intervențiilor lui *Manasse ben Israel*, despre care am pomenit. Acest profesor dela Talmud-Tora din Amsterdam, inimos și înzestrat cu o voință formidabilă, își propuse să deschidă Evreilor porțile Angliei. In acest scop rabinul întreprinse o serie de tratative cu Cromwell. De altfel acesta, ca și mulți dintre partizanii săi, avea oarecare simpatie pentru Evrei. Cromwell de pildă, era animat de dorința unei reconcilieri între Vechiul și Noul Testament și a unei uniri între Evrei și comunitatea religioasă anglo-puritană. Biblia era lectura de predilecție a Englezilor.

Cu toate acestea, intervențiile lui Manasse ben Israel întâmpinară unele piedici. El scrise o broșură în care explica Englezilor utilitatea și rostul Evreilor în Anglia. Unul din argumentele lui are o notă foarte curioasă: Manasse spunea de pildă, că Messia va veni abia după ce Evreii se vor fi împrăștiat pe întregul glob. Ori, cum ei lipseau din Anglia, urma ca să li se permită să vină și acolo, pentru ca astfel să se poată realiza condiția bizară a apariției lui Messia. Teoria aceasta pare să fi impresionat pe puritani, care se interesau de concepțiile evreești. Broșura intitulată „*Vindiciae Judaeorum*", apărută la Londra în April 1656, contribui în mare măsură la transformarea simpatiei mistice pe care unii Englezi o aveau pentru poporul evreu, într'o dorință de ajutorare practică, care va culmina în celebra declarație a lordului *Balfour* (1917). (*Klötzel*, în prefață la o ediție germană a broșurii lui Manasse ben Israel).

Manasse ben Israel nu avu norocul să vadă roadele sforțărilor lui: el muri înainte de a fi obținut ceva. Abia sub Carol II li s'a permis Evreilor să se stabilească

în Anglia. Partea interesantă era că în Anglia se aflau şi înainte vreme câţiva Evrei care, sub numele de Portughezi, făceau un însemnat negoţ. Astfel cităm pe Antonio Fernandez Carvajal, mare comerciant şi armator.

Ţările germane. — Imperiul german era compus dintr'o sumă de state şi stătuleţe. Impăratul, care era ales de cei 7 electori, nu avea în fapt decât o putere nominală.

Evreii din ţinuturile germane poartă numele generic de *Aşkenazim*, spre deosebire de grupul Evreilor *Sefardim*, originari din Spania şi Portugalia. In statele germane Evreii locuiau din timpurile cele mai vechi.

Ceea ce caracterizează în special pe Evreii germani din această epocă, este nesfârşita lor vagabondare dintr'un loc într'altul, datorită necontenitelor lor izgoniri şi rechemări din oraşe şi provincii. Pe de altă parte, atmosfera creeată de reforma lui Luther nu era deocamdată favorabilă Evreilor din Germania. Intr'una din broşurile sale antievreeşti, Luther predicase dărămarea sinagogilor. Ivindu-se tulburări în care ţăranii şi micii burghezi se revoltară contra nobililor cerând unele înlesniri, Evreii se pomeniră fără să ştie, între două focuri deopotrivă de periculoase: Ţăranii îi acuzară că sunt aliaţii bogătaşilor şi nobililor, iar aceştia la rândul lor îi învinuiră că aţâţă şi susţin cu bani pe răsculaţi!

In secol XVII, trei scriitori germani, *Wülfer*, *Wagenseil* şi *Eisenmenger* prezentau publicului sub formă de studii, vechile acuzări pline de fantasme ale evului-mediu, referitoare la Evrei. Primii doi nu se ocupară de chestiunea omorului ritual. Eisenmenger însă, în cartea sa întitulată: „*Entdecktes Judentum*" (titlul e mult mai lung) se ocupă de aceasta şi de alte legende absurde (1700). Impăratul Leopold I, interzise vânzarea volumelor, totuşi cartea se va edita mai târziu.

Viaţa evreească în ţinuturile germane, se prezintă destul de chinuită.

Trebuie să amintim de rolul Evreilor influenţi, de re-

gulă medici, de la diferite curţi princiare sau regale, care reuşeau dese ori să îndepărteze pentru o clipă, pericolele ce ameninţau pe Evrei. Reprezentantul tipic al acestor luptători pentru cauza evreească, a fost *Joselin* (Ioselman) *din Rossheim*, un simplu negustor din Alsacia (1480-1544).

Totuşi oraşele importante, *„ţineau"*, sau mai bine zis *„păstrau"* pe Evrei ca pe bunuri producătoare de venituri. *„Dreptul"* de a poseda Evrei se obţinea sau se cumpăra ca şi în trecut, de la împărat. Datorită imprejurărilor arătate şi antagonismelor economice, puţine comunităţi îşi menţinură importanţa numerică.

Oraşele care aveau *„das Judenregal"*, adică monopolul exploatării Evreilor, îi apărau sau îi păziau, în interesul menţinerii echilibrului financiar. Evreii care nu locuiau în astfel de oraşe erau *„Kammerknechte"*, adică proprietatea împăratului. Un regulament întocmit anume pentru dânşii şi inspirat din vechile principii canonice, prescria în amănunţimi cum trebuiau să trăiască înăuntru şi în afara ghetto-ului şi condiţiile în care li se putea acorda dreptul de a locui undeva. (Regulamentul se numea pe nemţeşte *„die Judenstättigkeit"*).

Evreii erau obligaţi să poarte pe haine sau pălării semnele, nu aveau voie să iasă din ulităle înguste ale cartierului lor decât pentru afaceri urgente, în orice caz nu în zilele sărbătorilor creştine sau când în oraş se afla vre-un prinţ. In ghetto ei trebuiau să se comporte liniştiţi şi să se culce devreme. Fără aprobarea primarului, nu li era îngăduit să adăpostească vreun drumeţ, sau să primească bolnavi în spitalele lor. Pe an nu se puteau căsători mai mult de 12 perechi. Evreii nu aveau voie să cumpere alimente în acelaş timp cu creştinii. Casele evreeşti trebuiau să aibe anumite insigne sau firme precum *„la usturoiu"*, *„la asin"*, la *„firma"* albă, verde, *„roşie"* (Rothschild). Oamenii erau numiţi după aceste embleme.

In 1614 şi 1615, patricienii şi consiliile comunale din Frankfurt şi Worms, fiind în ceartă cu breslele, acestea ca să răzbune pe nobili, maltratară şi alungară pe Evreii din oraşele pomenite. In urma restabilirii ordinei, împăratul consolidă drepturile Evreilor, hotărând între altele ca acei care au o vechime mai mare de 3 ani, să nu poată fi expulzaţi fără motiv. Oraşul Frankfurt fu condamnat să plătească 175919 gulden, despăgubiri pentru daunele suferite de Evrei. Impăratul mai insistă asupra inviolabilităţii lor, astfel că în timpul războiului de 30 de ani, care avea să înceapă curând (1618), Evreii nu avură mult de îndurat, dacă exceptăm greutăţile inerente oricărei stări de război. Impăratul Ferdinand II, deşi profund catolic, dădu ordin ofiţerilor săi ca Evreii să fie cruţaţi.

Curtea din Viena acordă marilor capitalişti şi negustori evrei, în schimbul unor importante sumi de bani, titluri de nobleţă, numindu-i curteni. Evreii înobilaţi se bucurau de numeroase libertăţi şi avantaje, între care şi dreptul de a nu purta semnul ruşinos. Ei formează categoria cunoscută sub numele de „*Hofjuden*". Totuşi la 1670 Evreii vor fi izgoniţi din Viena şi întreaga Austrie. Cartierul evreesc din Viena fu cumpărat de comună, de la împărat, pentru suma de 10000 de gulden şi numit, în cinstea acestuia, Leopoldstadt. Evreii alungaţi se refugiară în Moravia, Boemia şi Bavaria.

In secolul următor găsim din nou Evrei în Austria.

Cam în acelaş timp, Frederic Wilhelm, marele elector de Brandenburg, primi în statul său, unde nu mai locuiseră Evrei de vre-o 100 de ani, numeroşi israeliţi. Multe familii evreeşti, refugiate din Austria, se stabiliră în Brandenburg. Câţiva bogătaşi se mutară la Berlin. Frederic Wilhelm se folosi de capitalişti şi diplomaţi evrei. Renumit printre aceştia era Elia Gumpertz (Gompertz), numit încă şi Elia din Emmerich. Acest Elia era marele furnizor de muniţii al prinţului şi tot odată agentul său diplomatic.

Spre sfârșitul sec. XVIII, situația Evreilor germani nu se îmbunătățise. Asupra lor mai apăsau toate legile restrictive referitoare la dreptul de ședere, căsătorii și impozite. Cași în Alsacia, exista și în imperiul german impozitul corporal, numit aici „Leibzoll". La granițele tuturor stătulețelor germane, evreul trebuia să plătească taxa care se percepea pentru vite. Moses Mendelsohn o mai plătea încă în 1776, la intrarea sa în Drezda.

In 1750, un regulament pentru Evrei (Reglement für Juden), întocmit din ordinul lui Frederic II, reedită toate dispozițiile medievale. Evreii fură împărțiți, din punct de vedere al drepturilor lor, în două mari categorii: *privilegiați* și *tolerați (Schutz-und geduldete Juden)*. Privilegiații, care erau grupați în mai multe clase, după avere și ocupații, se bucurau în anumită măsură de dreptul de locuință pentru întreaga lor familie, ori numai pentru dânșii personal. Evreii tolerați erau aceia care nu aveau dreptul să locuiască într'un oraș decât dacă erau funcționari ai comunității evreești, sau ai unor Evrei privilegiați. Celelalte drepturi (referitoare la negoț, profesii) erau îngăduite prin analogie și în proporție cu dreptul de ședere.

In 1781, publicistul german *Christian Dohm*, (citat de Dubnow), scria în felul următor despre situația Evreilor: „In unele state șederea li s'a interzis cu desăvârșire... în altele au fost primiți în condițiuni înjositoare, fără a li se acorda titlul de cetățeni sau supuși. Numai unui număr restrâns de familii evreești îi este îngăduit să se stabilească definitiv într'un loc, permisiunea aceasta este însă deobiceiu mărginită la un anumit teritoriu și trebue mereu cumpărată cu însemnate sumi de bani... Un evreu care are mai mulți fii, nu poate transmite dreptul său de locuință decât unui singur băiat, ceilalți trebuie să plece în ținuturi străine... Cu toată multiplicitatea impozitelor, putința de câștig a Evreilor este extrem de redusă în mai toate țările (germane), Evreii sunt excluși

de la meserii şi arte mecanice... marea massă nu poate ierta cuiva păcatul de a fi evreu. Acestui nenorocit... a cărui activitate este în întregime ţărmurită şi a cărui calităţi nu se pot nicăieri manifesta, nu-i rămâne alt mijloc pentru a-şi agonisi existenţa, decât comerţul. Dar şi acesta îi este îngreuiat prin tot soiul de restricţii şi impozite şi numai câţiva pot intreprinde un comerţ în mare. Ei sunt astfel reduşi la un negoţ foarte mărunt... ori constrânşi să împrumute altora, banii pe care ei însăşi nu-i pot întrebuinţa". Acestea se scriu de către un creştin, cu câţiva ani înaintea marei revoluţii.

Situaţia Evreilor din *Boemia* nu era cu mult deosebită de aceea din restul statelor germane. Evreimea din Praga şi împrejurimi avu de suferit, în cursul sec. XVI, pe lângă numeroase maltratări şi două izgoniri în massă, în 1542 şi 1561. După cea de a doua, Mardohai ben Zemach Gherşon, un membru marcant al comunităţii din Praga, (mormântul lui se vede şi azi în vechiul cimitir al oraşului), fugi tocmai la Roma ca să roage pe papă să intervină în favoarea Evreilor. Acţiunea lui Zemach avu efect: Evreii au fost reprimiţi. Impăraţii următori, Maximilian şi Rudolf II, îi ocrotiră pe Evreii din Boemia şi astfel vedem că pe la sfârşitul secolului XVI, comunitatea din Praga se prezintă într'o stare destul de înfloritoare. Rudolf II permise favoritului său Mardohai Meysel să ridice o sinagogă în Praga (August 1591), ceeace a fost considerat ca un gest extrem de nobil, fiindcă de multă vreme nu se mai îngăduise construcţia unei sinagogi noi. Meysel o înălţă pe socoateata sa, cheltuind 10.000 de taleri. (*Grotte*, Deutsche Synagogentypen).

In 1627, Evreii din Praga obţinură împuternicirea de a se conduce în mod autonom, avându-şi administraţie şi primărie proprie. Comunitatea crescu repede şi asta plăcu nobilimii, fiindcă trăgea profit de pe urma Evreilor.

Polonia. — Evreii fuseseră chemaţi în părţile acestea în diverse epoci, împreună cu Germanii, de către regii

Poloni, pentru ca să alcătuiască pătura de mijloc, burghezia, care lipsea țării. De aceea stăpânirea și nobilimea li erau binevoitoare. Vechi statute, de pe timpul lui Boleslaw IV, (1264), confirmate mai apoi de Cazimir IV (1441—1492), li garantau o sumă de libertăți, de care Evreii din restul Europei încă nu se bucurau. Ei erau considerați ca cetățeni poloni. Regii următori consfințiră drepturile Evreilor, fiindcă observară utilitatea lor în stat. In adevăr, Polonia care era o țară săracă, câștigase mult de pe urma muncii evreești. Grație activității lor comerciale și industriale, au intrat în țară mari capitaluri și s'au pus în valoare bogății neexploatate. La 500 de negustori creștini, câți se aflau în Polonia la începutul sec. XVI, găsim 3200 negustori și 10.000 meseriași evrei, între cari numeroși fierari, turnători, argintari și țesători. Mulți trăiau la țară ocupându-se cu agricultura.

Comunitățile evreești poloneze, cu rabini aleși sau întăriți de regi, cu sinoade, care hotărau în chestii generale, aveau o viață autonomă. Rabinii reprezentau evreimea în mod oficial, înaintea autorităților, cărora li garantau totodată exacta încasare a dărilor. De altfel autonomia era totdeauna consfințită în interese fiscale. Birurile erau, ca și aiurea, grele și numeroase. Rabinii investiți cu putere judecătorească, aveau căderea de a judeca toate procesele Evreilor.

Era natural ca Polonia, care oferea atâtea avantagii Evreilor, să-i fi atras pe cei izgoniți din țările germane. Aceștia veniră în număr mare să se instaleze pe țărmurile Vistulei și Niprului. Astfel Polonia deveni un centru evreesc important.

Abia după sosirea marilor masse de Evrei germani, evreimea din Polonia începu să însemne ceva. Numărul ca și importanța Evreilor poloni crescu repede. In contra lor se ridicară jesuiții și negustorimea germană, dar regii care erau binevoitori Evreilor îi favorizară și de aceea libera lor desvoltare nu fu întru nimic stingherită.

Autonomia de care se bucurau Evreii polonezi, a dat naştere unei instituţii unice în istoria Evreilor. Este vorba de „sinodul celor patru ţări" *(Waad arba arţot)*, un produs al deselor consfătuiri ce aveau loc între rabinii Poloniei, în vremea marilor bâlciuri. Rabinii, mai ales acei care îndeplineau funcţia de judecători, profitau de aceste întâlniri, ca să se consulte asupra diverselor chestiuni de drept şi chiar să rezolve unele procese importante. Spre sfârşitul sec. XVI, după îndemnurile lui *Mardohai Iaffa*, rabin originar din Boemia (1530-1612), reuniunile acestea fură organizate în mod sistematic. Ele se ţineau de două ori pe an: în timpul iarmaroacelor din Lublin şi Iaroslav. Sinoadele se compuneau din reprezentanţii comunităţilor din ţară. Un preşedinte, ales de adunare, conducea desbaterile care se consemnau în procese verbale de şedinţă. Sinoadele discutau şi luau hotărâri în chestii religioase, de administraţie internă a comunităţitor şi în materii juridice controversate. Lucru curios: ele aveau şi un oficiu de cenzură a cărţilor.

Marea importanţă a acestor sinoade a fost menţinerea unităţii concepţiilor şi credinţelor evreeşti. Adunările acestea ale rabinilor, care se ţinură în decurs de vreo 100 de ani, avură o influenţă extraordinară asupra evreimii poloneze. Viaţa evreească se îmbibă până în adâncimi de ştiinţa şi disputa talmudică. Talmudul ajunse aproape o ştiinţă populară. Cel mai umil evreu râvnea să ajungă un talmudist desăvârşit. Lumea care obicinuia să asiste la dezbaterile sinoadelor bi-anuale, le urmărea cu interes şi se pasiona de subtilităţi de gândire. Rezultatul acestui exces talmudic a fost că Evreii, cufundându-se în interminabile controverse, pierdeau contactul cu realitatea, cu lumea înconjurătoare. Ei îşi îndeplineau activitatea lor extra-talmudică, adică negoţul, meseriile şi funcţiunile, pe la curţile nobililor, cu o punctualitate mecanică, fiindcă esenţialul era pentru dânşii numai Talmudul.

Neglijând realitatea, Evreii îşi creeară, fără să vree, o

samă de duşmani. Intre aceştia erau şi Cazacii. Evreii, care erau întrebuinţaţi de Poloni ca încasatori de biruri şi administratori, au fost trimişi, cu aceste însărcinări şi în Ucraina. Zaporojenii, neam de cazaci voinici şi războinici, care trăiau mai ales în Ucraina, nu puteau suferi dominaţia polonă şi apăsarea din ce în ce mai grea a birurilor. Evreii, recunoscători stăpânirii pentru bunul tratament şi slujbaşi fideli, nu înţelegeau să favorizeze pe Cazaci. Aceştia se revoltară la un moment dat contra nobililor şi catolicilor, dar loviră, mai ales în acei pe care îi avură la îndemână, adică în Evrei.

Răzvrătirea Zaporojenilor, violentă şi sângeroasă, unică în felul ei, izbucni pe la începutul anului 1648, sub conducerea lui Bogdan Hmilnţchi. Pe aceşti Cazaci îi cunoscură şi Moldovenii, în timpul domniei lui Vasile Lupu. D-l N. Iorga, vorbind de epoca lui Vasile Lupu, ni-i descrie şi pe Cazacii lui Bogdan: „După moartea regelui Poloniei, Vladislav şi Rákóczy cel bătrân acelaş an, 1648, Cazacii, care aveau în fruntea lor pe un bătrân prădalnic şi beţiv, cum era şi tot neamul, Bogdan Hmilnţchi, începură să viseze de prada Moldovei, pe care o gustaseră înaintaşii lor din vremea lui Petru Şchiopul şi Aron Vodă. Ei se se răsculară împotriva Polonilor şi izbutiră a învinge pe nobilii regatului, care voiau să-i păstreze mai departe în atârnarea lor. Smulgând, în sfârşit, o pace prielnică noului rege Ioan Cazimir, Hmilnţchi-şi îndreptă luarea aminte asupra Moldovei. El ceru pentru fiul său tânărul Timuş, un barbar grosolan şi stângaciu, pe fata cea mică a lui Vodă, Ruxandra, care era tot aşa de frumoasă, pe cât era de bogată. Deocamdată, Domnul încercă să zăbovească această legătură de familie care nu-l măgulea nici într'o privinţă, dar Hmilnţchi ştia să peţească şi cu sabia. Moldova fu prădată deci de Cazaci mai rău de cum o prădaseră odinioară Tătarii, cari, dealtmintrelea, erau acum înţeleşi cu hatmanul căzăcesc, şi străbătând şi în Moldova, fiul hatmanului îşi luă prada.

Acum în sfârşit se făcu nunta, şi Timuş, cu tovarăşii săi de luptă şi cu druştele căzăceşti pe care le aduse cu dânsul, petrecură după moda ţării lor, bătând pe Evreii din Iaşi şi îmbătându-se". (Istoria Românilor p. clasa VIII).

Evreii fură victimele lăcomiei magnaţilor poloni. Spre nenorocul lor se mai întâmplă că Vladislav, regele Polo-

După „Jüdisches Lexicon" — Berlin.

XXI.— Bogdan Hmilţnichi, şeful bandelor de Cazaci.

niei, muri tocmai atunci când se produseră primele masacre (1648). Cete de Cazaci bătură cu uşurinţă armatele regulate şi se revărsară cu furie asupra oraşelor şi satelor Poloniei. Din fundul Ucrainei şi până la Lemberg şi mai sus, evreimea poloneză căzu pradă unui imens şi groaznic măcel. De cele mai multe ori, Evreii luând

armele în mâni, rezistară disperaţi, alături de nobili, asalturilor căzăceşti. Dar nu de mai puţine ori se întâmplă că, asediaţii căzură, uneori trădaţi de către nobili, în mânile Zaporojenilor, cum se petrecură lucrurile la Nemirow, Tulczyn, Polonnoe...

Barbaria şi cruzimea cu care Cazacii săvârşiră devastările şi omorurile lor în massă, avură într'însele ceva din aberaţiile nebuniei. Comunităţi întregi au fost pur şi simplu nimicite. Lumea creştină, îngrozită de ororile ce se săptuiau, nu putea sau nu îndrăznia să dee ajutor celor fugăriţi de bandele lui Hmilniţki. Acei dintre Evrei care nu putură pătrunde în cetăţi sau locuri întărite, unde în definitiv nu-i aştepta o soartă fericită, rătăceau înebuniţi de spaimă, până ca cădeau în mânile Cazacilor care îi căsăpeau. Mulţi dintre acei care trăiau în apropierea Tătarilor, se predară lor. Aceştia îi vindeau ca sclavi la Constantinopol, unde Evrei bogaţi îndeplineau o elementară datorie răscumpărându-i. Se plătiră în acest scop sumi fabuloase.

Trimişi ai comunităţilor evreeşti din Turcia, veniră până la Amsterdam spre a strânge fonduri pentru salvarea Evreilor căzuţi în robie, fiindcă numărul lor creştea mereu. Mulţi Evrei se refugiară în Moldova, unde existau, mai ales la Iaşi, centre evreeşti. Pretutindeni în Europa : în Boemia, Austria, Ungaria, ţările germane, Italia, Olanda, se puteau întâlni, în vremea aceea, Evrei fugiţi din Polonia.

Acei care scăpară de urgia căzăcească, suferiră de pe urma războiului ruso-suedez (1654—1656).

Cronicile vremii spun că în epoca de la 1648 până la 1658 ar fi pierit vre-o 600000 de Evrei. Istoricii socotesc că, în orice caz, acest deceniu a văzut murind cel puţin două sute de mii din acei care invocară numele lui Iahve în rugăciunile lor.

Comunităţile evreeşti, în majoritatea lor distruse, se refăcură încet şi cu mari greutăţi. Lumea plecată în străi-

nătăţi nu se mai reîntorcea. Evreii polonezi, profund loviţi, devin prototipii Evreilor săraci. Răscoala Zaporojenilor a marcat începutul decadenţei evreimei poloneze.

America.—Cercetările mai noi ne arată că Evreii s'au stabilit în America din chiar anul descoperirii ei. Unii veniră cedând predilecţiei lor pentru călătorii, alţii străbătură oceanul fiind forţaţi de împrejurări: izgonirile din Spania şi Portugalia, care coincid cu noile descoperiri geografice. Referitor la primele lor aşezări, este intersant de observat că cele două expediţii ale lui Columb au fost făcute cu bani evreeşti: prima, cu subsidiile unor marani bogaţi, iar a doua, cu o parte din averile confiscate de la Evreii izgoniţi în 1492. Istoricii ne spun că primul european care a pus piciorul pe pământ american, a fost evreul *Luis de Torres. (Sombart,* op. cit.) Studiile unor învăţaţi par a dovedi că însuşi Columb a fost evreu de origină. „Într'o şedinţă a societăţii geografice din Madrid, învăţatul Don Celso Garcia de la Riega, arătă în darea de seamă făcută asupra cercetărilor sale cu privire la Cristobal Colon (şi nu Colombo), că acesta a fost un spaniol de origine evreească după mamă. Don Garcia de la Riega a dovedit cu actele episcopale şi notariale ale oraşului Pontevedra, din provincia Galicia, că între 1428 şi 1548, locuia acolo familia Colon.,. Intre aceşti Colon şi familia Fonterosa au avut loc căsătorii. Familia Fonterosa era evreească sau, trecută nu de mult timp la creştinism. Ori, pe mama lui Cristobal o chema Suzana Fonterosa". *(Sombart,* op. cit,).

Grupările evreeşti din noul continent deveniră însemnate abia după sosirea Evreilor olandezi. Un număr de câteva sute de Evrei portughezi din Amsterdam, se stabilise în 1642 în Brazilia, întemeind la Pernambuco, o importantă colonie. *Isaak Aboab de Fonsca,* venit cu dânşii, funcţionă ca primul lor rabin. Câţiva ani mai târziu, luară fiinţă şi în America de nord, însemnate co-

munităţi evreeşti (1656). Munca pe care o desfăşurară Evreii pentru închegarea economică a acestei părţi din noul continent, şi mai cu seamă a Statelor-Unite, a fost importantă şi destul de rodnică. Ei avură bucuria de a-şi fi văzut recunoscute marile lor sforţări. Când (în 1905), Evreii americani serbară comemorarea a 250 de ani de la stabilirea lor în Statele-Unite, Roosevelt, preşedintele de atunci al republicei, trimise o scrisoare de felicitare comitetului festiv, în care sublinia, între altele, calităţile cetăţeneşti ale Evreilor şi contribuţia lor la clădirea ţării. (W. Sombart care citează pasagiul, pag. 39, îl redă în engleză: „the jews participated in the upbuildind of this country").

ROLUL EVREILOR IN FORMAREA STATULUI MODERN *).

Evreii, cu toate prigonirile îndurate, au fost totuşi în stare să contribuie şi dânşii la închegarea statului modern.

Nu e vorba desigur, de o influenţă directă. Ce înrâurire ar fi putut exercita asupra statului modern, locuitorii din ghetto? Vom vorbi deci de contribuţiile lor indirecte, deşi W. Sombart crede a şti că în Spania şi Italia, se pot găsi mulţi bărbaţi de stat evrei, care au luat parte efectivă, la închegarea acelor state.

Influenţele indirecte, fiindcă numai despre acestea e vorba aici, se vădesc atunci când cercetăm evoluţia economică a Europei în sec. XVI, XVII şi XVIII. Pretutindeni îi găsim pe Evrei ajutând cu ingeniozitatea, dar mai ales cu capitalurile lor, pe conducătorii de state în lupta lor cu feudalitatea. „Mă gândesc, spune Sombart, că ei (Evreii), au fost înainte de toate aceia care au pus

*) La alcătuirea acestui paragraf m'am folosit de cunoscuta lucrare: „Das Judentum und das Wirtschaftsleben" [München, 1920], a economistului german W. Sombart.

la dispoziția statului în formație, mijloacele materiale cu ajutorul cărora el a putut să se mențină și să se desvolte mai departe; că ei au sprijinit în două moduri armata, temelia pe care se bizue orice stat modern. In două chipuri: prin aprovizionarea ei cu arme și echipamente în timp de război și prin procurarea mijloacelor bănești necesare... Cu alte cuvinte eu văd în Evreii sec. XVI, XVII și XVIII, cei mai influenți furnizori ai armatelor și cei mai destoinici bancheri ai principilor și cred că pot să atribui acestei împrejurări o importanță covârșitoare în dezvoltarea statului modern".

Autorul acesta bine informat și documentat, ne duce prin toate părțile locuite de Evrei și constată că pretutindeni au adus bogății în țară. El ni-i prezintă veșnic activi, creatori de bănci și instituții diverse, inventând mereu noi mijloace de a strânge bani. Ei iau parte activă la intemeerea coloniilor din Indii, Africa, America și Australia, ajutând la desvoltarea lor. Comerțul colonial este stăpânit de dânșii. Ei pun bazele negoțului în stil mare „en-gros". Ei pun în valoare bogățiile unei țări, exportă surplusul și importă mărfuri străine. Ei pun în legătură lumea veche cu lumea nouă, prin neîncetatul lor trafic comercial. Comerțul și industria, cele două mari pârghii ale prosperității unui stat, sunt susținute de energiile evreești. Dacă observăm marea deplasare a Evreilor din sec. XV și XVI, datorită izgonirilor din peninsula iberică, constatăm ușor, remarcă Sombart, că odată cu mișcarea acestora s'a *deplasat* și centrul de greutate al vieții economice europene. El a urmat pas cu pas peregrinările Evreilor. In adevăr, între migrațiunile poporului evreu și soarta economică a diferitelor state, există o strânsă legătură. Țările de Jos, Anglia, unele orașe ale Franței: Bordeaux, Marsilia, Rouen, devin înfloritoare abia după imigrarea Evreilor, în timp ce țările părăsite de aceștia, decad economicește. (Sombart exprimă printr'o frază pregnantă această părere a lui: „*Wie die Sonne geht Israel über Europa: wo es*

hinkommt, spriesst neues Leben empor, von wo es wegzieht, da modert alles was bisher geblüht". pag. 15).

Evreii atrag bogăţiile, le acumulează şi se îmbogăţesc, îmbogăţind evident şi ţinuturile în care locuiesc. Ei aveau nevoie de bani, fiindcă fără dânşii erau pierduţi. Dar un lucru care trebuie reţinut şi pe care Sombart îl scoate în evidenţă, este că Evreii îşi pun averile lor necontenit în slujba statelor în care locuiesc. Mereu îi vedem înlesnind vistieria. Seniorii, prinţii şi regii se înconjoară de financiari evrei, care li împrumută în vremuri grele, sumile de care au trebuinţă, în interese de stat. In Olanda, Franţa, Germania şi Austria pretutindeni găsim alături de prinţ pe „agentul" sau bancherul evreu, care furniza statului nu numai capital, ci şi provizii şi armament. Aceasta ar fi o lature a înrâuririi evreeşti în formaţiunea statului modern.

Dar Evreii nu au procurat numai resursele economice pentru închegarea statului modern, ci au ajutat creearea nouei mentalităţi economice, care luă locul vechei concepţii medievale.

In vechea lume medievală, activitatea economică se desfăşura în cadre limitate, stabile, rigide, din care concurenţa era aproape eliminată. Evreii, activi, neliniştiţi, siliţi să exercite numai unele meserii sau negoţuri şi acele în anumite cartiere, au luptat pentru libertate economică. Ei au reprezentat punctul de vedere individualist al economiei. Evreii au jucat un rol important, dacă nu decisiv, în formarea mentalităţii economice moderne, în care se afirmă ideile „comerţului liber" şi ale „liberei concurenţe". (pag, 180).

In modul acesta au contribuit şi Evreii la construirea şi cimentarea statului modern.

MIŞCAREA CULTURALĂ. CURENTE MESIANICE.

In epoca de care ne ocupăm, putem deosebi două curente distincte: unul ştiinţifico-literar şi altul mistic.

Manifestările primului curent, fără a avea un aspect unitar, s'ar putea totuş caracteriza printr'o anume înclinare către cercetări istorice şi gramatico-talmudice, lipsite sau incapabile de avânturi, obosite, şi în orice caz întunecate de preocupări cabalistice.

Tendinţa generală, aspiraţiile care străbat evreimea şi colorează majoritatea producţiilor, sunt de natură mistică, messianică. Explicaţia acestui fapt e simplă. Evreii, care până la revoluţia franceză n'au ştiut ce înseamnă libertate şi au trăit într'o permanentă nesiguranţă a vieţii şi avutului lor, nu erau desigur în situaţia de a creea importante valori culturale. Împrăştiaţi, şi mereu izgoniţi, în căutare de noi aziluri, ei erau îngrijiţi de păstrarea şi aprofundarea vechiului lor avut cultural. Ca şi cei din epoca trecută, ei studiară doar Biblia şi Talmudul, pe marginea cărora, spiritul lor amator de subtilităţi, însemna nesfârşite comentarii. Ştiinţa, exceptând medicina şi astronomia, nu avea trecere, ba era chiar excomunicată. Evreii pioşi vedeau într'însa, ca şi strămoşii lor din generaţiile anterioare, duhul rău care a adus toate nenorocirile asupra lui Israel.

Literatura deşi se îmbogăţeşte cu noi opere, nu este totuşi într'o stare înfloritoare. Singură istoria, în afară de ştiinţele judaice, mai pasionează pe scriitorii evrei.

Siliţi să trăiască o viaţă izolată,—fiindcă ei îşi aveau ghetoul lor chiar în ţările cele mai libere, Evreii erau sortiţi, mai ales în vremurile de prigoane, să caute într'înşii toate rezistenţele şi mângâierile posibile. Ori în sufletul evreesc, trăia în mod latent, speranţa în venirea unui Messia. In epoca de care vorbim, fiecare aştepta ivirea unui Salvator. Lumea evreească, apăsată de persecuţii, credea cu uşurinţă toate legendele posibile.

In asemenea împrejurări epoca are aspectul unui fel de ev-mediu evreesc. Ea e plină de misticism şi obscurantism, întunecată de superstiţii şi frământată de viziuni

Bizară şi neliniştită, ea nu e lipsită cu toate acestea de câteva minţi clare şi iubitoare de realităţi.

* * *

Tedinţele culturale. — Curentul ştiinţific evreesc îl susţinură medicii. Renumele pe care aceştia şi-l câştigară, din vremuri depărtate, nu scăzu de loc. Seniorii ca şi regii, recurgeau la serviciile medicilor evrei. Marele public creştin, se folosea şi dânsul de ştiinţa lor. Medicii evrei nu se ocupau însă numai cu arta lor, ci se interesau de toate problemele ştiinţifice posibile, ca şi de cele politico-financiare.

In Italia avem pe medicul *Abram Balmes*, filosof şi literat, care a tradus în limba latină operile lui Averroes şi Aristot. *Iacob Mantinus*, medicul papei Paul III, traduce şi el în latină, diverse scrieri ebraice, arabe şi greceşti, între care scrieri de Averroes şi operile lui Platon. *David Depomis* alcătueşt un dicţionar ebraic-italian-latin, şi publică diverse cărţi variate ca subiect: un discurs asupra mizeriei umane, un altul asupra constituţiei Veneţiei. *Bonet de Lates*, medicul papilor Alexandru VI şi Leo X, este autorul unor lucrări astronomice. Invăţaţii aceştia, care serveau totodată de dascăli creştinilor dornici să cunoască gândirea evreească, se deosebeau de mulţimea evreească atât prin felul lor de viaţă, cât mai ales prin mentalitatea lor. Lumea nu-i înţelegea şi de aceea nici nu-i simpatiza.

Talmudiştii propriu zişi îşi făceau o fală, dar şi o dadatorie, în a nu depăşi limitele clasice ale învăţăturii ebraice. Talmudistul *Isaak Abrabanel*, fostul vistiernic al regilor Spaniei şi Portugaliei, continuatorul vechei tradiţii culturale judeo-spaniole, găsi oarecare erezii în scrierile lui Maimonide şi blestemă din cauza asta orice speculaţii care treceau dincolo de graniţele stabilite de Biblie şi Talmud. *Iosif Iabez* şi *Abraam ben Solomon*, deasemeni originari din Spania, aruncară toată vina iz-

gonirei Evreilor din peninsula iberică, asupra filosofiei!

Un suflu nou adie totuşi din lucrarea filosofică a lui *Iuda Abrabanel*, fiul lui Isaak, şi intitulată „*Dialoghi d'amore*" (Dialoguri despre iubire). Iuda este cunoscut şi sub numele de *Leon Medigo*, datorită profesiunii sale medicale. Opera sa, care nu fu întâmpinată cu mare simpatie în cercurile evreeşti, deveni în schimb lectura favorită a păturilor culte creştine. Leon Medigo, renumit, şi în meseria sa, îngriji vreo doi ani pe celebrul căpitan spaniol Gonzalvo de Cordova, (1505-1507) şi apoi pe regele Neapolului. Al doilea fiu al lui Isak Abrabanel trăi ca medic în Reggio şi Veneţia, iar ultimul fiu jucă un rol politic la curtea vice-regelui din Neapole.

In afară de medici, găsim mulţi rabini care se ocupă cu chestiuni filologice, istorice sau chiar geografice. Astfel: *Abraam Farisol* din Ferrara, (1451-1525) studiază în mod ştiinţific scoarţa globului pământesc. *Emmanuel Tremellus* traduce Vechiul Testament în limba latină. *Obadia Sforno* scrie lucrări metafizice şi cabalistice. *Elia Levita*, savant cu renume, publică o serie de opere referitoare la limba ebraică, între care marele lui dicţionar rabinic şi haldaic. In oraşul Candia din insula Creta (Candia), ce depindea de Veneţia, trăi istoricul *Elia Kapsali* (1490-1555), autorul unei interesante istorii a imperiului otoman, în care vorbeşte mult şi de soarta Evreilor. *Ghedalia ibn Iachia*, (1515-1575) din nordul Italiei, scrie o istorie a Evreilor, bogată în material important, dar şi plină de legende şi fabule cu vădit aspect mistic. O muncă deosebită au depus pe terenul istoriei evreeşti scriitorii *Iosif Kohen*, *ibn Verga* şi *Samuel Usque*.

Iosif Kohen (1496-1575), de profesie medic îşi întitulă lucrarea: „*Cronicile regilor Franţei şi imperiului otoman*". Ea porneşte de la căderea Romei şi ne prezintă istoria lumei ca o luptă între Asia şi Europa, între cruce şi semilună,—islamismul fiind reprezentat prin imperiul turcesc, iar creştinismul prin regatul francez. Evenimentele

istoriei evreeşti sunt împletite în seria totală a întâmplărilor pe care le povesteşte Kohen. Stilul e biblic.

Cartea lui *Iosif ibn Verga* este rezultatul colaborării cu tatăl şi bunicul său. Autorii şi-au botezat lucrarea *„Şebet Iehuda“* adică *„flagelul lui Iuda“*, fiindcă au descris mai ales epoca trăită de dânşii, plină de mizerii şi nenorociri.

Samuel Usque a scris povestea poporului său într'o limbă elegantă şi sub forma unui dialog. Scrisă anume pentru a întări sufletele greu încercate ale Evreilor, ea se intitulează: *„Mângăiere pentru nenorocirile lui Israel“ Consolaçao às tribulacoens de Israel* (apărută în 1553). Usque tinde să arăte, slujindu-se de întâmplările din istoria Evreilor, că viitorul poporului va fi neapărat luminos. El se întemeea, bine înţeles, pe Scriptură, argumentând că după cum s'au îndeplinit nenorocirile prezise de profeţi, tot astfel se vor realiza şi fericirile descrise de dânşii...

Familia Usque, stabilită la Ferrara, compusă din marani portughezi, mai dădu şi alţi scriitori de seamă. *Solomon Usque*, negustor şi poet, traduse în versuri spaniole sonetele lui Petrarca. Impreună cu un alt poet evreu *Lazaro Gracian*, el scrise o dramă întitulată *„Ester“*. Un alt membru al familiei, *Abraam Usque*, pe care maranii îl numeau *Duarte Pinel*, îşi instală o tipografie la Ferrara unde dădu la lumină, în spaniolă, portugheză sau ebraică, scrierile necesare maranilor reveniţi la judaism, pentru a se instrui în vechea lor religie. El tipări prima traducere spaniolă a Vechiului Testament (1550-1553), dedicată ducelui Ercole şi Donei *Gracia Mendessia*, traducere cunoscută sub numele de *Biblia de Ferrara*. (Pe ultima ei pagină se află notat: „con industria y diligencia de Abraham Usque Portugues, estampada en Ferrara, à costa y despesa de Yom Tob Atias hijo de Levi Atias, Espanol, em 14 de Adar de 5313-1553).

* * *

Curente messianice.— Lumea evreească, puţin amatoare de eleganţe literare şi filozofice, se lăsa mai degrabă prinsă în mrejele cabalei. Din misticismul nebulos al speculaţiilor acestea mulţimea auzea vorbindu-se de Messia şi asta-i ajungea. Adusă din Spania, de sefardimii fugari, cabala se răspândi repede în Italia şi Turcia. Faptul că mulţi savanţi creştini se ocupau cu misterele Zoharului şi ale altor cărţi asemănătoare, insuflă Evreilor o încredere oarbă în puterile secrete ale acestei metafizici curioase. Centrul de greutate al cercetărilor cabalistice era acum calcularea datei precise a venirei lui Messia. Socotelile se bazau pe combinaţii de litere, care în ebraică, posedă şi valorile cifrelor. Rezultatul calculelor interesa în cel mai înalt grad pe Evrei.

Uneori disperarea evreească devenea atât de cumplită, încât în închipuirea Evreilor, numai apariţia unui messia ar fi putut să-i apere de nenorociri. Mulţimile aşteptau un miracol. Ele vibrau la cea mai neînsemnată întâmplare care, după înterpretările cabaliştilor, ar fi putut avea o cât de vagă legătură cu minunatul eveniment.

Cine agita marele vis popular găsea îndată mii de adepţi fanatici. Numeroase personagii anonime, ieşeau brusc din mulţime şi proclamau izbăvirea lui Israel. Ei se dădeau drept precursorii dacă nu chiar drept Messia în persoană. Astfel *Aşer Lämmlein* predică în jurul Veneţiei (1502). Dar anul 1503 trecu şi nimic nu se arătă. Speranţele poporului nu slăbiră însă câtuşi de puţin: lumea continuă să asculte cu aceeaşi evlavie cuvintele cabaliştilor. În realitate aceşti Messia erau creaţi de imaginaţia — sau mai ales de dorinţele masselor evreeşti, care vroiau neaparat un Messia şi care reuşiră să însufle multor exaltaţi, credinţa că sunt în adevăr salvatorii aşteptaţi.

Ne închipuim care trebuia să fi fost situaţia Evreilor la începutul secolului XVI, pentru ca un învăţat de seriziotatea lui Isaak Abrabanel să se fi hotărât a scrie o

serie de tratate, în care anunța că Messia va apărea cu siguranță în anul 1503. Poate că Abrabanel nu se gândi decât să susție, cu greutatea cuvântului său, imensa iluzie de care avea nevoie poporul obosit și oprimat, ca să poată rezista. Precizarea timpului messianic, venită din partea unui cărturar de seamă, unită și cu starea generală a Evreilor de atunci, făcu să apară, în toate părțile, fanatici, care proclamau sosirea Messiei.

David Rubeni.— Câțiva ani mai târziu, pe la 1520, luă naștere un nou curent messianic, mai puternic și mai interesant. Pe atunci se ivi, nu se știe de unde, un exaltat care era sortit să joace un rol curios în istoria evreească. Era *David Rubeni.* Acesta, după ce rătăci o bucată de vreme prin Egipt și Palestina, își făcu apariția într'o bună zi în Veneția, anunțând vestea fantastică a existenței celor zece triburi israelite, despre care nu se știa nimic de la căderea Samariei din anul 587 a. Chr. El mai povestea că în Chaibar (Arabia), ar exista un rege evreu, cu o armată de 300.000 de luptători, și că acel rege l'a trimis pe el, Rubeni, la papă, ca să obțină ajutoare spre a combate împreună pe Turci și a-i izgoni din locurile sfinte din Palestina!

Evreii, pentru care nimic nu era imposibil, care sperau că odată se va descoperi și fabulosul fluviu Sambation, acela despre care se spunea că curge numai șease zile pe săptămână, iar Sâmbătă stă pe loc, Evreii crezură grabnic legendele vizionarului. Mulți creștini crezură și dânșii zvonurile răspândite de Rubeni. De altfel întreaga înfățișare a acestuia, avea ceva misterios, care cucerea pe toți. El își făcu intrarea în Roma în Februarie 1524, însoțit de un serv și de un tălmăci: Rubeni vorbea numai ebraica. Primit în audiență de către papa Clement VII, Rubeni îi expuse planul și îi ceru bani și muniții. Papa se lăsă convins de visurile lui David Rubeni și-l trimise, cu scrisori de acreditare, către regele Portugaliei, (singurul care mai asculta de papă), ca să-i

puie la dispoziție mijloacele necesare pentru expediție.

In Portugalia, ca și în Spania, locuiau mulțime de marani. In Spania situația lor era nenorocită. Spionați și percheziționați de către agenții inchiziției, ei erau deferiți judecății și arși de vii pe baza unor simple bănueli de judaizare. In Portugalia Regele Manoel, ținând seamă de chipul în care ei au fost siliți să treacă la creștinism, acordă maranilor unele libertăți religioase, garantându-le că timp de 20 de ani, ei nu vor fi supărați de nimeni în credințele și obiceiurile lor. In consecință ei studiau Biblia și Talmudul, aveau sinagogi (secrete), și-și creșteau copiii în spirit evreesc.

Ulterior, sub Ioao III (1522-1551), care era căsătorit cu o infantă spaniolă, maranii portughezi, începură a fi persecutați. Viața lor deveni, cași a celor spanioli, extrem de penibilă.

In timp ce începeau aceste prigoane, sosi la curtea regală portugheză persoana misterioasă a lui Rubeni cu scrisorile papei. Ioao III îl primi cu atenție și se pare că amândoi împreună discutară despre un război contra Turcilor. In orice caz apariția aceasta a lui Rubeni avu aspectul unei lovituri de teatru. Efectul ei fu extraordinar. Toată starea de spirit care exista contra maranilor se schimbă ca prin farmec. Regele opri orice persecuții sau urmăriri contra lor. Pentru maranii portughezi, Rubeni luă în mod firesc înfățișarea unui salvator miraculos. Din toate colțurile țării veneau maranii ca să-l admire și să-l salute. Unii vorbeau de Messia. Spiritele exaltate proclamară apropiata venire a Mântuitorului. Prooroci și vizionari, apăreau ca din pământ. Intreaga suflare evreească fu adânc săgetată de fiori messianici.

Un maran tânăr și nobil, *Diego Pirez*, (1501-1532) secretarul regelui, se simți cu deosebire atras de figura neînțeleasă și de planurile himerice ale lui Rubeni. El fu cuprins subit de viziuni tulburătoare de nuanță messianică, și căpătă credință că spiritul sfânt l-a ales ca să

anunţe Evreilor ivirea vremurilor fericite. Infruntând pericolul de a fi descoperit, el trecu înapoi la judaism, ţinu predici—dar sfătuit de către Rubeni, fugi în Italia şi de acolo în Turcia, unde luă numele de *Solomon Molcho.* Ajuns la Salonic, tânărul vizionar strânse în jurul său numeroşi adepţi. In cuvinte, cărora pasiunea şi entuziasmul li dădea siguranţa invincibilă a realităţilor imediate, el anunţa mulţimilor că Messia va veni negreşit în anul 1540, Oameni versaţi în studiile rigide ale Torei, ascultau în extaz visurile lui Molcho-Talmudistul *Iosif Karo* din Adrianopol, originar din Spania, impresionat de cuvântul şi aspectul lui Molcho, se cufundă în cercetări cabalistice.

Intre timp, maranii din Spania şi Portugalia, surescitaţi de credinţe messianice, pierdură orice prudenţă în exercitarea cultului lor evreesc. Câţiva marani spanioli mai îndrăzneţi, devastară una din închisorile inchiziţiei, eliberând sute de prizionieri. David Rubeni căzu în dizgraţie şi într'o bună zi primi ordinul de a părăsi în grabă Portugalia. El plecă la Avignon.

Maranii portughezi simţiră deodată apăsarea persecuţiilor, deşi tribunalele inchizitoriale încă nu se introduseseră în Portugalia. Istoricul Herculano, în lucrarea sa „Origem da Inquisiçao em Portugal" citată de Graetz, ne spune motivele pentru care cardinalul Lorenzo Pucci refuza ambasadorului Portugaliei încuviinţarea introducerii inchiziţiei... „oamenii ţintesc mai mult la bogăţiile maranilor decât la sinceritatea credinţei lor. Mai bine li-ar permite să trăiască după legile lor şi ar pedepsi pe aceia care primind de bună voie catolicismul se reîntorc apoi iarăşi la judaism". Inchiziţia se va introduce totuşi mai târziu, contra voinţei papei. Intre timp (1529) extaticul Molcho venise din Orient la Roma, ca să pregătească, cum spunea el, apariţia Messiei. Predicile lui impetuoase cuceriră şi lumea creştină. Duci, cardinali şi însuşi papa Clement VII, atraşi de firea lui excentrică se interesau de dânsul. Molcho profetiza. Se întâmplă că unele preziceri se realizară.

Multă vreme n'a putut rămânea la Roma, căci fiind denunţat inchiziţiei ca fost maran, deci eretic, a fost condamnat la moarte şi silit să fugă.

La Roma, Solomon Molcho se întâlnise cu David Rubeni, care îşi părăsise azilul din Avignon. Ambii se priviră cu oarecare mirare şi aşteptară, unul de la celălalt, semne messianice. Molcho, fire caldă şi plină de o sinceră exaltare, se supuse fără discuţie sfaturilor şi ordinelor lui Rubeni. Regăsiţi, ei continuară cu forţe duble, activitate lor mistică. Ei concepură planul, sublim prin absurditatea şi imposibilitatea lui, de a cere împăratului Carol Quintul să iee apărarea maranilor şi de a-l converti la judaism! Pornind din Bologna, ei se îndreptară spre Regensburg unde era reşedinţa împărătească. Ajunşi acolo, ei se întâlniră cu *Iosselin din Rossheim*, evreul influent din vremea aceea, care îi sfătui să stee liniştiţi şi să nu tulbure pe împărat cu nălucirile lor. Mintea clară a lui Iosselin n'a fost în stare să domolească avântul lui Molcho.

Sfârşitul acestei minunate nebunii a fost că Molcho, cât şi Rubeni, au fost puşi în lanţuri şi aruncaţi în închisoare. Molcho, judecat la Mantua de un tribunal inchizitorial, a fost condamnat la moarte ca eretic, fiindcă revenise la judaism. El muri ca un martir, în Decembrie 1532. Sufletul lui Molcho, fantasmă în luptă cu realitatea, se răspândi în aer asemenea fumului ce se înălţă din rugul său arzând. Pe urmele călcate de dânsul, răsăriră florile tuturor legendelor. In Italia şi Turcia, lumea aştepta cu încredere învierea lui Molcho, alţii însă, susţineau că el nici nu murise.

David Rubeni sfârşi în chip mai puţin glorios, într'una din închisorile spaniole.

* * *

Talmadişti influenţaţi de concepţii messianice. — Moartea lui Molcho avu un profund răsunet în sânul

judaismului. Evreimea toată visa visul ei cel mare al timpurilor messianice. Pentru evreu nu exista nici o desamăgire în chestia aceasta. Faptul că o prevestire nu se îndeplinea, însemna pur și simplu că socotelile nu au fost bine făcute. Toată lumea era de acord că Messia trebuia să apară pe la anul 1540. După credințele timpului, Messia nu putea să vină însă de cât după ce se vor fi realizat mai întâi o sumă de pregătiri speciale. Astfel, înainte de toate, trebuia, după credința curentă, ca epoca messianică să fie precedată de înființarea în Palestina a unui sanhedrin, adică a unui tribunal superior, recunoscut de toți Evreii. Cerința aceasta, devenită generală grație exaltării cabalistice, corespundea în fond unei reale necesități de unificare a concepțiilor judaice. În adevăr, împrejurările vitrege de care ne-am ocupat, răniră adânc judaismul, îl slăbiră și mai ales îl divizară. Tribunalul acela suprem, visat de cabaliști, trebuia dar să fie în fapt un îndreptar al vieții evreești.

Iacob Berab, un rabin din Safed, (1474—1541), originar din Spania, concepu îndrăzneața idee de a înfăptui dorința unanimă. Sprijinit de rabinii orașului, el convocă o adunare de talmudiști și se proclamă președintele sanhedrinului. Cu aceasta, Berab credea că va grăbi venirea Messiei. In realitate actul său ar fi putut forma un minunat centru de cristalizare al judaismului căci sanhedrinul, reînființat în vechea țară a făgăduinței, ar fi avut un puternic răsunet în lume și ar fi atras în Palestina pe toți emigranții din Spania și Portugalia cu averile și știința lor. Poate că încetul cu încetul s'ar fi închegat în jurul templului cărții și al dreptății, un cămin și poate un stat evreesc. Lucrurile nu s'au întâmplat însă așa. Vanitatea disolvantă interveni în grabă. Levy ben Chabib, rabinul Ierusalimului, se simți jignit fiindcă fusese neglijat de comunitățile palestiniene și declară război sanhedrinului.

Cearta dintre Ierusalim și Safed, propriu zis lupta din-

tre cei doi rabini pentru demnitatea de preşedinte, izbucni pătimaşă şi necruţătoare. Ea înăbuşi încă în germene, unirea care se prepara. Poate că autoritatea şi curajul lui Berab ar fi ştiut să înfrângă mânia rabinului din Ierusalim, dar denunţuri calomnioase la autorităţile turceşti, îl siliră să părăsească Palestina. Inainte de a pleca, el hirotonisi, asemenea lui Iuda ben Baba din timpul lui Hadrian, patru dintre tinerii săi discipoli. (Hirotonisirea, — *„semiha"* — fusese reintrodusă de Berab odată cu reînfiinţarea sanhedrinului. Ea conferea celui în drept calitatea de judecător autorizat, aceeaşi calitate pe care rabinii consacraţi, o avură în vremea templului şi a Talmudului). Printre cei hirotonisiţi se aflau *Iosif Karo* unul din adepţii entuziaşti ai lui Molcho, şi *Mosé de Trani.*

Karo, (1488—1575) mare talmudist, fusese tulburat de apariţia vizionarului care îşi găsi moartea pe rugul din Mantua. El îşi îndreptă toată activitatea în direcţia fantasmelor lui Molcho. Asemenea acestuia el prezicea că va avea aceeaşi moarte de martir, „că va fi ars ca o jertfă sfântă pe altarul Domnului". Karo avea viziuni, profetiza. El veni la Safed şi în urma morţii lui Berab, el vroi să refacă sanhedrinul şi să ajungă un fel de prinţ al Evreilor. Inălţimea aceasta socială, el spera s'o atingă însă graţie unei lucrări la care muncise peste douăzeci de ani. Lucrarea era un codice ritual şi religios intitulat *„Şulhan Aruch"*. Cartea aceasta era menită să dee directive şi unitate vieţii religioase evreeşti. Ea avu în adevăr meritul de a fi curmat multe discuţii şi divergenţi. Lucrarea lui Karo care se prezintă ca un cod de legi, se răspândi cu iuţeală şi fu acceptată de toată lumea. (Tipărit în 1567, la Veneţia, codul avu în timp de 30 de ani 4 ediţii). Karo era însă, ca şi întreaga epocă, un mare duşman al liberii cugetări. El critică în mod aspru şi persecută pe un om de valoarea lui *Assaria dei Rossi* din Italia, care publicase o serie de cărţi în care dis-

cuta, cam liber, pentru vremea aceea, unele învățături talmudice.

Karo nu ajunse prințul visat, dar în schimb dărui judaismului un cod, care îi apăra unitatea concepțiilor și, din acest punct de vedere, celebritatea la care ajunse autorul, fu o dreaptă răsplată pentru dânsul.

Cabaliștii Isaak Luria și Chaim Vital Calabreze. — Datorită speculațiilor mesianice ale acestora, cabala căpătă în sec. XVI, străluciri și îndrumări noi.

Isaak Luria, (1534—1572), născut în Ierusalim și rămas orfan de mic, veni la Kairo în casa unui unchiu al său unde studiă talmudul, ajungând la 24 de ani o somitate rabinică. Insă, printr'o ciudată reacțiune sufletească, Luria, obsedat de o imensă nostalgie pentru necunoscut, părăsi școala în care profesa, familia, orașul plin de zgomot, (Kairo) și se refugiă într'un loc retras pe malul Nilului. Aici petrecu câțiva ani în singurătate, studiând Zoharul și rugându-se mereu. In cele din urmă Luria își alcătui un sistem cabalistic propriu, care era în fond o tranformare a fanteziilor Zoharului. Luria concepu un panteism nebulos în care metempsichosa juca un rol principal. Datorită păcatului originar, susținea el, se află, până și în cea mai aleasă ființă, o părticică din *Kelifa*, („coaja"), adică ceva din spiritul rău care reprezintă materia, sau „coaja" cum i se zice în limbajul simbolic al cabalei. Epoca messianică, predica el, va veni abia atunci când toate sufletele se vor fi *clarificat*, *curățit*, de elementele materiei. Pentru atingerea acestei purificări, sufletele trebuiau să străbată prin o sumă de corpuri de oameni sau animale, și chiar prin râuri, lemne, pietre sau alte obiecte. Odată purificate, ele se înălțau ca îngerii, în lumea cerească, dar puteau să și revină în lume ca să ajute și altor suflete în drumul lor de clarificare. După teoria lui Luria, împrăștierea pe glob a lui Israel, avea menirea mistică de a înfăptui mântuirea lumei, prin

contribuția sufletelor pure ale Evreilor pioși, la opera de eliberare a sufletelor neevreești.

Luria se mută la Safed în Palestina (1569) fiindcă, după concepția curentă, evenimentele așteptate nu se puteau realiza decât în țara sfântă. In orașul Safed exista un important centru cabalist, care se desvoltase la adăpostul favorurilor ducelui de Naxos. Luria se remarca prin predilecția lui pentru viața în aer liber și prin obiceiul lui de a vizita necontenit mormintele marilor Evrei. Luria ar fi rămas desigur nebăgat în seamă, dacă nu întâlnea pe Chaim Vital Calabreze.

Calabreze, (1543-1620) originar din Italia, iubitor de lucruri extraordinare, se simți atras de misticismul lui Luria; El se ocupase cu alchimia, cunoștea și Zoharul, și trâmbiță pretutindeni teoriile salvatoare ale lui Luria, le răspândi, și le făcu celebre. Singuratecul Luria se văzu deodată înconjurat de elevi și cabaliști mai bătrâni, dornici să-i cunoască revelațiile. El îi ducea numai prin peșteri și locuri retrase, li împărtășea visurile lui și îi exalta cu misticismul nesfârșitelor vagabondări ale sufletelor. Sâmbăta el se îmbraca în alb. In cabala lui Luria, Sâmbăta era întruchiparea divinității. Numită *„mireasa mistică"*, ea era întâmpinată Vineri seara de către discipolii lui Luria, ca o ființă invizibilă, cu dansuri și cântece anume compuse.

Cabala lui Luria avu un efect puțin fericit asupra judaismului. Ea îl acoperi cu un strat de prejudecăți și superstiții dușmane desvoltărilor sănătoase ale rațiunei. Trebue să semnalăm însă și o latură bună: ea reîntroduse în rugăciuni evlavia adâncă și sinceră.

* * *

Talmudiștii din Polonia.— Evreii din Polonia, ca și cei de pretutindeni, se ocupară și dânșii cu medicina și astronomia, științe pentru care aveau o antică predilecție.

Activitatea lor luă însă o desvoltare extremă în domeniul cercetărilor talmudice. Deşi comunităţile şi mai ales academiile poloneze erau de formaţiune relativ recentă, rabinii poloni devin repede celebri. Părerile lor sunt ascultate şi căutate. In sec. XVI şcolile talmudice din Polonia întrec în renume pe toate celelalte din Europa şi Asia.

Marele animator al curentului talmudic polonez a fost *Iacob Polak*. Acest rabin, originar din Praga (1470-1530) cultivă cu pasiune dialectica subtilă în care fuseseră meşteri profesorii din Sura şi Pumbadita. El excelă în în sofismele şi fineţele metodei cunoscute sub numele de *„pilpul"*. Elevii lui au fost aceia care întemeiară gloria academiilor poloneze. Dintr'înşii trebuesc pomeniţi mai ales : *Şalom Şachna*, *Solomon Luria* şi *Mose Isserles*.

Despre personalitatea lui Şachna (mort în 1558) se ştie numai că era extrem de modest şi că din cauza asta, asemenea maestrului său Iacob Polack, nu consemnă pe hârtie nici una din jurisprudenţele sale.

Luria (1510-1573), profesor la Lublin, a fost pentru Evrei un fervent îndrumător social. El observă că talmudiştii deveniseră, datorită neîncetatelor lor studii, inapţi pentru viaţa de toate zilele. Preocupat de această situaţie anormală, el predică discipolilor săi să nu se piardă în discuţii interminabile şi sterile, ci să păstreze mereu contactul cu realitatea.

Moisi ben Israel Isserles din Cracovia (1520-1572), elevul şi ginerele lui Şachna, era figura cea mai de seamă a evreimei poloneze de atunci. Se ocupă şi cu filozofia propriu zisă şi astronomia. Ca şi Iosif Karo, vroia să unifice într'un cod toate sistemele de a comenta şi explica Talmudul. Cum lucrarea fusese înfăptuită de către Karo, Isserles se mulţumi să publice o lucrare cuprinzând adăogiri şi explicări la tratatul aceluia.

*

Datorită acestor trei rabini, studiul Talmudului deveni

extrem de răspândit în Polonia. In toate colțurile țării se înființau școli evreești. Toată lumea vroia să cunoască textele vechi. In comunități cu 50 de membri existau uneori până la 20 de talmudiști. Bogătașii susțineau cu dărnicie pe profesori și elevi. Aceștia nu aveau altă grijă decât să învețe. La sfârșitul fiecărui semestru, talmudiștii împreună cu mulțimea lor de discipoli, se adunau, în epoca marilor iarmaroace poloneze, vara în Iaroslaw și Zaslaw, iarna în Lemberg și Lublin, unde se țineau adevărate examene publice. Ele se transformară curând în concursuri de dialectică. Elevii își arătau nu numai cunoștințele, dar și finețele, subtilitățile. Lumea aprecia foarte mult asemenea dispute, la care asista în număr mare. Lupta sofistică se angaja și cu persoane din public, fiindcă oricine putea lua parte la discuții. Oamenii cu stare veneau la întrunirile acestea ca să-și aleagă dintre tinerii cu mintea sprintenă, gineri pentru fetele lor.

Această intensă și unilaterală activitate culturală a Evreilor poloni, conduse la exagerări dăunătoare. Amatori de probleme complicate, de chestiuni curioase, de minunății („*hidușim*"), Evreii poloni se depărtară tot atâta de viață cât și de esența Talmudului.

Moderniștii.—Infățișarea judaismului din veacul XVII se depărtase mult de forma clasică. Principiile simple ale Bibliei erau învăluite în straturi multiple de comentarii și adnotări. Deasupra lor timpul așezase cercetările și hotărârile tuturor școlilor rabinice, începând cu cele din Babilon și sfârșind cu cele din Polonia. Evreul pierduse obiceiul de a privi Biblia și Talmudul cu ochii săi: manualele rabinilor îl scuteau de grija de a căuta senzul unei porunci, sau rostul unei prescripțiuni. Dealtfel era greu pentru profan sau cărturar, să treacă peste interpretarea unui Karo sau Isserles, de pildă. Această stare de lucruri produse o recțiune din partea acelora care simțeu trebuința de a cugeta în mod liber

și care nu puteau accepta judaismul în forma lui rabinică sau cabalistică de atunci. Patru sunt moderniștii, sau spiritele independente ale epocii: *Uriel Acosta*, *Iuda Leon Modena*, *Iosif Delmedigo* și *Simone Luzzatto*.

Cel mai interesant dintre aceștia este fără îndoială *Uriel da Costa*, (Gabriel Acosta) 1590-1640, care se trăgea dintr'o familie de marani portughezi. Crescut în atmosfera bisericii și destinat carierei juridice, Gabriel era un catolic fervent, meticulos, bigot chiar. Totuși, la un moment dat, în urma studiului Bibliei, cuprins de neliniști, trecu la judaism, și împreună cu toți ai săi, emigră în Olanda. Acolo intră în comunitatea israelită din Amsterdam schimbându-și numele în Uriel.

Fire pasionată și dornică de o viață religioasă caldă și pură, după prescripțiile Bibliei, Uriel fu desamăgit, căci în Amsterdam, ca și aiurea, viața religioasă se conducea după tradiții și prescripții rabinice. Acosta începu să critice judaismul rabinic, adică cel de atunci, opunându-l celui biblic. El atăcă instituțiile, principiile și oamenii. Pornind pe calea aceasta el puse în discuție chiar principiile de bază ale organizației religioase evreești. Lupta izbucni violentă între dânsul și comunitate. El fu excomunicat și se trezi în marele oraș, părăsit de rude și prieteni. El rezistă 15 ani în contra tuturor. In cele din urmă obosit, și dornic de o viață liniștită, cedă. Amărît, el se sinucise, lăsând în urmă-i o carte în care ataca judaismul de atunci.

Leon ben Isaak Modena (1571-1649), practică tot soiul de meserii și profesii. El veni în contact cu multă lume creștină și avu ocazia să audă glume și ironii referitoare la unele obiceiuri sau exagerări ale riturilor evreești. El scrise, după dorința unuia dintre prietenii săi creștini, o carte despre riturile evreești: *„Historia de gli Riti Hebraici et observanza degli Hebrei di questi timpi"*, tipărită întâi la Paris în 1637.

Modena vroia să dee judaismului o înfățișare mai mo-

dernă, simplificând puţin rugăciunile şi ritualul sinagogal şi uşurând în unele privinţi posturile şi unele prescripţii religioase. Critica lui însă n'a fost nici persistentă, nici prea serioasă, fiindcă el era un spirit nestatornic şi diletant. El scrise de pildă şi o carte pentru apărarea judaismului tradiţionalist, rabinic, adică a acelui pe care doria să-l vadă reformat şi întinerit.

Iosif Solomon Delmedigo (1591-1655), cunoscu, graţie tatălui său, Elia, rabin în Candia, cultura ebraică şi elenă. El mai învăţă latina, spaniola şi italiana şi apoi ştiinţele, la universitatea din Padua. El se putea mândri că a avut de profesor între alţii, şi pe celebrul Galileu. După ce mai studiă medicina şi matematicile, Delmedigo, cuprins de numeroase îndoeli în materie religioasă, intră în conflict cu ai săi şi cu autorităţile evreeşti şi, fiindcă nu avu curajul să lupte cu întreg judaismul, porni în lume. Viaţa lui se transformă într'un şir de interminabile călătorii. Din oraşul său natal el plecă la Kairo, de acolo la Constantinopol, porni apoi spre Bulgaria, trecu prin ţările româneşti, *văzu Iaşii în 1616*, şi apoi se opri în Polonia. Aici profesă câtva timp medicina ; fu medicul prinţului Radziwil, dela 1616 până la 1620, când porni mai departe. La Hamburg făcu oficiul de predicator, la Amsterdam se ocupă din nou cu medicina, la Frankfurt pe Main deveni medicul comunităţii (1631) şi în cele din urmă ajunse la Praga, unde moartea îi curmă şirul peregrinărilor. Delmedigo a rătăcit din oraş în oraş, neînţeles şi neliniştit, căutând un loc unde să-şi susţină părerile.

Simone (Simcha) *Luzatto* (1590-1663), rabin în Veneţia, a fost un cărturar de merit şi o minte clară. El aduse o serie de critici judaismului rabinic şi cabalei, dar în formă fugitivă. Toată energia lui şi-o cheltui pe terenul apărării Evreilor din Veneţia. In acest scop el scrise câteva broşuri în care dovedea pe baze statistice, câtă muncă au depus Evreii în folosul Veneţiei.

*

Inrâuririle acestor patru bărbați asupra judaismului, au fost minime. Uriel da Costa nu-și putu atinge scopul, fiindcă violent și nerăbdător cum era, ar fi vrut să dărâme sau să transforme judaismul dintr'o dată. Modena era nehotărît, iar Delmedigo lipsit de curaj. Cât despre Luzzatto, el se adresase unui cerc prea restrâns. Consecința era că autoritatea rabinilor continua să stăpânească spiritele.

Spinoza.— Indoelile care începuseră să se manifesteze în contra judaismului rabinic, își găsiră definitiva lor expresie în atitudinea și convingerile lui Spinoza (1632-1677)-

Născut la Amsterdam, din părtnți care cunoscură în Portugalia ororile inchiziției, *Baruch de Spinoza* (Despinoza) studiă științele ebraice cu talmudiștii timpului, între alții cu *Saul Morteira* și latina cu medicul creștin *van den Ende.* Se simți atras de Ibn Esra, de ingeniozitatea sistemului lui Maimonide și de Chasdai Crescas. Științele naturale, matematica și fizica pe care le cercetă cu pasiune, îi lărgiră spiritul. Mintea lui iubitoare de ordine și perfecție logică, își căpătă definitiva ei claritate în contact cu filosofia lui Descartes. Metoda acestui filosof a fost torța, la lumina căreia el observă că tot ce învățase dela rabini, până și Biblia, este supus discuției. El protestă în contra superstițiilor, în contra riturilor sinagogale, în contra judaismului în general. Setea lui imensă pentru absolut îl duse la o complectă ruptură cu judaismul. El nu acceptă însă nici religia creștină. Spinoza rămase toată viața lui străin de orice confesiune. El a fost prea mult deasupra contemporanilor săi, ca să-și fi putut măcar imagina imposibilitatea acestora de a-l pricepe. El apăru în lumea de atunci ca un solitar, trăind conform principiilor filosofiei lui, pe care le aplica în viața de toate zilele. Om blajin și nobil, înțelept și filosof până în cele mai mici acțiuni ale sale, el exprimă totuși până în cel mai înalt grad, eroismul de a gândi liber și independent de autoritatea tradiției.

Reprezentanții comunității evreești din Amsterdam, aflând de atitudinea lui Spinoza, fură cu atât mai mâhniți cu cât ei își puseseră mari speranțe într'însul; totuși se purtară cu dânsul cu multă prudență. Un biograf al filosofului ne spune că i s'a oferit o rentă anuală de 1000 Gulden, numai ca să frecventeze sinagoga. Spinoza o refuză. Raporturile dintre dânsul și comunitate se înrăutățiră. Pe de altă parte, Evreii de atunci nu puteau pricepe refuzul lui Spinoza, într'o vreme când mulțime de marani expirau pe rugurile din Spania și Portugalia pentru credința evreească. Purtarea lui Spinoza ca și violența atacurilor sale contra judaismului, apărură multora inoportune și neînțelese.

E drept că judaismul, în forma lui de atunci, avea unele păcate, și numeroase glasuri se ridicaseră contra lui. De aici nu se putea însă conchide că judaismul trebuia distrus în întregimea lui. I se putea găsi ușor o explicare și o justificare istorică. Cași atâtea forme socialo-religioase, el era un produs al trecutului și râvnea la perfecțiuni în viitor. Spinoza, neglijând trecutul și viitorul, nu cruța nimic din aspectul și esența judaismului. Sinagoga supărată de atacurile filosofului, îl excomunică (27 Iulie 1656). Spinoza primi vestea cu indiferență. El se stabili într'o localitate mai retrasă, fiindcă fusese obligat să părăsească orașul, se îndeletnici cu poleirea de lentile și se ocupă cu filozofia. Ultimii ani îi petrecu la Haga, în casa pictorului van der Spyck, unde și muri.

Colerus, un pastor protestant, unul din biografii filozofului, care locui și el în casa pictorului, puțin după moartea lui Spinoza, și avu ocazia să stea de vorbă cu gazda acestuia, ne povestește amănunte interesante din viața marelui gânditor. Colerus vorbește cu evlavie de viața și caracterul lui Spinoza, dar nu-și poate totuși ascunde pioasa lui revoltă față de cărțile „periculoase" și ideile „respingătoare" ale filozofului.

Teoriile lui Spinoza au fost deopotrivă combătute de

evrei și creștini. Autoritățile olandeze, care se temeau de influențele „nefaste" ale filozofiei spinoziste asupra credințelor religioase ale cetățenilor, anunțară prin afișe placardate pe zidurile orașului, interzicerea pentru oricine de a citi lucrările filozofului. Ni s'au conservat nenumărate decrete, ordonanțe și afișe care cuprind dispoziții precise în această privință. Dar cu toată prigonirea, venită din partea creștinilor și evreilor, Spinoza a fost cunoscut, apreciat și admirat în viață fiind. Numeroși savanți din diferitele țări ale Europei erau în corespondență cu dânsul, alții veneau din depărtări anume ca să stee de vorbă cu celebrul gânditor. Stoupe, un alt biograf al lui, care scrie în 1673, ni spune că Spinoza era vizitat de tot felul de oameni și chiar de femei din înalta societate.

Karl Ludwig, prințul palatin, auzind de faima lui Spinoza, îl învită să țină cursuri de filozofie la universitatea din Heidelberg, asigurându-l că le va putea ține cu cea mai mare libertate (cum philosophandi libertate amplissima). El refuză, fiindcă simți că în cariera ce i se oferea, libertatea lui de cugetare va fi știrbită. Deși sărac, el respinse propunerile multor prieteni bogați care vroiau să-l ajute cu sumi însemnate, fiindcă se temea ca averea să nu-i tulbure neatârnarea filozofică.

Spinoza luptă o viață întreagă pentru sinceritate, pentru dreptul de a gândi independent, și a exprima în libertate produsul meditațiilor sale. El se stinse în liniște, departe de zgomotul vieții, după ce lăsă în cartea sa intitulată „*Ethica*", filosofia sa, precisă și clară, construită în linii drepte, ca arhitecturile moderne.

Influențele lui Spinoza asupra judaismului au fost neînsemnate: de altfel el se adresase unor cercuri mult mai largi.

Lucrarea principală a lui Spinoza: *Ethica ordine geometrico demonstrata*, (scrisă în limba latină) cuprinde, sub aspectul unei serii de teoreme demonstrate în formă geometrică, întreaga cugetare a filosofului. In centrul concepției lui, se află ideea unei singure și nemărginite *substanțe*. Această substanță este existență pură, este

sursa tuturor existenţelor: ea este cauza şi condiţia tuturor lucrurilor şi fenomenelor, ea este cauza ei însăşi. Substanţa universală, infinită, este numită de Spinoza Dumnezeu. Astfel natura întreagă, care este tocmai substanţa nemărginită, este Dumnezeu. Datorită acestei concepţii, sistemul lui Spinoza poartă numele de *panteism*.

Omul nu este liber. Legile eterne şi neschimbătoare care conduc întreaga natură, determină şi acţiunile omului. Suferinţele acestuia rezultă din faptul că nu-şi dă seama că acţiunile lui atărnă de legile veşnice ale universului. Pentru a scăpa de durerile vieţii, omul trebuie să se ridice tot mai sus pe scara cunoaşterei lumii, pentru a înţelege că tot ce se întâmplă în natură se petrace cu o necesitate matematică, în virtutea unor legi eterne.

Numai în cazul când omul va privi lucrurile şi fenomenele prin prizma eternităţii (sub specie aeternitatis), ca nişte fapte care trebuiau neapărat să se producă, numai atunci va obţine acea stare de linişte şi fericire pe care o râvneşte oricine. Drumul către fericire ar fi dar prin cunoaştare, prin sforţarea permanentă a omului de a afla legile naturii şi de a intra în pasul lor.

*

In privinţa originilor evreeşti ale concepţiilor lui Spinoza s'a scris mult, fără ca problema să fie epuizată. Unii susţin că în filosofia lui Spinoza se găsesc influenţele gânditorilor evrei din evul mediu precum: Maimonide, Chasdai Crescas, Gersonides — şi chiar urmele concepţiilor panteiste ale cabaliştilor. Alţi autori combat însă această părere, căutând să demonstreze că Spinoza şi-a construit sistemul său independent de orice influenţe evreeşti. S'ar putea în orice caz observa că noţiunile de „unitate" sau mai ales de „unic" — care au un rol în filozofia spinozistă, ocupă un loc important în concepţia judaismului.

*
* *

Cărturari şi literaţi evrei în sec. XVII şi XVIII.— In timpul lui Spinoza trăiră în Olanda şi în alte ţări o samă de Evrei, mai toţi marani de origine, activi în domeniul ştiinţelor şi al literilor.

Fray Vicente de *Rocamora* (1601—1604), un călugăr din Valencia, fostul duhovnic al infantei Maria, care trecu la judaism luând numele de *Isaac de Rocamora*, practică medicina la Amsterdam şi lăsă poezii latine şi spaniole.

Enrique Enriquez de Paz (1600—1660), care îşi zicea

în literatură Antonio Enriques de *Gomez*, ne-a lăsat 22 de comedii, în genul celor scrise de Calderon, dintre care multe s'au reprezentat la Madrid. *Iosif Penso de la Vega* (1650—1703), negustor bogat şi poet, scrise drame în limba ebraică. Mai pomenim dintre numele celebre ale timpului pe: *Nicolas de Oliver y Fullana* (Daniel Iehuda), *Iosif Sameh*, *Isabel Correa*, a cărei frumuseţe întrecu talentul ei poetic, *Thomas de Pinedo*, filolog, *Iacob Iehuda Leon Templo*, arheolog şi artist, *David Coen de Lara*, predicator, *Dionys Musafia*, medicul regelui Christian VI al Danemarcei, naturalist, filozof şi în cele din urmă rabin la Amsterdam.

Cărturarul cel mai renumit era *Baltazar Orobio de Castro* (1617—1687). El studiă medicina şi filozofia în şcolile spaniole şi ajunse profesor de metafizică la universitatea din Salamanca. Izgonit din Spania plecă la Toulouse unde profesă medicina la facultatea de acolo şi, în cele din urmă, dornic să trăiască pe faţă ca evreu, se stabili la Amsterdam, unde şi muri.

E de remarcat că toţi aceşti literaţi şi oameni de ştiinţă, care cunoscură pe Spinoza personal sau prin scrierile lui, păstrară totuşi o neclintită credinţă judaismului.

Părăsind Olanda, găsim numeroşi oameni de ştiinţă şi literaţi evrei, care îşi câştigară un nume în mişcarea culturală evreească a epocei.

La Londra trăia rabinul *David Nieto* (1654—1728), medic şi matematician de seamă şi un aprig apărător al cauzei evreeşti. *Leon Brieli* (1643—1722), rabin din Mantua, om de mare cultură filozofică, avu şi el de susţinut multe lupte cu diferiţi teologi creştini în chestiuni evreeşti. Cronicarii vremii sunt: *David Conforte*, (m. 1671), *Miguel de Barrios*, (m. Amsterdam 1701) şi rabinul polon *Iechiel Heilperin* din Minsk (m. 1747).

Pe terenul literar întâlnim pe *Lopez Laguna* (1660—1720), un maran din Jamaica, autorul unui volum de poezii de un lirism biblic şi al unei traduceri, în ver-

suri spaniole, a psalmilor. El veni la Londra unde fu primit cu entuziasm: trei scriitoare evreice *Sara de Fonseca Pinto y Pimentel*, *Manuela Nunez de Almeida* și *Bienvenida Cohen Belmonte*, îl salutară în versuri engleze, spaniole și portugheze. Un alt poet de seamă a fost *Moisi Chaim Luzzato* (1707—1747) fiul unui mare negustor de mătasă din Padua. Devenit un fervent cabalist, fu excomunicat, plecă la Amsterdam, apoi în Palestina, unde muri.

* * *

Sabatai Zewi. (1626—1676).—In timp ce în nord Spinoza își clădea sistemul său, clar dar rigid și inaccesibil, în sud înfloreau ornamentele magice ale unui nou curent messianic. In centrul lui se afla figura de vizionar a lui Sabatai. El era originar din Smirna, dintr'o familie de foști marani. Frumos la înfățișare, înalt la statură și grațios în mișcări, el putea câștiga ușor inima oricui, numai prin timbrul minunat și plăcut al vocii sale. El ar fi trebuit să fie un profet al eleganței și al perfecțiunii estetice, dar în sufletul său, îmbibat de misterele cabalei, vibrau alte acorduri. Ochii lui vedeau alte armonii de cât cele produse de linii și culori. Cuvântul lui mlădios ca și vocea, schița în contururi ample lumea fabuloasă pe care Evreii o cereau de atâta vreme: imperiul ceresc al Messiei.

Cariera messianică a lui Zewi a fost rapidă. La 20 de ani, el este șeful unui cenaclu de adepți pe care îi fascinează cu privirea lui evocatoare de iminente miracole. Tânărul Sabatai trezește curiozitatea mulțimii prin firea sa bizară și neînțeleasă, prin faptul că studia cabala în locuri retrase și mai ales prin aceea că disprețuia femeea. Oamenii, dominați pe atunci de teoriile fantastice ale lui Luria, așteptau, încrezători în prescripțiile cabalei, ivirea acelui sfânt care să facă posibilă pogorârea grației divine pe pământ.

Ei urmăreau cu o atenție evlavioasă și iscoditoare, toate gesturile și cuvintele chiar neînsemnate ale cabaliștilor și oamenilor pioși. Credincioșii voiau să descopere în modul acesta, prin interpretarea anumitor gesturi și cuvinte persoana în care sălășluește sufletul ascuns al Messiei. Așa se făcu de multe ori, că valul de credință al maselor, orientat spre un anumit cabalist, îl rupea din mijlocul studiilor sale, spre a-l proclama Messia.

De data aceasta oamenii văzură în ființa misterioasă a lui Sabatai, dacă nu chiar pe Messia, în orice caz un adevărat vestitor ceresc.

Sabatai Zwi, el însuși îmbătat de fantasme și legende crezu împreună cu toată lumea, — căci credința tuturor îi se infiltrase în suflet,—că el e omul chemat să întroneze regatul suprem al Messiei, prin puterea cuvântului său magic.

Datorită îmboldirii venite din partea prietenilor și discipolilor săi, Sabatai se lăsă dus de curentul general și crezu cu atâta putere în ființa lui divină, încât pronunță numele lui Iahve. Această articulare a numelui prea sfânt, pe care nimeni nu avea voie și nici nu îndrâznise a-l pronunța vre-odată, a fost marele său gest prin care anunță lumii că el e Messia. Pentru discipoli în care ideea aceasta germinase mai de multă vreme, exprimarea numelui divin a fost ca o fericită consfințire a visurilor lor.

Entuziasmul adepților lui Sabatai nu a fost însă în stare să acopere imensul scandal produs de faptul pronunțării numelui lui Iahve. Lumea, înfricoșată și nedeprinsă cu asemenea blasfemii, protestă. Sinagoga din Smirna îl excomunică pe Zewi și îl izgoni din oraș (1651). Zewi plecă la Constantinopol, de acolo la Salonic și apoi, după multe peregrinări, ajunse la Kairo. Acolo trăia Rafael Iosif Kelebi, un mare bogătaș și înalt demnitar în stat, om darnic și pios, care se interesa de aproape de frământările mistice ale epocei. Pe atunci lumea aștepta ca Messia să apară în anul 1666 !

In casa lui Kelebi 50 de talmudişti şi cabalişti studiau textele în permanenţă ca să afle preţioasele amănunte referitoare la apariţia Messiei. Sabatai, cu figura lui impunătoare de prinţ şi profet, îl cuceri pe Kelebi. Acesta crezu într'ânsul şi îi puse la dispoziţie averi însemnate. Suntem în anul 1664... Evreimea era înfiorată de minunea ce trebuia să se întâmple. Sabatai, înconjurat de discipoli extatici, devenea din ce în ce mai enigmatic. Nopţi întregi şi le petrecea în rugăciuni interminabile, vărsând lacrimi fără şir, sau cântând curioase cântece mistice, în care vorbea de Meliselda, frumoasa fiică de împărat.

In afară de pronunţarea numelui lui Iahve, Zewi nu mai trădase cu nimic că el ar fi Messia. Discipolii săi, nerăbdători, îi cereau mereu să-şi manifeste divinitatea.

Intre timp apăru în nord o fiinţă bizară. O copilă de o rară frumuseţe, Sara, devenită orfană în urma masacrelor din Polonia săvârşite de bandele lui Hmilniţchi, atrase luarea aminte a tuturor prin extraordinara ei exaltare religioasă. Fata fugi dintr'o mănăstire în care trăise câţi va ani şi rătăci prin diferite oraşe: Amsterdam, Hamburg, Frankfurt pe Main, Livorno, manifestând un misticism curios şi un libertinaj aproape inconştient. Ceea ce minuna pe oameni era proclamaţia ei halucinantă că ea trebuie să se mărite cu Messia. Vestea despre această fiinţă fantastă ajunse repede şi la Kairo. Sabatai trimise după dânsa la Livorno, şi curând se celebră la Kairo unirea dintre cele două fiinţe neînţelese.

Sara avu asupra lui Zewi o influenţă covârşitoare. Credinţa ei furtunoasă, nemărginită în menirea divină a soţului ei, îi dădu şi acestuia puterea să creadă din nou în messianismul său. Indemnat de adepţi să se proclame Messia în faţa lumii, el plecă cu acest gând la Smirna, locul său natal. Lumea era acolo în mare fierbere. Zvonurile care îşi luaseră zborul ajunseră la Smirna înaintea lui Sabatai. Mulţime de Evrei se adunară acolo căci *Na-*

tan Gazati, (din Gaza), un vizionar impetuos, spunea că Messia soseşte.

Sub imensa presiunea a credinţei populare, Sabatai trebui să săvârşească ultimul act: el anunţă în sinagoga din Smirna, la 10 Septembrie 1665, că el e Messia... Revelaţia aceasta produse o nemaipomenită şi unanimă explozie de bucurie. Oamenii cădeau în extaze, profetizau, aveau viziuni... sau se pierdeau în rugăciuni mistice. In genere însă era o veselie unică, formidabilă, care se propaga de la om la om, ca o flacăre miraculoasă. Lumea dansa pe străzi, circula în interminabile procesiuni, lăudând pe Domnul şi pe Messia. Oraşul întreg răsună de un imens strigăt de aclamare pentru Sabatai Zewi.

Vestea despre întâmplările din Smirna se răspândi cu iuţeală. Comunităţile din apropiere aflară direct. Cele care erau mai depărtate fură puse în cunoştinţă prin scrisorile şi emisarii trimişi pretutindeni de către Natan Gazati şi cei doi intimi ai lui Zewi: *Samuel Primo şi Mosé Pinheiro*. Călători ocazionali, ca şi cei trimişi anume, aduceau ştirea despre Messia care s'a arătat în Smirna. Persoanele diplomatice, agenţii caselor de comerţ engleze şi olandeze, misionarii şi preoţii bisericilor creştine, vorbeau cu toţii despre Sabatai Zewi. Ştirea pătrunse în Europa. Evreii, care la început primiră vestea cu rezerve, crezură apoi într'însa din toată puterea sufletului lor. In toate părţile se repetau scenele de exaltare religioasă petrecute în Smirna. Oameni de toate catogoriile, dela simpli negustori până la rabini şi învăţaţi, proclamară mesianitatea lui Zewi. Comunităţile din Hamburg şi Amsterdam şi mai cu seamă Evreii portughezi, manifestară un entuziasm zgomotos pentru noul Messia. In oraşe şi porturi, Evreii îşi pregăteau bagajele ca să plece în ţara sfântă. Neglijându-şi afacerile şi profesiile, ei aşteptau într'o stare de pioasă încordare ca să audă răsunând trompeta divină.

Creştinătatea se interesa de această mişcare. Oldenburg, un învăţat creştin din Londra, scrie în Decembrie 1665, lui *Spinoza*, prietenul său din Olanda, cu care era în corespondenţă: „Toată lumea vorbeşte aici despre reîntoarcerea în patria lor a Israeliţilor, după mai bine de două mii de ani de împrăştiere. Puţini o cred, dar mulţi o doresc... În ce mă priveşte nu pot să accept această noutate, până ce n'o să fie confirmată de o persoană de încredere din Constantinopol... Sunt dornic să aflu ce ştiu Evreii din Amsterdam şi ce impresie le-a făcut lor această ştire importantă, care, dacă ar fi adevărată, ar trebui să producă o bruscă schimbare în toate treburile lumii"... (Scrisoarea aceasta e publicată în volumul care conţine corespondenţa lui Spinoza). Răspunsul nu-l cunoaştem.

Glückel von Hameln, (1646-1724), din Hamburg, contimporană şi ea cu aceste evenimente şi care are meritul de a-şi fi scris memoriile, — pomeneşte astfel de Sabatai: ...„pe atunci (vorbind de anul 1665) lumea începu să vorbească de Sabatai Zewi... nu se poate descrie ce bucurie era când se primeau scrisori în care se vorbea de Sabatai Zewi. Cele mai multe epistole le primeau Portughezii. Ei le duceau întotdeauna la sinagogă şi le citeau în faţa tuturor. Şi Evreii germani, tineri şi bătrâni, se duceau în sinagoga Portughezilor. Portughezii tineri îşi îmbrăcau hainele cele mai bune şi îşi puneau cordoane late de mătasă verde. Se duceau la sinagogă cu tobe şi jucând hore... Mulţi şi-au vândut casele şi tot avutul fiindcă aşteptau zilnic ca să fie mântuiţi. Răposatul meu socru, care locuia la Hameln şi-a vândut casa cu tot ce avea şi s'a mutat la Hildesheim. De acolo ne-a trimis aici la Hamburg, două butoaie mari pline cu tot soiul de mâncăruri ca: mazăre, fasole, pastramă şi alte asemenea care se pot păstra multă vreme, căci bătrânul credea că va pleca neîntârziat din Hamburg spre ţara sfântă. Poloboacele au stat la mine mai bine de un an". (Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, pag. 60-62).

Curentul messianic lua proporţii neaşteptate. Numărul adepţilor lui Sabatai creştea considerabil. Creşteau şi ereziile : Sabatai era adorat ca un Dumnezeu. Credincioşii îl slăveau ca pe un fiu al lui Iahve, ca pe adevăratul liberator al lumii, sau chiar ca pe egalul lui Iahve. Legendele creşteau şi ele. Din gură în gură circula zvonul că în nord, pe malurile Scoţiei, a apărut o corabie cu vântrele şi funii de mătasă, conduse de Evrei care vorbeau ebraica şi pe al căror steag sta scris numele celor douăsprezece triburi ale lui Israel !

In sudul Franţei, comunitatea evreească din Avignon se pregătea ca în primăvara anului 1666 să plece în regatul lui Iuda !

Medicul *Iacob Sasportas* din Hamburg, unul din puţinele spirite calme ale epocei, combătu în zadar credinţele mesisanice. Lumea îl trată cu dispreţ. Mişcarea prinsese în toate colţurile locuite de Evrei, se desvolta, ondula, şi se concentra în jurul lui Sabatai, ca în jurul unei fiinţe divine. *Graetz*, pentru care Sabatai a fost mai mult un aventurier, vorbind de intensitatea acestui curent, observă, că chiar dacă Sabatai nu ar fi crezut în mesianismul său, totuşi, omagiul pe care aproape intreaga evreime i-l aducea, trebuia să-i fi deşteptat in mod necesar, credinţa precisă în puterile lui divine. Zilnic îi soseau din toate părţile scrisori, trimişi şi deputaţiuni, care îl salutau ca pe un rege al Evreilor. Desigur că trebuia să fi fost foarte mare necesitatea unui Messia pentru Evrei, pentru ca în plin secol XVII, să se fi putut desvolta această fenomenală fantasmagorie.

Sfârşitul acestei feerii a fost dezolant. Autorităţile turceşti, neliniştite poate de faptul că credincioşii îşi salutau eroul cu titlul de rege, l'au închis pe Sabatai în fortăreaţa Abydos. Entuziasmul credincioşilor nu slăbi deloc. Ei se adunară în mare număr în jurul temniţei ca să poată surprinde măcar un gest al Messiei. Turcii nu voiră să-l suprime pe Sabatai, dar găsiră alt mijloc pentru a-l

îndepărta : el fu determinat (cu ajutorul unui evreu botezat), să îmbrățișeze religia lui Mahomet (13 Septembrie 1666). Multă vreme după această conversiune, Zewi mai continua să primească scrisori și daruri bogate din partea nenumăraților săi adepți din lumea întreagă care n'au putut afla îndată noul aspect al Messiei. Câtva timp Sabatai, care se numea acum Mehmed Effendi, deținu o dregătorie la Sublima Poartă. Fanaticii, pentru care actul lui Sabatai nu era decât o etapă necesară înainte de a se întruchipa definitiv în Messia, îl slăviră cu pasiune. Turcii îi dădură voie să predice Evreilor. In cele din urmă, el fu exilat în Albania, în orășelul Dulcigno, unde și muri izolat și neștiut de nimeni [1667].

* * *

Alți falși Messsia. — Moartea, ca și botezul eroului, n'au pus capăt mișcării : mulți continuară să creadă în Messia. Samuel Primo și medicul Abraam Michael Cardoso, anunțară adepților lui Sabatai că acesta va reapare în curând, în toată splendoarea lui messianică. Fanaticii aceștia, cunoscuți sub numele de *„sabatiani"*, se menținură sub formă de secte. Ei executau ordonanțele lui Sabatai și în consecință petreceau în cântece și jocuri în zilele marilor posturi evreești, zicând că venirea lui Messia a făcut să înceteze jalea și suferința. Comunitățile evreești excomunicau pe Sabatiani ca pe eretici. Totuși sabatianii erau foarte numeroși și îi găsim pretutindeni.

In această epocă agitată, în care se îndreptară asupra judaismului criticile severe ale lui Spinoza și fantasmele pline de o periculoasă erezie ale lui Sabatai Zewi, evreimea din Olanda își inaugura cu mult fast marea ei sinagogă din Amsterdam, în August 1675. Graetz consideră acest fapt ca un simbol al vitalității judaismului.

*

Interesantă apariție a fost și a lui *Iosif Zewi* din Sa-

Ionic, numit și *Querido*, care trecu drept adevăratul Mântuitor și continuator al lui Sabatai. In jurul lui se grupară mulțime de credincioși, din rândul cărora nu lipsiră și unii talmudiști serioși. Discipolii lui Iosif Zewi duceau un trai vesel și libertin, spunând că în modul acesta ei cinstesc memoria Messiei. In cele din urmă Querido trecu la mahomedanism împreună cu patru sute de adepți. Noii convertiți formară o sectă, cărora Turcii le zicea „Doenmoe". Ei înșiși își spuneau „*maminim*", adică „drept credincioși". Ei păstrară multe obiceiuri evreești, între care și circumciziunea în a opta zi. Cartea lor sfântă fu Zoharul.

*

Sabatianul *Nehemia Chaion*, un personagiu îndrăzneț și puțin scrupulos, aruncă asupra lagărului evreesc un nou val de superstiții și erezii. Originar din Serajevo, Chaion (1660—1726) își expuse teoriile întâi în Smirna. Excomunicat de către rabinii din Smirna și Ierusalim, Chaion fugi în Italia unde găsi însă puțini adepți.

In Praga, Berlin, Amsterdam, Veneția și Constantinopol predicile lui fură ascultate cu sfințenie. El trezea pretutindeni nebunia messianică. In cele din urmă Chaion fu excomunicat și izgonit din toate părțile. El muri în Africa.

*

Mardohai din Eisenstadt, un alt falș Messia, predică prin anii 1679—1682 în Ungaria, Moravia, Boemia, Italia și Polonia. Mardohai era un elev al lui Natan Gazati și un tovarăș al lui Cardoso. El anunță că Sabatai a fost adevăratul Messia, că s'a făcut mahomedan din înalte necesități mistice și că peste trei ani se va arăta din nou aducând tuturor mântuire. Cuvintele insinuante ale lui Mardohai găsiră crezare; de altfel toate poveștile gă-

seau pe atunci crezare. Curentele messianice, susținute de desnădejdea evreească, au ajutat, e drept, Evreilor să reziste timpurilor dușmane lor, dar în schimb li-au răpit în mod vremelnic putința de a privi lucrurile în adevărata lor înfățișare. In cele din urmă Mardohai afirmă că el e chiar Sabatai cel reînviat care s'a întruchipat în persoana sa. Predicile lui deșteptară bănueli cu privire la seriozitatea lui. Unii răspândiră zvonul că e nebun. Fantasmele lui au găsit teren prielnic în Polonia.

Evreii polonezi, cumplit loviți de răscoalele căzăcești în avutul și sufletul lor și care trăiseră până atunci cam departe de marea mișcare mistică pornită din Smirna, abia așteptau un profet pe care să-l adore cu toată abnegația și frenezia acelora care cred în minuni salvatoare. Din Polonia vor porni, de acum înainte, acele grupe de fanatici care vor transporta până târziu în sec. XVIII viziunile lor mesianice.

*

In fruntea unei prime secte găsim pe *Iuda Chasid*, om simplu și bigot și pe *Chaim Malach*, un cărturar și-ret. Ambii predicau pocăința și o sumă de teorii sabatiane. Adepții lor își ziceau „Chasidei" sau „Chasidim". Rabinatul din Cracovia, aflând de credințele lor sabatiane, îi excomunică. Pe la 1700, chasidimii, în număr de 1500, părăsiră Polonia împreună cu șefii lor. Ei se risipiră prin diferite țări. Unii ajunseră în Palestina unde se contopiră cu sectele sabatiane de acolo.

Intre timp în Polonia se năștea noi grupe mistice. In jurul Lembergului, în Zolkiew, Zloczow, Rohatyn, Podhaice, Horodenko, apărură numeroși profeți care anunțară reînvierea lui Sabatai. Erezia sabatiană prinse și mai multă tărie când un talmudist de vază o adoptă ca pe o dogmă sacro-sanctă.

Ionathan Eibeschütz (1690 —1764), originar din Polonia,

dotat cu o inteligenţă pătrunzătoare ajunse la 20 de ani şeful unei foarte căutate şcoli talmudice din Praga. El cunoscu pe celebrul Chaion şi, deşi mare cărturar, se lăsă sedus de teoriile mirifice ale falşului profet. Deşi lumea vorbea că Eibeschütz, marele rabin din Praga ar

După „Jüdisches Lexikon", — Berlin.

XXII. — Amuletă care se purta de lehuze, pentru a le feri de duhuri rele.

înclina spre concepţiile lui Sabatai, nimeni nu îndrăzni să-l acuze de erezie, fiindcă autoritatea lui era extraordinară. Tulburat de visurile messianice ale epocei, dar totodată captivat de construcţiile logice ale Talmadului, Eibeschütz nu se putea hotărî nici să adopte în mod

fățiș ereziile lui Sabatai, nici să rupă legăturile cu judaismul.

Când la 1750 el fu ales rabin al „celor trei comunități" (Hamburg, Altona și Wandsbeck), se zvoni deodată că el avea puterea de a vindeca bolile cu ajutorul unor formule magice. Lumea îi cerea talismane vrăjite. Eibeschütz confecționă amulete menite să alunge spiritele rele de la căpătâiul bolnavului. Deschizându-se un asemenea talisman, s'a dat însă de o formulă sabatiană prin care Sabatai era invocat ca Messia. Talismanul căzu în mânile rabinului *Iacob Emden* (1698—1776) din Altona, dușmanul ereziilor și al lui Eibesehütz. Emden citi în sinagogă formula lui Eibeschütz și ceru excomunicarea lui. Faptul acesta produse natural tumult. Populația care ținea la rabinul ei, cerea ca Emden să fie excomunicat, fiindcă îndrăznise să-l atace pe Eibeschütz. Emden trebui să plece din Altona. Scandalul creștea totuși, fiindcă Emden continua să-l atace pe rabinul făcător de minuni. Chestiunea dacă amuletele lui Eibeschütz conțin erezii sabatiene pasionă evreimea europeană și formă obiectul unor lungi și absurde discuții. In cele din urmă, Eibeschütz părăsit de credincioși și anatemizat de rabini, își sfârși zilele disprețuit și izolat de lume.

*

Dar tulburările messianice continuară.

Un alt falș Messia a fost Iankiew Leibowicz numit încă și *Iacob Frank*, (1720—1791) originar din Buczacz (Galiția). Leibowicz făcu în tinerețe o călătorie în Turcia cu care ocazie cunoscu diferite secte sabatiane.

Pe atunci, Sabatianii din Polonia, urmăriți și persecutați de rabini se ascundeau pe unde nimereau. Toți acești fanatici aveau nevoe de un șef și îl găsiră în persoana lui Frank care se proclamase Messia. Credincioșii îl numeau „*Domnul sfânt*" și îi se închinau ca unui Dumnezeu,

adresându-i rugăciuni mistice. Ei îşi ziceau *„frankişti"*. Secta lui Frank, care devenise foarte numeroasă, avea drept ţintă combaterea Talmudului. Sectarii se numeau din cauza aceasta şi *„contratalmudişti"*. Li se mai zicea şi *„Zoharişti"* fiindcă Zoharul era pentru dânşii cartea lor fundamentală. Cu o încăpăţinare copilărească, fanaticii lui Frank, se abţineau de la toate riturile evreeşti şi făceau în schimb tot ce era strict oprit. Ei duceau o viaţă desfrânată. Frankiştii fură excomunicaţi. Textele afuriseniilor au fost publicate în târgurile poloneze. Lectura Zoharului şi a altor cărţi mistice a fost interzisă.

In contra ereticilor frankişti se porni o aprigă şi perseverentă luptă. Se făcu greşala de a se fi apelat în această chestiune de credinţă la autorităţile polone şi catolice. Frankiştii deferiţi inchiziţiei, reacţionară atacând Talmudul şi provocând dispute în genul acelora ce avuseseră loc pe vremuri în Spania.

In cele din urmă, numeroşi sabatiani, în frunte cu şeful lor Frank, trecură la creştinism. Ei continuară să practice totuşi în secret rituri sabatiane. Lucrul descoperindu-se, ei fură deferiţi inchiziţiei, care-i băgă în închisori ca eretici. Iacob Frank stătu închis treisprezece ani în fortăreaţa din Czenstochow, de unde fu eliberat de Ruşi.

* * *

Chasidismul.— Din toate aceste curente messianice care răscoliră profund massele evreeşti, poporul păstrase amintirea unor minunate şi bizare întâmplări. Lipsită de profeţi şi Messia, lumea ar fi dorit o înviorare dacă nu chiar o transformare a vieţii ei religioase. Evreimea poloneză, bigotă şi oprimată de mizerii şi supertiţii, trăia departe de pătura ei conducătoare. Bogătaşii nu se interesau de nevoiaşi, iar cărturarii, strict limitaţi la studiul Talmudului, inventau nesfârşite observanţe rituale care

îngreuiau viața evreească. In asemenea împrejurări, poporul se simți fericit când din sânul lui răsări un nou vizionar care predica o nouă viață.

In veacul XVIII, Polonia văzu înflorind pe pământul ei, manifestarea ultimă a misticismului evreesc, concretizată în mișcarea *chasidică*. Creatorul ei a fost *Israel Miedziboz*, (1698-1759), numit de către adepții săi „făcătorul de minuni", „*Baal-Șem*" sau pe scurt „*Beșt*".

Orfan și sărac, lipsit de orice sprijin, Israel își petrecu cea mai mare parte a tinereții sale prin pădurile bătrâne ale munților Carpați galițieni. In viața sa simplă și liberă Baal-Șem învață să cunoască și să iubească natura. El o văzu și o simți altfel decât rabinii. Mai mult, el avu senzația că o descoperi. In fața stâncilor și a codrilor, Baal-Șem avu sentimentul că trebuia să se roage lui Iahve „*altfel*" decât în sinagogă. Ruga lui trecea dincolo de formulele precise și austere ale rabinilor și devenea improvizație, manifestare spontană și sinceră a sufletului care se destăinue direct dumnezeirii. Cuvintele lui fierbinți și avântate, în care invoca sau lăuda pe Iahve, sau, de multe ori exprima o adâncă și frenetică prosternare în fața Atotputernicului, îi dădeau lui Israel impresia unei reale și imediate comuniuni cu Dumnezeu.

Baal-Șem se făcu celebru întâi prin arta lui de a prescrie diverse leacuri și doctorii. Oamenii alergau la dânsul ca la un medic miraculos. In lunga lui ședere printre săteni, Israel aflase virtuțile medicinale ale mai multor plante și învățase numeroase descântece. Poporul numea Baal-Șem, mai ales pe acela care știa să vindece tot soiul de boli și în special cele sufletești. Porecla lui Israel se schimbă repede în renume. Toți apelau la arta lui miraculoasă. Unora le dădea pe lângă leacuri și o sumă de învățăminte. Din acestea aveau să se cristalizeze teoriile lui, în centrul cărora se afla noua concepție despre rugăciune. El spunea că printr'o rugăciune puternică, sinceră și profundă până la uitare de sine, omul poate să

aibă o viziune în infinit, adică în Dumnezeu. Căci a găsi pe Iahve zicea Baal-Şem, înseamnă a găsi drumul care *nu are sfârşit.* Ori un asemea drum nemărginit ni-l oferă extazul produs de o rugă fierbinte.

Israel fu înconjurat de adepţi şi adorat ca un om supranatural. In timp de un an numărul credincioşilor spori la zece mii. Figura lui Baal-Şem a fost înconjurată de o gloriolă de legende, în care se aflau depozitate toate învăţăturile lui. O literatură întreagă s'a scris despre acest interesant şi unic personagiu, precum şi despre poveştile care circulă pe seama lui. Legendele, vioaie şi captivante, se citesc ca mici poeme.

Continuatorul lui Baal-Şem a fost *Dob Beer* din Mizricz (1700-1772). Mai puţin fantast decât întemeetorul chasidismului, dar mai versat decât aceasta în cunoştinţi talmudice şi cabalistice, Dob Beer ştia să cucerească şi să domine massele. Graţie lui secta căpătă o organizaţie precisă. In fruntea ei se afla un şef numit *„Zaddik"*, adică piosul desăvârşit. In tradiţia chasidică, asemenătoare celei cabaliste, zaddikul alcătuia temelia mistică a lumii. El era un fel de reprezentant al Dumnezeirii. In consecinţă, cel mai mic gest al zaddikului era privit ca având o influenţă decisivă în lumea de *„sus"* sau de *„jos"*. In diferite oraşe, chasidimii formau grupe sub conducerea unui „Rebe". In fruntea tuturor grupelor se afla Zaddikul.

*

Mişcarea chasidică a fost un prim semnal al renaşterii evreeşti. Prin felul său de viaţă, Baal-Şem proclamase întoarcerea la natură. Poporul descoperea pădurile şi munţii şi se minuna de dânşii ca de fenomene extraordinare. Rugăciunea devenise şi ea altceva. Baal-Şem arătase doar că oricine, graţie focului său sacru, poate să stea de vorbă cu Dumnezeu şi nu avea nevoie pentru

asta, cum spuneau rabinii, de cine ştie ce cunoştinţi profunde talmudice. In jurul Zaddikului se strângeau grupe tot mai mari de credincioşi. Spre sfârşitul secolului XVIII chasidismul număra peste o sută de mii de adepţi.

Baal-Şem, dând fiecăruia libertatea de a se ruga lui Dumnezeu după simţirea şi înţelegerea lui, a lovit fără să vree în esenţa judaismului rabinic. El a reînoit şi a făcut să circule în rândurile evreimei poloneze, un curent de viaţă nouă, simplă, naivă, care avea la bază manifestarea sinceră a sentimentelor religioase, desbărate de formule şi obiceiuri rabinice. Unii au văzut în adevăr în chasidism o puternică reacţiune în contra spiritului prea raţionalist al rabinilor, reacţiune care avu de efect reaşezarea în toate drepturile ei, a vieţii largi sentimentale a poporului.

Rabinii, pentru care suprema religiozitate consta în studiarea necontenită a paragrafelor talmudului, priveau cu dispreţ pe numeroşii discipoli ai romanticului Baal-Şem. Chasidimii, care în mod normal luaseră o atitudine antitalmudlcă, intraseră în conflict cu Evreii bigoţi, rabinici. Pe neaşteptate evreimea poloneză se divizase în două mari tabere: una rabinică şi cealaltă chasidică.

Curentul chasidic, care atinse repede culmi glorioase, nu a fost în stare să-şi păstreze prestigiul şi puterea: el degeneră tot atât de repede pe cât se desvoltase. Motivul era următorul: Baal-Şem ceruse prea mult poporului, şi crezu, în entuziasmul său, că se poate dispensa de carte. In adevăr, conform predicilor sale, fiecare trebuia să realizeze într'însul atâta intensitate religioasă şi atâta reculegere sufletească, încât să poată intra în directă comuniune cu Dumnezeu. El lăsase ce-i drept fiecăruia libertatea ca să se roage lui Iahve cum va şti, dar îi cerea în acelaşi timp să fie un Zaddik, în stare să se ridice până la Dumnezeu. Ori lucru acesta, care era pentru omul superior un ideal greu de realizat, era o imposibilitatea pentru omul de rând. Mulţimile recurseră cu sim-

plitate la serviciile aceluia pe care-l bănuiau Zaddik şi făceau dintr'insul un veritabil mijlocitor între Dumnezeu şi credincioşi. Se întâmplă însă că unii, exploatând naivitatea poporului, îşi luau titlul de Zaddik, înşelându-i buna credinţă prin diverse scamatorii. Datorită acestor nechemaţi, chasidismul îşi pierdu măreţia lui originară. se descompuse şi se fărămiţă în o mulţime de secte, înconjurate de aberaţii şi superstiţii.

Intre rabini şi chasidimi, izbucni, cum era de aşteptat, o luptă violentă. Focul îl deschiseră ortodocşii. Ei acuzară pe adepţii lui Baal-Şem că sunt eretici, şi zvârliră asupra lor excomunicarea. Primele atacuri în contra chasidimilor le dirijă *Elia din Vilna* (1720-1797), mare talmudist, pe care Evreii din Lituania îl preamăresc şi azi sub numele de „Gaon". Acest rabin văzu în chasidimi pe adepţii fanatici ai faimosului Iacob Frank şi în consecinţă îi persecută cu toată puterea de care era capabil. Dar excomunicările nu folosiră la nimic. Instrumentul acesta de oprimare de care se uzase şi se abuzase până atunci de infinite ori, nu mai impresiona pe nimeni. In afară de aceasta, „sinodul celor patru ţări", singura instituţie care ar fi avut un cuvânt hotărâtor în această chestie, fusese desfiinţat în 1764 de către Stanislas Poniatowski regele Poloniei. Chasidimii continuară să se desvolte în secte. Incă şi azi se găsesc numeroşi evrei care cred în virtuţile miraculoase ale unui Zaddik.

*

Apărători creştini ai judaismului.—Incă din timpul reformei lui Luther, se vădise la unii scriitori creştini simpatie, sau cel puţin curiozitate pentru cultura evreească. In secolul XVII numeroşi creştini se interesau îndeaproape de poporul evreu. Unii, cuprinşi de o exaltare religioasă, anunţau apropiata salvare a poporului evreu şi luptau pentru izbăvirea lui. Între aceş-

tia găsim doi prieteni a lui Manasse ben Israel, pe *H, Jesse*, un olandez şi pe *Paul Felgenhauer*, un medic şi alchimist din Boemia. Olandezul *Oliger Pauli*, un comerciant bogat, voia se refacă în Palestina statul evreesc. *Iohannes Petrus Speet*, un catolic din Augsburg, trecu la judaism şi protestă în contra mincinoaselor acuzaţiuni ce se aduceau Evreilor. Un predicator hughenot din Rotterdam, *Pierre Jurieu*, se ridică în contra persecuţiilor la care erau supuşi Evreii, susţinând că Dumnezeu va mai face minuni cu dânşii.

Alţii, manifestând pentru Evrei o curiozitate de natură intelectuală, îi priviră şi studiară sub raport social şi istoric. Invăţaţii se minunau de faptul că după atâtea legi de excepţie şi nenorociri, Evreii continuă totuşi să mai existe. Căutând deslegarea acestui nepătruns mister, ei dădură peste psichologia evreească şi învăţară că evreul nu prezintă numai un interes de ordin fiscal, cum se crezu până atunci ci, şi mai ales, unul de ordin cultural.

Limba ebraică şi scrierile rabinice devin importante obiecte de studiu în lumea creştină. Cu deosebire însemnat în domeniul culturii evreeşti a fost părintele *Richard Simon* din Paris. Acesta a pus bazele unor importante studii ştiinţifice în ce priveşte Vechiul şi Noul Testament. El nu ezită să spună că religia creştină îşi are originele în cea evreească şi că deci ea nu poate fi explicată de cât numai în raport cu judaismul. Cartea sa principală e: „Histoire critique du vieux testament", Paris 1678. Richard Simon a fost un cald apărător al Evreilor din Franţa.

Wihelm Surenhuys din Amsterdam, traduce (1698—1703) Mişna în limba latină. Teologul protestant şi istoricul *Iacob Basnage* (1635—1723), scrie o istorie a poporului evreu, de la începutul erei creştine până în timpul său, prezentând-o ca o continuare a lucrării lui Iosefus Flavius. Cartea, scrisă în franceză, se răspândi cu iu-

țeală. Ea poartă titlul: „L'Histoire et la religion des Juifs depuis Jésus Christ jusqu'à présent, pour servir de supplément et de continuation à l'histoire de Josèphe". Rotterdam 1700—1711, 5 volume. Basnage, scoțând în evidență asupririle pe care le-au îndurat Evreii dealungul secolilor, conchide că existența lor se datorește numai providenții divine. In introducerea sa el spunea: „...în sarcina lor (a Evreilor) s'au aruncat o sumă de crime la care ei nici nu s'au gândit vre-o dată. Noi am alcătuit o serie de legi, pe care prinții și conciliile le-au votat și din care ne putem face ușor o idee despre răutatea acestora și despre oprimarea în care au trăit ceilalți". Lucrarea lui Basnage, are o mare importanță pentru evreime, prin aceea că a pus la dispoziția păturii culte creștine un material istoric nou pentru dânsa, și prezentat cu obiectivitate.

Cartea lui Basnage, ca și scrierile mai sus pomenite, contribuiră în mare măsură la ridicarea prestigiului evreesc. Pentru întâia oară se auziau în lagărul creștin atâtea voci care vorbeau cu bună voință și înțelegere despre judaism.

MOSES MENDELSSOHN (1728—1786)

Apariția lui Mendelssohn înseamnă începutul unei noi orientări și stabilirea unui hotar în istoria evreească. Cu dânsul se închee o epocă penibilă și se deschid perspectivele unor orizonturi luminoase. Mendelssohn a dat semnalul renașterii evreești. Intr'o vreme când evreimea suferea încă de pe urma legilor de excepție pe care evul-mediu le-a transmis timpurilor moderne,— și de pe urma sciziunii produse în sânul judaismului de luptele dintre rabini și chasidimi, Mendelssohn avu puterea să se ridice deasupra tristelor împrejurări și să desfășoare drapelul unei concepții noi. Curajos și autoritar totodată, el arătă Evreilor calea, pe atunci îngustă, care ducea la

emanciparea lor. Atât numai că urmașii și discipolii săi, exaltați de primele succese, trecură dincolo de toate prevederile posibile ale lui Mendelssohn.

Născut la Dessau în 1728, Mendelssohn în vrâstă numai de 14 ani, veni la Berlin spre a-și desăvârși studiile talmudice. Ca și ceilalți „bachurim", învățăcei în ale talmudului, el duse o viață mizerabilă. Singura lumină care-l încălzea și-i da putere, era imensa, fanatica lui dorință de a cunoaște la perfecție toate textele sfinte. Mendelssohn nu vedea nimic, nu putea pricepe nimic dincolo de foliantele în care rabinii de altă dată își depozitară subtilitățile și erudiția lor. Idealul lui era Talmudul. Dar la Berlin, pe vremea aceea, se agitau noi preocupări culturale. Ele treziră atenția talmudistului. Extrema lui curiozitate intelectuală, îl făcu să se intereseze cu aviditate de manifestările spirituale ale lumii creștine. Instinctiv el simți că ebraica îi devenea insuficientă. Mendelssohn învăță cu sârguință limba germană și își făcu în scurt timp numeroși prieteni în lumea neevreească. Cu toate prejudecățile care existau pe atunci în contra Evreilor, el știu să se facă iubit. La o partidă de șah cunoscu pe marele *Lessing* (1754).

Cunoștința aceasta este un moment interesant, hotărâtor chiar, în istoria evreească. Literatul și estetul Lessing avu o influență covârșitoare asupra lui Mendelssohn. El îi desvălui lumea formei și a ritmului, artele plastice și literatura, făcându-l să simtă misterele frumosului. El îi arătă întinsele domenii ale culturii generale și îi biciui dorința de cunoaștere. La rândul său, el oferi marelui său prieten spectacolul unui înțelept în permanentă neliniște și fugă după adevăr. El va servi mai târziu drept model lui Lessing pentru creearea celebrului său personagiu „*Nathan der Weise*", din piesa cu același titlu. Un an după închegarea acestei minunate prietenii, Mendelssohn scria în limba germană (1755) ale sale „*Convorbiri filozofice*", în care critica tendința Germa-

nilor de a imita pe Francezi! Grație lui Lessing, noul autor pătrunse în cercurile culte berlineze. La curtea lui Frederic cel Mare se vorbea despre „acest evreu".

In 1763, academia din Berlin anunța un concurs asupra unei lucrări având ca temă: „Dacă adevărurile filozofice sunt susceptibile de aceeași claritate ca și cele matematice?" Mendelssohn, concurând și el, obținu premiul întâi, învingându-l pe filozoful *Kant*. Lucrarea lui ca și a lui Kant au fost traduse pe spezele academiei, în limbile franceză și latină. Renumele lui Mendelssohn creștea. In acel an 1763, regele Frederic îi acordă titlul special de „*Schutzjude*", adică privilegiul de a putea locui în Berlin nestingherit de nimeni. Până atunci, conform legilor în vigoare, Mendelssohn n'a putut sta în Berlin decât în calitatea lui de contabil al unei case comerciale.

Mendelssohn, provocat să se pronunțe asupra unor chestiuni religioase, recunoscu că în judaism se găseau o samă de lucruri care ar putea fi înlăturate. Rabinii îl suspectară. Intre Mendelssohn și Evreii ortodocși se născu un conflict, care devenea din ce în ce mai serios. Mendelssohn nu se lăsă totuși intimidat și anunță, e drept cu timidate, unele propuneri de reformă religioasă. Observând situația deplorabilă în care trăiau Evreii, el își formă convingerea, că pentru emanciparea și regenerarea lor, aceștia vor trebui în primul rând să se desbare de anumite tradiții și forme învechite care li stânjeneau desvoltarea. Judaismul se afla în adevăr înconjurat de zidurile unui dublu ghetto. Inăuntrul cartierului lor care îi asfixia fiziceşte, Evreii își construiseră un al doilea ghetto spiritual. Acesta era format din toate preceptele care îi împiedecau să studieze altceva decât scrierile ebraice și care li arăta că restul culturii umane e erezie. Mendelssohn se hotărî să distrugă acest din urmă ghetto, pentru a face deocamdată posibilă transformarea sufletului evreesc prin punerea lui în contact cu cultura

universală. El căută să trezească în Evrei simţ pentru lucruri frumoase şi dor de cultură generală. Nu era lucru uşor. In faţa sforţărilor lui se afla un popor abrutizat de veacuri de oprimare şi pe care împrejurările îl obligase să se izoleze de restul lumii. Prezentul nu era încă aşa de fericit, ca să-i fi determinat pe Evrei să iasă cu încredere din dubla lor izolare.

Mendelssohn, nerăbdător să-şi înfăptuiască reforma spirituală şi necăjit de inerţia maselor populare, atacă „*idişul*". A fost un act pripit. Idişul, care întovărăşise pe Evrei în momentele lor de desnădejde şi mizerie, era legat de popor prin fibrele indisolubile ale durerii. El nu putea fi neglijat cu uşurinţă şi mai puţin îndepărtat dintr'odată. Limba aceasta îi se păru lui Mendelssohn un prim obstacol în opera lui de salvare a judaismului. Piedica nu o constituia însă existenţa idişului, ci necunoaşterea de către massa evreească a unei culturi străine şi în definitiv şi a culturii ei proprii. Mendelssohn, care a simţit aceasta, a propăvăduit neîncetat învăţarea limbii ebraice şi a limbii ţării.

Astfel, dacă exceptăm lupta lui contra idişului, acţiunea lui Mendelssohn a fost de o importanţă extremă pentru evreime. Mendelssohn tindea în adevăr să însănătoşeze şi să îmbogăţească viaţa sufletească a poporului evreu—punându-l în contact cu izvoarele culturii lui clasice şi cu civilizaţia occidentală. El propunea Evreilor simplitatea Bibliei şi nesfârşitele drumuri ale culturii moderne. In chip demonstrativ el dădu la lumină o traducere germană a vechiului Testament. Rabinii o primiră cu afurisenii. Totuşi efectul ei a fost, cel puţin în parte, fericit. Mulţime de talmudişti citiră pe ascuns traducerea lui Mendelssohn şi se interesară apoi cu o curiozitate crescândă de literatura germană. Ei întâlniră astfel concepţii nouă, o lume nouă şi înţeleseră repede valoarea culturii occidentale. In oraşele Germaniei, ca şi în cele din fundul Poloniei, existau discipoli pătrunşi de

spiritul lui Mendelssohn. Traducerea lui a fost punctul de plecare al renașterii evreești. Ea jucă un rol determinant în emanciparea internă, sufletească, a Evreilor.

Creștinii văzură în Mendelssohn un adept al religiei lor și îl somară să se dea pe față. Silit să-și precizeze convingerile, Mendelssohn dădu la lumină scrierea sa intitulată *„Ierusalim"* sau *„Despre puterea religioasă a judaismului"* (1783), în care arăta că este un adept credincios al religiei evreești. Judaismul, spune el, nu conține dogme și astfel poate lăsa fiecăruia complectă libertate de conștiință, chiar în ce privește convingerile religioase.

In jurul lui Mendelssohn se grupară o serie de bărbați care îl ajutară în opera lui de înviorare sufletească a poporului evreu. Ei contribuiră la îndrumarea Evreilor pe căile largi ale culturii generale. Astfel *Naftali Hartwig Wessely* (1725-1805), poet și filolog— amicul și admiratorul lui Mendelssohn, muncește pe terenul limbei ebraice și al reformării învățământului evreesc. Ideile lui moderne îi atrag excomunicarea din partea rabinilor bigoți.

Mendelssohn găsi mulți partizani și în lumea creștină. Piesa lui Lessing *„Nathan der Weise"*, purifică în mare măsură atmosfera încărcată de prejudecăți anti-evreești. Lumea observa cu surprindere că evreul are și alt aspect decât acela pe care i-l presupuneau adversarii săi. Un alt prieten al lui Mendelssohn, mai puțin cunoscut decât Lessing, dar care a desfășurat o activitate directă în chestia emancipării politice a Evreilor, a fost *Christian Dohm* (1751-1820). Pare-se că sub inspirația lui Mendelsson, Dohm scrise lucrarea sa importantă: *„Despre îmbunătățirea civică a Evreilor"* (Ueber die burgerliche Verbesserug der Juden",— Berlin 1781). Autorul, după ce face considerații și priviri istorice, expune reaua stare politică a Evreilor și pledează cu căldură pentru ridicarea legilor de excepție și acordarea libertăților ce-

tăţeneşti. Dohm atrage atenţia statului că dacă va rezolva problema evreească pe baza principiilor propuse de dânsul, îşi va creea din Evrei o nouă serie de cetăţeni credincioşi şi recunoscători. „Ei au aceleaşi capacităţi şi virtuţi politice şi sociale ca şi ceilalţi cetăţeni, spunea Dohm, trebuie numai să fie puşi în situaţia de a şi le putea desvolta". In ce priveşte mijloacele pentru realizarea acestei stări de lucruri, Dohm cerea în mod franc să se acorde Evreilor drepturile civice şi politice, pentru a-i pune pe acelaşi picior de egalitatea cu restul cetăţenilor.

Ideile lui Dohm nu au fost aplicate imediat, totuşi lucrarea lui avu marele merit că a atras atenţia opiniei publice asupra chestiunii evreeşti. In adevăr până atunci lumea îşi manifestase curiozitatea doar pentru cultura evreească, dar problema delicată a drepturilor Evreilor, o lăsase indiferentă. Ne aflăm de altfel într'o epocă de reforme. Revoluţia franceză nu e departe.

EPOCA VI

DE LA REVOLUȚIA FRANCEZĂ PÂNĂ LA DECLARAȚIA BALFOUR

REVOLUȚIA FRANCEZĂ ȘI EMANCIPAREA EVREILOR (1789—1806)

In anii care precedară revoluția franceză, situația Evreilor în diferitele state europene se caracteriza prin înlăturarea lor totală sau parțială dela beneficiul legilor obștești. Pentru dânșii existau pretutindeni legi speciale.

Politicește Evreii alcătuiau o categorie de „*străini*".

In domeniul *economic* activitatea Evreilor era limitată de legi severe.

Din punct de vedere *național*, Evreii alcătuiau o grupă distinctă, cu o viață socială și sufletească proprie. Ei trăiau pretutindeni în comunități cu organizații autonome. Înăuntrul cartierului lor ei își făuriseră o lume a lor cu concepțiile și idealurile lor. Era ghettoul spiritual cu care se luptase Mendelssohn.

In viața autonomă a Evreilor, era greu de deosebit care anume elemente precumpăneau : cele religioase sau cele naționale. Lumea, ca și Evreii de altfel, nu putea găsi din această cauză, o formulă care să definească judaismul. Pentru unii judaismul era o sectă religioasă, o confesiune, pentru alții el exprima mai ales o individualitate etnică, cu precise însușiri naționale.

*

Istoricul Dubnow, privind întreaga epocă dela 1789 până în ajunul marelui război european (1914), desluşeşte în istoria evreească, o dublă serie de procese paralele. In primul rând avem curentul pentru emancipărea politică a Evreilor, combătut în mod permanent de mişcarea reacţionară a diverselor state. In al doilea rând avem, în interiorul vieţii eveeşti,—o puternică tendinţă către asimilare, combătută de năzuinţele naţionaliste ale poporului.

* * *

Când în 1789 se făceau pregătirile pentru adunarea statelor generale, Evreii francezi, cu deosebire cei din Alsacia-Lorena, îşi dădură seama că se va hotărî ceva şi în privinţa lor. Ei căutară să atragă atenţia oficialităţii asupra situaţiei lor politice. Mulţi Evrei influenţi muncură cu perseverenţă pe tărâmul emancipării evreeşti. Herz Mendelssheim sau *Cerf Beer*, conducătorul evreimei alsaciene, (1730-1793) a desfăşurat o activitate neîncetată în această direcţie. El obţinu dela Necker permisiunea de a convoca un congres al comunităţilor evreeşti. Congresul, la care participară delegaţii evreimei franceze, se ţinu la Paris în Mai 1789. Rolul său a fost să prezinte guvernului doleanţele Evreilor. Conferinţa elaboră un memoriu în care se cuprindeau expuse unele revendicări, foarte modeste, ale populaţiei evreeşti. Efectele acestui congres au fost relativ mici.

Mai însemnate au fost rezultatele acţiunei lui Mirabeau şi ale abatelui Grégoire, în ce priveşte rezolvarea chestiunei evreeşti. Mirabeau, care îl cunoscuse pe Chr. Dohm, prietenul lui Mendelssohn, începu să se intereseze de soarta poporului evreu.

Intr'o broşură pe care o publicase în anul 1787, Mirabeau arăta nevoia de a se acorda Evreilor toate drepturile cetăţeneşti. El deveni un entuziast apărător al cauzei evreeşti. Opinia publică începu să se ocupe de această

problemă. Important era faptul că, în preziua revoluţiei franceze, chestiunea evreească devenise, graţie numeroaselor discuţii publice, o chestiune de actualitate. Semnificativ în adevăr era faptul că societatea regală de ştiinţe şi arte din Metz, anunţă un concurs asupra celei mai bune lucrări cu tema: „Există mijloace pentru a face pe Evreii francezii mai fericiţi şi mai folositori?" Din cele 9 lucrări care au fost prezentate, 7 se pronunţaseră favorabil Evreilor. Intre acestea se aflau două care aparţineau unor preoţi catolici, abatelui *Grégoire* şi abatelui *de la Louze*. Aceşti autori cereau deplină libertate politică pentru Evrei.

*

Odată cu căderea Bastiliei, Evreii din Paris fură şi ei luaţi de curentul revoluţionar. Mulţi intrară în rândurile gardei naţionale. Cei din Alsacia, pe lângă starea lor generală rea, avură de suferit atunci de pe urma unei răscoale. Unii se refugiară la Basel. Alţii veniră la Paris pentru a cere guvernului protecţie. Evreii alsacieni se adresară abatelui Grégoire, deputat de Nancy. Acesta aduse chestiunea în faţa Adunării Naţionale. In şedinţa dela 3 August 1789, abatele Grégoire îşi ţinu impresionanta lui cuvântare referitoare la soarta nenorocită a Evreilor, cerând ocrotirea avutului şi persoanei lor.

Problema drepturilor Evreilor veni înaintea Adunării Naţionale ceva mai târziu, când era la ordinea zilei „declaraţia drepturilor omului" şi când se discută punctul 10 care trata „despre toleranţă". Poporul evreu găsi numeroşi şi entuziaşti apărători. Emanciparea se înfăptui însă treptat. Intâiu li se asigură Evreilor libertatea religioasă. Intre alţii pastorul *Rabeau-Saint Etienne*, reclama deplină libertate religioasă „pentru acest popor rupt de pe pământul Asiei... căruia nu-i putem reproşa lipsurile morale fiindca ele sunt numai fructul propriei noastre

barbarii, fructul acelei stări înjositoare la care noi am condamnat în mod nedrept acest popor"... La 23 August 1789, articolul referitor la toleranţa religioasă se vota în următoarea cuprindere: „Nimeni nu poate fi urmărit pentru convingerile lui chiar religioase, cât timp manifestarea lor nu turbură ordinea publică stabilită de lege".

Emanciparea propriu zisă, fu amânata fără termen.

La 14 Octombrie 1789, Adunarea constituantă primea în urma stăruinţelor abatelui Grégorie, o deputaţie a Evreilor alsacieni în frunte cu Beer Isaak din Nancy, care cerea emanciparea lor definitivă. Preşedintele Adunării făcu promisiuni solemne, referitoare la îmbunătăţirea soartei Evreilor; Beer Isaak Beer fu învitat să ia loc, ca oaspete în mijlocul Adunării, dar nu se luă nici o hotărâre în privinţa Evreilor.

Problema evreească mai veni în discuţia Adunării. Mulţi deputaţi susţinură cu sinceritate acordarea drepturilor Evreilor. Printre cei mai străluciţi apărători ai acestei cauze se aflau, osebit de abatele Grégoire, — care scrise şi o broşură filo-evreească: „Motion en faveur des Juifs", — Clermont Tonnerre, Mirabeau şi Duport.

Adversarii emancipării erau şi ei numeroşi. Printre aceştia găsim pe abatele *Maury*, episcopul *la Fare* din Nancy şi episcopul de Clermont.

La un moment dat Evreii portughezi, care se bucurau de o sumă de drepturi politice, se desolidarizară de grosul populaţiei evreeşti, formată din askenazim. Ei nu voiau să fie puşi în aceiaşi categorie cu aceştia. Sefardimii adresară Constituantei o petiţie în care îşi expuneau revendicările lor. Susţinuţi de episcopul de *Autun*, viitorul diplomat Talleyrand, Adunarea acordă la 28 Ianuar 1790 naturalizarea Evreilor „connus en France sous le nom de juifs portugais, espagnols, ou avignonais".

Votul acesta produse consternare în rândurile Evreilor aşkenazim, fiindcă îşi spuneau că fără sefardimi nu vor

putea realiza nimic. Ei găsiră însă susţinători în lumea creştină. Presa pariziană se ocupă de Idânşii cu multă bună-voinţă. Intre timp aspectele neaşteptate pe care le lua revoluţia nu dădură răgaz Adunării să ia în cercetare chestiunea Evreilor aşkenazimi. Garda naţională şi comuna (primăria) din Paris îi priveau pe aşkenazimi ca cetăţeni, căci mulţi făceau parte din consiliile comunale ale primăriilor de cartiere, şi din garda naţională.

Comuna votă o rezoluţie prin care arăta buna conduită şi patriotismul Evreilor şi exprima dorinţa populaţiei din Paris ca să se recunoască Evreilor toate drepturile unor cetăţeni activi. La 25 Februarie 1790 o delegaţie a Comunei din Paris aduse la cunoştinţa Constituantei dorinţele Capitalei. Se făcură noui promisiuni fără a se lua nici o hotărâre.

Lumea vedea în tergiversările Adunării, un refuz mascat de a rezolva problema evreească. Evreii trimeteau ce-i drept neîncetat „adrese", iar deputaţii Comunei aminteau mereu de pactul fundamental, Constituţia, care promitea tuturor libertate şi egalitate, dar evenimentele erau de aşa natură, iar opoziţia atât de puternică, încât nu se putuse intra încă în fondul chestiunii evreeşti. In cele din urmă spiritul de dreptate triumfă. In şedinţa de la 28 Septembrie 1791, cu două zile înainte de dizolvarea ei, Adunarea acceptă propunerea deputatului *Duport*, şi în consecinţă hotărî ridicarea tuturor excepţiunilor şi restricţiilor cu privire la Evrei, *acordându-le drepturile civile şi politice*. Ea trăgea astfel ultima consecinţă a marei declaraţiuni a drepturilor omului.

Fiecare căuta să-şi exprime cât mai clar şi puternic, mulţumirea şi toată recunoştinţa ce o avea pentru naţia franceză. Unii Evrei contribuiau cu sume însemnate pentru interesele generale, alţii activau cu zel în circumscripţii şi cluburi politice (în clubul jacobinilor şi al feuillanţilor), mulţi intrau în rândurile armatei ca să apere republica.

Duşi de curentul vremii, Evreii luară parte la toate manifestările revoluţiei. Ei serbară împreună cu revoluţionarii, sărbătorile instituite de calendarul revoluţionar. La Paris ca şi în oraşele de provincie, rabinii ofereau tezaurului public obiectele preţioase din sinogogi. Dela sacrificiile benevole ale Evreilor entuziaşti până la sacrificii prin constrângeri nu era mare distanţă. Revoluţionarii fanatici, animaţi de sigur de cele mai nobile şi sincere porniri, persecutară în numele „religiei raţiunii", pe acei care practicau religia evreească. Totuşi la Metz o evreică obţinu de la autorităţi permisiunea de a serba Paştele, pe motiv că ceremonia pascală era o comemorare a liberării politice a naţiunei evreeşti şi ca atare intra în cadrul ideilor generoase ale revoluţiei.

Revoluţia franceză marchează un moment important şi hotărîtor în viaţa nu numai a Evreilor francezi dar şi a celora din toată lumea. Odată cu emanciparea lor politică, aşkenazimii imitară pe sefardimi şi intrară în calea cea largă a asimilării. Era dealtfel imposibil ca un eveniment aşa de însemnat, care îi transformase pe Evrei, peste noapte, din sclavi în oameni liberi, să nu fi exercitat asupra lor o influenţă covârşitoare. In primele momente ale succesului lor, Evreii, căutară să se lepede cât mai repede de judaism, crezând poate că adoptarea culturii occidentale ar cere renunţarea la propriile lor tradiţii. Astfel emanciparea Evreilor coincide la început, în mod curios, cu o tendinţă de renegare a avutului lor cultural-naţional.

NAPOLEON ŞI EVREII

Napoleon îi cunoscu puţin pe Evrei. Intâmplarea vru ca în cele câteva ocazii când veni în contact cu dânşii, sau i se raporta despre starea lor, Evreii să-i fi apărut într'o lumină nu prea simpatică. In 1799, când în cursul

expediţiei sale din Siria el ceru Evreilor din Ierusalim să-i predee cetatea, ei refuzară, păstrând credinţă stăpânirii turceşti. Evident că fidelitatea de cetăţeni turci a Evreilor, nu-l impresionă pe Napoleon. In 1802, după încheerea concordatului cu Vaticanul, vrând să reguleze şi relaţiile dintre cultul mozaic şi stat, ceru să i se raporteze despre organizaţia religioasă evreească. Se vorbi un moment de restrângerea drepturilor. In consiliul de stat cineva obiectă, ne raportează T. Reinach, că aceasta ar echivala cu „une bataille perdue dans les champs de la justice". Napoleon nu voi să apară ca un asupritor al Evreilor, fiindcă nu i-ar fi plăcut să treacă drept unul care calcă principiile egalitare ale revoluţiei. Dar politica lui faţă de Evrei n'a fost animată de cât de o bunăvoinţă aparentă. Din când în când va lua unele măsuri în care se vor vădi manifestări antievreeşti. El voi să reformeze judaismul, pe baza principiului că Evreii nu constitue o naţiune ci o confesiune, dar dori ca acest principiu să fie stabilit de Evreii înşişi. In acest scop, prin decretul din 30 Mai 1806 convocă un fel de parlament evreesc compus din reprezentanţi laici sau clerici ai locuitorilor francezi de religie mosaică. Delegaţii, în număr de peste 100, fură aleşi de prefecţi. Parlamentul acesta, numit „*adunarea notabililor*", se întruni la Paris la 29 Iulie 1806 şi avea rolul să răspundă unui chestionar pus de Napoleon. In această adunare se aflau, în calitate de comisari ai guvernului contele Molé, Portalis şi Pasquier, cu însărcinarea oficială de a comunica întrebările şi a primi răspunsurile. Printre delegaţii evrei erau mulţi de seamă: *Abraham Furtado*, din Bordeaux, rabinul *David Sinzheim* din Strassbourg şi *Beer Isaac Beer* din Nancy, ultimul fiind un adept al ideilor lui Mendelssohn. In întrebările sale împăratul se interesa între altele dacă este permisă căsătoria între Evrei şi Creştini şi ce este cu Talmudul. Adunarea răspunse cum dorise Napoleon, proclamându-l salvatorul judaismului.

Pentru a da o valoare generală răspunsurilor notabililor, împăratul convocă o nouă adunare numită „*Marele Sanhedrin*". Două treimi din membri erau rabini. Veniră şi Evrei din Germania şi Italia.

Marele sanhedrin îşi deschise şedinţele în Paris la 9 Februarie 1807. Preşedintele ei era rabinul David Sinzheim. Guvernul puse mare preţ pe aspectul decorativ al adunării şi ceremonialul impresionant al şedinţelor. Ele erau publice. Răspunsurile adunării notabililor fură acceptate de sanhedrin fără multe discuţii, şi îmbrăcate cel mult în forme savante. Sanhedrinul îşi termină desbaterile la 9 Mart 1807, decretând în fraze solemne, inexistenţa naţiunei evreeşti şi proclamându-l în cuvântări entuziaste pe Napoleon, salvatorul tuturor Evreilor.

Decretele din 1808. — Nici sanhedrinul, nici împăratul nu rezolvară chestiunea generală a Evreilor. E curios şi inexplicabil, că chiar în epoca în care *adunarea* şi *sanhedrinul* aduceau omagii lui Napoleon, acesta elaboră 2 decrete, din care unul trăda sentimentele lui ostile faţă de Evrei. Primul decret se ocupa de chestiunea organizării consistoriale a comunităţilor evreeşti. In fiecare oraş cu mai mult de 2000 locuitori Evrei, se înfiinţă o comisiune, — un *consistoriu*, care avea menirea să vegheze ca rabinii să interpreteze legile evreeşti în conformitate cu hotărîrile Sanhedrinului din Paris. Totalitatea acestor hotărâri căpătă numele pretenţios şi puţin potrivit de „*Noul Talmud*". Rolul consistoriului era dar strict poliţist. Singura satisfacţie care se dădea totuşi Evreilor, era că în actele oficiale cuvântul „*juif*" era înlocuit cu „*israélite*". Astfel, dela Napoleon, oficialitatea franceză nu mai cunoştea Evrei, ci Israeliţi !

Al doilea decret, cunoscut în istorie sub numele de „*décret infâme*", însemnă o bruscă reintoarcere la vechiul sistem al restricţiilor şi asurpririlor care existaseră înainte de marea revoluţie. El lovea pe Evrei prin numeroase măsuri de îngrădire a dreptului de *şedere* şi a

exercitării meseriilor sau comerțului. Decretul urma să se aplice timp de 10 ani. (Evreii din Bordeaux și departamentul Girondei au fost exceptați de la rigorile acestor măsuri). Totuși decretul acesta, deși n'a fost retras în mod oficial, nu se mai aplica cu stricteță chiar dela 1809, și căzu în desuetudine. Soarta Evreilor a fost real transformată și îmbunătățită abia după căderea lui Napoleon, odată cu restaurația (1815).

EMANCIPAREA EVREILOR ÎN CELELALTE ȚĂRI

Armatele victorioase al republicei franceze, transportară pretutindeni noile idealuri ale libertății, egalității și fraternității.

Depe urma emancipării generale, care se înfăptuia datorită spiritului generos al vremei, profitară și Evreii în mare măsură. Ei simțiră binefacerile revoluției, pe măsură ce ideile franceze pătrundeau tot mai mult în lume.

Concepțiile umanitariste ale republicei se încetățeniră în primul rând în **Olanda**, transformată în 1795, în republica batavică. Cei 50.000 de Evrei ai țării, fără să fi avut o situație politică rea, stăruiră totuși prin reprezentanții lor, pentru complecta lor libertate. Lupta lor avu de efect deslânțuirea unei puternice agitații antievreești. Rabinii și președinții comunităților, alarmați de întorsătura pe care o luaseră lucrurile, crezură de datoria lor să proclame în mod public că ei sunt contra deplinei egalități politice a Evreilor. Cu toată această stranie atitudine a șefilor de comunități, acei care luptară pentru emancipare triumfară, fiindcă avură de partea lor pe reprezentantul Franței. La 2 Septembrie 1796 se acorda Evreilor din republica batavică toate drepturile civile și politice.

In **Italia** și **Elveția**, ideile revoluției franceze avură un rezultat mai brusc, fiindcă acolo Evreii trecură deodată de la starea de asuprire, la o libertate complectă.

Astfel în Italia Evreii mai purtau semnul galben sau roș, trăiau în ghettouri și erau supuși tuturor umilințelor posibile. Emanciparea le păru deci Evreilor italieni ca o adevărată minune. Ei celebrară începutul nouei ere prin serbări și iluminații. Zidurile cartierelor evreești fură dărâmate. Ghettoul din Veneția—cel mai vechiu din Italia, fu distrus cel dintâiu, nu se știe dacă înadins pentru a marca un simbol, ori printr'o simplă coincidență.

Situația politică și socială a Evreilor din Prusia, statele germane și Austria se schimbă extrem de încet.

In **Prusia**, o comisiune instituită de Friederich Wilhelm II pentru studiarea chestiunei evreești, alcătuise la 1790 un proect de lege *„pentru îmbunătățirea stării evreești"*. Legea prevedea emanciparea Evreilor abia peste 3 generații! Reprezentanții comunităților refuzară acest proect. Vechea ordine de lucruri rămase în picioare. De altfel atmosfera generală era în contra Evreilor. *Goethe* și *Schiller*, cele două mari personalități ale epocei, împărtășeau multe din prejudecățile populare privitoare pe Evrei—și erau în contra emancipării lor. Filozoful Fichte avea și el aceleași păreri în privința Evreilor. Față de desele intervențiuni și petiții ale lui *David Friedländer*, *Itzig* și altor reprezentanți ai Evreilor, guvernul recunoscu în cele din urmă că *„Regulamentul pentru Evrei"* conține o *„anumită asprime"*, dar că deocamdată nu poate face nimic. In aceste împrejurări, o parte din discipolii lui Mendelssohn interveniră în luptă pornind dela principii asimilante și strict egoiste. Un grup de bogătași și intelectuali lansară formula botezului. Diverse broșuri apărură pentru propagarea acestei idei. Mulți primiră creștinismul. Marea majoritate a Evreilor protestă în contra acestui fel de a se rezolva chestia evreească. Creștinii criticară și ei cu asprime aceste botezuri dictate de necesități practice. Friedrich Schleiermacher, filozoful favorit al saloanelor evreești ale timpului, era și el contra soluției propuse de asimilanți. El nu admitea decât

botezul din convingere. Criticile altora părăsiră forma simplelor discuţii şi se transformară în agitaţii antisemite propriu zise. Multiple pamflete aţâţau lumea la excese. Broşurile lui *Gratenauer*, *Paallzow* şi *Bucholz* de pildă (1803), se tipăriră în mulţime de ediţii şi determinară numeroase violenţe în contra Evreilor. Autorităţile se văzură nevoite să interzică vânzarea broşurilor incendiare.

Asimilanţii, speriaţi o clipă de apariţia cu totul neaşteptată a mişcărilor antisemite, reluară totuşi propaganda lor de convertire. Populaţia evreească nedumerită şi conservatoare ca toate massele populare,— găsea în conservatorismul ei puterea necesară ca să reziste intemperiilor vremei. Intelectualitatea evreească, lipsită de marele suport al credinţei, şi în acelaş timp extrem de sensibilă la toate loviturile şi asupririle venite din afară, era convinsă că orice rezistenţă e de prisos.

Pentru intelectualul evreu al epocei, religia— aşa cel puţin îşi închipuia el, nu mai avea nici o importanţă, iar naţiunea evreească, — după concepţia marelui sanhedrin din Paris—nu mai exista de mult. Ceea ce dorea el în mod firesc, era să termine cât mai repede cu judaismul. Astfel pentru evreul cult, rezolvarea chestiunii evreeşti însemna pur şi simplu desfiinţarea naţiunii evreeşti. Pătura de sus evreească, subjugată în mod real de cultura germană, complect înstrăinată de grosul populaţiei evreeşti, vedea în botez o simplă formalitate. In timp ce evreimea aştepta o îmbunătăţire a situaţiei, clasa cultă evreescă dădea dovadă de un egoism care ascundea desigur o complectă dezorientare politică.

E curios că intelectualitatea evreească, propagând asimilarea, îşi inchipuia că lucrează în spiritul convingerilor lui Mendelssohn. Acesta se străduise în adevăr ca Evreii să-şi asimileze cultura apuseană, pentru ca să-şi poată croi o viaţă nouă, în raport cu cerinţele vremii. Viaţă nouă, dar evident, viaţă nouă evreească. Adepţii

lui Mendelssohn crezură printr'o ciudată interpretare, că viaţă nouă înseamnă altă viaţă.

Pentru Evreii din Berlin botezul devenise o modă. Copiii lui Mendelssohn, trecură şi ei la creştinism. Dorotheea Mendelssohn, fiica lui, se căsători cu marele romantic Schlegel, devenind catolică; iar Abraham, unul din fiii lui Mendelssohn, se boteză şi el. Felix Mendelssohn-Bartholdy,—celebrul compozitor, a fost fiul acestui Abraham Meldelssohn.

Botezurile se înmulţiră în aşa chip, încât în 1810, o lege specială impunea anumite condiţiuni acelora care vroiau să îmbrăţişeze creştinismul.

Regele Frederic Wilhelm III, care introduse în Prusia o sumă de reforme sociale în urma înfrângerii suferite din partea lui Napoleon la 1806, se gândi şi la problema evreească. La 11 Martie 1812, apăru un edict regal care abroga toate îngrădirile şi prohibirile referitoare la locuinţele, profesiunile şi activităţile Evreilor—şi proclamă tot odată deplina lor egalitate politică. Evreii continuau însă să rămâie excluşi de la funcţiunile publice.

Decretul de emancipare produse un entuziasm unanim în rândurile populaţiei evreeşti. Conducătorii evreimii cerură o asimilare complectă. In acest scop *David Friedländer* publică o broşură în care îşi expunea părerile. Emanciparea acordată de Frederic III a fost însă de scurtă durată: ea ţinu numai trei ani. După acest interval, se reveni la vechea stare de lucruri.

In celelalte state şi oraşe ale Germaniei emanciparea Evreilor se operă pe măsură ce se întindea influenţa franceză. Vechiul regim rezista însă pretutindeni. In foarte multe părţi se menţineau legile cu privire la îngrădirea căsătoriilor şi a dreptului Evreilor de a se stabili în anumite centre. Curentul vremei înfrângea însă mai toate obstacolele.

Primul stat german care îşi însuşi noile idei ale libertăţilor civile şi politice fu ducatul de *Baden*. Ultimile,

care mai discutară şi inventară diverse pretexte pentru a se opune noilor cerinţi ale vremii, fură Bavaria şi Saxonia. De fapt Bavaria a păstrat până târziu o sumă din vechile legi de excepţie privitoare la căsătorii şi la dreptul de locuinţă. Saxonia fusese poreclită „Spania protestantă" a Evreilor, ceea ce ne lămureşte îndeajuns asupra sentimentelor ei faţă de Evrei.

Austria s'a opus cu înverşunare emancipării evreeşti. Ea a inventat în schimb sistemul modernizării sau „reformării" judaismului. În locul drepturilor civile şi politice ea oferea deocamdată „cultură", — cel puţin în mod oficial. Populaţia evreească austriacă (vre-o 500.000 suflete) era supusă unor tratamente care variau după provinciile pe care le locuia.

Astfel în Austria germană, dreptul de a face comerţ şi de a locui, se acorda pe bază de concesiuni speciale. In Viena nu puteau trăi de cât Evrei bogaţi, în virtutea unei autorizaţii care se numea *„toleranţă"* şi în schimbul plăţii unei însemnate taxe anuale, care se numea *„Toleranzgeld"*. Cu toată această toleranţă, Evreii erau supuşi măsurilor celor mai jignitoare şi arbitrare. Aceasta nu împiedeca pe Evreii vienezi ca să lupte pentru asimilare. Saloanele mult curtatei evreice *Fanny von Arnstein* alcătuiau centrul acestui curent de dizolvare a judaismului.

La un moment dat, guvernul austriac fusese alarmat de vestea convocării la Paris a marelui sanhedrin. Autorităţile necunoscând intenţia lui Napoleon îi opriră pe Evrei să-şi trimeată delegaţi la Paris, sau să vină în contact cu călători de acolo.

In Boemia şi Moravia existau legi curioase şi barbare, care prohibeau creşterea populaţiei evreeşti peste o anume limită: 8600 familii în Boemia, 5400 în Moravia. Stăpânirea se mai ocupa încă şi de viaţa intimă sufletească a evreului. Un decret imperial din 1811, interzicea cu desăvârşire întrebuinţarea oricărei cărţi ebraice, fie ea şi religioasă, filosofică sau literară, care nu a fost

prealabil cenzurată de autoritățile austriace. Aceasta pentru a veghea ca în massele evreești să nu pătrundă idei contrare timpurilor noui!

In Galiția, populația evreească, în genere săracă, suferea enorm de pe urma numeroaselor biruri.

In 1795 Kofler, un negustor bogat din Lemberg, propuse înființarea unui impozit asupra lumânărilor pe care le întrebuințează femeile în rugăciunile lor de Vineri seara. El oferi guvernului o sumă de 200.000 gulden anual, pentru ca să i se dea în antrepriză încasarea birului „inventat" de dânsul. Impozitul acesta absurd a fost introdus și apăsă populația evreească până la 1848.

In direcția „reformei" vieței evreești, guvernul introduse și aici cenzura cărților în vederea „purificării judaismului".

In Polonia Evreii desfășurară alături de Poloni, toate energiile lor pentru preîntâmpinarea marei catastrofe care amenința țara. De două ori puterile vecine își împărțiseră teritorii din pământul Poloniei. Ne aflăm acum în preajma luptelor care vor duce la a treia și ultima împărțire (1795). *Berek Ioselewicz*, un evreu lituanian, înființează o legiune de Evrei pentru apărarea Varșoviei. In 1794 Kosciuszko transformă legiunea evreească în regiment de cavalerie ușoară. Berek comandantul ei, trimise proclamații entuziaste populației evreești chemând-o să se înroleze în regimentul său. Mulți răspunseră apelului. In luptele dela 1795 regimentul lui Berek fu complect decimat. Mai târziu cu câțiva ani, Berek se afla ca ofițer activ în armatele regulate ale ducatului Varșoviei, refăcut de Napoleon la 1807 prin tratatul dela Tilsit. Ioselewicz muri ca un viteaz în 1808 în fruntea escadronului său în luptele cu Austria. Stanislas Potocki îl plânse ca pe un mare erou.

Polonezii dădură văduvei lui Berek, ca un fel de recompensă națională, doar dreptul de a locui în Varșovia.

Rusia căpătă o numeroasă populație evreească prin

anexarea teritoriilor poloneze. Dacă în Austria nu se vorbia de emanciparea Evreilor, cu atât mai puţin preocupa această problemă spiritele în imperiul ţarilor. In schimb se plănuia şi aici „modernizarea“ Evreilor, bine înţeles însă în stil rusesc. La sfârşitul veac. XVIII, guvernul rus începu să supună pe Evrei unui veritabil sistem de persecuţii oficiale — combinate cu un şir de experienţe în privinţa „reformării“ populaţiei evreeşti.

In timp ce în Franţa, chestiunea evreească se rezolvase în primele avânturi ale revoluţiei, în Rusia, sub domnia celebrei Caterina II (1786-1796), se puneau bazele legiuirilor de asuprire a Evreilor. Trei au fost mai ales legiuirile de excepţie elaborate în timpul Caterinei II:

1. Legea „raioanelor“, sau legea zonelor de reşedinţă. In virtutea acestei legi, Evreii nu se puteau stabili de cât în anumite provincii indicate de guvern precum: Minsk, Isiaslaw (Wolhinia), Bratzlaw (Podolia), Polsk (Witebsk), Mohilew, Kiew, Cernigow, Nowgorod, Ssiewersk, Ekaterinoslaw şi Taurida.

2. Altă lege obliga pe Evrei să plătească dublul impozitului la care erau supuşi creştinii din aceiaşi stare socială.

3. In fine, o lege din 1791, alunga pe Evrei dela sate, obligându-i să se stabilească la oraşe, în vederea „desvoltării comerţului şi meseriilor, spre binele lor şi al societăţii“.

Spre sfârşitul domniei Caterinei II, s'a luat totuşi o măsură menită probabil să îndulcească soarta Evreilor: s'a ordonat înlăturarea cuvântului „jid“ (aproximativ „jidan“) şi înlocuirea lui în actele oficiale cu denumirea de „iewrei“ (evreu)!

Situaţia Evreilor fu întru câtva amelioarată sub Alexandru I, un ţar animat de idei liberale şi generoase. Prin ucazul din 1804, numit „statutul Evreilor“ el mări numărul „raioanelor“, dădu Evreilor posibilitatea de a se ocupa cu agricultura şi scuti pe meseriaşi şi industriaşi

de dublul impozitului. Câteva sute de familii, care abia aşteptaseră acest ucaz, plecară în sudul Rusiei, gubernia Cherson şi întemeeară—în 1807—primele colonii agricole evreeşti: Bobrowy-Kut, Sseidemenucha, Dobraia, Israielewska. Grosul populaţiei evreeşti de atunci (un milion de locuitori), trăia, conform legilor ţării, în oraşe. La sate rămase un număr infim de Evrei. Mulţi dintre aceea care fuseseră alungaţi dela sate se stabiliră ca hangii, dealungul imenselor drumuri de ţară. In oraşe, activitatea comercială a Evreilor, alcătuia un important factor de progres al vieţii economice ruseşti.

Comunităţile evreeşti duceau o viaţă autonomă. Rolul lor era să-şi plătească dările către stat.

Convocarea marelui sanhedrin din Paris în 1806, produse şi în Rusia panică în rândurile guvernanţilor. Ţarul Rusiei se temu ca nu cumva Napoleon să urmărească vre-un plan secret şi în consecinţă Evreii fură opriţi de a intra în legătură cu trimişii sanhedrinului, sau chiar de a primi scrisori de acolo.

REACŢIUNEA (1816—1844)

Congresul dela Viena, convocat pentru lichidarea şi încheerea unei întregi epoci de războaie, se ocupă în special cu reorganizarea Europei. Concepţiile, pe baza cărora se urmărea refacerea, erau reacţionare. Instituţia care a dat formă definitivă ideilor reacţionare ale congresiştilor, a fost „*Sfânta alianţă*". Intervenită între Rusia, Prusia şi Austria, anume pentru întărirea şi menţinerea absolutismului, „sfânta alianţă" avea ca lozincă restabilirea în totul a vechei stări de lucruri, adică a vechiului regim. Reprezentanţii Rusiei, Prusiei şi Austriei aveau oroare de concepţiile politice aruncate în lume de revoluţia franceză şi luptară cu înverşunare în contra oricărei tendinţi liberale.

Desvoltarea statelor în noile lor hotare şi în spiritul

reacţiunei, căpătă mai ales în Prusia, Austria şi Rusia, aspecte şovine, agresive. Primele victime, au fost Evreii.

Congresul dela Viena, care se ocupă şi de chestiunea evreească, hotărî într'o formulă vagă, că Evreii vor continua să se bucure de drepturile acordate „de către" diversele state. Era mai întâi să se spună că ...„Evreii vor păstra drepturile obţinute „*în*" diverse state"... dar în cazul acesta s'ar fi putut crede că e vorba de legile existente în preajma anului 1815, care erau toate favorabile Evreilor, fiind în genere inspirate de ideile liberale ale Franţei revoluţionare.

Prin înlocuirea particulei „în" cu cuvintele „de către", s'a schimbat înţelesul frazei şi cu aceasta şi soarta Evreilor. În adevăr, jurisconsulţii dovediră, că prin drepturile acordate „de către" diversele state, trebue înţeles în fond că ele urmează a fi abia acordate.

Călăuziţi de această formulă, guvernele diverselor state se străduiră să readucă pe Evrei în vechea lor stare de „străini", adică de oameni lipsiţi de orice drepturi.

In **Prusia**, şovinismul deslănţuit de ideea statului naţional creştin, degeneră într'un antisemitism feroce. Numeroase pamflete incendiare, aţâţară publicul în contra Evreilor. Savanţii construiau teorii antisemite, iar literaţii şi publiciştii utilizau în scrierile şi publicaţiile lor, vechiul arsenal al calomniilor şi acuzaţiilor antievreeşti. Profesorii: *Savigny* (drept) şi *Rühs* (istorie), predicau de pe catedrele universităţii din Berlin, ura în contra Evreilor. Un profesor din Heidelberg, *Fries*, acuza pe humaniştii sec. XVIII, că au determinat creearea unor legi prea blânde pentru Evrei—şi cerea pur şi simplu distrugerea judaismului. Pamfletarul Hundt—Radowsky, propunea ca Evreii să fie vânduţi Englezilor. Apărătorii Evreilor erau puţini şi slabi. Existară creştini care avură curajul în epoca aceea, să facă apologia judaismului: (pastorul *Ewald*, publicistul *Krämer*),—dar ei n'au putut împiedeca trista explozie din August 1819. In vara a-

cestui an, se pretrecură numeroase excese și progromuri în multe din statele germane. Străzile orașelor răsunară de strigătele batjocoritoare: „Hep! Hep!", „Jude verreck",—devenite clasice în jargonul antisemit german.

Lumea evreească—în care curentele asimiliste erau în floare—era consternată și dezorientată de exploziile antisemite. Ea nu-și putea explica excesele. *Rahel Varnhagen* și *Henriette Herz*, două evreice de seamă ale epocei, dar care părăsiseră mai de mult judaismul, se consolau spunând că evenimentele de atunci erau absolut trecătoare, iar *Ludwig Börne*, literat cunoscut, care se convertise abea de un an la creștinism, lupta pentru libertatea germană!

In afară de acțiunile populare, vremelnice, avem manifestările antisemite ale guvernelor. Statele germane, care încercară un fel de părere de rău pentru toate drepturile pe care Evreii le obținuseră, începură să le restrângă, atunci când nu le puteau desființa cu totul. Orașul Frankfurt, decretă cel dintâiu reînființarea ghettoului. Evreii fură declarați „servi imperiali" (Kammerknechte). Legiuirile vechi și perimate ale sec. XVI fură din nou puse în vigoare. Evreii protestară și în cele din urmă li se consfinți unele drepturi.

Acei care se botezau păstrau drepturile în întregime. Evreii culți, care se mândreau că n'au religie, care nu aveau nici o legătură cu marele masse evreești, se botezau cu ușurință. Drepturile pe care Evreii le obținură înainte de 1815 în statele germane nu mai existau de cât cel mult în mod teoretic. In practică, pentru a putea beneficia de vre-un drept, se cerea pretutindeni actul de botez. Profesorul *Rühs* spusese doar că numai Evreul botezat poate deveni cetățean german.

Evreii care nu voiau să se boteze, trebuiau să muncească pentru a recâștiga drepturile avute înainte de 1815! Ei începură din nou campania prin presă, broșuri și petițiuni. In fruntea acelora care luptară pentru eman-

ciparea Evreilor se afla şi publicistul *Gabriel Riesser* (1806-1860). El respinse botezul ca mijloc de a obţine drepturile. „Există numai un singur botez (spunea el), acesta este botezul sângelui, în luptă pentru libertate şi pentru patrie". El negă însă existenţa naţiunei evreeşti. La fel cu toţi asimilanţii, Riesser afirmă că Evreii trăiesc numai ca o confesiune. Astfel se întâmplă situaţia tragică, cum o numeşte Dubnow, că luptătorul pentru cauza evreească trebuia să susţină totuşi că naţiunea evreească nu există! Riesser luptă fără să ştie pentru asimilare, adică pentru distrugerea unei naţiuni, pentru care însă pretindea drepturi.

Lucrurile nu progresară prea repede. Nimeni nu se grăbea să-i emancipeze pe Evrei.

Spiritul nou se arătă abea pe la 1843. Mai multe diete provinciale (din regiunea renană) cerură regelui ameliorarea situaţiei Evreilor. Regele ridică mai întâiu decretul lui Napoleon din 1808, care era în vigoare în regiunea Rinului. La 1847 o lege specială reacordă Evreilor din întreaga Prusie drepturile civile şi politice—deşi cu foarte multe restricţii. Celelalte state imitară în diverse proporţii gestul Prusiei. Unele state germane: Hessa, Würtemberg, Braunschweig păstrară tot timpul o atitudine liberală faţă de Evrei, conservând legiuirile dinainte de 1815.

Austria.—Aici Evreii nu se bucurară de drepturi politice înainte de 1815. In consecinţă, spre deosebire de Germania, care avu de „luptat" pentru anularea drepturilor, Austria se mulţumi să menţină vechea stare de lucruri. Şi o menţinu. In Austria, unde absolutismul era mai apăsător şi nivelul cultural mai scăzut ca cel german, nu era posibilă acea mişcare de emancipare pe care o desfăşurară Evreii în ţările germane. Ei adresau din când în când împăratului petiţii, prin care cereau unele îmbunătăţiri ale situaţiei lor. Petiţiile rămâneau însă pururea nerezolvate. Până la 1848, nici o ameliorare.

Rusia. — In Rusia poporul evreu a fost supus unor

legi de asuprire, care după credinţa guvernelor trebuiau să ducă la creştinarea Evreilor. Ele toate aveau acest scop la bază.

Ruşii făcură în realitate o serie de experienţe cu masele evreeşti, pentru a găsi calea cea mai scurtă spre a-i aduce sub cupola bisericei. Se recurse la mai multe mijloace care pot fi grupate în 3 sisteme: sistemul „tutelar" (1815—1825), sistemul militarizării şi asimilării forţate şi sistemul cultural.

Sistemul tutelar, era în realitate un sistem care urmărea desfiinţarea judaismului, prin protejarea la extrem a celor ce se botezau şi persecutarea metodică a celor care persistau în vechea lor credinţă. In Martie 1817, se înfiinţă în virtutea unui ucaz al ţarului, „*Societatea creştinilor israeliţi*" pentru protecţia Evreilor botezaţi. Convertiţii urmau să fie organizaţi în colonii speciale şi ocrotiţi de guvern. Noii creştini deveneau un fel de cetăţeni privilegiaţi ai statului. Ei căpătau bani şi imobile, numeroase favoruri şi se bucurau de un tratament deosebit. Planul acesta, conceput în stil mare, cu legi speciale, cu pământuri întinse puse la dispoziţia convertiţilor, nu dădu roade.

Sistemul militar este o invenţie pur rusească. Ţarul Nicolae I, prin ucazul său din August 1827, supuse pe Evrei unui serviciu militar obligator de 25 ani. El spera că îndelungata educaţie militară va rusifica complect pe Evrei. Comunităţile, al căror rol era strângerea şi garantarea plăţii dărilor, mai căpătară acum obligaţia să furnizeze anual numărul de recruţi hotărât de guvern. Recruţii trebuiau să aibă între 12 şi 25 de ani. Acei care aveau mai puţin de 18 ani erau numiţi „*cantonişti*" şi instruiţi în căzărmi speciale, până la vrâsta de 18 ani. Anii serviţi până la această vrâstă nu erau socotiţi în stagiu. Pentru soldaţii evrei s'a alcătuit o lege cu dispoziţii speciale, care îi puneu într'o situaţie excepţională din punct de vedere al modului recrutării şi al vieţii militare.

Reeruţii evrei erau transportaţi la depărtări enorme, în fundul Rusiei.

Comunităţile cărora li incumba obligaţia să dea la termene fixe, un număr anumit de recruţi, trebuiră de multe ori să-i aleagă dintre copii, când tinerii lipseau. Agenţii stăpânirii nu se interesau de vrâsta oamenilor, ci numai de numărul lor reglementar. Se recrutau la nevoie şi copii de 8 sau 9 ani. Părinţii trăiau momente de indescriptibilă groază. Ca să poată furniza numărul de recruţi ce li se cerea, comunităţile îşi tocmeau oameni care atrăgeau, ademeneau sau răpiau pur şi simplu copiii de care aveau nevoe. Aceştia erau duşi de Ruşi — de cele mai multe ori pe jos,—până la centrele de instrucţie. Un publicist rus, citat de Dubnow, relatează că iarna când erau transportaţi cădeau pe drum *„ca muştele"*.

Concomitent cu această activitate militaristă, guvernul desfăşură o politică de represiune faţă de populaţia evreească, spre a o sili să părăsească judaismul. Rezultatul fu nul în ce priveşte rusificarea sau creştinarea, dar dezastruos pentru viaţa evreească.

Sistemul cultural.— Unii guvernatori, raportând stăpânirii despre mersul şi rezultatul activităţii de rusificare, conchideau că persecuţiile la care erau supuşi Evreii îi ruinau economiceşte, fără ca prin aceasta să se îmbunătăţească situaţia generală a ţării. Se propunea o politică culturală în vederea rusificării şi se cerea înlăturarea Talmudului şi a celorlalte cărţi evreeşti. La 1836 se introduse cenzura cărţilor ebraice, care se făcea de rabini anume aleşi. Cele mai multe tipografii evreeşti fură închise. Textele ebraice nu se puteau imprima de cât în câteva localităţi: Vilna, Slawuta, Jitomir, Kiew. Se înfiinţară apoi un număr de şcoli evreeşti în care se urmărea rusificarea evreilor. Evreii fură în zadar îndemnaţi să-şi trimeată copiii în aceste şcoli.

Publicul neîncrezător în prietenia rusească, se ţinea în rezervă.

XXIII — Coperta unui Talmud babilonian (tractatul *Sabat*), — tipărit în 1836 la Slawuta (în Volhinia, în apropiere de Jitomir), — sub regimul cenzurii. In dosul copertei se află menţiunea cenzorului Lev Borovski că „se admite imprimarea"...

Talmudul acesta s'a imprimat în tipografia fraţilor Şapira, chasidimi credincioşi ai lui Baal-Şem. De aceşti tipografi se leagă un episod dureros al luptei contra cărţilor evreeşti. Fraţii Şapira fură denunţaţi că ar tipări, fără autorizaţia cenzurii, cărţi chasidice. Ei fură condamnaţi să treacă printre două şiruri de soldaţi care îi bătură cu cnuturile — şi apoi fură deportaţi în Siberia. Probabil că această întâmplare a fost utilizată de scriitorul I. L. Peretz, în povestirea sa „Drei Matunoth" (Trei daruri).

Fiindcă metodele dădură greş, stăpânirea se crezu îndreptăţită să recurgă la sistemul impus de tradiţie: la represiuni. Organizate metodic, ele au fost perseverente, riguroase şi neîndurătoare. Evreii fură izgoniţi din oraşe şi sate, mutaţi apoi în alte locuri, alungaţi din nou, necontenit purtaţi pe drumuri, supuşi tuturor jafurilor, maltratărilor şi prigonirilor. „Raioanele" fură micşorate, birurile mărite, (şi în Rusia exista impozitul pe lumânările întrebuinţate de femeile evreice Vineri seara), şicanele administrative fură înmulţite. Câteva procese de omor ritual, înscenate în grabă, desfăşurate şi exploatate cu sistemă, înmulţiră şi complicară suferinţele evreeşti.

Vestea despre nenorocirile Evreilor din Rusia, ajunse la celălalt capăt al Europei. Pe la 1848, un evreu bogat din Marsilia, aflând cele ce se petreceau cu coreligionarii săi în imperiul ţarilor, voi să-i colonizeze în Algeria, dar era numai o dorinţă. *Moses Montefiore*, celebrul filantrop din Londra, veni la Petersburg, anume ca să se intereseze şi să stărue pentru îmbunătăţirea soartei Evreilor. Munca lui a fost însă zadarnică.

Evreii în celelalte ţări. — In **Italia** reacţiunea împotriva Evreilor căpătă forme speciale datorită influenţelor catolice. Aşa de pildă, între alte obiceiuri vechi a fost reînviat şi acela de a obliga pe Evrei să asculte de trei ori pe an predici menite să-i convertească.

In **Franţa** la 1831 camera votă egalitatea tuturor religiilor şi acordă şi preoţilor religiei mozaice, salarii din bugetul statului. Situaţia Evreilor francezi era bună şi ei se manifestară în toate domeniile. Ei se remarcară în rândurile profesioniştilor liberi, literaţilor şi politicianilor. *Isaac Adolphe Crémieux* (1796—1880), avocat din Paris, deputat şi însemnat om politic, devine un luptător curajos pentru emanciparea Evreilor de pretutindeni. Odată cu dânsul intră în camera franceză şi *Max Cerfbeer*. Primul deputat evreu fusese *Benoit Fould* (1834).

In celelalte state ale Europei Evreii păstrară drepturile câştigate.

In **Anglia**, Evreii pledau încă pentru deplina lor emancipare. Intre motivele pe care se sprijineau pentru a cere aceasta, era şi acela că fiind asimilaţi ei nu mai sunt Evrei. Erau însă mulţi dintre aceea cari găsind de prisos orice luptă, se botezau ca să poată intra cu o clipă mai de vreme, în rândurile naţiunei engleze. Stăpâniţi de credinţa că judaismul e pe cale de a dispărea, cei mai buni fii ai lui treceau la creştinism.

După „Jüdisches Lexikon", Berlin.
XXIV. — Isaac Adolphe Crémieux (1796—1880).
Avocat şi ministru, el a fost un permanent apărător al cauzei evreeşti de pretutindeni.

Intre aceştia pomenim pe marele economist *David Ricardo* (mort la 1823) şi pe celebrul om de stat *Benjamin Disraeli-Beaconsfield.* E de remarcat că acesta a fost în tot timpul vieţii sale un entuziast apărător al cauzei evreeşti, făcând astfel o excepţie interesantă dela regula generală a atitudinei renegaţilor evrei. Intre acei care au stăruit pentru definitiva emancipare politică a Evreilor, a fost şi marele istoric englez *Macaulay.* Consfinţirea oficială a drepturilor Evreilor, se operă cu încetul. In momentul în care parlamentul vota legile care îi trans-

forma pe Evrei în cetăţeni englezi, ei exercitau în practică de mult toate drepturile civice. Legea nu venea decât să consacre o situaţie de fapt. In adevăr oraşele îi alegeau în consiliile municipale, iar corporaţiile îi primeau în organizaţiile lor. Dar ceea ce-i mai ciudat, e că lumea alegea şi deputaţi evrei, fără să se preocupe dacă aveau sau nu dreptul de a fi aleşi. In fapt deputaţii evrei nu putură lua parte la desbaterile parlamentului — până ce drepturile lor n'au fost consfinţite oficial, şi nu se votase o formulă de jurământ specială. Cât timp Adunările legiuitoare refuzară să modifice vechea formulă a jurământului care era incompatibilă cu religia mozaică, deputaţii nu putură presta jurământul legal, şi deci nici să-şi exercite mandatul lor.

In **America**, Evreii se bucurau de toate drepturile încă înainte de revoluţia franceză. Ei ocupau importante funcţiuni în stat şi luară parte activă la desvoltarea republicei *Statelor Unite*. Din diferite părţi ale lumei veneau acolo numeroşi emigranţi dintre care foarte mulţi Evrei. Noua republică oferea acestora un loc sigur de muncă şi refugiu. Nu e de mirare că, în vremea aceea de persecuţii şi maltratări, Statele Unite, ţara libertăţilor, apăru Evreilor ca o ţară ideală, salvatoare.

Un publicist entuziast, *Mardochai Noah* (1785—1851), concepu planul fantastic—al creărei unui stătuleţ evreesc sub protecţia Statelor-Unite,— în apropiere de oraşul Buffalo—pe insula Grand Island a râului Niagara. In Septembrie 1825, Noah publică un apel care începea în mod următor: „Eu Mordechai Manuel Noah, cetăţean al Statelor-Unite din America de nord, fost consul american în Tunis, şerif în New-York şi prin graţia lui Dumnezeu conducător şi judecător în Israel, declar Evreilor din lumea întreagă că li este pregătit un loc de refugiu unde vor gusta pacea şi fericirea...“

Gazetele evreeşti reproduseră apelul cu comentarii ironice. Nimeni nu răspunse chemării lui Noah. Aceasta

nu-l împiedică pe acest fantast incorigibil, ca la 15 Septembrie 1825, întovărăşit de prieteni şi numeroşi curioşi, să celebreze cu mare pompă, solemnitatea punerii pietrei fundamentale a noului oraş, care trebuia să poarte numele de „Ararat". Piatra fundamentală purta inscriţia: „Ascultă Israel! Dumnezeul nostru este unul.— Ararat, lăcaşul libertăţii, întemeiat de Mordechai Manuel Noah în luna Tischri 5687 în anul al cincizecilea al independenţei Statelor-Unite". Oraşul nu s'a mai zidit. Piatra fundamentală se află azi în muzeul din Buffalo, ca un document bizar al unei manifestări de o naivă şi minunată absurditate.

Acuzarea de omor ritual din Damasc.—In această epocă se plasează scandalul din Orient, produs de acuzarea de omor ritual din Damasc (1840), oraş cu vre-o 20.000 de Evrei. A fost deajuns un zvon pentru ca o sumă de Evrei *bogaţi* să fie închişi şi torturaţi. Autorităţile siriene, instigate şi de consulul francez, transformară afacerea într'un vast proces contra populaţiei evreeşti. Zilnic se operau arestări dintre Evreii de seamă ai târgului. Nimeni nu ştia câţi vor umplea închisorile cetăţii. Numărul celor întemniţaţi şi maltrataţi, creştea mereu, fără ca să se fi început vre-o anchetă sau instrucţie oarecare.

In Europa, Evreii, ca şi creştinii, fură consternaţi că în sec. XIX se mai puteau naşte asemenea procese. Crémieux dădu alarma în camera franceză. In camera engleză, Robert Peel, influentul bărbat politic, interpelă guvernul asupra scandalului din Damasc. Lord Palmerston, pe atunci ministru de externe, promise o acţiune diplomatică în favoarea celor închişi. Montefiore şi baronul Nathaniel Rotschild, făcură intervenţii pentru ca cei vinovaţi—dacă erau—să fie judecaţi, fiindcă situaţia tulbure şi nenorocită pentru Evrei, ameninţa să se prelungeasca la nesfârşit. O mare întrunire publică fu convocată la Londra, sub preşidenţia Lordului Mayor (pri-

marul), pentru a protesta în contra ororilor din Damasc. Unul din vorbitori, catolicul *O'Connell*, cerea ca toţi Englezii să-şi ridice glasul pentru apărarea victimelor evreeşti din Damasc. Regina *Victoria* a Angliei, puse la dispoziţia lui Montefiore un vapor pentru a pleca în Orient ca să cerceteze situaţia Evreilor din Damasc.

Demersurile au avut efect: Făcându-se cercetări, arestaţii au fost eliberaţi, întru cât se dovedi uşor că toată afacerea a fost o înscenare mizerabilă. Lucrurile se terminară printr'un firman al sultanului Abdul-Medjid, care interzicea ca pe viitor să se mai dea curs acuzaţiilor de omor ritual.

TENDINŢE CULTURALE (1790-1848)

Mişcarea culturală a epocei a fost vădit influenţată de frământările şi luptele Evreilor pentru emancipare, sau recăpătarea drepturilor avute. In acţiunea lor politică Evreii au invocat asimilarea ca fiind unicul şi marele lor argument în favoarea egalităţii şi libertăţii cetăţeneşti. Curentul nou, care îşi are obârşia în concepţiile şi ideile lui Mendelssohn, se desvoltă în mod firesc întâiu în Germania şi culmină cu apologia asimilismului.

In ţările **germane**, Evreii care nu îndrăzneau să propage făţiş desfiinţarea judaismului, se mulţumiră să lupte contra idişului şi pentru cultura germană şi limba ebraică.

La 1784, doi discipoli ai lui Mendelssohn, *Isaak Euchel* şi *Mendel Bresselau*— scot revista ebraică „*Hameassef*" (colecţionarul), cu scop de a răspândi printre Evrei ştiinţa şi artele apusului şi limba ebraică. Revista apăru cu intermitenţe la Berlin, Königsberg şi Breslau şi încetă pe la 1811. Partizanii şi colaboratorii ei, numiţi în mod generic „*measfimi*", — dădură naştere unui interesant curent *neo-ebraic*.

Measfimii alcătuiau în mai toate comunităţile evreeşti adevărate partide care urmăreau modernizarea vieţii e-

vreeşti. Ei mai erau numiţi şi *„luminaţii"*. Din gruparea lor se pot cita trei nume mai de seamă, care nu prezintă totuşi de cât o importanţă istorică.

Medicul *Marcus Herz* (1747-1803) ţinu la Berlin prelegeri de filozofie şi fizică experimentală.

Solomon Maimon (1762-1800) spirit neliniştit şi bizar, lăudat de Kant pentru subtilităţile sale filozofice, este cunoscut marelui public prin autobiografia sa în care expune totodată, în mod simplu şi brutal, viaţa mizerabilă a evreimei poloneze.

Lazarus Bendavid (1761-1832) ţinu câtva timp cursuri de filosofie la universitatea din Viena.

Toţi aceştia au fost atraşi şi influenţaţi de sistemul filosofic al marelui Kant.

Renumitele saloane evreeşti ale timpului,—care şi-au câştigat merite importante în domeniul literelor germane —au fost centre de asimilare şi convertire.

Henriette Herz (1764-1847), celebră prin frumuseţea şi cultura ei, fiica lui Marcus Herz, avea prin 1785 un salon literar, care era locul de întâlnire al unei adevărate aristocraţii intelectuale. Veneau în casa ei Christian Dohm, Nicolai, Schlegel, Schleiermacher, Chamisso, fraţii Wilhelm şi Alexandru Humboldt... Epoca era plină de romantism. Henriette Herz visă toate visurile vremei. Natural că judaismul o jenă. Ea împărtăşi credinţa absurdă a vremii de atunci, că numai Evreii botezaţi pot deveni cetăţeni germani. Ea se boteză în 1817.

O femee cu deosebire superioară a fost *Rahel Lewin* (1771-1833). Ea se mărită cu un diplomat german *Varnhagen* von Ense, şi se creştină. Rahel nu a scris nimic, dar a rămas totuşi celebră graţie talentului ei de a conduce şi întreţine discuţiile. Scrisorile ei ne desvăluie un suflet distins şi adesea dezolat că a părăsit judaismul.

*

Mai interesante şi cu repercursiuni mai largi în massele

evreeşti, a fost acţiunea interprinsă de câţiva modernişti în vederea reformării judaismului. In realitale scopul urmărit a fost şi de data aceasta asimilarea. Reforma, predicată de Mendelssohn cu scop de a reînaprospăta judaismul, a fost utilizată de urmaşii marelui gânditor pentru a dizolva naţiunea evreească.

Reforma începu cu renovarea serviciului religios în sinagogi. La 1851 *Israel Iacobsohn* instală într'o casă particulară din Berlin, — pusă la dispoziţie de bancherul *Iacob Beer*, tatăl componistului *Meyerbeer*, — prima sinagogă în care se oficia conform unui ritual reformat: cu orgă, cor şi rugăciuni şi predici în *limba germană*. Sinagoga a fost însă închisă din ordinul regelui Friederic Wilhelm III, fiindcă stăpânirea care se temea de ideile noi, nu le putea tolera nici în materie religioasă. Guvernul nu admitea de cât Evrei habotnici sau botezaţi.

Reformiştii persecutaţi emigrară la Hamburg, unde avură mai mult noroc. Ei inaugurară acolo la 1818 un templu reformat, pentru care alcătuiseră cărţi de rugăciuni speciale, din care eliminaseră cu grijă toate pasagiile referitoare la vremurile messianice sau la speranţele în reînvierea Palestinei. Creearea acestui templu reformat deslânţui o luptă pătimaşă între rabinii ortodocşi şi reformişti, — evident nu pe chestia naţionalităţii evreeşti, căci şi unii şi alţii o negau, ci pe tema formelor şi reformelor sinagogale. Cearta a fost în avantajul reformiştilor: rândurile lor se îngroşară. In adevăr intelectualitatea evreească, prefera din toate punctele de vedere noile temple, care îi înlesnea trecerea către altarele bisericii. Reformiştii întemeeară numeroase temple reformate, înfiinţară societăţi întitulate *„prietenii reformei"* şi în cele din urmă, pentru a întări şi a da o şi mai mare extindere concepţiilor lor, ei convocară o serie de congrese ale reformiştilor germani. Sufletul acestor conferinţe a fost jurnalistul *Ludwig Philippsohn*. Conferinţele n'avură rezultate practice. Primul congres avu loc la Braunschweig

în 1844. Una din rezoluţii suna: „ideea messianică este interesantă, însă implorările pentru reîntoarcerea noastră în ţara părinţilor noştri, ca şi pentru reclădirea unui stat judeu, trebuesc definitiv îndepărtate din rugăciunile noastre".

Isaak Bernays (1792-1849), se opuse exagerărilor reformiştilor, care puneau preţ numai pe aspectele exterioare ale serviciului divin, neglijând fondul sufletesc al manifestărilor religioase. Bernays n'a făcut totuşi parte dintre Evreii bigoţi. El a fost primul rabin înzestrat cu o serioasă cultură ştiinţifică.

Unii teologi nemulţumiţi cu rezoluţiile simpliste şi superficiale ale congreselor, începură o acţiune pentru a realiza o prefacere reală şi adâncă a vieţii religioase evreeşti. Printre campionii acestei reforme, trebue să pomenim pe Geiger, Samson Raphael Hirsch, Holdheim, Frankel şi Philippsohn.

Abraham Geiger (1810-1874), talmudist şi teolog de seamă, cu studiile făcute la Universităţile din Heidelberg şi Bonn, îşi propuse să rezolve vechea problemă a îmbinării judaismului cu cultura europeană. Geiger a scos la 1835 o revistă ştiinţifică pentru teologia evreească. Revista a trezit în cercurile evreeşti interesul pentru istoria şi cultura evreească.

Samson Raphael Hirsch (1808-1888) era de altă părere în ale sale *„Douăsprezece scrisori despre judaism"*. Pentru dânsul judaismul era un organism definitiv închegat, etern în forma şi conţinutul lui, revelat de Dumnezeu, şi deci imposibil ca să fie modificat. Reforma pe care totuşi o propunea, fiindcă şi el simţea nevoia unei reforme, era de natură sufletească şi se referea nu la judaism ci la viaţa internă a Evreului.

Zacharia Frankel, rabin din Dresda, critică şi pe Geiger şi pe Hirsch şi căută să găsească o cale mijlocie.

Rabinul *Samuel Holdheim* (1806-1860), susţinea că reforma trebuia lăsată pe sama rabinilor, cărora să li se

dea puteri discreţionare ca să elimine ce vor găsi de cuviinţă din judaism, şi a-i înlesni astfel evoluţia.

Toţi aceşti reformatori, ori cât se deosebeau ei în concepţii, erau de părere că naţiunea evreească nu există. Judaismul, după concepţia lor avusese două elemente, unul religios şi unul naţional. Ei ziceau că ultimul element murind, a rămas numai cel religios. Teoria aceasta, izvorâtă din cărţi şi din necesităţi sociale şi politice, era însă inaplicabilă fiindcă nu corespundea realităţii. Unui popor care vroia să trăiască şi reclama într'una dreptul la viaţă, i se spunea pur şi simplu că nu există! Reformatorii săvârşiră marea greşală de a-şi fi închipuit că judaismul poate fi conservat numai ca o *confesiune*. Ei uitară că dela începutul ei şi în curgerea veacurilor, religia evreească s'a contopit cu naţiunea evreească într'un tot indisolubil. Ei nu ţinură seama de faptul că judaismul este un curent de viaţă continuă, cu rădăcini în trecut şi cu aspiraţiuni de a crea valori culturale proprii în viitor. Reformatorii neglijară şi trecutul şi viitorul. Ei nu observară că distrugând naţiunea evreească, distrugeau tot odată întregul edificiu cultural-religios pe care voiau să-l păstreze, fiindcă o religie şi o cultură nu pot trăi decât printr'o naţiune. Naţiunea e trupul lor. Separată de corpul viu al naţiunei, religia pierde contactul cu elementul vital şi moare. Reformatorii vieţii evreeşti, uitând acest simplu adevăr, voiau totuşi să menţină religia evreească deslipită de naţiunea pe care o părăsiseră ca pe un corp defunct! Acesta era spiritul epocei!

*

Importantă este mişcarea culturală propriu zisă. La 1819, deci aproape în acelaş timp cu apariţia primelor acţiuni de reformă religioasă, se înfiinţă la Berlin o societate „pentru cultura şi ştiinţa evreească"—asociaţie care scoase şi o revistă intitulată: „*Zeitschrift für Wissen-*

schaft des Judentums"(revistă pentru ştiinţa judaismului). Din cenaclu făcea parte *Eduard Gans* (1798-1839) un jurist distins, *Leopol Zunz* (1794-1866) un institutor particular şi *Moses Moser* un discipol al filosofului german Hegel. Mai târziu intră în cerc şi poetul Heinrich Heine, pe atunci încă tânăr. Societatea îşi propuse să studieze judaismul din toate punctele de vedere. Gans se ocupă cu legile romane referitoare la Evrei, Moser cu filosofia ebraică, iar Zunz scotea la iveală lucrările evului-mediu. Societatea nu dură multă vreme : ea se desfiinţă în urma trecerei la creştinism a lui Gans, care ajunse profesor universitar. Zunz, adună un preţios material pentru istoria poporului şi culturii evreeşti. Dintre lucrările lui, pline de erudiţie, cităm : *Die synagogale Poesie des Mittelalters*" (1855), „*Ritus des synagogalen Gottesdienstes*" (1858). Zunz a pus bazele ştiinţei judaice trezind interes pentru trecutul poporului său. El combătu pe reformatori.

Istoricul *Marcus Jost* (1793-1860) utiliză materialul de Zunz şi publică o serie de lucrări în domeniul istoriei Evreilor.

Ludwig Steinheim, un medic din Hamburg, se ocupă cu filozofia religiei evreeşti, critică pe renegaţi, dar sfârşi prin a se boteza şi el.

In publicistică se remarcă *Riesser*, care scotea revista „*Der Jude*" (1832-1833), *Ludwig Philippsohn*, diriguitorul ziarului „*Allgemeine Zeitung des Judentums*" din Lipsca, şi *Jost* cu ale sale „*Israelitische Annalen*", care apăreau la Frankfurt.

Pomenim dintre marii Evrei botezaţi ai epocei pe *Börne*, *Heine* şi *Marx*, fiindcă putem distinge în operile fiecăruia un substrat de tradiţie sau gândire evreească. Lucrările lor nu fac însă parte din patrimoniul culturii evreeşti, deşi ne relevă particularităţi ale sufletului evreesc.

Ludwig Börne (1789-1834), republican entuziast şi generos, uită prea repede, în focul luptelor pentru libertate, de situaţia mizeră a foştilor săi coreligionari.

Karl Marx, complect înstrăinat de judaism, începu prin a-l ponegri și termină prin a-l privi cu indiferență. El n'a putut înțelege, sau n'a putut admite judaismul, a cărui evoluție, clădită pe speranțe și visuri messianice, nu-și găsi o complectă confirmare în teoria sa asupra materialismului istoric.

Singur *Heine* (1799-1854), a suferit și a simțit ca evreu. Sufletul său păstră intacte, cu o caldă și învăluitoare evlavie, urmele anonime și misterioase, lăsate lui moștenire de generațiile trecute. Heine a iubit ca puțini alții romantismul vieții sinagogale și a descris în cuvinte pline de pasiune și pietate, figurile luminoase ale vremurilor de demult, sau simplitatea gravă și impozantă a epocilor clasice.

In **Austria** lupta dintre moderniști și ortodocși se complica datorită vechei opoziții dintre rabinism și chasidism. Totuși rabinii ca și chasidimii, luptară împreună împotriva „luminaților", deși mulți doreau în adevăr o sinceră — și în definitiv extrem de folositoare — reînoire a judaismului. Bigoții, reacționând în contra tuturor deopotrivă, accentuară și mai mult bigotismul lor, acordând ritului și religiei o importanță excesivă. Ei exagerară fiindcă toată lumea exagera. Ei nu admiteau de cât studiarea cărților evreești. Antagonismul dintre ortodocși și moderniști se regăsea în toate comunitățile evreești.

Reforma sinagogală a fost în genere mai slabă în Austria. In Galiția ea nu a putut străbate din cauză că acolo stăpâneau în mod absolut rabinii și zaddikimii „făcători de minuni". Transformările rituale, au fost ceva mai serioase în Ungaria. *Leopold Löw* din Kanisza se ocupă în mod activ de modernizarea sinagogii.

Nota caracteristică a mișcării literare evreești din Austria a fost atenția deosebită acordată limbei ebraice.

Iehuda Leib ben Zeeb (1768—1811), un important colaborator al revistei „Hameassef", lasă o gramatică și un dicționar ebraic.

Solomon Hakohen, scoate la Viena un anuar literar în limba ebraică, intitulat „*Bikkurei haiitim*" (fructele vremii) și care își încetă apariția la 1831 dând loc altei publicații ebraice: *Kerem chemed* (via frumoasă) cu caracter științific. Galițianul *Solomon Iehuda Rapaport* publică în aceste anuare, sub pseudonimul *Șir*, o serie de monografii asupra Gaonilor.

In alte domenii găsim pe *Nachman Krochmal*, (1785—1840), galițian și dânsul, un cercetător profund al filosofiei istoriei evreești. Lucrarea lui principală e: „*More Nevuchim Hazman*" (Conducătorul rătăciților prezentului).

Austria poseda în acest timp și o parte a Italiei de nord. Acolo trăiau o seamă de învățați evrei, printre care cel mai de frunte era *Samuel David Luzzato* (1800—1865). Luzzato a fost acela care a scos în evidență și a expus în mod filosofic antagonismul dintre helenism și judaism, arătând aspectele luptei dintre cele două culturi deosebite. El opunea formelor elegante grecești, adevărurile eterne ale eticei judaice. Conștient de valorile reale ale judaismului, Luzzato a fost în mod firesc un dușman al asimilării.

Rusia. — In massele evreimii rusești ale epocei, cultura apuseană pătrunsese foarte puțin. Rabinismul și chasidismul erau singurele forțe care stăpâneau sufletul evreului rus. Dar în Rusia ca și aiurea, rabinii nu trăiau în armonie cu chasidimii. Lupta dintre dânșii lua de multe ori aspectul unui veritabil răsboiu religios.

Chasidimii (înțelegem adepții lui Baal-Șem) erau numeroși în Volhinia, Podolia și pe ici și colo în Rusia albă. Adversarii lor, numiți în genere „*Misnagdimi*", căutară să-i extermine cu orice preț. Astfel, marele gaon *Elia din Vilna*, trimise comunităților evreești circulări în care zugrăvea pe chasidimi ca pe cei mai periculoși eretici și dușmani ai religiei evreești.

Evreimea rusească era însă dezbinată numai în mod aparent. In realitate ea alcătuia un bloc unic, cimentat

de credinţe şi vechi forme religioase. Unitatea internă, creeată de reacţiunea în contra persecuţiilor de tot felul la care erau supuşi Evreii ruşi, era sprijinită de conservatorismul ambelor curente. Viaţa evreească, stăpânită de puternice tradiţii se desfăşoară monotonă şi severă, dar unitară, disciplinată şi oţelită. Asalturile pe care Rusia ţaristă le dădu în contra citadelei de aparenţă mizerabilă a judaismului, se izbiră de rezistenţa inertă a miilor de credincioşi. Grămădiţi în jurul rabinilor şi zadikimilor, ca în jurul unor veritabili salvatori divini, existenţa şi rezistenţa masselor evreeşti din Rusia, ia uneori aspecte de miracol.

*

Şcoala evreească, rudimentară şi rău organizată, producea oameni inapţi pentru orice activitate practică. Vechiul sistem de educaţie al *„chederului"* şi *„ieşivei"*, era menţinut. Instrucţia era exclusiv talmudică. Sinagogile erau şi ele pline de rabini şi de discipolii acestora, care căutau în vechile foliante misterul lumilor viitoare. Din marile academii ieşeau mii de talmudişti, pricepuţi în dialectică şi tot soiul de subtilităţi, dar incapabili să rezolve problemele elementare ale vieţii. Atât rabinii cât şi chasidimii nu îngăduiau cercetări care depăşeau cadrul studiilor talmudice sau cabalistice. E explicabil că în asemenea împrejurări nu se poate vorbi de o mişcare culturală evreească în Rusia.

Din lumea rabinilor trebue pomenit gaonul *Elia din Vilna*, care introduse în locul celebrului „pilpul" o altă metodă, mai raţională, bazată pe analize de texte, în studiul talmudului.

In rânduriie chasidimilor exista o activitate mai febrilă. Zaddikimii: *Şneur Zalman* numit „Karliner', *Levi-Iţhac Berdicever* şi *Nahum Cernobyler* expun în scrierile lor teorii mistice care respiră o adâncă şi sinceră iubire de

oameni. (O parte din chasidimi se numeau „Karlineri" după numele unui mare zaddik al lor *Solomon Karliner*, din Karlin de lângă Pinsk, mort în 1792).

O apariţie deosebită şi originală, o formează figura de zaddik şi visător a lui *Nachman Bratzlaw* (1772—1810) strănepotul lui Baal-Şem. El se exprima mai ales în aforisme, parabole sau mici povestiri. Şi astăzi încă mai sunt chasidimi care obicinuesc să meargă în pelerinagiu la mormântul acestui zaddik, ca la mormântul unui sfânt.

Unii şefi de chasidimi preferau un trai bogat şi luxos, vieţii simple şi cufundate în rugăciuni a unui Nachman Bratzlaw. Astfel *Baruch Tulciner* din Miedziborz, nepotul lui Baal-Şem avea o curte adevărat princiară, din care nu lipsea nici bufonul, vestitul *Herşel Ostropoler*, despre care literatura populară evreească se ocupă şi azi.

Populaţia evreească ofilită, săracă şi dezolată, găsea la curţile zaddikimilor momente de reculegere şi reconfort sufletec. A contempla pe „Rebbe", a da mâna cu dânsul, a primi binecuvântarea zaddikului, sau numai un sfat, o povaţă, însemna pentru evreu realizarea unui ideal de fericire. Natural că fericirea aceasta, mistică dar reală, el o plătea cu toată incultura şi întunericul în care trăia. Chasidismul apare ca un fel de narcotic al tuturor suferinţelor evreeşti, narcotic care avu influenţe nu prea fericite asupra organismului popular. Lumea devenea insensibilă la orice progres, la orice înoire, ea vegeta.

Printre zaddikimii de seamă se mai afla şi *Mendel Lubawicer* din Liubavici, *„rabi Motele"* din ramura din Cernobyl, *Israel Rujiner* din Rujin. *Iosua Heşel Apter* din Miedziborz trecea drept un patriarh printre zaddikimi.

Cercurile de chasidimi cunosc adevărate dinastii de zaddikimi, care îşi transmiteau din tată în fiu numele şi renumele. Populare erau familiile zaddikimilor din *Kozk* şi *Gher* sau Gora-Kalvaria (Polonia rusească). Mulţi Evrei din Varşovia mai ţin încă şi azi de zaddikimii din Gher (gherer zaddikimi).

Totuşi şi în Rusia trebuia să răsune glasul reformei. *Isaak Ber Levinsohn* (1788—1860) îşi luă sarcina de a civiliza massele evreeşti. El publică în 1828 o lucrare în care se străduia să demonstreze cu un lux de argumente, necesare pentru acea vreme, că a studia o limbă sau o literatură străină nu poate constitui nici un păcat şi nici un pericol pentru judaism. Fără voia sa, Levinsohn, contribui la instituirea *cenzurii* cărţilor evreeşti, căci în pornirea lui sinceră către modernizare, el crezu util să împartă cărţile evreeşti în *folositoare* şi *nefolositoare*. Levinsohn pierdu din cauza aceasta puţina încredere de care se bucură şi odată cu dânsa şi speranţa în reforma evreească. Renaşterea va porni totuşi mai târziu din oraşele Vilna şi Odessa, fiind susţinută de o serie de scriitori care activară pentru luminarea masselor evreeşti. In această direcţie au muncit prozatorul *Aron Günzburg* şi poetul *Abraham Beer Lebensohn*.

Mişcarea de modernizare a vieţii şi culturii evreeşti, cunoscută sub numele de „*Hascala*", a avut începuturi extrem de penibile, fiindcă scriitorii avură de luptat cu cenzura rusească şi incultura poporului.

In **Franţa**, unde Evreii intraseră de mult în viaţa publică a ţării apropriindu-şi cultura Occidentului, ei începură să contribuie la dezvoltarea intelectuală a ţării.

Compozitorii *Halévy* şi *Meyerbeer* şi mult renumita artistă Rachel Felix, cunoscută sub numele de *Rachel*, şi-au câştigat merite în mişcarea culturală franceză a epocei.

O figură interesantă a fost *Joseph Salvador* (1796—1873). Coborâtor dintr'o familie de marani, Salvador concepu ideia unei singure religii universale—având ca miez concepţia judaismului. El scrise mai multe opere referitoare la istoria religiei evreeşti şi creştine.

Adolphe Frank (1809—1893) profesor de filosofie la Sorbona scrie o importantă lucrare asupra Cabalei.

Solomon Munk (1803—1867), originar din Germania,

bibliotecar la Biblioteca Națională din Paris, lasă o operă fundamentală în privința istoriei Palestinei.

In ce privește reforma religioasă, ea fu aproape nulă: massele ortodoxe se opuneau reformei, iar pătura de sus nu se interesa de ea. Mulți Evrei trecură în rândurile catolicismului. Interesantă este totuși încercarea unui mic grup de intelectuali, care înființară pe la 1840 revista „*Archives Israélites*", cu scopul de a trezi în lumea evreească interes pentru judaism.

A DOUA EMANCIPARE (1848—1881).

Mișcarea revoluționară dela 1848, avu ca efect o îmbunătățire aproape generală a situației Evreilor. In primul avânt al curentului de libertate, guvernele diferitelor state le acordară drepturile civile și politice. Au urmat apoi o serie de reacțiuni produse de partidele conservatoare, până când, în cele din urmă, drepturile Evreilor au fost definitiv consfințite.

Despre starea Evreilor din **Franța** nu avem de spus multe, fiindcă acolo ei se bucurară de toate drepturile și înainte de revoluția de la 1848. In republica de după 1848, era ministru de finanțe evreul *Goudchaux*, iar ministru de justiție *Crémieux*, care desființă pedeapsa cu moartea pentru delictele politice și eliberă din sclavie pe negrii din coloniile franceze. El a ocupat acelaș portofoliu și în guvernul apărărei naționale din 1871. Crémieux a fost unul din marii Evrei care, atingând cele mai înalte trepte în stat, a continuat totuși să intervie cu mult curaj și demnitate în toate chestiunile în care se puneau în discuție interese generale evreești. Copiii acestui evreu de seamă s'au botezat totuși. Fenomenul acesta oricât ar fi de curios, mai ales când ne gândim că nu numai Crémieux, ci și majoritatea Evreilor francezi și-au manifestat totdeauna solidaritatea cu coreligio-

narii lor, era rezultatul tendinței generale către asimilare a evreimei franceze.

In **Prusia** și statele germane, mișcarea generoasă produsă de ideile revoluționare, transformă pe Evrei din simpli *„tolerați"*, în cetățeni liberi. Parlamentele germane, din care făceau parte și numeroși Evrei, stabiliră marele principiu de bază, că credințele religioase nu pot constitui o piedică pentru exercitarea drepturilor politice. Totuși emanciparea reală a Evreilor trebuie considerată ca înfăptuită abia după 1869.

In timpul scurtei reacțiuni dela 1850—1856, legile prin care se acordase Evreilor libertățile civice, au fost înlăturate prin reintroducerea teoriei statului creștin. Această doctrină a fost dezvoltată de *evreul botezat Stahl*, profesor de drept la universitatea din Berlin, care susținea că într'un stat creștin, Evreii nu trebuie să se bucure de egalitate civică.

Pe la 1859, Evreii germani conduși de I. Philippsohn, directorul gazetei „Allgemeine Zeitung des Judentums", întreprinseră o acțiune pentru înfăptuirea practică a egalității lor, căci drepturile acordate la 1848 deveniseră inaplicabile de când se cerea, pentru exercitarea lor, condiția de a fi creștin. Evreii adresară parlamentului un număr de 227 petiții, emanând de la tot atâtea comunități, prin care acestea cereau punerea în aplicare a principiilor egalitare votate la 1848. Bismarck, care ajunse prim ministru în 1862, nu era animat de idei liberale. O schimbare în spiritul lumii germane se produse abia la 1866, când Prusia ieși învingătoare din războiul cu Austria. Prusia anexase atunci unele provincii în care problema evreească fusese integral rezolvată. (Hessa-Nassau, Schleswig-Holstein, orașul liber Frankfurt a. M.).

In 1867 parlamentul federal, (Bundesreichstag)—al ligii germane de nord, (Norddeutscher Bund)—parlament din care făcea parte și deputatul evreu *Eduard Lasker*, votă unele dispoziții cu privire la ameliorarea situației Evrei-

lor. Punându-se în discuţie chestiunea ridicării stavilelor care împiedecau pe Evrei de a se bucura de egalitatea cetăţenească, reacţionarii protestară vehement; — Lasker se abţinu dela dezbateri, din motive „principiale", ca să nu se creadă că vorbeşte şi în interes personal. Intru atâta scăzuse conştiinţa evreească, în cât politicianii evrei se temeau să apere interesele coreligionarilor lor pentru a nu fi bănuiţi că ei, reprezentanţii lor, au sentimente evreeşti...

In Iulie 1869, parlamentul federal votă totuşi o lege prin care se abrogau orice restricţii bazate pe diferenţă de religie, în ce priveşte exercitarea drepturilor civile şi politice. Emanciparea fusese săvârşită după războiul franco-german din 1870. Evreii luptaseră pentru drepturile lor, luând parte cu avânt la toate revoluţiile şi războaiele germane. Trebuie să observăm că Evreii puneau totdeauna pe primul plan chestiunile şi interesele generale ale ţării. Numai în urmă, după ce problemele obşteşti erau rezolvate, sau odată cu rezolvarea lor, ei cereau ca o consecinţă naturală şi soluţionarea chestiunei evreeşti. In parlament deputaţii evrei *Riesser*, *Lasker* şi *Bamberger* se străduiră înainte de toate pentru libertatea şi emanciparea Germaniei. Riesser făcu parte din delegaţia parlamentului din Frankfurt, care în 1849 oferi lui Frederic Willhelm IV, regele Prusiei, coroana de împărat. După 1870 chestiunea evreească dispăruse pentru câtva timp din preocupările Germaniei. Evreii care se bucurau de toate libertăţile intrară în toate clasele societăţii germane. Ei se remarcară în industrie, presă, ştiinţă, politică şi finanţe, unde îşi cuceriră locuri importante. Infrăţirea germano-evreească, produsă după urma marelui război din 1870, nu ţinu însă mult.

Austria. — In Viena, printre aceia care au condus mişcările revoluţionare din Martie 1848, pornite pentru îndepărtarea lui Meternich şi introducerea unei constituţii liberale, a fost medicul evreu *Adolf Fischhof* (1816—1893).

El luptă pentru libertatea tuturor, aşteptând ca soluţia problemei evreeşti să rezulte în mod firesc din îmbunătăţirea situaţiei generale. Evreii nu obţinură totuşi drepturile civile şi politice de cât cu încetul, în rate. Deplina libertate a fost consfinţită prin constituţia din Martie 1849 a împăratului Franz Iosif, în care se spunea, ca şi în cea germană de altfel, că credinţele religioase nu pot forma pentru nimeni o piedică pentru exercitarea drepturilor cetăţeneşti.

In **Polonia** austriacă neliniştea anilor de revoluţie produse nelinişte şi confuzie în sufletele Evreilor, care nu ştiau ce atitudine să ia. Unii luară parte la acţiunea revoluţionară alături de Polonezi, luptând pentru independenţa Poloniei, alţii, considerându-se cetăţeni germani, combătură pe coreligionarii lor.

In **Ungaria** mişcările revoluţionare luară o întorsătură tragică pentru Evrei. Ei se alipiră, cum o făcură pretutindeni, acelora care cereau libertate şi obţinură graţie avântului lor sincer, dese promisiuni de emancipare din din partea Maghiarilor. Liberalii unguri nu se grăbiră însă să realizeze promisiunile.

In luptele pentru apărarea şi independenţa Ungariei, ce avură loc între Unguri şi Austriaci, luară parte mii de Evrei unguri. Comunităţile evreeşti contribuiră cu sumi importante la organizarea armatei. (In unele părţi oamenii vindeau odoarele de aur şi argint ale sinagogilor, pentru a putea veni în sprijinul acţiunii maghiare). Manifestarea aceasta patriotică le-a fost însă fatală Evreilor unguri. Austriacii, după ce reprimară cu asprime revolta Ungurilor, îi pedepsiră pe... Evrei, pe care îi acuzară că au fost elementele principale ale mişcării separatiste. Evreii şi mai ales comunităţile evreeşti, fură amendate cu imense sumi de bani. Astfel, Evreii au fost, ca de obiceiu, ţapii ispăşitori.

Parlamentul unguresc, emoţionat de pedeapsa aplicată Evreilor, se hotărî în sfârşit să-i emancipeze şi votă la

începutul lui August 1849 deplina lor egalitate civică. Ea va fi însă definitiv consfinţită la 1869.

In Ungaria parlamentul dădu ca motiv al emancipării, nu consideraţii umanitare, ci faptul că prin emancipare Evreii se vor maghiariza şi că în consecinţă se vor depărta de Austria.

Rusia. — La 1848 guvernul lui Neculai I (1825—1855) continua să fie preocupat de problema rusificării masselor evreeşti. Evreii ruşi fură împărţiţi în cinci categorii diferite, după gradul presupusei lor înclinări spre rusificare. Acei care se rusificau, (în limbaj oficial se zicea „îndreptau") erau favorizaţi, iar ceilalţi persecutaţi. Categoriile erau formate din mari negustori, agricultori, meseriaşi, mici burghezi cu domiciliu statornic şi mici burghezi fără domiciliu statornic. Majoritatea populaţiei evreeşti făcea parte din categoria a cincea. Evreii din primele patru categorii nu se bucurau de o situaţie prea fericită, cei din ultima categorie erau supuşi însă unor legiuiri de o severitate deosebită din care făcea parte un anume sistem de recrutare. Se dăduse oricărui evreu putere ca să aresteze şi să predea imediat agenţilor recrutori pe Evreii care n'ar avea legitimaţie (paşaport). Prizionierul *(poimanik)*, indiferent de vrâsta pe care o avea era înrolat; iar eroul care l'a capturat pe recrut, căpăta o chitanţă în toată regula, în virtutea căreia era scutit de recrutare el, sau un membru al familiei sale.

Inchiziţia aceasta a recrutării, complicată cu delaţiuni şi banditisme, (fiindcă multora li se furau, prin atacuri organizate, paşapoartele), otrăvi şi murdări viaţa evreească, demoralizând-o.

După războiul Crimeei, când începu seria marelor reforme ruseşti: desfiinţarea sclaviei, organizarea justiţiei şi a zemstvelor, ţarul Alexandru II se gândi şi la Evrei, uşurând recrutările. In motivarea acestei ultime reforme se spunea: „pătrunşi de dorinţa de a uşura recrutările Evreilor, cum şi de a înlătura neplăcerile legate de ele,

poruncim..." De sigur că acele „neplăceri" trebuiau să fi fost adevărate torturi, ca să-l fi determinat pe ţar să le suprime. Alexandru II ordonă revizuirea tuturor legiuirilor referitoare la Evrei conducându-se după un principiu complect opus înaintaşilor săi: el vroia să rusifice pe Evrei printr'o îmbunătăţire treptată a situaţiei lor.

Impărţirea în categorii se menţinu şi se acordară unele îngăduinţi numai primelor categorii şi după anumite norme. Astfel negustorii cari plăteau maximum de patentă, cei cu titluri academice şi meseriaşii obţinură, nu drepturi civile sau politice, ci numai permisiunea de a locui în alte raioane decât în acele în care era obligat să locuiască restul populaţiei evreeşti. Cei cu titluri academice dobândiră în 1861 dreptul de a ocupa funcţiuni publice. La 1864 Evreii obţin dreptul de a alege activ şi pasiv în zemstve. La 1867 se acordă acelaş drept şi soldaţilor evrei care au terminat serviciul militar de 25 de ani. Grosul populaţiei evreeşti, pe atunci de aproape trei milioane suflete, continua însă a trăi îngrămădită în cele câteva gubernii sau „raioane" ale imperiului rusesc, supusă tuturor şicanelor şi persecuţiilor posibile.

In timp ce se răspândea în imperiu o carte antisemită a evreului botezat Brafman, tipărită la 1870 cu cheltuiala statului, izbucnea la Odessa, în Martie 1871 primul pogrom. E interesant de ştiut, că el a fost pur şi simplu pus la cale de *negustorii greci*, pentru care comercianţii evrei din Odessa constituiau concurenţi puternici, mai ales în comerţul de cereale, de pe urma căreia profita populaţia, nu însă Grecii. In raportul care s'a trimis guvernului, devastările din Odessa au fost prezentate ca o „manifestare" populară în contra „exploatatorilor" evrei.

ASPECTELE VIEŢII CULTURALE

In statele germane viaţa evreească deveni din ce în ce

mai incoloră. Noua generaţie evreească era indiferentă faţă de judaism, ea trăia departe de orice concepţii culturale sau religioase evreeşti. Asimilarea pătrundea cu încetul şi în masele populare. Botezurile erau frecvente. Comunităţile reformiste, numite încă şi *„liberale"*, se înmulţiră. Intre liberali şi ortodocşi — care se numeau acum neo-ortodocşi — deşi nu mai erau luptă, nu exista însă armonie.

Centrul ortodocşilor germani era Frankfurt, unde şeful comunităţii era *S. R. Hirsch.* Conducătorul adversarilor era *Geiger.* Ortodocşii ca şi reformiştii îşi aveau şcolile, gazetele, sinagogile, şi instituţiile lor proprii. La Berlin existau două seminarii rabinice: unul creeat de Geiger în spirit reformist, celălalt de *Hildesheimer* pentru neo-ortodocşi. La Breslau era un seminar rabinic „neutru", înfiinţat la 1854 de *Z. Frankel.*

La 1872 luă fiinţă la Lipsca „Asociaţia comunităţilor evreeşti germane", menită să se ocupe cu chestiuni de ajutor reciproc, filantropie, problema rabinilor, a şcolilor şi starea generală politică a Evreilor. In asociaţie, care dela 1882 îşi mută sediul la Berlin, intrară reprezentanţi ai tuturor comunităţilor.

In concepţia asimilistă a epocei, popularizată de *Geiger*, se spunea că poporul evreu este chemat să împrăştie în lume concepţia monoteistă. Această „misiune", el nu şi-ar putea-o însă îndeplini de cât fiind răspândit pe întreg globul pământesc. Judaismul naţional ar fi deci, după Geiger, în complectă opunere cu nobila misiune a poporului evreu. Singura legătură ce ar putea să existe între Evreii tuturor ţărilor, fără ca să împiedice mistica lor chemare, ar fi legătura *religioasă.*

Acela care combătu această doctrină a fost *Hirsch Graetz* (1817-1891), profesor de istorie la seminarul rabinic Breslau. Graetz are marele merit de a fi alcătuit prima lucrare ştiinţifică asupra istoriei evreeşti. Scrisă cu căldură, dar şi cu spirit critic, istoria lui subliniază

elementul național al judaismului. *Graetz* scoate în evidență faptul că poporul evreu, deși lipsit de unele condiții esențiale ale unei națiuni, există totuși ca atare fiindcă posedă, în locul condițiilor absente, importante energii spirituale. Afirmând existența națiunei evreești, într'o epocă în care ideea aceasta era o erezie grozavă, el făcu un act de curaj. Lucrarea lui Graetz a fost tradusă în franțuzește, englezește, rusește și ebraică.

Istoricul Graetz, arătând Evreilor tot trecutul lor, cu dezastrele și gloria lor, li-a arătat în acelaș timp în mod firesc, drumul pe care poporul ar trebui să-l urmeze. Graetz și-a cucerit în istoria evreească un loc de cinste, fiindcă în momentele de criză ale judaismului, el a trezit în sufletele Evreilor, dorința și mândria de a creia din nou valori proprii.

Graetz interveni în adevăr la o răspântie a vieții evreești. Intelectualitatea evreească, lipsită de cel mai elementar simț istoric, nu vedea că poporul vrea să trăiască și nici nu bănuia încotro îl îndreptau năzuințele lui străvechi. Acelora care nu se preocupaseră câtuși de puțin de soarta Evreilor, istoria lui Graetz le produse efectul unei adevărate revelații: ea le vorbi despre existența națiunii evreești.

Unul dintre aceia asupra cărora lucrarea lui Graetz avu o influență deosebită a fost *Moses Hess* (1812-1875). Revenind la judaism după o lungă evoluție socialistă, Hess constată cu mirare că judaismul nu e o simplă confesiune, așa cum vroia doctrina curentă de atunci, ci o națiune propriu zisă, care vrea să trăiască liberă conform tradiției ei. El se gândi atunci în mod logic la posibilitatea reînvierii lui Israel în țara Bibliei. In timpul acela, rabinul *Hirsch Kalischer* din Thorn, înființa „societatea pentru clădirea țării sfinte" (pe la 1865). Hess propagă și el ideia unei colonizări evreești în Palestina și se strădui să intereseze bogătașii evrei pentru această mare operă. Lucrarea lui în care își exprimă

ideile cu privire la naţionalismul evreesc e intitulată „*Rom und Jerusalem*“. Hess este unul din precursorii mişcării sioniste de azi. Graetz şi Hess, singurii care îndrăzniră să lupte în contra curentului general de asimilare, au întâmpinat rezistenţa şi ironia păturii culte evreeşti. Când istoricul german Treitschke, sprijinit de gazete antisemite, deschise o campanie violentă contra lui Graetz, scriitorii evrei în loc să iee apărarea acestuia, trecură de partea lui Treitschke.

Scriitorul *Berthold Auerbach* autorul celebrelor „Povestiri populare din pădurea neagră“ („Schwarzwälder Dorfgeschichten“), îl acuza pe Hess că răspândea idei periculoase. Auerbach, recunoscu mai târziu că „man muss wieder in den Reihen seiner Stammesgenossen treten“ (trebue să intrăm din nou în rândurile strămoşilor).

Altă atitudine avu *Ferdinand Lassale* (1825-1864), care se înstrăinase de judaism şi trăia în vâltoarea mişcării muncitoreşti, creată şi dirijată de dânsul. El disprețuia poporul căruia îi aparţinea (Ich liebe die Juden durchaus nicht, ja im allgemeinem verabscheue ich sie,—cit. Dubnow II 353).

Ideile lui Graetz au fost susţinute în Austria de către *Aisik Hisch Weiss* (1815-1905), autorul unei interesante lucrări ebraice : „Dor dor wederschow“, (Istoria tradiţiei evreeşti).

In lumea literară găsim pe prozatorii *Leopold Kompert* (1822-1866) şi *Karl Emil Franzos* (1848-1904). Amândoi trăiesc în atmosfera asimilantă din Viena şi oglindesc în operile lor literare tendinţa generală a epocii de a dizolva judaismul.

In *Ungaria*, lupta dintre reformişti şi ortodocşi era mai aspră, fiindcă aceştia din urmă nu erau oameni culţi ca neo-ortodocşii germani, ci bigoţi propriu zişi.

Rabinul ortodox *Leopold Löw* din Seghedin, era duşmanul oricărei tendinţi naţionale.

In *Rusia* se afla o pătură subţire de evrei rusificaţi

din care făceau parte intelectuali, mari negustori şi capitalişti. Aceştia alcătuiau o categorie separată de grosul populaţiei. Marea massă a Evreilor trăia în întunericul întreţinut de rabini şi chasidimi. Intre asimilanţi şi popor se afla o grupare puţin numeroasă de Evrei, care fără să accepte asimilarea, lupta totuşi pentru renaşterea culturală evreească. Aceştia erau *„maskilimii"*, reprezentanţii curentului cunoscut sub numele de *„Hascala"*. Un *maskil* era de obiceiu un autodidact, care căpătase primile instrucţiuni numai în ebraică şi îşi îndrepta atacurile sale contra rabinilor şi chasidimilor. El îşi bătea joc de minunile rabinilor, de mulţimea credulă, incultă şi superstiţioasă, şi de ignoranţa chasidimilor.

Maskilimii vroiau o renaştere a literaturii şi a limbii ebraice şi o emancipare culturală a evreului rus. Ei luptau pentru întinerirea vieţii spirituale evreeşti, curăţită de prejudecăţi şi superstiţii şi pusă în legătură cu marile culturi europene. Maskilimii îşi începură propaganda în limba ebraică şi o continuară apoi în idiş şi ruseşte.

O serie de reviste importante: *Hakarmel* din Wilna, *Hameliţ*, *Zion* (condusă de *Soloweitşik* şi *L. Pinsker*) *Dent*, din Odessa,—şi *Haşachar* (editată pe la 1869 de către *P. Smolensky* la Viena), se ocupară cu distrugerea forţelor chasidice şi rabinice, desvăluind fără cruţare toate greşelile şi păcatele acestor curente. Hascala predica în acelaş timp necesitatea de a cunoaşte şi limba ruseascăă, cultura apuseană şi realitatea vieţii naţionale evreeşti. Ziarele acestea desfăşurau tot odată o intensă activitate pentru emanciparea politică a Evreilor.

O societate culturală, creeată de asimilanţi în 1863 la Petersburg, se mulţumi să ajute câţiva studenţi săraci şi să facă şi alte lucrări filantropice, în loc să deschidă şcoli populare moderne pentru Evrei. În acelaş timp tinerimea evreească rusificată, pornea în popor, ca să lumineze ţărănimea rusă.

Opera cea mai de seamă a acestei perioade este

fără îndoială renașterea limbii ebraice. Marele merit al „Hascalei" a fost șlefuirea limbii vechi biblice și transformarea ei într'o limbă modernă. La început, produsele literare creiate în vechea limbă modernizată, au fost mai ales traduceri ori lucrări ușoare, lipsite de valoare artistică. Autorii lor au însă meritul de a fi deschis drumurile literaturii neo-ebraice.

Micha Iosif Lebensohn (1828-1854) fiul lui Abram Lebensohn, a lăsat un volum de poezii lirice (Kinor bat Zion).

Abraham Mapu (1808-1867) deschide seria romanelor scrise în ebraică. Pentru lumea de atunci, lucrările lui— unele, simple imitații după romane franțuzești slabe, altele cu subiecte istorice, își avură totuși importanța lor. Foștii elevi ai chederului sau ieșivei găseau în poveștile lui Mapu o lume pe care nici n'o bănuiseră.

Iehuda Leib Gordon (1830-1892) a publicat într'o ebraică mai cultă fabule și poezii, în care propovăduia mereu Evreilor să se cultive și să înlăture supremația ortodocșilor. Preocupat de atacurile în contra rabinilor, Gordon sacrifică forma estetică a lucrărilor sale, fondului lor propagandistic.

Salom Iacob Abramovici (1835-1917) scrie sub pseodonimul de *Mendele Moher Sefurim*, în idiș, pentru a putea influența marele masse populare necunoscătoare în ale ebraicei. El descrie viața mizerabilă a evreului din ghetto, gloriile lui și dezastrele lui, și critică fără milă pe acei care se dădeau drept binefăcătorii poporului. Mendele Moher Sefurim are grijă de forma lucrărilor sale și creează pagini de o reală valoare literară. Operile lui îl așează printre autorii clasici ai literaturii idiș.

Peret Smolensky (1842-1885) crescut în ideologia hascalei, pornește de la începutul activității sale publicistice lupta contra asimilării. El atăcă deopotrivă pe fanatici și asimilanți. Impreună cu aceștia din urmă el

voia cultivarea masselor şi eliberarea lor de superstiţii şi prejudecăţi, dar în acelaşi timp el afirma cu tărie valoarea limbii şi tradiţiilor evreeşti. („Desigur că poporul evreu trebue să fie la fel cu celelalte popoare, să aspire la lumina ştiinţei şi să fie credincios ţării în care trăeşte. Dar, ca şi celorlalte popoare nu trebue să-i fie ruşine de obârşia sa; nici să renege speranţa că într'o zi exilul lui se va sfârşi. Ca şi celelalte popoare să ştim preţui limba, gloria poporului nostru..."). El îşi desvoltă în romanele sale un întreg program de refacere a judaismului. Ele au astfel o valoare mai mult propagandistică de cât literară. Smolensky a fost unul dintre primii agitatori ai ideei renaşterei poporului evreu în Palestina. Ca mijloc central pentru întinerirea judaismului, Smolensky nu vedea decât limba ebraică.

M. L. Lilieblum (1843-1910) îşi începu activitatea pe tărâmul reformei religioase şi sfârşi prin a lupta pentru sionismul politic, ca fiind singurul mod de a rezolvi problema evreească.

Afară de aceşti scriitori, găsim o sumă de literaţi evrei care îşi publică lucrările lor în limba rusească. Mai toţi aceştia au tendinţe asimiliste: Ossip Rabinovici (1817-1869), Ilia Orşanski (1846-1875), Leo Lewanda (1835-1888) şi E. Bogrow (1810-1885).

* * *

Cazul Mortara.—Intâmplarea cunoscută sub acest nume este o consecinţă firească a felului în care s'a înţeles pe vremuri, a se face prozeliţi. O catolică din serviciul familiei evreeşti Mortara din Bologna, anunţă în Iunie 1858 duhovnicul ei, că ea a botezat în taină, pe un copil al stăpânilor ei. In baza acestei simple şi naive destăinuiri, copilul în vrâstă numai de 6 ani, a fost ridicat din casa părinţilor săi şi transportat la Roma, într'o mănăstire. Acolo fu supus unei stricte educaţii catolice. Cu

toate protestele şi sforţările ei, familia nu izbuti să recapete copilul. Această barbarie produse scandal. Toată presa, cea creştină, ca şi evreească, protestă în contra acestui nemai pomenit abuz. Inalte personalităţi politice interveniră fără rezultat: li se invoca motivul că deşi botezat în ascuns copilul devenise totuşi catolic şi nu mai poate aparţinea părinţilor.

Intâmplarea această grozavă, care arătă Evreilor, cât de şubredă e libertatea lor, fu cauza înfiinţării unei mari societăţi pentru apărarea cauzei evreeşti. E vorba de *Alliance israélite universelle.* Infiinţată la 1860 la Paris, de către *Narcisse Leven* avocat, *Charles Netter* comerciant, *Jules Carvallo* inginer, *Eugène Manuel* profesor universitar, *Aristide Astruc* rabin şi *Isidore Cohen* profesor la un colegiu rabinic, societatea aceasta, deşi creeată de Evrei asimilanţi, îşi propunea totuşi în programul ei nu numai să lupte pentru emanciparea Evreilor de pretutindeni ci să şi ajute moralicește şi materialicește pe aceia care sunt persecutaţi în calitatea lor de Evrei. Mai târziu se înfiinţară în diferite ţări, o sumă de societăţi cu acelaşi scop.

EPOCA CELEI DE A DOUA REACŢIUNI (1881-1897)

Caracteristica acestei perioade este apariţia curentelor antisemite doctrinare, care produc desamăgirea asimilaţilor şi marea lor confuzie în ce priveşte atitudinea pe care trebuie s'o aibe faţă de judaism. Ca o soluţie a problemei evreeşti se arătă ideea renaşterei naţionale a poporului evreu.

* * *

Germania.— Centrul mişcărilor reacţionare şi antisemite era Germania. Era natural ca succesul din 1870 contra Franţei, să fi creat în Germania cultul forţei. Teo-

reticianii germani, elaborară doctrina naţionalismului şovin, teoria germanismului ca expresie a culturii şi spiritului teuton.

Evreii luaseră şi ei parte la stabilirea supremaţiei şi unităţii poporului german. Ei căutară deseori să întreacă pe concetăţenii lor în patriotism. Manifestările lor, absolut sincere, constituie unul din acele nenumărate cazuri în care Evreii au renunţat la personalitatea lor pentru a se dedica din tot sufletul cauzei statului ospitalier. Asimilaţi în majoritatea lor, ei aşteptară cu o justă nerăbdare recunoaşterea din partea ţării a sacrificiilor şi activităţii lor. Intâmplările care surveniră îi dezamăgiră însă.

Publicul german, după ce reproşase odinioară Evreilor că se izolează de lumea creştină, (uitând că au fost siliţi să trăiască astfel),—li imputa acuma intrarea lor în viaţa socială şi mai ales ascensiunea lor în diferite ramuri de activitate : participarea lor la întreprinderile financiare şi industriale, succesele lor în funcţiunile publice, în literatură, presă, politică... Imputările se transformau în acuzări. Evreii erau învinuiţi că acaparează totul şi că vor să desnaţionalizeze statul german. Pentru epoca aceea, venită imediat după emanciparea Evreilor, acuzarea era impresionantă. Cât timp Evreii nu ocupaseră nici o slujbă în stat, fiindcă toate porţile li fuseseră zăvorite, li se reproşase că sunt incapabili ; când însă ei au început să dovedească multiplele lor aptitudini, li se spunea că împiedică cimentarea statului.

Bismarck înţelese că sentimentele anti-evreeşti, susţinute cu abilitate, pot fi utilizate cu efect pentru a paraliza, sau cel puţin a contrabalansa acţiunea social-democrată, — şi de aceea favoriză mişcarea antisemită. Astfel, antisemitismul german născut şi crescut în atmosfera greoaie a militarismului şi şovinismului, se prezintă ca o anexă a curentului reacţionar.

Ceea ce constitue deosebirea dintre vechile şi noile a-

gitații anti-evreşti, stă în faptul că primele au avut la bază idei religioase, iar ultimile purced de la concepții de natiune şi rasă. In fond însă, ele tindeau la îndepărtarea concurenței evreeşti.

Predicatorul antisemitismului contimporan a fost preotul *Adolf Stöcker*, întemeietorul partidului „creştin-social". Stöcker anunța că Evreii sunt prin firea lor deosebiți de arieni şi deci duşmanii acestora, dar mai cu seamă duşmanii poporului german. Teoriile lui, care nu aveau alt scop de cât să trezească ura şi furia mulțimii, erau obscure şi producătoare de confuzii. „Israeliții, spunea el, sunt un popor străin care nu se pot contopi cu noi decât dacă trec la creştinism". Aşa dar botezul îi schimba dintr'o dată. Evreul botezat *Wilhelm Marr*, (Evreii botezați şi-au avut deseori importanța lor în acțiunele antisemite), publică un pamflet contra Evreilor. El înființă la Berlin în 1880 „liga antisemită", al cărei scop se reducea la boicotarea comerțului evreesc.

Doctrinarul antisemitismului a fost filozoful *Dühring*. Poporul evreu, spunea el, este cel mai inferior dintre toate neamurile rasei semite, căci n'a dat lumii absolut nimic şi în consecință cerea să nu fie lăsat să se asimileze cu Germanii, popor nobil şi superior. Problema evreească s'ar reduce aşa dar la împiedecarea contopirii Evreilor cu celelalte natiuni.

Primul act politic al antisemiților a fost trimiterea unei petiții către cancelarul Germaniei prin care se cerea abrogarea unora din drepturile Evreilor. Motivul era că cei 500.000 de Evrei (din 45 milioane de Germani) vor cotropi țara !

Câțiva reprezentanți străluciți ai culturei germane *(Mommsen, Virchov*, astronomul *Foerster)*, lansară un apel în care protestau contra agitațiilor antisemite, arătând că ele amenință unitatea țării ; dar cuvântul rămase fără ecou. Agitațiile antisemite, (de care Bismark se folosi) — creşteau, şi dădeau loc, uneori la agresiuni. Astfel

toată truda Evreilor ca să se apropie de Germani, ca să-şi însuşească cultura şi idealurile lor, a avut de rezultat naşterea acestui bizar curent de repulziune.

Evreii, mai ales asimilanţii, înstrăinaţi de iudaism şi pe de altă parte respinşi de Germani, erau nedumeriţi şi dezamăgiţi. Ei arătau lumii că sunt pe nedrept prigoniţi şi făceau apel la spiritul de dreptate al oamenilor. Sufleteşte învinşi, Evreii renunţară să caute soluţii şi aşternură în interminabile memorii toate plângerile şi cererile lor. Petiţiile lor, au rămas nerezolvate. Intâmpinând pretutindeni rea voinţă şi desconsiderare, Evreii germani se resemnară.

Intre timp mişcarea antisemită se întărea, se organiza şi îşi trimetea ramificaţii în toate colţurile Germaniei.

In parlamentul german, unde deputaţii antisemiţi îşi expuneau teoriile în voie, deputaţii evrei nu luau niciodată cuvântul când se discutau chestiuni evreeşti. Ei se temeau că se va spune că vorbesc în propria lor cauză. Argumentul era vechi şi a mai fost utilizat. In realitate Evreii, loviţi moralicește şi materialicește, erau dezorientaţi. Ei se făceau cât mai mici, se ascundeau, îşi tăgăduiau existenţa. Trebue notat că Liga contra antisemitismului, infiinţată în 1891, din iniţiativă şi cu elemente strict creştine, spre marea onoare a Bisericii, care în fond a luptat totdeauna contra persecuţiilor, număra în 1892, 12.000 de membri (cei câţiva Evrei care făceau parte din societate aveau un rol cu totul şters).

Partidul social-democrat german luptă şi el contra antisemitismului.

Abia după 13 ani de la apariţia primelor manifestări antisemite, Evreii îşi dădură seama că e de datoria lor să-şi apere singuri demnitatea lor de oameni şi cetăţeni. Acţiunea condusă de asimilaţi era însă lipsită, ca şi sufletele lor, de consistenţă şi de vlagă. Societatea cetăţenilor germani „de confesiune mosaică" constituită în 1893 cu scopul de a ajuta pe Evreii strâmtoraţi, se mă-

gini să facă pur şi simplu filantropie. Ea nu se interesa de conştiinţa şi nici de cultura evreească, şi nu se gândea să ocroteasca pe Evrei când erau jigniţi în calitatea lor de Evrei.

Către sfârşitul veacului, mişcarea antisemită căpătă un important şi zelos adept în persoana lui *Houston Stewart Chamberlain.* El reluă şi împrospătă teoriile lui Dühring, înfăţişând lupta dintre Evrei şi Germani ca o necesitate dictată de legile naturii. Chamberlain, englezul germanizat, care îşi expuse părerile în cartea sa intitulată „Bazele secolului XIX", deveni profetul pangermanismului.

Cu toate acestea, curentul asimilist creştea datorită şcoalei germane şi căsătoriilor mixte. In 1895, Evreii, care alcătuiau a suta parte din populaţia ţării, trimeteau în universităţile germane o zecime din numărul total al studenţilor. In ce priveşte căsătoriile mixte, ele formau în 1880 o zecime din numărul total al căsătoriilor evreeşti, iar în 1890 o cincime.

Consecinţa asimilării a fost o decădere generală a ştiinţelor judaice. Noile generaţii erau indiferente faţă de orice chestiune referitoare la tradiţie sau cultură evreească. In lipsă de evrei se găsiră însă creştini care se ocupară cu trecutul evreesc. *Wellhausen* se face cunoscut prin importantele lui lucrări în domeniul ştiinţei şi istoriei evreeşti, iar *Schürer* scrie o documentată istorie a Evreilor din timpul lui Isus.

Austria. — Şi aci apar mişcări antisemite, care nu izvorăsc însă ca în Germania, dintr'o atmosferă de exaltare militaristă, ci din condiţiile cu totul speciale ale imperiului pluri-naţional. Situaţia Evreilor era grea şi complicată, fiindcă atât guvernul austriac, cât şi unele minorităţi naţionale ca : Germanii, Slavii, Ungurii, Cehii, Polonezii, voiau fiecare să-i desnaţionalizeze în profitul lor. Aceasta îi făcea să fie pretutindeni între două focuri.

Antisemitismul austriac se infiripă în modul acesta din

conflicte de ordin național. Inițiatorul lui a fost *August Rohling*, profesor de teologie la universitatea din Praga. El publică o serie de broșuri în care cerea ca Evreii să fie alungați din statele creștine, fiindcă Talmudul ar conține atacuri împotriva creștinismului. In vremea aceea, pe la 1882, lumea era agitată de celebrul proces de omor ritual de la Tisza-Eszlar din Ungaria. Se profită de împrejurare ca să se ațâțe spiritele în contra Evreilor.

In una din broșurile sale, Rohling reedita toate falșele acuzări medievale, utilizând texte ebraice trunchiate sau greșit traduse. Rabinul și deputatul *Iosif Bloch* din Viena, își luă sarcina de a combate pe Rohling. El publică în acest scop în 1882 și 1883 un șir de articole în „Wiener Allgemeine Zeitung", în care îl învinuia pe Rohling că trunchiază și falșifică textele pe care se sprijină. La acestea profesorul de teologie răspunse că e gata să *jure* că în scrierile rabinilor se găsesc pasagii referitoare la existența omorului ritual la Evrei. Bloch ripostă acuzându-l pe Rohling că va comite un *sperjur*. Provocarea fiind vizibilă, acesta nu putu s'o ocolească și se văzu nevoit să-l cheme în judecată pe rabin, pentru insultă și calomnie. Bloch abia așteptase procesul ca să poată discuta înaintea justiției chestiunea Talmudului și a omorului ritual. Procesul începu în 1884. Lui Rohling îi veni în ajutor un evreu botezat. Avocatul lui Bloch, catolicul *Iosif Kopp*, ne descrie într'o broșură, („Chestiunea israelită după dosarul procesului Rohling-Bloch", trad. rom. 1886) toate peripețiile procesului și atmosfera creeată clientului său. Chestiunea cea mai anevoioasă era alegerea experților care urmau să se pronunțe asupra textelor talmudice și rabinice în discuție. Curtea cu juați numi în cele din urmă ca experți pe creștinii *Nöldeke* și *Wünsche*, orientaliști savanți și renumiți. Memoriile prezentate de aceștia au fost complect defavorabile lui Rohling. Ele demonstrară în mod luminos că broșurile acestuia sunt opera urii și a ignoranței. In asemenea con-

diţiuni profesorul Rohling fu silit să-şi retragă reclamaţia. Avocatul Kopp ne spune: „Pregătirile erau sfârşite, procesul trebuia să înceapă la 18 Noiembrie (1885) înaintea Curţii cu juraţi şi pentru tratarea lui erau fixate 18 zile. Voiam tocmai să cer citarea experţilor când deodată dl. Rohling îşi retrase acţiunea, lucru dela care după lege nu-l poate opri nimeni. Era să se facă lumină, însă el se ascunse de lumină".

Guvernul austriac nu aprobă mişcările antisemite. Impăratul Franz Iosef nu se lăsă influenţat de agitaţia produsă de scrierile lui Rohling. Deşi lipsit de sprijinul oficialităţii, curentul antisemit se infiltră totuşi în toate straturile societăţii austriace. Partidul antisemit se dezvoltă în Austria sub numele de partidul „creştin-social". Karl Lueger, orator apreciat de vienezi, îşi câştigă renume ca şef al noului partid.

In *Polonia şi Galiţia* situaţia Evreilor se complică datorită relei stări economice. Acţiunea antisemită a fost întrebuinţată acolo ca un mijloc pentru a putea abate nemulţumirile ce existau în masele ţărăneşti în contra păturii aristocrate poloneze. Nimic nu era mai comod decât a se spune oamenilor că sărăcia se datoreşte Evreilor. In modul acesta Evreii deveneau paratrăsnetele care atrăgeau asupra lor toată ura poporului. Din cei 700.000 de Evrei ai Galiţiei, mai mult de 500.000 vegetau în cea mai cumplită mizerie,—devenită proverbială în Europa. Zeci de mii de Evrei nenorociţi părăsiau în fiecare an ţara, îndreptându-se spre America.

In *Boemia* în timpul unui proces de omor ritual (1889 profesorul *Masaryk*, actualul preşedinte al republicei ceho-slovace, protestă cu curaj în contra acuzării scandaloase.

In *Ungaria* aceeaşi situaţie, cu deosebire că aici excesele antisemite au fost mai serioase.

Rusia. — Pe când în Germania şi Austria, agitaţiile anti-evreeşti aveau de scop anularea emancipării, adică

readucerea Evreilor în vechea lor stare de oameni lipsiți de drepturi,—în Rusia ele aveau de scop zădărnicirea oricărei emancipări evreeşti. Aici, ca şi în Apus, mişcarea antisemită îşi găsi sursele în combaterea concurenţii evreeşti. Puţinii Evrei privilegiaţi, care au fost toleraţi să se stabilească în alte gubernii de cât „raioanele" anume hotărâte pentru marea massă, au reuşit să câştige în scurt timp, locuri importante în viaţa economică a ţării. Marea burghezie rusă care dorise o conlucrare cu energiile, dar mai ales cu capitalurile evreeşti, era acum cu atât mai furioasă pe Evrei cu cât nu li putea găsi nici o vină. Presa antisemită (Nowoie Wremia, Wilenski Westnik, Kiewlianin, Noworosiski Telegraf), ducea o intensă campanie antisemită. După catastrofa de la 1881: asasinarea ţarului Alexandru II, Evreii simţiră că se apropie o furtună. Personagii suspecte apăreau la sate şi în oraşe, anunţând oamenilor, încă nedumeriţi de cele ce li se cerea, că există un ucaz al ţarului care ordonă ca „Evreii să fie bătuţi". Pogromurile care nu întârziară să se producă, nu au fost manifestări sporadice, ci ele au fost pregătite şi organizate temeinic de oficialitate.

Primul val de masacre se abătu asupra Evreilor ruşi în 1881. Tablourile acelor scene barbare sunt în deajuns de cunoscute din descripţiile literaţilor. Un pogrom începea cu prădarea şi distrugerea prăvăliilor evreeşti, continua cu uciderea bărbaţilor şi copiilor, necinstirea femeilor, zvârlirea în stradă a lucrurilor pe care bandele nu le puteau transporta uşor, şi se sfârşia cu incendiarea sinagogilor şi tărârea în noroi a sulurilor legii şi cărţilor evreeşti.

In rapoartele oficiale, pogromurile, care costau viaţa a sute de Evrei şi distrugeau mii de adăposturi, erau numite „tulburări".

Ultimul grad de nebunie îl atinseră pogromurile din Odessa şi impre- jurimi. In Odessa tinerimea evreească organiză o puternică auto-apărare care avu de rezultat

arestarea a 150 de inşi sub învinuirea că „au purtat arme". Ministrul de interne Ignatiew, spunea într'un raport către ţar: „...cauza principală a acestor mişcări atât de puţin caracteristice poporului rus, este exclusiv de natură economică... După ce am înăbuşit cu energie *tulburările* pentru a apăra pe Evrei de violenţe, guvernul consideră ca o necesitate imediată, luarea de măsuri tot atât de energice, pentru a înlătura raporturile anormale dintre autohtoni şi Evrei, care în unele locuri au provocat singuri tulburările"(!) (Acest „*singuri*" dă nota întregei mentalităţi a politicianilor ruşi). Se interzise strângerea fondurilor necesare pentru ajutorarea victimelor pogromurilor!

Noi pogromuri izbucniră în diferite centre. Cel de la Balta (Podolia) 1882, le întrecu pe toate prin cruzimile lui. Mai urmară apoi altele, ultimele din această epocă fiind cele de la Nijni-Novgorod (1884). Evreii sărăciţi emigrară în mare număr. In timpul acesta notabili evrei, adunaţi în congres la Petersburg, căutau soluţii pentru chestia evreească, iar guvernul, care se interesa de acest congres, elabora totuşi un regulament provisor (1882), care datorită dispoziţiilor lui, va deveni, cum spune *Dubnow*, un izvor de pogromuri, acestea însă administrative.

*

In mijlocul tumultului şi nenorocirilor produse de vandalismele ruseşti, pătura cultă evreească, pentru care rusificarea fusese ultimul ei ideal, începu să-şi revizuiască crezul. Ea îşi dădu seama că oricine, deci şi evreul, are dreptul să trăiască în conformitate cu tradiţia şi cultul lui propriu.

Intelectualitatea evreească, examinând situaţia imposibilă din Rusia, concepu planul unui trai evreesc pe pământul unui stat liber. Cei mai mulţi din conducătorii Evreilor ruşi se gândeau la vre-un colţ din republica Statelor-Unite din America de Nord.

Gazetele evreeşti din Rusia (Hameliţ, Woşod), se ocupau pe larg de această problemă. Discuţiile în presă începură încă de la primele pogromuri din 1881. Cu prilejul acesta unii publicişti vorbiră de Palestina. *David Gordon* (1826-1886), scriitor ebraic, propuse încă de la 1871, în revista *Hammaggid*, o colonizare în Palestina. Importantă în aceeaşi direcţie era activitatea lui *Eliezer ben Iehuda* (1857-1922) care lupta pentru reînvierea poporului şi a limbei. El poate fi socotit drept creatorul ebraicei moderne. A scos în Palestina primul cotidian ebraic şi a lăsat monumentalul său dicţionar „Millon". *M. L. Lilienblum* (1828-1891) dădu o cristalizare acestor tendinţe.

Leo Pinsker, un publicist din Odessa, care pe vremuri propovăduise asimilarea complectă a Evreilor, deveni deodată campionul renaşterii izraelite. Intr'o broşură intitulată „*Autoemanzipazion*" (Autoemanciparea) („ein Mahnruf an Seine Stammesgenossen, von einem russischen Juden"), tipărită la Berlin în 1882, el expuse în fraze scurte şi amare, toată tragedia poporului evreu. Poporul acesta spunea el, nu poate fi salvat de cât prin procurarea unui teritoriu, spre a se putea dezvolta în linişte, conform naturii sale. Totuşi el nu indica Palestina ca loc al dezvoltării naţiunii evreeşti, ci cerea un teritoriu oricare, numai să fie sigur, garantat politicește. El cerea convocarea unui congres al tuturor Evreilor, care să decidă asupra teritoriului şi mijloacelor practice pentru realizarea acestei propuneri. Cartea lui Pinsker impresionă mai ales evreimea rusă. In timp ce el îşi tipăria lucrarea, lua naştere la Charcow, în 1882, un cerc studenţesc evreesc al cărui ţel era colonizarea Palestinei. Cercul acesta se numea „*Bilu*", cuvânt format din iniţialele unei vechi lozinci biblice: „*Beth Iacob lechu unelcha*" (Casă a lui Iacob, să pornim!) Asemenea grupări se formară în mai multe oraşe. Adepţii acestor societăţi se numeau *Prietenii Palestinei* sau pe ebraică „*Chowewe Zion*", iar cu-

rentul se numea „*Iubirea Sionului*", *Chibat Zion*. Pinsker deveni conducătorul acestor societăţi şi convocă o primă conferinţă chowewe-sionistă la Katowitz, în 1884. El îşi concentră activitatea numai în vederea colonizării Evreilor în Palestina. Prima grupă de colonişti plecase în Iunie 1882. In Palestina existau de mai înainte două colonii evreeşti: *Mikveh Israel* (1870) întemeiată de Alianţa israelită din Paris şi *Petah-Tikwah* (1878), fondată din iniţiativă privată. Coloniştii ruşi înfiinţară colonia *Rişon le zion* (1882). Asociaţiile chowewe-sioniştilor fură autorizate de guvern să fiinţeze în Rusia. Centrala lor era la Odessa, unde trăiau Lilienblum şi Pinsker. Pe atunci însă, evreimea rusă privea spre America şi într'acolo se îndrepta grosul emigranţilor. In anii 1882-1886, părăsiră Rusia în mediu câte 15000 de Evrei anual, iar între 1886-1889 câte 90000 anual.

*

In 1890 guvernul lui Alexandru III găsi că „regulamentul provizor" trebuia înăsprit, în timp ce în imperiu se deslânţuia o violentă campanie antisemită. Un protest al intelectualilor ruşi, semnat de filozoful Wl. *Solowiew*, *L. Tolstoi*, *W. Korolenko* şi alţii, rămase însă nepublicat din cauza cenzurii.

*

Străinătatea se ocupa de reaua situaţie a evreimei ruse. La Londra se ţinu în iarna anului 1890 sub preşidenţia primarului oraşului, un meeting, în care luară cuvântul cardinalul Maning şi ducele de Westminster, pentru a descrie suferinţele Evreilor din Rusia. Guvernul rusesc se simţi obligat să răspundă şi făcu să apară în ziarul „Nord" din Bruxelles, une articol în care spunea cu emfază că „niciodată semiţii nu au dus-o mai bine în Rusia ca azi" !

De altfel guvernul nu se sfii să desmintă imediat propria lui dezmințire. In adevăr, nu trecuse nici o lună de la publicarea notiței oficioase și se și hotărâse expulzarea Evreilor din Moscova. Ea se efectuă în iarna anului 1891, cu severitate și cruzimi inutile. Se luară măsuri ca să nu apară nimic în ziare, căci se trata atunci, de către Ruși, un împrumut cu un consorțiu francez, în fruntea căruia se afla casa *Rothschild!*

Strigătul de disperare al Evreilor alungați a fost totuși auzit de Europa. Gazetele vorbiră pe larg despre cele ce se petreceau în Rusia. Guvernul, căruia îi displăcea această acțiune în favoarea Evreilor, primi totuși cu mulțumire propunerea filantropului evreu baronul *Moritz Hirsch*, care voia să colonizeze trei milioane de Evrei ruși în Argentina. In acest scop se înființă, în 1891, societatea evreească de colonizare *Ica*, (Jewish colonisation Association —I. C. A.),—sub forma unei societăți anonime cu un capital de 20 milioane ruble, vărsat aproape în întregime de baronul Hirsch. Statul oferea emigranților transportul gratis până la graniță. In Rusia societatea își avu sediul la Petersburg. Statutele ei fură aprobate de țar în 1882. In Moscova, cele câteva sute de Evrei care reușiră să fie tolerați acolo, duceau aceeași viață ca și Maranii din Spania de odinioară.

Franța. — Spre sfârșitul veacului XIX, izbucni în Franța o mișcare antisemită, care era sprijinită de reacționari, cu scopuri politice. Ei inaugurară o violentă campanie prin presă și broșuri, contra Evreilor. Literatura aceasta, scrisă anume ca să placă publicului bulevardier, era în mod natural lipsită de acel aspect pseudo-științific, al produselor similare germane. Societatea cultă franceză nu se lăsă influențată de agitațiile reacționarilor.

In 1885 jurnalistul *Eduard Drumont* publică o carte intitulată „La France Juive", în care îi prezenta pe Evrei ca pe autorii indirecți ai revoluției franceze, și ai războiului din 1870, și-i acuza că vor să domine Franța.

Cartea avu un mare succes printre clericali și mici burghezi.

Ziarul „Libre Parole" înființat în 1894 la Paris sub direcția lui Drumont și cu sprijinul jezuiților, întreținu o atmosferă antisemită și șovină, alarmând massele cu știri fanteziste. In această atmosferă, otrăvită de patimi și calomnii, se născu procesul absurd contra căpitanului evreu Dreyfus.

Afacerea Dreyfus, numită în istoria franceză *„L'affaire"* este produsul direct și natural al mișcărilor antisemite, întreținute în societate și armată de către clericali și reacționari.

Franța și Germania, care trăiau într'o continuă surescitare și încordare, se suspectau. In Septembrie 1894, adică în toiul campaniei antisemite și al tensiunei ce exista între ambele state vecine, statul major francez intra în posesiunea unui document din care rezulta că un ofițer trăda Germaniei secrete militare. Documentul cunoscut sub numele de *„borderou"*, se înfățișa sub forma unei scrisori fără semnătură și fără dată, prin care un ofițer francez comunica inamicului, lista, secretele pe care i le furnizase. Emoția produsă la ministerul de război a fost extraordinară. Spiritele erau neliniștite fiindcă fiecare ofițer putea să fie bănuit. In cele din urmă ofițerii superiori își făcură convingerea că autorul „borderoului" trebuia să fie un ofițer de stat major. (Istoricii „afacerii" cred că ipoteza aceasta e contrazisă de însuși conținutul scrisorii). Făcându-se unele investigații, bănuelile se opriră asupra căpitanului evreu *Alfred Dreyfus*, ofițer de curând intrat în statul major.

Dreyfus (1859—1935), era un evreu foarte bogat, asimilat, îmbătat de patriotism și idealuri militare, conștiincios și muncitor. El fu arestat în grabă, (în Octombrie 1894) din ordinul ministrului de război, fără alte probe decât un raport de expertiză, care conchidea că scrisul din „borderou" este al lui Dreyfus, deși alți *doi* experți

ajunseră la concluzii absolut contrare. Arestatul, drept orice apărare, ceru să îi se percheziţioneze totul în casă. Publicul nu ştia încă nimic de cele petrecute: lucrurile erau păstrate în cel mai mare secret. Drumont aflând de la maiorul Henry, din Ministerul de război, de această afacere, o agită în public Ziarele reacţionare, în frunte cu „Libre Parole", transformară afacerea judiciară, într'una politică, socială. Presa antisemită, profită de ocazie ca să afirme, aşa cum obicinuia, că întreg poporul evreu e vinovat de crima de trădare pusă în sarcina căpitanului Dreyfus. Lumea cerea capul acuzatului şi manifestă zgomotos şi agresiv în contra Evreilor.

Dreyfus, judecat în şedinţă secretă la 19 Decembrie 1894, fu condamnat la degradare militara şi deportare perpetuă, pe baza unor acte comunicate judecătorilor în camera lor de chibzuire, *după* dezbateri şi în *taină*, adică fără ca ele să fi fost arătate acuzatului sau avocaţilor săi, spre a le putea discuta şi combate. Ceremonia degradării avu loc la 5 Februarie, în faţa unui public imens. In timp ce îi se rupeau epoleţii şi sabia, condamnatul striga mereu: „On dégrade un innocent! Vive la France! vive l'armée!" O lege votată anume, hotărî ca loc de surghiun pentru deportaţii politici, insulele din faţa Guyanei franceze (America de Sud). Insula pe care fu debarcat condamnatul era tristă, pustie şi stâncoasă şi îşi merita în întregime numele de insula Dracului. Dreyfus fu supus acolo unui regim de o asprime infernală, care ar fi trebuit să-l ducă la nebunie dacă nu la sinucidere. El rezistă însă graţie scrisorilor eroice ale soţiei lui, care îl implora să rămână în viaţă în interesul adevărului.

In timpul acesta, la Paris, prietenii şi familia se străduiau să pătrundă misterul condamnării lui Dreyfus şi să descopere eventual fapte noi care să poată duce la revizuirea procesului. Printre primii care s'au pus în slujba acestei chestiuni a fost publicistul evreu *Bernard*

Lazare. Soarta voi ca primul ajutor în această direcţie să vie dela un ofiţer, colonelul *Picquart.* In Martie 1896 colonelul Picquart căpătă un act din care rezulta că căpitanul francez *Esterhazy* este în legătură cu ambasada germană din Paris. Picquart îşi procură acte scrise de mâna lui Esterhazy, le compară cu scrisul *borderoului* şi cu acela al restului actelor atribuite lui Dreyfus, — (căci dosarul *„afacerii"* se păstra în biuroul al cărui şef devenise colonelul), şi se convinse că în procesul căpitanului evreu se săvârşise o gravă eroare judiciară. Colonelul se grăbi să raporteze superiorilor săi descoperirea făcută. Aceştia îl primiră cu răceală. Nu se luă nici o măsură. Când *Bernard Lazare* publică broşura sa „La vérité sur l'affaire Dreyfus", 1896, în care pomenea despre un dosar secret, colonelul Picguart fu bănuit că destăinuise existenţa dosarului şi fu mutat în Tunis. Locul colonelului îl ocupă maiorul *Henry.*

Timp de trei ani societatea franceză a fost framântată de lupte neîncetate, acerbe şi violente, între reacţionari şi acei câţiva care începură să se îndoiască de vinovăţia lui Dreyfus. Amicii acestuia erau numiţi „dreyfusarzi" sau „revizionişti", fiindcă cereau ca procesul să se judece din nou. In realitate lupta dintre aceste două tabere inegale devenise o luptă politică între republicani şi reacţionari. Marele merit al Franţei intelectuale de atunci a fost că avu curajul să înfrunte tumultul străzii şi să se îndoiască. De altfel era în tradiţia spiritului francez, format la lumina filozofiei marelui Descartes, ca să ceară în orice împrejurare dovezi clare şi precise.

In fruntea acelora care cereau revizuirea, se afla *Scheurer-Kestner*, vice-preşedintele senatului francez şi colonelul Picquart.

Câţiva dreyfusarzi aflând de chestiunea Esterhazy, îl denunţară ca pe adevăratul autor al borderoului. Trimis în faţa unui consiliu de războiu, Esterhazy fu achitat. Reacţionarii jubilară fiindcă hotărârea aceasta închidea

totodată posibilitatea revizuirii procesului Dreyfus. Totuşi dreyfusarzii nu cedară.

Două zile după achitarea lui Esterhazy, la 13 Ianuarie 1898, marele romancier *Emile Zola* publica în ziarul „Aurore" celebrul său articol întitulat „*J'accuse*", sub formă de scrisoare deschisă adresată preşedintelui republicei franceze. El învinuia în termeni vehemenţi guvernul şi armata că s'au făcut vinovate de „anchetă scelerată", de „crimă în contra umanităţii", şi de „insultă adusă adevărului şi dreptăţii prin achitarea lui Esterhazy". Zola termina: „acuz primul consiliu de războiu că a călcat legea condamnând pe un acuzat pe baza unui document rămas secret şi acuz pe al doilea consiliu că a acoperit din ordin această ilegalitate, comiţând la rândul lui o crimă juridică, prin achitarea ştiută a unui vinovat"! Articolul produse senzaţie şi scandal. Zola fu dat în judecata Curţii cu juri pentru insultă adusă Statului Major. Procesul său, care a fost în realitate o reeditare a procesului Dreyfus, se desfăşură într'o atmosferă apăsătoare şi ostilă revizioniştilor. Reacţionarii şi dreyfusarzii se bătură pe culoarele palatului de justiţie, pe străzi şi în localuri publice. Zola fu condamnat la amendă şi închisoare. Antisemiţii triumfau. Parisul răsună de strigătele de ură şi ameninţare la adresa Evreilor şi a lui Zola.

Evenimentele nu se opriră însă aici. Fapte noi survenira. Colonelul Henry, terorizat mereu de presa *revizionistă*, mărturisi în cele din urmă că a fabricat un act falş care contribuise la condamnarea lui Dreyfus, scuzându-se însă că a făcut-o din interese patriotice, adică pentru a salva onoarea armatei. Arestat, Henry se sinucise în închisoare (31 August 1898). Esterhazy fugi în Anglia. Intâmplările acestea, care nu puteau rămânea străine publicului, arătau că în afacerea Dreyfus s'au petrecut unele lucruri care nu erau prea corecte. Numărul revizioniştilor creştea. Curtea de Casaţie, sesizată de Mi-

nisterul de Justiţie cu o cerere de revizuire, anulă sentinţa de condamnare din 1894 şi trimise afacerea spre o nouă judecată înaintea consiliului de războiu din Rennes. Curtea stabili între altele că *borderoul nu a fost scris de mâna lui Dreyfus.* Dreyfus fu adus în ţară. Ziarele antisemite, protestară contra revizuirii. Agitaţiile lor îşi atinseră ţinta: Dreyfus fu găsit vinovat, cu circumstanţe atenuante şi condamnat la 10 ani închisoare (9 Septembrie 1899). Guvernul francez, îl graţiă (19 Septembrie 1899). Un ordin de zi al Ministerului de războiu anunţa armatei că „incidentul s'a închis". Nu tot astfel gândeau partizanii lui Dreyfus, pentru care chestiunea încă nu se terminase. Neobosiţi ei reclamau o nouă revizuire. *Jaurès*, marele democrat francez, cerea de la tribuna Camerei continuarea cercetărilor în acest proces. In 1904, găsindu-se noi acte şi falşuri, guvernul sesiză din nou Curtea de Casaţie cu o cerere de revizuire a „afacerii". Se întreprinse o nouă anchetă care dură vre-o doi ani şi în Iulie 1906, Curtea de Casaţie, constituită în Inaltă Curte de Justiţie, judecând în secţiuni unite afacerea în fondul ei, anulă decizia de la Rennes, declarându-l pe Dreyfus nevinovat. Procesul se terminase. Dreyfus reintegrat în cadrele armatei şi numit cavaler al Legiunei de onoare [Iulie 1906], căpătase satisfacţia pe care cu răbdare o aşteptase. El rămase în rândurile armatei franceze şi luă parte în marele războiu, cu gradul de lt. colonel.

*

Criza politică provocată de trista şi complicata afacere Dreyfus, răscoli opinia publică franceză şi scoase la iveală existenţa unor vaste organizaţii antirepublicane. Democraţii se constituiră într'un puternic bloc republican care lupta pe toate căile în contra curentului reacţionar. Frământarea produsă de procesul Dreyfus,

avu astfel de efect, în mod indirect, întărirea republicei.

Marea explozie antisemită opri în loc procesul de asimilare al Evreilor francezi. După momentele de stupoare, de spaimă și dezorientare, evreimea franceză reintră totuși în făgașul săpat de generațiile trecute.

Știința evreească formează obiectul de studiu al multor învățați evrei, grupați în jurul cunoscutei publicații „*Revue des études juives*", care își începu apariția la 1880. *Isidore Loeb*, *Zadok Kahn*, marele rabin al Franței, *Israel Levy*, *Théodore Reinach*, *Josèphe Halevy* și *Iosèphe Derenbourg* fac studii importante referitoare la istoria și cultura judaismului. *James Darmesteter*, orientalist pasionat, visează o înfrățire a culturilor și religiilor înăuntrul vastelor hotare însemnate de profeții lui Israel. El își exprimă speranțele și teoriile în cartea sa „Les prophètes d'Israel" (1881): „Religia veacului XX se va zămisli din contopirea științelor cu etica profeților".

*

Viața Evreilor în celelalte țări ale Europei nu prezintă nimic deosebit. Ea e tulburată de știrile despre suferințele Evreilor din Rusia. Cruțați de nenorociri similare, ei se ocupară cu strângerea fondurilor pentru acei care erau siliți să-și părăsească țările de origine. Cu acest prilej menționăm o interesantă manifestare a Spaniei, care la 1881, când se produseră pogromurile rusești, se declară gata să primească pe emigranții evrei. In 1886 senatorul spaniol Lopez Lapuja înființă un comitet în vederea atragerii Evreilor în Spania.

Scriitorul evreu al occidentului, acela care a prins în pagini minunate viața penibilă a emigrantului rus stabilit în suburbiile Londrei, micile lui mizerii și marile lui idealuri, a fost *Israel Zangwill* (1864—1926). Lucrările lui, scrise în limba engleză, într'un stil care este o îmbinare

de lirism şi humor, constituie un important aport în literatura europeană a vremii. Mai târziu, când sionismul va cuceri sufletele evreeşti, îl vom găsi pe Zangwill ocupând un loc însemnat în mişcarea naţional-evreească. Operele lui literare, dintre care cităm: *Children of the Ghetto*, *The King of Schnorrers*, *Dreamers of the Ghetto*, *Ghetto Comedies*, au fost traduse în mai multe limbi.

*

Centrul evreesc din lumea nouă. — Majoritatea Evreilor alungaţi de pogromurile ruseşti se stabiliră în Statele-Unite ale Americei de Nord; câteva grupuri se îndreptară spre Canada şi America de Sud. In Palestina veniră foarte puţini. O tendinţă comună a tuturor emigranţilor evrei, era voinţa fermă de a întemeea colonii *agricole*. In America de Nord bunele intenţii ale colonişţilor se sfărâmară de obstacole de neînvins: pământuri mlăştinoase, inundaţii grozave, lipsă de diguri şi mai ales de resurse. Emigranţii se văzură siliţi să îngroaşe armata, destul de numeroasă, a proletarilor industriali: cei mai mulţi intrară în fabrici. Enorma diviziune a lucrului făcea ca lucrătorul să nu aibe nevoie de cunoştinţi speciale. Unii se ridicară prin muncă încordată, de la situaţii umile, la rangul unor potentaţi ai finanţei.

Viaţa, care nu era uşoară în Statele-Unite, ci mai degrabă aspră şi nemiloasă, era însă liberă. Emigrantul rus, ale cărui energii stătură comprimate şi oprimate de sistemul tuturor persecuţiilor ţariste, se desvolta acum cu o exaltare pasionată. Evreii veniră în America plini de nădejde, cu sufletul deschis şi îi dăruiră, cu mână largă, fructul sforţărilor lor. Ei întemeiară în Statele-Unite şi mai ales în oraşul New-York un nou centru evreesc. Compusă în majoritatea ei din muncitori, meseriaşi şi lucrători de fabrici, evreimea americană se organiză în mod natural pe baze democrate. Ea îşi însuşi obiceiurile

noului continent, dar păstră în acelaş timp elementele care îi dădură culoarea ei specială: idişul şi instituţiile religioase. Aşa se face că Evreii americani, vorbim de grosul populaţiei, rezistară aproape fără să vree asimilării. Gazetele lor apăreau in idiş, iar scriitorii lor, din care unii îşi câştigară o temeinică celebritate, descriau viaţa evreească deasemeni în idiş.

Morris Rosenfeld (născut la 1862 în Rusia, m. New-York 1917) înzestrează literatura idiş cu un tezaur de poezii, în care cântă viaţa lucrătorului evreu şi agită, uneori, nelămurite nostalgii sioniste.

(*Matei Rusu* ne-a dat în româneşte, într'o frumoasă traducere un volum din poeziile lui Rosenfeld: *Cântece din Ghetto*, însoţite de o interesantă şi documentată prefaţă biografică).

In lumea Evreilor din New-York se dezvoltă teatrul evreesc deasemeni in idiş.

Ereţ-Israel. — (Palestina). — Emigranţii care veniră în Palestina dădură de situaţii cu totul neprielnice. Ereţ-Israel, vechiul pământ al regilor israeliţi, nu mai avea nimic din strălucirea timpurilor trecute. Ţara era săracă şi aproape pustie. Administraţia turcească, indolentă şi răuvoitoare, făcuse din ţara sfântă un pământ sterp. Populaţia Palestinei era compusă din ţărani arabi care făceau agricultură rudimentară, în cazul când nu preferau să vagabondeze pe întinsele stepe, din pelerinii tuturor neamurilor şi Evrei bigoţi. Aceştia din urmă (locuind în Ierusalim, Hebron, Safed, Iaffa şi Haifa), erau în genere oameni bătrâni, veniţi în ţară ca să moară acolo. Ei trăiau din ajutoarele modeste trimise de „Chaluka", o organizaţie de Evrei pioşi care se îngrijeau de acei care se rugau în ţara sfântă. In aşteptarea morţii, bătrânii studiau Talmudul, ori recitau nesfârşite rugăciuni în faţa „zidului plângerii". Evreii aceştia, „păzitori de morminte, cavaleri ai lumii de apoi", cum îi numeşte Dubnow, priviră cu ochii măriţi de neînţelegere şi curio-

zitate, grupele tinerilor Evrei care soseau în țară ca să trăiască acolo.

Primii emigranți ruși, membri fervenți ai cercurilor „Bilu", debarcară la Iaffa în vara anului 1822. Ei avură de luptat cu oamenii, cu pământul și cu clima Palestinei. Ei trebuiră să muncească pe terenuri pietroase, nisipoase, sau pline de mlaștini, să construiască șosele, să

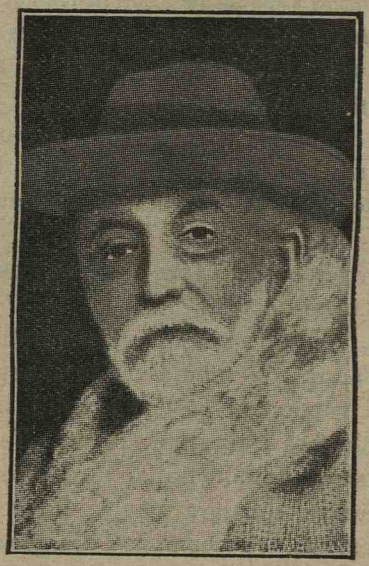

După revista „Menorah", Viena.

XXV.—Baronul Edmond de Rothschild.

Activ în domeniul reconstruirii Palestinei, Rothschild interveni în 1882 când coloniile întemeeate de societățile „Bilu" erau în situațiuni critice. El reorganiză și așeză pe baze solide o samă de colonii.

sape fântâni, cu un cuvânt să clădească din nimic, temelia unei țări noi. Era o acțiune uriașă, al cărei invizibil suport era idealismul profund și fără seamăn al coloniștilor. Se întemeiară o mulțime de sate numite colonii, dintre care *Zichron Iacob* și *Roș Pinah* au fost înființate de visători din România (1882).

Străduinţa plină de avânt şi curaj ale nouilor elemente evreeşti, nu au putut totuşi învinge greutăţile produse de lipsa de fonduri. După câţiva ani de muncă îndărâtnică, situaţia materială a coloniilor era mai mult decât anevoioasă. Norocul făcu însă ca să se ivească la timp un salvator în persoana bancherului *Edmond de Rothschild*. El trimise în 1884 milioane de franci în Palestina, agronomi, administratori şi un personal special pentru a organiza şi reface aşezările evreeşti. Ele fură în adevăr reînviate şi înzestrate cu capitalurile necesare spre a putea rezista crizei economice ai primilor ani de desvoltare. Cu toate acestea rezultatele încercărilor de colonizare palestineană n'au fost fericite. Pe deoparte guvernul turcesc, intrigat de fenomenul imigraţiei evreeşti pe care nu-l putea pricepe, se amuza inventând tot felul de piedici pentru a zădărnici colonizarea, iar pe de altă parte, proprietarii arabi, miraţi că se iviră cumpărători pentru întinsele lor pământuri sterpe, urcau fără nici o normă preţurile de vânzare.

Imigraţia evreească nu se făcea de altfel conform unui plan anumit. Aşa se explică de ce, la un moment dat, Evreii avură sentimentul penibil că experienţa Palestinei a dat greş. Scriitorul *Ahad Haam* li arătă că în situaţia politică şi economică a Palestinei de atunci, orice sforţare pentru întemeerea unui cămin evreesc era zadarnică, fiindcă toate împrejurările erau potrivnice. El propunea creearea deocamdată a unui cămin spiritual în Palestina, a unui centru de cultură judaică, menit să contrabalanseze tendiţa către dizolvare a culturii evreeşti în Diaspora. Emigranţii palestinieni îşi însuşiră repede părerile lui Ahad Haam. Primul lor pas în senzul vederilor lui a fost adoptarea limbii ebraice în viaţa de toate zilele. In adevăr renaşterea culturii, şi implicit a vieţii evreeşti, nu se putea face de cât cu ajutorul limbii biblice. Acela care munci cu temei pentru a transforma vechea limbă ebraică în limbă vie, naţională, a

fost *Ben-Iehuda*, (pseudonimul lui Eliezer Perlman). Acțiunea lui Iehuda are în sine ceva eroic, fiindcă avu curajul să ție piept generației lui și mai ales prejudecății care considera ca o profanare întrebuințarea limbii profeților în viața de toate zilele. Ben-Iehuda învinse. Azi se vorbește în Palestina ebraica, cu simplitatea și naturalețа oricărei alte limbi vii de pe glob. Ebraica vorbită avu efectul unui ciment care strânse laolaltă pe toți Evreii din Ereț Israel, despărțiți prin diverse graiuri și dialecte. Pomenim pe poetul *Naftali Imber*, autorul poeziei *Hatikwa*" („Speranța") devenită mai apoi imnul național al Evreilor.

MIȘCAREA SIONISTĂ (1897-1905)

Născută în toiul agitațiilor anti-evreești ale epocii, mișcarea sionistă crescu repede, susținută de sforțarea unanimă a poporului dornic de o viață nouă și mai ales liberă. Evreii, răniți în demnitatea lor în Apus, și mereu perscutați în Rusia, începură să se îndoiască de valorile asimilismului și să caute o deslegare simplă și naturală a problemei lor. După primele deziluzii din Palestina și după criticile ascuțite ale lui Ahad Haam, acțiunea palestineană slăbi. Evreimea trăia într'o atmosferă grea. In alte vremuri apărea în împrejurări similare un vizionar, care trezea speranțele poporului și-l făcea să trăiască o clipă visul messianic. Acum, în locul unui cuvântător mistic, Evreii auziră cu mirare neînchipuită glasul unui diplomat care le anunța că Ereț Israel poate fi țara lor. Era vocea lui *Theodor Herzl*, marele profet al renașterii evreești.

Născut în 1860 la Buda-Pesta, *Herzl* aparținea unei familii de evrei asimilați. Când apărură primele mișcări antisemite din Apus, el trăia în mijlocul unor cercuri neevreești. In timpul procesului Dreyfus, Herzl se afla la Paris în calitate de corespondent al marelui cotidian

„Neue Freie Presse“ din Viena. Campania de ură şi violenţe, desfăşurată atunci în contra Evreilor, trezi pe asimilat din indiferentismul său. Printr'un reviriment subit Herzl simţi într'însul, ca într'o cutie de rezonanţă, suferinţele nenumărate ale întregului său popor hulit şi per-

XXVI. — Theodor Herzl (1860—1904).

El a trezit energiile ce dormeau în massele evreeşti şi a deslânţuit acel puternic curent de renaştere, care a izbutit să redea Evreilor Palestina. El a înviorat poporul evreu şi l'a făcut să creadă din nou în visurile, şi mai ales în virtuţile sale.

secutat de la un capăt la celălalt al Europei. Instinctiv îşi dădu seama că problema evreească are nevoie de o soluţie radicală şi eroică. Fără multe documentări şi fără multe cunoştinţi speciale, el îşi exprimă repede convin-

gerea că nu există altă salvare pentru Evrei, de cât revenirea la propriul lor popor şi la propriul lor pământ.

Chowewe-sioniştii se gândiră şi ei la Ereţ-Israel, dar nu ar fi îndrăznit să pronunţe cuvintele pe care Herzl le strigă în toată Europa: un stat evreesc. Herzl publică în 1896 „Statul judeu" în care expunea planul, pe atunci fantastic, al reconstruirii statului judeu, dând amănunte şi mijloace pentru săvârşirea acestei imense opere. Cu toate că Palestina era atunci ţară turcească, Herzl, printr'o extrem de curioasă prevedere, a pus în legătură toată această acţiune cu politica Angliei. Un alt fapt, mai interesant, ne arată spiritul de om politic genial al întemeetorului sionismului: Herzl spunea că chestiunea evreească fiind o chestiune naţională, interesează întreaga lume şi deci trebuie soluţionată de consiliul popoarelor! El vroia să aibe protecţia specială a unui stat puternic, Anglia, şi consimţământul tuturor ţărilor, pentru a putea asigura Evreilor un cămin temeinic şi vecinic.

Herzl creează în modul acesta sionismul politic, adică o mişcare bazată pe relaţiuni internaţionale şi pe tratate diplomatice. Curentul poate fi considerat ca născut odată cu apariţia *„Statului judeu"*. Revista „Die Welt", care îşi începu apariţia în 1897, deveni ziarul mişcării. Elementul central al concepţiei lui Herzl era evident obţinerea unui teritoriu. Deocamdată nu-l interesa însă locul. „Să ni se dea suveranitatea asupra unei bucăţi de pământ necesară trebuinţelor noastre de popor şi restul îl vom îngriji noi singuri". Pentru dobândirea terenului şi organizarea practică a colonizării, Herzl propunea înfiinţarea a două mari societăţi „Jewish society" şi „Jewish Company". El respingea filantropia care produce numai sclavi şi cerşetori: poporul evreu trebuie să se salveze singur, pentru a-şi putea croi o viaţă proprie, demnă şi durabilă.

Inainte de a da cartea (Statul judeu) la lumină, Herzl căută să câştige interesul marilor bogătaşi evrei pentru

planurile sale. Nu reuşi. Baronul Hirsch, marele filantrop evreu, care a dăruit aproape 250 milioane franci pentru scopurile societăţii „Ica“ creeată de dânsul în 1891, îl primi cu răceală. El îşi arătă neîncrederea în visurile lui

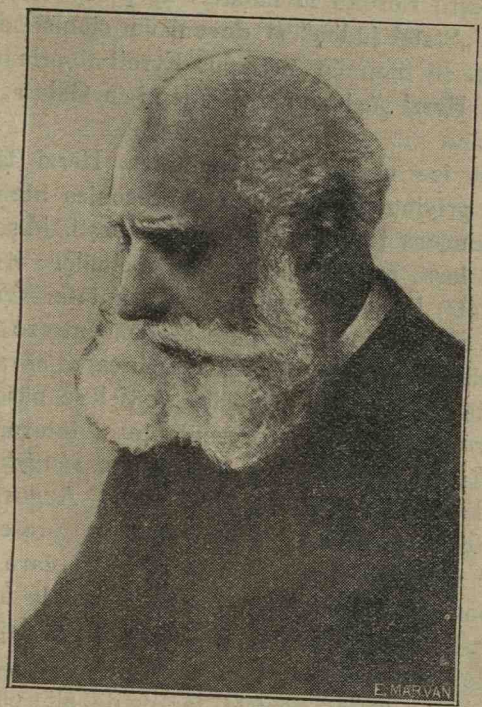

XXVII. — Max Nordau (1849—1923).

A fost primul care a înţeles şi şi-a însuşit concepţiile şi planurile lui Herzl. Scriitor cu renume internaţional, el a rămas până la moarte un fervent şi disciplinat herzelian. Rămăşiţele pământeşti ale lui Nordau au fost transportate (în April 1926), conform ultimei sale dorinţi, în Palestina.

Herzl, exprimă îndoeli, vorbi de greutatea procurării mijloacelor băneşti şi de dificultăţi generale.

Herzl îi răspunse cu înflăcărarea sublimă a visătorilor geniali că va face un împrumut naţional de 10 miliarde şi că va mişca mulţimile cu „fantasmele“ sale !

Primul care a zărit scânteea divină din „utopia“ [!] lui Herzl a fost *Max Nordau*, autorul „Paradoxelor“, al „Minciunilor convenționale“ și al altor lucrări care pasionară Europa. Străin, cum fusese și Herzl, de chestiunile evreești, Nordau fu îmbătat de perspectivele desfășurate în „Statul judeu“ și deveni un sionist desăvârșit și fervent. In timp ce în Apus Evreii îl primiră cu indiferență, Herzl găsi numeroși adepți în Galiția, Rusia și România.

Silit să iee contact cu realitatea, Herzl își preciză ideile în privința teritoriului: el preconiza numai Palestina ca singura țară a colonizării evreești. Mișcarea sionistă era însă, cu tot entuziasmul primilor ei prieteni, dezordonată, lipsită de coheziune și unitate. Trebuia neapărat creeată o instituție care să concentreze și să dirijeze voințele și energiile tuturor și care să aibe *rolul* unei instanțe supreme sioniste. Astfel se născu în mod natural concepția unei reprezentanțe a tuturor Evreilor, a unui fel de parlament, a *congresului sionist*.

Primul congres avu loc între 29-31 August 1897 la *Basel*. Herzl nu se lăsă impresionat de protestele violente ale rabinilor și asimilaților germani, care nu admiseseră ținerea congresului la München unde fusese convocat întâi. Congresul din 1897 avu de îndeplinit cele mai grele lucrări: el trebui, pe de o parte, să așeze temeliile organizației sioniste, iar pe de altă parte să expună luminos și hotărât, în fața lumii întregi, problema evreească.

După cuvântul de deschidere al doctorului *Karpel Lippe* din Iași, cel mai bătrân dintre delegați, urmă marele discurs politic al lui Herzl. El caracteriză în fraze pregnante mișcarea sionistă și idealul ei. „Sionismul înseamnă întoarcerea la judaism înainte de întoarcerea în patria veche“.—„Vrem să punem piatra fundamentală a casei, care de acum înainte va adăposti națiunea evree“. Max Nordau analiză în fraze lapidare și incisive situația pre-

cară a evreului modern, și prezintă sionismul ca singurul remediu posibil al problemei evreești. Primul congres elaboră programul sionist, cunoscut sub numele de *programul din Basel.* Prima lui frază sună: *„Sionismul tinde să creeze pentru poporul evreu un cămin propriu în Palestina, garantat prin dreptul public".* Programul din Basel deveni un fel de constituție a sionismului politic, un îndreptar al mișcării de renaștere evreească, un nou crez al poporului care mergea din nou spre țara promisă.

Congresul convocat în mod periodic, deveni un parlament bizar dar real, al Evreilor de pretutindeni. Din sânul său se alegea un *comitet central* (marele comitet de acțiune) cu reprezentanți din diverse țări, — și un *comitet restrâns,* cu sediul la Viena, care îndeplinea sarcinile administrative ale organizației. Membrii organizației aleg delegații pentru congres. Profesorul de matematici din Heidelberg, *Herman Schapira,* un vechiu chowewe-sionist, propuse înființarea unui *Fond național evreesc.* Alimentat de contribuțiile minime și benevole ale marelor masse, el urma să servească pentru cumpărarea de terenuri în Ereț-Israel. Organizarea *fondului* a fost însă realizată abia la al 5-lea congres.

In modul acesta, primul congres creiă programul și instituțiile sionisfe. El avu o înrâurire hotărâtoare asupra Evreilor. Influența reală pornea însă dela Herzl, conducătorul efectiv al mișcării, al congreselor și comitetelor și care a electrizat evreimea prin puterea voinței și a credinței sale. El a trezit conștiințele evreești abrutizate de suferinți sau adormite de asimilație, deslânțuind acel formidabil elan popular care nu-și are asemănare decât în marile mișcări messianice ale secolelor trecute. Herzl nu venea însă cu formule cabalistice. El nu cerea exaltare mistică nici rugăciuni fierbinți, ci o imensă încordare a neamului întreg. Tot poporul era chemat să iee parte la mântuire. Prin chiar această cerință, a unei

sforţări unanime, a unei munci îndârjite şi persistente. Evreii simţiră că abia atunci ieşeau din cetăţile moarte ale ghettourilor. Lumea privea cu aţenţie activitatea febrilă a acestui popor care se pregătea să reînceapă viaţa de la început.

Cele cinci congrese care urmară primului congres sio-

XXVIII.—Karpel Lippe (1830—1915).

A trăit la Iaşi unde a fost cu deosebire medicul săracilor. El a fost dintre aceia care întemeiară chowewe-sionismul în România. A deschis primul congres sionist în calitate de preşedinte de vrâstă.

nist, la intervale aproape regulate: II, Basel 1898; III, Basel 1899; IV, Londra 1909; V, Basel 1901; VI, Basel 1903 — se ocupară cu adâncirea şi delimitarea ideei sioniste. Intre congrese, Herzl, sufletul acţiunii sioniste, alerga dela un capăt la celălalt al Europei în căutarea

mijloacelor pentru înfăptuirea hotărârilor luate. Am văzut că ideea centrală a concepţiilor lui era introducerea poporului evreu în rândul naţiunilor lumii. El vroia ca „sfatul" popoarelor să consfinţească drepturile Evreilor asupra Palestinei. Astfel partea cea mai grea a politicei sioniste era menţinerea unui contact permanent cu marile puteri. Munca aceasta, care cerea un spirit fin, versat în chestiunile politice, a fost îndeplinită de Herzl cu priceperea şi dinstincţia unui diplomat de carieră. El vorbi cu şefii de guverne, cu regii şi prinţii Europei, cu cardinalii şi papa dela Roma, repeta de mii de ori „povestea" statului judeu şi culegea cu liniştea răbdătoare a unui misionar, zâmbete şi promisiuni. Herzl nu-şi îngădui în cei câţiva ani dela primul congres până la moarte, (1904), nici o clipă de odihnă. El alcătuia mereu rapoarte, scria memorii, statute, manifeste, articole pentru „Die Welt", ţinea discursuri în oraşele principale ale Europei şi expunea tuturor visul minunat al renaşterii evreeşti. Herzl n'avu răgaz să simtă că se consumă ca o flacără. El alerga cu înfrigurare dela şedinţele comitetale la congrese şi dela congrese la întruniri publice. Intre timp găsi prilej să arunce în massa evreească romanul său „*Altneuland*" (Ţara veche-nouă), o travestire în straiele fanteziei a „Statului judeu". Marele vizionar evocă în faţa ochilor nedumeriţi ai Evreilor, un stat judeu gata înfăptuit. Imaginaţia lui Herzl, exaltată şi nerăbdătoare, fugi înaintea raţiunii metodice şi înfăţişă, cel puţin sub formă de poveste, minunea în care atâţia credeau.

Mult timp Herzl nu obţinu nici o făgăduinţă precisă. Târziu (în 1901), sultanul Abdul-Hamid, se arătă dispus să acorde organizaţiei zioniste, în schimbul unei mari sumi de bani, un „Charter" (documentul, conţinând dreptul de a întreprinde o colonizare în masă a Evreilor în Palestina). Imbătat de succesul obţinut, Herzl zbură la Viena şi de acolo la Paris şi Londra, pentru a pune în mişcare marea finanţă evreească : îi trebuiau două mi-

lioane de lire. Bancherii evrei îl primiră cu ironii. Ei văzură într'însul figura naivă a unui visător incorijibil. Tratativele cu Turcia căzură.

Sioniştii îşi îndreptară atunci privirile către Anglia, în vederea obţinerii unei concesiuni în peninsula Sinai. Era vorba de un teritoriu de vre-o 1300 km. pătraţi, în ţinutul El-Ariş. Ei se mulţumeau şi cu acest ţinut care se învecina cu ţara sfântă şi avea marele prestigiu ce i-l dădea vestitul munte Sinai. Anglia era favorabilă proiectului, dar el n'a fost pus în lucrare datorită unor chestiuni de ordin technic. Guvernul britanic ramase însă şi mai departe în legătură cu conducătorii sionişti.

La 14 August 1903, ministerul coloniilor comunică organizaţiei sioniste că Anglia ţine la dispoziţia Evreilor un teren în posesiunile ei din Africa răsăriteană, în provincia *Uganda*. Guvernul propunea o administraţie evreească sub conducerea unui funcţionar superior evreu şi sub protectorat englez. Partea importantă nu era oferta în sine, ci faptul că imperiul britanic stătea de vorbă cu organizaţia sionistă, cărei îi recunoştea astfel o existenţă politică legală. Anglia admitea implicit şi existenţa naţiunii evreeşti. Până la Herzl nimeni nu tratase pe Evrei ca pe un popor cu drepturi proprii. Herzl a reintrodus naţiunea evreească în viaţa politică a lumii. Deşi ştia că teritoriul african nu poate în nici un caz să înlocuiască Palestina, el primi totuşi principial proectul, spre a obţine un loc de refugiu pentru Evrei. Herzl credea că Uganda nu va putea dăuna marelui curent al refacerii palestinene.

La congresul VI (1903), el expuse cu multă precauţiune oferta engleză. El arătă rezistenţenle finanţei evreeşti, greutăţile de atunci ale colonizării palestinene, situaţia disperată a Evreilor ruşi şi galiţieni, necesitatea imperioasă a unui azil, evident provizor,—până la dobândirea Palestinei şi ceru numirea unei comisiuni care să cerceteze la faţa locului posibilitatea unei colonizări în massă.

Cu toată prudența și tactul lui Herzl, proectul Ugandei produse mare scandal. Sioniștii ruși se temeau că experiența Ugandei, ori cât de provizorie ar fi ea, va distruge planul palestinean. Deși nu se discuta acceptarea teritoriului ci numai chestiunea expertizei, ei cerură părăsirea imediată a proiectului Ugandei și începerea unei colonizări în Palestina. După desbateri furtunoase și polemici violente, congresul votă cu 295 glasuri contra 178, trimiterea unei comisiuni de specialiști în Uganda; 119 delegați se abținuseră dela vot. Adunarea se termină într'o atmosferă de enervare generală.

Sioniștii ruși în frunte cu *Usișkin*, convocară în 1903, o conferință la Charkov cu scopul de a-l sili pe Herzl să renunțe definitiv la Uganda. Mișcarea sionistă ajunse la un punct critic fiindcă o parte din membrii ei cei mai activi credeau că Herzl duce o politică greșită și amenințau cu demisia. Situația era destul de gravă. Herzl a fost dureros impresionat de această campanie a foștilor săi tovarăși de luptă. El le dovedi că nu e vorba deocamdată de Unganda, ci numai de studiarea terenului și reuși să stabilească liniștea în sânul organizației. El nu mai avu însă puterea să reînceapă munca, un moment întreruptă de acțiunea opoziției. Obosit de o prea intensă activitate și mai cu seamă de ultimile hărțueli, Herzl fu doborât de boala de inimă de care suferea. El se stinse la 3 Iulie 1904 și fu înmormântat la Viena.

La moartea lui Herzl lumea evreească fu atât de consternată, în cât își închipui că tot ce se clădise prin stăruința conducătorului se va nărui. Ideea prinse însă rădăcini în sufletul poporului, ea trăia.

Herzl transformase viața evreească. Dela dânsul încoace avem de a face cu un popor nou, cu un popor care a reînceput să creadă în trecutul și viitorul său, în virtuțile sale și mai ales în visurile sale. Pentru evreimea renăscută, Herzl a luat aspectul unui adevărat profet.

*

Lui Herzl îi urmă la conducerea mişcării *David Wolfsohn.* (1856—1914). Acesta fu chemat să înceapă activitatea practică propriu zisă pentru colonizarea Palestinei. Cât timp Herzl trăise nu se lucrase în această direcţie, fiindcă domina ideea consolidării prealabile a situaţiei politice. Cei 6 ani de activitate ai lui Herzl avură rezultatul de a creea poporului evreu prestigiul unui popor viu, şi acesta a fost desigur unul din marile succese ale sionismului politic.

Acţiunea palestineană începută după moartea lui Herzl

După „Judisches Lexikon", Berlin.

XXIX — Achad Haam (Unul din popor), pseudonimul lui Aşer Ghinsberg (1856, Skwira, gub. Kiew—1927, Tel-Awiw, Palestina). Achad Haam, căutând să dea sionismului un substrat filosofico-istoric a pus bazele sionismului spiritual sau cultural.

nu înaintă însă prea mult. Ea întâmpină rezistenţa guvernului Junilor Turci. Colonizarea în stil mare nu era încă posibilă. Transportarea şi instalarea fiecărui colonist erau legate de mari sforţări. In ţară intrau totuşi 2500 pioneri anual. Cei 12000 agricultori care trăiau în satele Palestinei, nu puteau constitui încă o pătură ţărănească.

Nemulţumiţi de mersul colonizării agricole, sioniştii îşi îndreptară atenţia către colonizarea orăşenească. Ei clădiră lângă Iaffa, în timp numai de 3 ani (1909—1912),

un oraş nou, absolut evreesc, cu administraţie proprie: *Tel-Awiw.*

Sionismul dinainte de războiu, politic în formă, era însă cultural în fond. In adevăr aspiraţiile lui au fost concretizate de hotărârea votată în unanimitate de congresul ţinut la Viena în 1913, prin care s'a decis creearea unei universităţi ebraice la Ierusalim.

Nimic nu putea să ne dea mai complect şi sugestiv, măsura tendinţelor sioniste, de cât năzuinţa aceasta de a clădi înainte de orice o şcoală.

Curente în sionism şi judaism. — Sionismul cultural sau spiritual. — Doctrina sionismului spiritual a fost creeată de scriitorul *Achad Haam* (pseudonimul lui Uşer Ghinsberg) — (1856 — Tel-Awiw 1927). Studiind insuccesele colonizării palestiniene din 1880, A. Haam ajunse la concluzia că ele se datorau, în mare parte, lipsei de pregătire sufletească a poporului. Aceasta îl făcu să susţină că pentru construcţia căminului evreesc trebue început cu oamenii, nu cu pământul. Intâiu trebuie pregătit poporul, spunea el, apoi ţara. Evreii trebuesc transformaţi în aşa fel, ca să fie în stare să trăiască o viaţă independentă într'o ţară proprie. Pribegia lor seculară îi făcuse să uite înţelesul şi valoarea acestor noţiuni. Achad Haam punea însă înainte de orice, cultura. Atunci când toţi Evreii, spunea el, vor tinde ca o singură flacără către cultura evreească, se va închega în mod natural şi necesar căminul evreesc. Pentru înfăptuirea acestui ideal el cerea ca până la realizarea statului judeu, Palestina să devină un centru spiritual al evreimii. Deosebirea dintre dânsul şi Herzl apare aici: pe când acesta tindea să rezolve problema evreească printr'un fapt decisiv şi unic, un act politic, o concesiune, un tratat, Achad Haam preconiza o evoluţie înceată şi interioară a naţiunii evreeşti în direcţia principiilor sioniste. El mai credea că judaismul adaptat cerinţelor vremii, îşi va putea urma şi în ţările din Diaspora, propria lui evoluţie istorică. Evreul, spunea

el, trebuie să râvnească, la fel ca oricare om, la o manifestare complectă a personalității sale. Numai astfel, desvoltându-se în linia tradiției sale, va putea munci cu maximum de energie, în folosul țării în care trăește.

A. Haam și-a expus concepțiile în lucrarea sa scrisă în ebraică și întitulată *„Al paraşat drahim"* (La răspântie).

Autonomismul. — Popularizatorul autonomismului este cunoscutul istoric *S. M. Dubnow.* Partizanii autonomismului pretind, în opunere cu adepții lui Achad Haam, că judaismul își poate avea un centru spiritual și în Diaspora, independent de cel palestinean. Pentru a-și justifica teoria, Dubnow se referă la faptul că națiunea evreească a trăit în cursul veacurilor fragmentată în o sumă de comunități sau centre autonome cu caracter național și că acest caracter comunitățile l'au pierdut abia de la revoluția franceză, devenind religioase.

*

La 1900 un grup de studenți și muncitori evrei înființă partidul „Poalei sion", care urmărește închegarea căminului național în Palestina, pe baze democrate.

EVREII LA INCEPUTUL SEC. XX (1900—1914)

Viața evreiască de la începutul sec. XX nu prezintă nimic deosebit.

In occident, situația îmbunătățită cel puțin în aparență, creiă evreului o viață liniștită care îl invita mereu către asimilare. O activitate evreească propriu-zisă se desfășură numai de către și în jurul organizațiilor sioniste. Mișcarea sionistă, prealabil dezvoltată, câștiga pretutindeni noi adepți. Ideea renașterii naționale cucerea treptat și hotărâtor massele evreești.

*

In *Germania* se săvârșise emanciparea totală a Evrei-

lor. Oficialitatea păstra totuşi o anumită ostilitate faţă de Evrei. Antisemitismul, care dispăruse ca manifestare publică, se infiltră în concepţiile politicianilor germani conservatori. Evreii, deşi se bucurau de toate drepturile civile şi politice, se vedeau totuşi excluşi în mod ilegal, din multe funcţiuni publice. Ca să poată ocupa slujbe în Stat, mulţi se botezau. In 1901, istoricul *Martin Philippsohn*, fiul publicistului Ludwig Philippsohn, întreprinse o acţiune pentru realizarea emancipării *reale* a Evreilor. In 1904 începură a se forma societăţi în acest scop, dar care nu dădură rezultate satisfăcătoare.

Societăţile Evreilor germani, se ocupau de chestiunea drepturilor lor politice, sau de filantropie. „Societatea de ajutor a Evreilor germani" (Hilsfverein deutscher Juden) în fruntea căreia se afla *Paul Nathan*, a îndeplinit un rol important în ajutorarea victimelor pogromurilor din Rusia.

Tendinţa generală a evreimei germane era asimilarea. E interesant de notat, că între aceia care combăteau curentul asimilant, se afla şi marele economist Werner Sombart. El ţinu o serie de conferinţe — apărute în volum sub titlul „Viitorul Evreilor"—(Die Zukunft der Juden 1902,—cit. de Dubnow)—în care atrase Evreilor atenţia că singura lor atitudine demnă, e să rămâie credincioşi poporului lor.

In *Austro-Ungaria*, în urma modificării legii electorale, intrară în parlament vre-o 14 deputaţi evrei, dintre care 4 s'au ales pe baza unui program naţional-evreesc.

In Galiţia Evreii trăiau în mizerie şi incultură. In Ungaria, comunităţile evreeşti mai erau agitate de luptele religioase dintre *neo-ortodocşi* şi reformişti, numiţi încă şi *neologi*.

In *Franţa* şi *Anglia*, numeroşi emigranţi ruşi treziră atenţia evreimei asimilate asupra problemelor naţionale. In 1909, o parte a tineretului universitar evreesc de la universităţile din Oxford şi Cambridge, se grupă în so-

cietăţi sioniste. Avocatul evreu *Bentwich*, aprobă în public întemeerea acestor grupări. Evreii asimilaţi din Londra protestară contra tendinţelor naţionale ale tinerimei evreeşti.

In *Italia*, Evreii se bucurau, ca în multe state de altfel, de toate drepturile cetăţeneşti. *Luigi Luzzati* devine prim-ministru al cabinetului italian. In 1907 *Ernesto Natan* fusese ales primar al Romei.

Evreii italieni se interesară de judaism şi de chestiuni naţional-evreeşti. Propaganda sionistă nu-i lăsă indiferenţi. Un congres al tinerimei evree, ţinut la Turin în 1912, se ocupă de problema culturii naţionale şi de opera de reclădire a Palestinei.

Rusia.— In împărăţia ţarilor nu se schimbase nimic cu privire la Evrei. Raioanele sau zonele, micşorate sistematic până la asfixiere, erau păzite de un cordon poliţienesc care supraveghia orice mişcare a Israeliţilor. Într'un discurs ţinut în Dumă în 1911, deputatul Maklakow expunea pe larg abuzurile care se săvârşiau în dauna Evreilor.

In primăvara anului 1903 apăreau noi pogromuri. Seria o deschise oraşul Chişinău în April 1903.

După revoluţia rusă din 1905, se abătu asupra Evreilor o altă furtună de pogromuri. Guvernul, interzicea orice acţiune filantropică a bogătaşilor evrei în favoarea coreligionarilor lor.

Menţionăm procesul de omor ritual intentat, în preziua marelui război, evreului *Beilis* din Kiew. Lumea civilizată, care se emoţionase odinioară când se înscenară procesele similare din Damask şi Tisza Eszlar, protestă şi acum cu indignare. Beilis a fost achitat de juraţii ruşi în Octombrie 1913.

Datorită oprimărilor şi pogromurilor, evreimea rusă avea o înfăţişare mizerabilă. Sărăcia ei lua proporţii dezastruoase. Economistul rus profesor *Subotin* constată, că în epoca aceea, peste o treime din numărul Evreilor ruşi

trăiau în condiţii nenorocite. In oraşe pauperismul era enorm: 50% din numărul muncitorilor evrei n'aveau de lucru, iar jumătate din populaţia urbană evreească, era pur şi simplu întreţinută de comunităţile respective.

In toiul dezordinelor produse de furia antisemită, Evreii ruşi căpătară unele favoruri care sunt cel puţin ciudate. Astfel, când în 1906 trebuia să se convoace prima Dumă, Evreii lipsiţi de orice drepturi avură putinţa să aleagă şi să fie aleşi! Ei trimiseră în prima Dumă 12 deputaţi, dintre care pomenim pe *M. Winawer, Dr. Schemaria Lewin* şi *L. Bramson.*

* * *

Mişcarea culturală.— Rusia cu ale ei cinci milioane de Evrei, deveni centrul ideologilor emancipării evreeşti. Publicistica şi literatura epocii fu colorată de noile năzuinţe. Gazetele evreeşti asimiliste evoluau în aceeaşi direcţie.

O mare parte din literatura vremii este exprimată în idiş. Există însă şi o importantă şi întinsă publicitate ebraică. Literatura ebraică modernă este în plină dezvoltare, mai ales în Palestina. Publicişti şi scriitori de talent îmbogăţesc mereu literatura ebraică cu opere de valoare. In afară de numeroase lucrări originale în diferite domenii, s'au tradus până acum, în ebraică, o mare parte din filosofia şi literatura clasică şi contimporană.

Idişul (numit mai de mult *taitsch*), este o limbă foarte răspândită printre Evreii tuturor ţărilor. [El este desemnat şi cu numele de *mame-luşn*]. Se susţine că idişul are o vechime de vreo nouă secole; dar în forma care e cunoscut azi, datează abia de la finele sec. XVII. El începe a se înfiripa din momentul în care evreii ca grup, adoptară limba germană. (S. Birnbaum, Jüd. Lexikon).

Idişul a fost utilizat în scrierile foarte vechi mai cu seamă în comentarii şi traduceri biblice. Idişul propriu zis apare în publicaţii datând din sec. XVI. Prima carte în această limbă este „*Bovomaise*" sau „*Bovobuch*" a lui Elia Levita, apărută la 1507, la Veneţia. Aceasta era mai mult o prelucrare în idiş a unui roman englez *Sir Bevis of Southampton.*

Azi există un mare curent pentru studierea limbii idiş.

Un institut ştiinţific evreesc, fondat în 1925 la Vilna, (Ydish stientific institute) adună şi publică studii documentate de folklor, filologie şi literatură idiş.

Intre idişişti şi ebraişti se năşteau adesea polemici vii, cu privire la întăietate. Dar valoarea şi importanţa covârşitoare a ebraicei pentru Evrei nu se mai discută azi, ea condiţionează renaşterea evreească.

*

Revista ebraică „Haţefira", scoasă de către *Nahum Sokolow*, în 1885 la Varşovia, se străduia să lumineze massele evreeşti din Polonia rusească. Primul cotidian ebraic *Haiom* (fondat de Dr. L, Kantor) apăru la 1886 la Petersburg).

Şalom Aleichem (1859—1916), pseudonimul lui Solomon Rabinovici, este unul din cei mai populari scriitori ai Diasporei. El se serveşte de limba *idiş*. Umorist neîntrecut şi observator profund, el expune răzând mizeriile evreului din ghetto. Personagiile creiate de dânsul *(Menachem Mendel, Tewie der Milechigher)*, au rămas definitiv câştigate patrimoniului literaturii evreeşti. Ironia lui Şalom Aleichem e însă amară, iar în dosul aspectelor comice se ascunde tot tragismul vieţei evreeşti.

Iţchac Leib Peretz (1851—1915), ne prezintă, deasemeni în idiş, opere literere de o impecabilă formă estetică. Lucrările lui, în care se vădeşte sufletul lui de estet delicat, îl aşează printre marii literaţi ai Europei. Peretz reuşi să dea literaturii idiş cea mai înaltă perfecţiune artistică. Nuvelele lui ne evocă lumea trudită a ghettourilor poloneze şi întreaga ei atmosferă îmbibată de misticismul profund al chasidismului. Peretz, care a înţeles şi iubit legendele născute în jurul zaddikimilor, a fost un cântăreţ neîntrecut al romantismului chasidic.

Salom Aş (născut în 1881) descrie deasemeni în idiş viaţa Evreilor din Polonia. Piesa sa *„Der Gott der Rache"* (Dumnezeul răzbunării), care s'a reprezentat pe multe din scenele teatrelor europene, îl făcu celebru.

Poetul *Simon Frug* (1860—1916), exprimă în versuri minunate (in idiş şi ruseşte) tristeţea şi starea nenorocită a generaţiei de atunci.

An-Sky (1863—1920), pseudonimul lui S. Rapapport, a descris cu un interesant realism viaţa chasidimilor. El este autorul cunoscutei piese „*Der Dybuck*" (idiş).

Chaim Nachman Bialik (1873—1934) născut în Wolhinia la 1874, îşi cântă în stihuri ebraice, imensa lui durere produsă de catastrofele pogromurilor. Poezia lui, de un lirism puternic, este impregnată de o culoare naţional-evreească. Poet de renume mondial, Bialik este cel mai strălucit reprezentant al liricei ebraice moderne. El şi-a câştigat şi ca povestitor, critic şi publicist, un loc *însemnat* în literatura ebraică.

Poetul *Saul Cernihowski*, născut în Crimeea la 1875, atras de muzele păgâne, exprimă, deasemeni în ebraică, o interesantă îmbinare de *elenism* şi *ebraism*.

David Frişman (1863-1922), critic şi poet ebraic, a desfăşurat o intensă activitate literară. El a tradus în ebraică operile principalilor scriitori apuseni.

Abraham Reizin, născut la 1875, scrie în ebraică şi idiş.

Zalman Şneur (născut la 1887) poet ebraic, se caracterizează prin individualismul său viguros şi vitalitatea lui. Dintre poeţii în idiş mai notăm pe *Mark Warschawski*, m. 1907 ; şi *Iehoaş* (D.Blumengarten), m. 1927 ; dintre novelişti şi povestitori pe *Iacob Dineson*, m. 1919 ; *M. Spektor*, m. 1925 ; *D. Bergelsohn* ; *M. L. Halperin*, m. 1932 ; iar dintre scriitorii mai noi pe : *H. Leivik*, *M. Nadir* şi *I. Opatoşu*.

Dintre ebraişti mai cităm pe poeţii : *Iacob Steinberg*, *Isaak Katzenelsohn* şi *Iacob Fichman* ; povestitorii : *M. S. Feierberg*, m. 1899 ; *I. Berschadski*, m. 1908 ; *I. C. Brener* şi *S. Agnon* ; dintre criticii şi istoricii literari : *I. Klausner*, *S. Bernfeld*, *Rubin Brainin* şi *Bal-Machşavoth* (Dr. Eliaşev).

In afară de ebraiști, idișiști și ceilalți scriitori care se ocupă cu viața și știința evreească, găsim numeroși învățați și literați evrei care îmbogățesc cu operile lor cultura generală a vremii.

Contribuția evreească în această direcție este vrednică de luat în seamă. Ea se poate constata cu ușurință din examinarea chiar superficială a literilor și științelor contemporane. Totuși, nu rare ori, li se reproșează Evreilor că nu produc nimic. Unii intelectuali au căutat să precizeze aportul evreesc în civilizația vremii. Lista necomplectă a numelor ce urmează e dată pentru a ne face o imagine despre contribuția evreească în viața culturală de azi.

Henri Bergson, cunoscutul filosof francez, a reînviat metafizica subtilă, creînd teoria minunată a curentului de viață spirituală, a „elanului vital" care circulă la bazele materiei. (Premiu Nobel).

Albert Einstein, autorul teoriei relativității, care supune unei analize pătrunzătoare noțiunile de timp, spațiu și materie. (Premiu Nobel, 1921).

Sigmund Freud, întemeetorul mult discutatei și fecundei metode psihanalitice, cu interesante repercusiuni în medicină și psichologie.

Afară de acești trei bărbați celebri, întâlnim, în toate ramurile de activitate spirituală, Evrei care au știut să-și câștige merite însemnate prin munca lor.

In domeniul matematicei găsim pe: frații *Moritz* și *Georg Cantor*, universitățile Heidelberg și Halle; *L. Kronecker*, Berlin, algebră, teoria numerilor; *H. Minkowski*, Göttingen; *L. Schlesinger*, Giessen, calcul diferențial; *J. Hadamard*, Paris, teoria funcțiilor; *L. Crémona*, inst. technic Milano, geometrie; *J. Silvester*, Oxford, geometrie; *Ed. Landau*, Göttingen, azi Ierusalim, teoria numerilor; *Georg Landsberg*, Kiel, algebră; *Beppo Levi*, Bologna, teoria funcțiilor; *Tullio Levi-Civita*, Roma, matematician remarcabil, calcul diferențial; *V. Voltera*, Roma.

In astronomie se distinge *Maurice Loeroy*, f. director observator, Paris.

Dintre fiziciani notăm pe: *Leo Graetz*, München, culori, lumină; *Maurice Lévy*, Collège de France, termodinamică; *Gabriel Lippmann*, Sorbona, electricitate, optică, cercetă primul fotografia în culori, (premiul Nobel 1908); *Felix Auerbach*, Iena; *L. Ornstein*, Utrecht, dir. inst. fizical; *Max H. Azaria*, München, electricitate; *Max Born*, Göttingen, fizică teoretică, *Albert Michelsohn*, renumit în domeniul opticei, obţinu premiul Nobel în 1907; *James Franck*, Göttingen, electricitate, obţinu premiul Nobel în 1920; *Aldo Pontremoli*, Milano, căzu în expediţia polară Nobile 1928; *H. Hertz*, care a studiat producerea undelor eterice lungi, a avut tată evreu.

In ştiinţa chimiei găsim pe: *Heinrich Gustav Magnus*, prof. Berlin; *Karl Lieberman*, Berlin, culori; *Chaim Weizmann*, prof. Manchester, preşedintele organizaţiei sioniste mondiale; *Viktor Meyer*, prof. Heidelberg; *Richard Willstädter*, prof. München, a lucrat mai cu seamă în direcţia compunerii sintetice a alcaloidelor, îi s'a dat în 1914 premiul Nobel.

Cu studiile medicale s'au ocupat: *Paul Ehrlich*, celebru prin descoperirea unui tratament în contra sifilisului, a luat premiul Nobel; *Julius Bernstein*, prof. Halle, excitabilitatea electrică a nervilor; *Hermann* şi *Immanuel Munk*, autori de lucrări referitoare la fiziologia sistemului nervos; *Emil Zukerkandl*, anatomist, Viena; *Oskar Lassar*, dermatolog; *Cesare Lombroso*, criminalogie; *Alexandru Marmorek*, bacteriologie; *Robert Baränay*, boli nervoase, a obţinut premiul Nobel; *Ismar Boas*, prof. Berlin, boli interne; *Alex. Besredka*, institutul Pasteur, prof.; *Georges Ferdinand Widal*, serodiagnoza tifosului (reacţia Widal) Paris; *August v. Wassermann*, serodiagnoza sifilisului (reacţia sângelui ce-i poartă numele; *Carl Landsteiner*, bacteriologie, inst. Rockfeller, N.-York; *Emile de Berger*, Paris, oftalmolog; *Ferdinand Blu-*

menthal, prof. Berlin, studiul cancerului; *Waldemar Hafkine*, Paris, inst. Pasteur, vaccin antiholeric; *Otto Meyerhoff*, prof. Heidelberg, fiziologist, a luat (împreună cu Hill, Londra) premiul Nobel.

In filosofie găsim pe: *Herman Cohen*, neokantianul cunoscut; *Ernst Cassirer*, prof. Hamburg, teoria cunoașterii; *Constantin Bruner*; *Léon Brunschwicg*, prof. Sorbona; *Victor Basch*, prof. Paris; *Georg Simmel*, *Emile Meyersohn*, Paris; *Rudolf Eisler*, *Otto Liebman*, Iena; *Hugo Münsterberg*, Freiburg, apoi Harvard-university, filosofia valorilor; *T. Gomperz*, filosofia greacă; *Julien Benda*, Paris.

In domeniul istoriei cităm pe: *W. Levisohn*, Bonn, ist. germană veche; *E. Loewy*, Roma, archeologie; *T. Reinach*, numismatică, istorie; *Solomon Reinach*, arheologie; *Robert Davidsohn*, proclamat cetățean de onoare al Florenței pentru a sa istorie asupra acestui oraș.

In științele sociale și juridice, găsim pe: *René Worms*, Paris, sociologie; *Luçien Levy-Bruhl*, sociologie, etnografie; *Jean Finot*, Paris, *E. Durkheim*, *Franz Oppenheimer*; *Emil Lederer*, Heidelberg, sociologie; *Arthur Nussbaum*, Berlin, drept civil; *Otto Opert*, Kiel, drept civil; *Vitorio Pollacco*, Padua, fost rector; *Herman Staub*, drept comercial german; *Emil Landsberg*, Bonn, istoria dreptului; *Ph. Lothmar*, Berna, drept roman; *Karl Neumayer*, München, dr. internațional; *Tobias M. K. Asser*, Amsterdam, dr. internațional, obținu în 1911 premiul Nobel pentru pace; *M. I. Bonn*, München, economie politică; *Karl Samuel Grünhut*, Viena, drept comercial; *J. E. Goldsmit*, Leyda, drept roman; *Michon Ventura*, Constantinopole, drept roman; *André Weiss*, Paris, drept internațional; *Giorgio del Vechio*, Roma, fost rector, filosofia dreptului; *Leone Bollafio*, Bologna, drept comercial; *Albert Wahl*, *Ch. Lyon Caen*, drept comercial; *C. Vivante*, drept comercial.

In literatură găsim pe: *Gustave Kahn*, poet simbolist și unul din creatorii versului liber; *Catulle Mendès*, *Mar-*

cel Schwob, Le Livre de Monelle ; *André Spire*, Versets ; *Joseph Kessel*, L'équipage, *Jean Richard Bloch*, La nuit kurde ; *Edmond Fleg*, L'enfant prophète ; *Tristan Bernard*, *Henri Frank*, La danse devant l'arche, poem ; *Henry Bernstein*, *Pierre Weber*, *Francis de Croisset*, *George de Porto Riche*, *Alfred Savoir*, *Romain Coolus*, *Henri Duvernois*, *André Maurois*, scriitori francezi ; italianul *Italo Svevo* ; americanii *Waldo Frank*, Rahab și *L. Lewinsohn*, apoi *Iacob Wassermann*, Der Fall Mauritzius ; *Stefan* și *Arnold Zweig*, *Richard Beer-Hoffman*, *A. Schnitzler*, *Peter Altenberg*, *Martin Buber*, *Emil Ludwig*, *Franz Kafka*, *Franz Werfel*, *Lion Feuchtwanger*, scriitori de limba germană. *Marcel Proust*, a avut mamă evreică.

In istoria și critica literară și de artă găsim pe : danezul *Georg Brandes*, apoi pe *Curt Glaser*, *Alfred Kerr*, *Max Osborn*, *Franz Landsberg*, prof. Breslau, *Karl I. Warburg*, Stockholm, prof. literatură suedeză, *Friedrich Gundolf*, Heidelberg, prof. literatură germană, *Benjamin Crémieux*.

In lumea politică găsim pe : *Edwin Samuel Montagu*, fost ministru al Indiei ; *Walther Rathenau*, (1867-1922) filosof și ministru german, asasinat de adversari politici ; *Albert Ballin*, *Herbert Samuel*, fost guvernatorul Palestinei, *Hans Goslar*, *Hugo Preuss*, *Luigi Luzzati*, fost ministru de interne și prim ministru, *Klotz*, *Bokanowski*, *Schramek*, *Georges Mandel* (ultimii patru, oameni de stat francezi), *Alfred Mond*, fost ministru englez, *Salvatore Barzilai*, fost ministru în cabinetul Salandra, sir *Rufus Isaak*, azi marquis of *Reading*, fost vice rege al Indiei ; generalul *Giuseppe Ottolenghi*, fost ministru de război italian.

In filologie : *Ludwig Borchard*, egiptolog, *Hartwig Derenbourg*, limba arabă, *Herman Vambéry*, orientalist, *H. Iacobsohn*, Marburg, indogermanist ; *M. Lidzbarski*, Göttingen, filologie semită, *J. Oppert*, Paris, assiriolog, *F. E*

Peiser, Königsberg, asiriolog, *Sylvain Lévy*, collège de France, sanscrită, *Leo Spitzer*, Colonia, *Ignaz Goldzieher*, orientalist, *Oskar Walzel*, Bonn, *Graziado Isaia Ascoli*, Milano, romanist, unul din creatorii filologiei italiene. *Michel Bréal*, Collège de France, linguist cunoscut.

In muzică avem pe: Meyerbeer, Offenbach, Halévy, Gustav Mahler, Paul Dukas, Darius Milhaud.

In domeniul artelor avem pe: desenatorul berlinez *Lesser Ury*, pictorul olandez *Iosef Israels*, *Max Libermann*, renumitul pictor german, *Max Chagal*, *Leo Bakst*, revoluționă arta decorativă teatrală, desenatorii *Lilien* și *H. Struck*, sculptorii *Antokolski* și *Chana Orlof*, pictorul *Camille Pissarro*, Paris, m. 1903.

In arta dramatică cităm afară de *Sarah Bernhard*, pe *Adolf Sonnenthal*, *Fritz Kortner* și *Elisabeth Bergner*.

DECLARAȚIA BALFOUR

In timpul războiului mondial Evreii au luptat pe toate fronturile. Problema evreească dispăruse câtva timp din discuția opiniei publice.

Evreii au oferit pretutindeni, necondiționat și neprecupețit, energiile lor în sprijinul statelor cărora aparțineau. Istoricii vor trebui să recunoască munca și efortul evreesc. Nu se cunosc exact cifrele reprezentând participarea Evreilor în războiu. Relevăm că în armatele germane au luptat peste 100.000 de soldați, din care peste 12.000 au căzut pe front. Cu privire la Evreii din Franța, amintim doar de eroismul marelui rabin Abraham Block din Lyon, voluntar de războiu, ucis la St. Dié în timp ce dădea ultima consolare unui muribund catolic. (cit. de generalul *Génie* în La Question juive, Paris, 1934). *Léon Daudet*, care, se știe, nu este de loc un amic al Evreilor, spune : (în Au temps de Judas, Paris 1920), *„Nul homme sensé ne songe à persécuter Israël, après une guerre où ses fils ont mêlé leur sang à celui de nos enfants“.*

Marele ziarist englez *Henry Wikham Steed*, („Times"), al cărui cuvânt a avut deseori un rol important în politica țării sale, constată : „...dar este incontestabil că sionismul a jucat un rol în înfrângerea pangermanismului...“ (Mes souvenirs, Vol. II trad.)

Nu este o întâmplare faptul că Steed întrebuințează cuvântul „sionism", fiindcă în vremea aceea, activitatea evreească, atâtă cât s'a putut face în vremea marelui

războiu din 1914—1918, a fost susţinută de organizaţia sionistă.

Intreruptă un moment, acţiunea sionistă s'a concentrat în timpul războiului pe pământ englez.

Marea Britanie era de altfel predestinată ca să devină o ţară favorabilă dezvoltării mişcării sioniste. In adevăr poporul englez, era, datorită religiei lui puritane, mai aproape ca oricare altă naţiune, de Evrei. Odinioară Manasse ben Israel se servise numai de Biblie pentru a deştepta simpatia lui Cromwell pentru Evrei. Publicul primise cu interes romanele în care se vorbia de visurile şi realizările mesianice: „Tancred" al lui Benjamin Disraeli şi „Daniel Deronda" a scriitoarei George Eliot. Herzl, care simţise această înclinare a Englezilor către Biblie şi poporul ei, îşi construise politica lui pe baza sprijinului Angliei. Oficialitatea engleză fu în adevăr prima care se ocupă de planurile profetice ale lui Herzl. Ea primi pe reprezentanţii mişcării sioniste ca pe adevăraţi trimişi diplomatici. Era dar natural ca Anglia să devină centrul unor intense acţiuni evreeşti.

Conducătorul sioniştilor englezi era *Chaim Weizmann.* Profesor de chimie la universitatea din Manchester, Weizmann se bucura de înalte simpatii în rândurile oficialităţii engleze, datorită unor importante invenţiuni referitoare la fabricarea muniţiilor. Indată după izbucnirea războiului mondial, în 1914, el începu, ajutat de câţiva sionişti englezi, o activitate febrilă în vederea lămuririi şi informării opiniei publice asupra marei chestiuni evreeşti. In acest scop s'au redactat şi tipărit nenumărate memorii şi broşuri în care se expuneau teoriile şi programul lui Herzl. Ideea sionistă, adusă în discuţia publicului, în mod clar şi neted, câştigă atenţia presei engleze. Jurnaliştii considerară chestiunea evreească o problemă de actualitate şi îi consacrară articole importante. Politicianii englezi îşi dăduseră seama mai de mult, încă din timpul tratativelor cu Herzl, că rezolvarea

problemei evreeşti este în strânsă legătură cu chestiunea unui teritoriu propriu.

Weizmann, continuând linia politică a lui Herzl,

XXX.—Chaim Weizmann.

Născut în 1873, în apropiere de Pinsk, Weizmann a studiat chimia în Germania, ajungând profesor la universitatea din Manchester. El a intrat de timpuriu în mişcarea sionistă. La congresul din 1913, a prezentat referatul asupra universităţii ebraice. Activitatea politică a lui Weizmann, unită cu acea a lui Sokolow, a avut de rezultat consfinţirea oficială de către guvernul englez, a drepturilor evreilor asupra Palestinei, — consfinţire exprimată în cunoscuta „declaraţie Balfour". Weizmann este azi preşedintele organizaţiei sioniste mondiale.

căuta să fie mereu în legătură cu membrii oficialităţii engleze, cărora le furniza materialul documentar în chestiunea palestineană. In munca lui, Weizmann a fost aju-

tat de *Dr. Gaster*, vechiu chowewe-sionist, de familia *Rothschild*, *Dr. Tschlenow* şi mai cu seamă de *Nahum Sokolow*.

Puterile aliate erau şi ele favorabile mişcării sioniste. Propaganda prin presă ca şi relaţiunile diplomatice îşi aveau centrul lor la Londra, unde în fapt nu lucrau decât Weizmann şi Sokolow.

Pe la începutul lui 1917, colonelul *Mark Sykes*, un cunoscător al problemelor orientale, căpătă însărcinarea oficială de a studia chestiunea sionistă. In acest scop el avu o serie de conversaţii cu conducătorii sionişti, în urma cărora se convocă prima consfătuire cu caracter oficial. Ea se ţinu în Februarie 1917 în casa D-rului Gaster. Afară de gazdă şi colonel, mai luară parte Lord Rotschild, Herbert Bentwich, Joseph Cowen, James de Rotschild, Harry Sacher, Herbert Samuel, Chaim Weizmann şi Nahum Sokolow.

Trebuie notată şi propaganda care s'a desfăşurat la Londra, de către publicistul *Wladimir Jabotinski* şi *Iosif Trumpeldor*, în vederea înfiinţării unei *legiuni evreeşti*.

Chestiunea regimentului evreesc interesă publicul, oficialitatea şi autorităţile engleze şi contribui la crearea unei atmosfere prielnice revendicărilor evreeşti în Ereţ-Israel.

Legiunea urma să coopereze cu trupele britanice la cucerirea Palestinei din mânile Turcilor. (Regimentul de voluntari evrei porni abia în Februarie 1918, sub comanda colonelului englez *J. H. Patterson*, spre Palestina şi contribui în mod eficace la cucerirea ei). In 1920, după demobilizare, legiunea a fost desfiinţată contra voinţei legionarilor, de către guvernul englez. Iosif Trumpeldor, în calitatea lui de fost ofiţer în armata rusă, nu fusese primit în legiune. După încetarea războiului el s'a dedicat acţiunii de colonizare a Palestinei, organizând primele grupe de *„chaluţimi"*, (pionieri care reclădesc Ereţ Israel). El a murit ca un erou la *Tel Hai*, în 1920, apărând graniţa de nord a Palestinei de atacurile unor triburi Arabe.

W. Jabotinski înfiinţă în 1925 o organizaţie a sioniştilor *revizionişti*, cerând o politică mai energică, în vederea realizării căminului evreesc.

In Mai 1917, o conferinţă a sioniştilor englezi ţinută la Londra sub preşidenţia lui Ch. Weizmann, anunţa publicului dorinţa poporului evreu de a întemeea un centru naţional în Palestina sub protectoratul provizor al Angliei. Moţiunea conferinţei provocă o vie discuţie în presă.

XXXI. — Nahum Sokolow.

S'a născut la 1859, în Rusia. Este un mare publicist şi orator. A luat parte la toate congresele sioniste, luptând pentru desvoltarea mişcării. Impreună cu Ch. Weizmann a desfăşurat o intensă activitate pentru recunoaşterea din partea popoarelor, a drepturilor Evreilor asupra Palestinei.

Evreii asimilanţi protestară în contra tendinţelor sioniste, susţinând vechea teorie, creată de şcoala lui Mendelssohn, a inexistenţei naţiunii evreeşti. Ei făceau confuzia între naţionalitate şi cetăţenie, spunând că în calitatea

lor de Englezi nu pot face sionism. Protestul lor apăru în ziarul „Times", unde se publicară și răspunsurile sioniștilor, astfel că în coloanele acestui ziar se desfășură întreaga polemică sionistă. In cele din urmă ziarul însuși luă o atitudine hotărâtă în favoarea sionismului. Lui îi urmară numeroase și importante jurnale engleze. Iată câteva, din cele mai de seamă, care discutară cu simpatie cauza evreească: The Westminster Gazette, the Nation, the Weekly Dispatch, the Dayly Chronicle, the Dayly

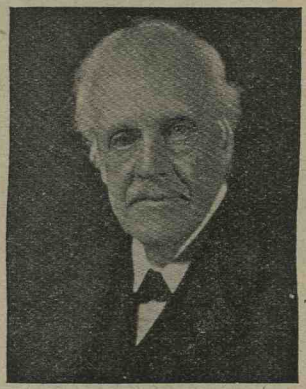

După „Jüdisches Lexikon", — Berlin.

XXXII.—Lord Arthur James Balfour.
Născut la 1848, șeful conservatorilor englezi, Balfour a făcut de câteva ori parte din guvern. In epoca marelui războiu (1914—1918) el a fost ministru de externe. Datorită *Declarației* sale istorice, Balfour și-a legat pe vecie numele său de istoria poporului evreu.

News, the Contemporary review, the Manchester Guardian, the Liverpool Courier, the Glaskow Herald. The Times scria: „Importanța sionismului constă în aceea că, independent de elementul teritorial, a însuflețit milioane de Evrei nenorociți și grămădiți în ghettourile vechei și nouei lumi. El a făcut ca Evreii să devină mândri de obârșia lor și să ceară, pe baza marilor servicii pe care judaismul le-a adus desvoltării religioase și culturii umanității, recunoașterea lor ca Evrei". (Mai 1917) The Dayly

Chronicle spunea: „...a reda Evreilor permanentul focar al veşnicei lor vieţi spirituale şi naţionale, ar însemna o încoronare a programului nostru de eliberare a popoarelor mici"; iar the Nation observa că: „...un judaism asimilat poate da lumii foarte puţin, exceptând unele talente, pe când sionismul, dimpotrivă, este un element viu, pozitiv şi pitoresc în lume, o tradiţie proprie, care îmbogăţeşte cu ceva umanitatea".

Din August 1917 până în Noembrie acelaş an, Weizmann şi Sokolow desfăşurară o intensă acţiune diplomatică. Ei au fost sprijiniţi în acţiunea aceasta de Louis Brandeis, judecător la suprema Curte americană, de Schemaria Lewin, Benzion Mossinsohn, Israel Benkind şi Menachem Mendel Scheikin. Presa evreească americană se consacră aproape în întregime mişcării sioniste. Acţiunea se concentra însă mereu la Londra. Aici aveau loc nesfârşite parlamentări şi discuţii referitoare la revendicările sioniste. Ele se terminară prin cunoscuta *Declaraţie Balfour*, dată la 2 Noembrie 1917. Ziua aceasta înseamnă în istoria evreească începutul unei epoci noi. In adevăr Balfour, ministrul de externe englez, comunică în mod oficial lordului Rothschild simpatiile guvernului britanic pentru străduinţele sioniste şi închegarea căminului evreesc în Palestina. Textul documentului este următorul: (în traducere).

Ministerul de Externe 2 Noembrie 1917

Iubite lord Rothschild,

Cu mare plăcere îţi anunţ, în numele guvernului Majestăţii Sale următoarea declaraţie de simpatie pentru aspiraţiunile evreeşti-sioniste, propusă cabinetului şi aprobată de acesta:

Guvernul Majestăţii Sale priveşte cu bunăvoinţă creearea în Palestina a unui cămin naţional pentru poporul evreu şi va face cele mai mari sforţări pentru a uşura

împlinirea acestui scop,—fiind însă bineînțeles că nimic nu se va întreprinde care să aducă vre-un prejudiciu drepturilor civile și religioase ale comunităților neevreeșt existente în Palestina, sau situațiilor politice ale Evreilor din oricare alt stat.

Ți-aș fi recunoscător dacă vei aduce la cunoștința organizației sioniste această declarație.

Al d-tale *James Balfour*

Manifestarea guvernului britanic apăru ca o nouă chemare a lui Cirus către Zerubabel. Evreimea întreagă, care se nutrise 19 secole cu visuri și speranțe, fusese profund înfiorată de proclamația lui Balfour. Declarația consfințea, în formă oficială și solemnă, drepturiie națiunii evreești asupra petecului de pământ, la care n'au încetat să aspire nici o clipă din trista lor existență. Poporul evreu avu deodată senzația că perspectivele evocate de geniul lui Herzl se luminează și capătă ființă. A fost o imensă explozie de bucurie care învioră mulțimile și descreți frunțile obosite ale Evreilor. Subita lor rechemare în cadrele vieții creatoare le dădu sentimentul că ei încep, ca pe vremea lui Ezra și Nehemia, povestea de la început. Ei porniră cu avânt să reconstruiască templul judaismului.

Presa neevreească salută cu simpatie mesagiul Angliei, considerându-l ca un act de mare importanță politică și înaltă valoare morală. Interesante și semnificative au fost comentariile favorabile ale publicațiilor catolice și protestante.

Intre timp Evreii organizară pretutindeni impozante procesiuni și întruniri pentru a-și exprima marea lor mulțumire către guvernul englez.

După comunicatul britanic urmară declarațiile puterilor aliate în favoarea unei Palestine evreești. Astfel Franța își exprimă asentimentul ei la 14 Februarie 1918 printr'o adresă semnată de Pichon ministrul afacerilor

străine ; Italia în Mai 1918 ; iar Statele-Unite ale Americei de Nord în August acelaşi an.

Lucrurile nu se puteau desigur opri la declaraţia Balfour. Munca cea grea veni abea când trebui să se înceapă construirea căminului evreesc. In vederea acţiunii practice se constitui în Martie 1918 o comisiune sionistă palestineană. Ea era o reprezentanţă a tuturor organizaţiilor sioniste, iar rolul ei era să conlucreze cu guvernul englez în toate chestiunile privitoare la clădirea viitorului

Foreign Office,
November 2nd, 1917

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country"

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

Yours
Arthur James Balfour

După „Jüdisches Lexikon", Berlin.
XXXIII.—Declaraţia Balfour [facsimil micşorat].

stat palestinean. Comisiunea, care plecă la faţa locului pentru a studia modalităţile de colonizare şi a explica Arabilor, instigaţi de unii rău voitori, intenţiile pacifiste ale Evreilor, era însoţită de numeroşi experţi şi delegaţi englezi. Ea se ocupă cu restaurarea ţării devastată de război, cu reorganizarea comunităţilor evreeşti şi cu chestiunea zidirii universităţii ebraice. Comisiunea lucră în toate direcţiile cu spor.

La 24 Iulie 1918 s'a pus din inițiativa comisiunii palestiniene, piatra fundamentală a universității ebraice pe muntele Skopus, lângă Ierusalim, pe locul unde Titus își grămădise oștirile pentru asediul cetății. Pergamentul îngropat sub prima piatră, cuprinde următoarea însemnare: „Lăudat fii tu Doamne, Dumnezeul nostru, rege al lumii, care ne-ai ținut în viață, ne-ai ajutat și ne-ai lăsat să trăim până în ziua de azi, Mercuri, în a cincisprezecea zi a lunei a cincea, luna Ab, în anul 5678 dela facerea lumii, 1849 dela dărâmarea celui de al doilea templu, 21 dela primul congres sionist convocat de Dr. Beniamin Zeeb ben Iacob Herzl, în anul unu dela declarația guvernului britanic emisă prin Artur James Balfour, care promite poporului evreu un cămin național în pământul lui Israel,—ziua în care s'a pus prima piatră a clădirii care va să devie prima universitate ebraică din Ierusalim. Drept care am pus semnăturile noastre".

Lumea care urmărea imensa sforțare evreească pe pământ palestinean, se deprinsese cu ideea că Ereț Israel trebue să aparțină fiilor lui Israel. Diferite conferințe și tratate consfințiră drepturile Evreilor asupra vechiului teritoriu dintre marea Mediteranei și Iordan.

La 24 Aprilie 1920, conferința din San-Remo ocupându-se de Palestina dădu următorul comunicat oficial: „Conferința a hotărît să încorporeze în tratatul de pace cu Turcia, declarația Balfour, care prevede ca Palestina să devină un cămin național al Evreilor, fără a prejudeca drepturile populației arabe. Consiliul suprem a dat mandatul pentru Palestina Marei Britanii, căreia îi lasă sarcina de a rezolva, împreună cu Franța, problema granițelor. S'a mai hotărît că statutul pe care Anglia îl va elabora pentru Palestina, va trebui să cuprindă prescripțiuni cu privire la întemeierea unui cămin național pentru Evrei în conformitate cu declarația Balfour". Guvernul englez își exercită mandatul printr'un înalt comisar *(High commisioner)* care are puteri foarte întinse. Primul înalt co-

misar a fost un evreu: Sir Herbert Samuel, fost ministru de interne în cabinetul britanic.

La 24 Iulie 1922, Liga Naţiunilor ratifică mandatul Angliei asupra Palestinei. In actul intervenit între Anglia şi Societatea Naţiunilor cu privire la executarea acestui mandat, se spune în art. 2: „Mandatara (adică Anglia), se obligă a pune ţara în aşa fel de condiţii politice, administrative şi economice ca să asigure construirea căminului naţional evreesc"...

In România problema sionistă s'a bucurat deasemeni de o largă înţelegere. Astfel, în 1925, I. G. Duca, ministrul de externe al ţării, a adresat D-lui N. Sokolow, preşedintele executivei sioniste mondiale, o declaraţie în care spunea între altele: ...„*Crearea acestui cămin naţional este o operă de umanitate la care de altfel România a contribuit, în calitatea ei de membru al Societăţii Naţiunilor. Noi nu avem nimic împotrivă ca cetăţenii evrei ai României să contribue la opera pe care o urmăriţi în Palestina, cu preţul atâtor sacrificii şi cu atâtea sforţări*"...

Declaraţiile ca şi tratatele amintite consolidară drepturile istorice ale Evreilor asupra ţării Canaan şi arătară totodată că privesc cu interes reclădirea Palestinei.

Azi Palestina e în plină activitate. Evreii care ştiu ce înseamnă tradiţii religioase şi amintiri scumpe, respectă în mod natural locurile sfinte, după cum respectă drepturile semenilor lor din ţară. Ei vin în numele dreptăţii. Universitatea ebraică din Ierusalim, inaugurată la 15 April 1925 în prezenţa lordului Balfour şi a trimişilor politici şi culturali ai diferitelor state, ne arată care va fi templul viitoarelor generaţii evreeşti şi care sunt simţămintele pionierilor de azi. Ea exprimă idealul în numele căruia ceruseră Evreii pământul în care Moisi n'a putut să intre.

Desprindem, din numeroasele urări cu care a fost salutat noul aşezământ, cuvintele lui Albert Tomas: ...„Universtitatea din Ierusalim, produs natural al mişcării sio-

niste şi al iubirii lui Israel pentru ţara natală, va permite să se puie în lumină, pentru trecut, dar mai cu seamă pentru viitor, rolul unui popor care, primul poate, a pronunţat cuvintele cele mai rodnice de moralitate socială. Semănător aprig, zvârli în largul lumii visul său magnific şi voinţele lui generoase. Nu vom putea s'o repetăm prea mult: acei care creează azi cu atâta îndrăzneală, un centru de viaţă evreească în Palestina, nu vor să producă un naţionalism agresiv. Călcând din nou pe pământul profeţilor, ei vor să regăsească forţa de-a face să se audă un strigăt de dreptate pe care lumea îl aşteaptă fără speranţă („*La revue Juive*", I, 2).

*

Ajunşi aici, la sfârşitul unei lungi perioade din istoria Evreilor, putem spera că viaţa evreească se va desvolta pretutindeni în condiţiuni favorabile. Manifestările antievreeşti, apărute după războiu, şi care vor culmina la începutul lui 1933 în Germania, nu pot fi de cât fenomene vremelnice, căci popoarele nu pot urî. Sărbătorirea gravă a celui de al optulea centenar de la naşterea lui Maimonide, de către Spanioli, în primăvara anului 1935, şi bunele cuvinte rostite de dânşii, cu acel prilej, au fost pentru Evrei o reală reconfortare.

Dar mai ales şi mai presus de toate, atitudinea nutrită de o adâncă omenie, a capilor Bisericei şi nobilele lor sentimente des manifestate, constitue pentru evreimea abătută un mare sprijin şi o puternică îmbărbătare. Astfel Evreii sunt încredinţaţi că înaltele valori spirituale ale zilelor de azi, şi mai cu seamă instinctul de dreptate al naţiilor, va trebui să triumfe.

*

In Palestina statul judeu se va înfăptui, fiidcă mersul

firesc al împrejurărilor a făcut ca povestea evreească să părăsească din nou cronicile şi să reintre în drumul dezvoltărilor istorice. In celelalte ţări Evreii, respectându-şi valorile culturale, vor continua să muncească cu râvnă şi perseverenţă pentru binele şi progresul naţiunilor în mijlocul cărora trăesc. Statele, prin numeroasele lor declaraţiuni oficiale, au arătat că privesc şi vor privi cu interes contribuţia tuturor Evreilor la reclădirea Palestinei.

De altfel popoarele consideră această contribuţie ca o înaltă obligaţie morală a Evreilor. In adevăr, prin articolul 4 al mandatului palestinean, naţiunile au prevăzut o *reprezentanţă a întregei evreimi (Jewish Agency)* care conform textului, are rolul de a conlucra cu administraţia Palestinei în vederea înfăptuirii Căminului Naţional Evreesc.

EVREII IN ROMÂNIA

Asupra vechimei Evreilor din România s'a discutat foarte mult.

Pentru veacul XV avem cronica lui *Elia Kapsali* din Creta, scrisă în 1523 şi în care se vorbeşte despre „negustori evrei care cutreerau cu negoţul lor ţara Valahiei" (pe la 1475). Pe aceşti negustori Domnul îi supuse la plata unor sumi de bani, ameninţându-i între altele, că în caz de neexecutare „...le va face ruşine înaintea *întregului* Israel". Negustorii se apărară susţinând că sunt supuşi turci. Din pasagiul citat se deduce că mai erau şi alţi Evrei în ţară, afară de negustorii de care se ocupă cronicarul. Numele Domnului nu e indicat.

In sec. XVI se semnalează aşezări evreeşti în ţările române. Din rapoartele trimişilor regelui Maximilian şi Impăratului Ferdinand I al Austriei, redactate în April 1562 (la Roman şi Hârlău), rezultă că în vremea aceea erau în Moldova „fel de fel de oameni : Armeni, Greci, Evrei, Sârbi... cărora Despot Vodă le face dreptate". (Cit. de Dr. E. Schwarzfeld). Din decretul de izgonire al Evreilor din Moldova, dat la 1579 de Petru Şchiopul, se constată deasemeni existenţa unor grupări evreeşti. De altfel ordinul de expulzare pare că nu s'a mai executat, fiindcă pe la 1585—1588 — după cum reesă din câteva documente, (citate de I. B. Brociner), găsim pe Evrei în bune relaţiuni cu Românii şi chiar cu Petru Şchiopul. In geografia universală a lui Gio. Ant. Magini Padovano, tradusă în italieneşte de Leonardo Cernoti Vinitiano şi tipărită în 1592 la Veneţia sub titlul „*Geografia sivè des-*

crizione universale della terra", se spune că: „În Moldova locuesc mulți Armeni, Evrei, Unguri, Sași, Raguzani..." (Cit. de Dr. E. Schwarzfeld).

Despre comunitatea evreească din Iași ni se vorbește în biografia rabinului *Solomon del Medigo* din Creta, publicată în 1628. Del Medigo care a fost silit să pribegească în lume, a venit prin 1616 la Iași, unde trăia savantul rabin *Solomon ben Arayo* (sau *Arowi*) ...„care se ocupa cu studiul cabalei de mai mult de 40 de ani..." Ori, prezența unui rabin, cum observă cu drept cuvânt E. Schwarzfeld, presupune existența unei comunități însemnate. „Acestui om *(rabinului)*, căruia celibatul îi era oprit, cași tuturor funcționarilor comunității, îi trebuia asigurată existența. El singur nu putea fi angajat înainte ca sinagoga să fie clădită și existența ei asigurată. Era un fel de încoronare a operei comunale pe care nu și-o puteau permite decât comunitățile importante, cu membri numeroși, dispunând de mijloace suficiente pentru a asigura existența pensonalului și a instituțiilor comunale. Cu cât rabinul era mai instruit, mai cunoscut și se bucura de o vază mai mare, cu atât comunitatea trebuia să fie mai importantă... Faptul că întâlnim în Iași un rabin de valoare, savant și medic, încă prin 1570, ca Solomon Arowi, care nu și-a părăsit postul decât în anii 20 ai veacului XVII spre a-și termina zilele în Palestina, ...arată că încă în al treilea patrar al veacului XVI, comunitatea din Iași era în floare..." (E. Schwarzfeld în revista *Sinai*).

Despre Evreii din Muntenia (și Moldova) se pomenește într'un raport din 1593, pe care ambasadorul venețian la Constantinopole îl adresase Dogelui Veneției, cu privire la răscoala din acelaș an, a lui Aron Vodă în Moldova și Mihai Viteazul în Muntenia.

In secolul XVII comunitățile evreești se desvoltară și se înmulțiră. Evreii imigrau mai ales din Polonia. „Acești Evrei veneau când din propriul lor îndemn, când anume

poftiţi. In adevăr dăm din nou de un tratat încheiat la 8 Octombrie 1612 între regele Poloniei şi Vodă, în care se stipulează că comercianţii polonezi vor avea libertate de a trece prin Moldova şi a-şi exercita negoţul" (Hurmuzachi cit. de E. Schwartzfeld). Deşi Polonezii n'au ratificat acest tratat, totuşi în 1613, Ştefan Tomşa dă voie *neamului polon, fie Poloni, mai ales negustori, fie Ruteni, Armeni şi Evrei*, a merge cu marfă pe drumul Cernăuţului, Hotinului şi Sorocăi, adăogând că dacă vor merge pe aiurea vor pierde drepturile". (N. Iorga cit. de E. Schwarzfeld). Relaţiunile comerciale dintre Poloni şi Moldoveni şi faptul că situaţia Evreilor polonezi începea să se înrăutăţească, făcu ca numeroşi Evrei să se stabilească în Moldova. Inscripţiile unor pietre funerare din Botoşani, Niamţ (1628, a rabinului Avram Moise Broder) şi Piatra (1627), ne indică existenţa unor aşezări evreeşti în aceste oraşe. (M. Schwarzfeld). Vechiul cimitir evreesc din Iaşi,—explorat acum 40 ani de o comisiune din care făceau parte şi *N. Beldiceanu, Wilhelm Schwarzfeld* şi *M. Braunştein-Mebaşan*—conţine pietre funerare cu inscripţii de la începutul sec. XVIII. In fruntea comunităţii din Iaşi se afla la începutul sec. XVII vestitul rabin Solomon de Arayo, de care s'a pomenit. Spre sfârşitul aceluiaşi secol găsim la Iaşi şi apoi la Focşani între 1656-1670 pe savantul rabin *Natan Nata Hanover* autorul unui dicţionar ebraic-german-latin şi italian.

Pravilele lui Vasile Lupu (1646) şi Matei Basarab (1640 şi 1652), conţin dispoziţii referitoare la Evrei. Medicii evrei şi (străini) se bucurau de o încredere deosebită. Medicul lui Vasile Lupu era evreul *Cohen*. Evreii botezaţi aveau unele avantagii. Marele număr de Evrei botezaţi, răspândiţi în principate, probează deasemeni vechimea aşezărilor evreeşti. Unii Evrei botezaţi ocupară funcţiuni importante: Ianache Botez (1652, părcălab la Roman), Grigoraşcu Botez (1677), Pană Botezatul, Solomon Botez Şătraru (1691).

In timpul răscoalelor căzăceşti din Polonia, numeroşi Evrei se refugiară la Iaşi. „Comunitatea ieşeană a răscumpărat pe prinşii evrei vânduţi de Tătari la târgul de sclavi din Iaşi, după cum reesă din responzele rabinice din acel timp". (Niemerover). In 1652 Evreii din Iaşi fură maltrataţi de Cazacii lui Timuş, fiul lui Hmilniţchi. „Pe Evrei" scrie Pavel de Alep, „Cazacii îi băgau în turnuri şi-i chinuiau acolo nopţi întregi pentru ca să-i facă să spună averile lor; inimile ni se umpleau de amărăciune la plânsul atâtor femei şi copii". (Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia, cit. de Dl. N. Iorga).

Către sfârşitul veacului XVII organizaţiile Evreilor erau recunoscute de Stat. Faptul acesta rezultă din „Condica de venituri şi cheltueli a visteriei (din Muntenia) de la leatul 7202 până la leatul 7212 (1694-1704), publicată în 1873 de Direcţia Arhivelor Statului. (cit. Brociner). In această „condică" sunt notate şi birurile încasate şi de la *breasla* (comunitatea) Evreilor. Aceştia îşi plăteau impozitele nu în mod individual ci prin mijlocirea comunităţii.

Evreii se bucurau în ţările româneşti de libertate şi toleranţă religioasă. Obştia sau comunitatea lor avea denumirea oficială de „breasla Jidovilor" sau „breasla Ovreilor". In fruntea comunităţilor evreeşti se afla—încă de la începutul sec. XVIII—câte un *staroste* (reprezentant al puterii civile). *Starostele* era reprezentantul oficial al comunităţii faţă de autorităţile unui oraş. *Marele Staroste* (Roş Medina), era şeful comunităţilor unui district. Starostii erau aleşi numai de Evrei *pământeni*. (Pământenii erau aceia care trăiau în ţară din vechime şi nu erau supuşi nici unei Puteri străine). Marele staroste se bucura de o serie de privilegii şi drepturi speciale.

In Moldova găsim, tot dela începutul sec. XVIII, instituţia *Hahambaşiei*. Hahambaşa avea putere spirituală asupra tuturor Evreilor din ambele principate, şi îşi avea

reşedinţa la Iaşi. In Muntenia el era reprezentat printr'un împuternicit care se numea *vechil* şi locuia în Bucureşti. De la o vreme Evreii din Muntenia îşi aleseră un hahambaşa propriu. Marele staroste şi hahambaşa erau întăriţi sau numiţi de Domn prin hrisoave. („Facem ştire cu acest hrisov al Domniei mele, tuturor cui se cade a şti pentru breasla Jidovilor atât de aice din oraşul Iaşi cât şi de pe la *alte târguri şi sate* din ţara aceasta, că după moartea lui *Isac*, ce a fost başhaham al lor, datune-au jalobă toată breasla jidovească, rugându-ne cu toţii de obştie ca să le punem haham pa *Marco*...

Deci domnia mea, după cum pentru altele, asemene şi pentru aceasta, n'am trecut cu vederea şi după cererea lor, iată am făcut pe acest Marco Baş-haham peste toţi jidovii câţi se află atât în oraşul Iaşi, cât şi pe afară la sate şi târguri"... Dintr'un hrisov din 1777 al lui Grigore Ghica Voevoed, citat în întregime de I. B. Brociner).

Hahambaşa era învestit cu puterea *judecătorească* şi în această calitate judeca procesele Evreilor, cu drept de apel la Cămăraşul Mare. Funcţionarii ca şi starostii de comunităţi trebuiau să fie recunoscuţi de hahambaşa. Acesta avea o serie de venituri pe care le încasa sub formă de taxe, în diferite imprejurări, de la Evrei. Pe la mijlocul sec. XIX instituţia hahambaşiei a fost desfiinţată, pare-se datorită conflictelor ivite cu ocazia alegerii acestui înalt funcţionar. Reprezentanţii comunităţii iau numele de *epitropi*.

In epoca aceasta nivelul cultural al Evreilor din Moldova nu era prea ridicat, deşi unele pietre funerare ne vorbesc de Evrei învăţaţi: Medicul *Iosif Cunian*, 1737, *Zalmina Hacohen*, 1757. La Iaşi exista un puternic centru chasidic, în fruntea căruia se afla vestitul rabin *Iosua Heşel Apter* (1736-1823). Rabinul Apter, care a părăsit Iaşii pe la începutul sec. XIX, s'a bucurat de-o autoritate extraordinară. Numeroase legende ne vorbesc despre puterea pe care i-o atribuia poporul.

Populaţia evreească crescu în sec. XVIII, când, datorită avântului comercial şi industrial al principatelor, se simţi nevoia de a se încuraja imigraţia. Evreii au fost chemaţi ca să împopuleze sau sa reîmpopuleze sate şi oraşe şi să întemeeze târguri. Imigranţii căpătară terenuri pentru construcţii şi erau scutiţi de biruri pe un timp anumit. Scutiri de bir obţin şi unii negustori, meşteşugari, industriaşi şi antreprenori evrei. „Astfel Constantin Mavrocordat dă, în 1742, un hrisov — „pentru acest neguţitor străin, din ţara leşească, anume Avraam, care neguţitor aducând marfă scumpă, neguţitorind la Olanda şi poftind Domnia Me a veni şi alţii, or cât de mulţi neguţitori ca aceşti să se afle în ţara aceasta"...—prin care îl scuti de bir". (E. Schwarzfeld cit. după N. Iorga). Deasemeni sunt scutiţi de dări: „David jidov, fiind bun meşter argintar. Ilie jidovul, Sandul jidovul, Avram jidov cuiungiu, Leibu jidov ot Suceava argintar". In 1768 evreul Marcu din Hârlău căpătă scutire în baza unui hrisov, pentru dânsul şi trei supravegetori evrei, fiindcă înfiinţa o fabrică de sticlă şi una de hârtie. Scutiţi de biruri erau şi Evreii „deadreptul chemaţi de boeri, spre a le sta la dispoziţie în diverse slujbe... Chemarea, în atari condiţii, o făceau boierii pe temeiul unui drept, inerent titlului lor, de a avea o sumă de *liuzi*, adică oameni *numai pentru ajutorul slujbei casei lor*"... (M. Schwarzfeld). Şi aceştia trebuiau să fie neapărat străini „aduşi acum de peste hotar".

Numărul mare al Evreilor din unele orăşele din Moldova se explică prin faptul că ele au fost împopulate sau fundate de „boerii-proprietari, direct prin Evrei". (M. Schwarzfeld). Dreptul de a aduce străini de peste hotare în vederea împopulării sau întemeerii târgurilor se constată prin hrisoave domneşti. Fundarea multor târguri în Moldova este legată de prezenţa Evreilor. „Cu ei, şi în deobşte numai cu ei, proprietarul închee convenţia de împopulare a noului târg... Odată ce câţiva Evrei se stabileau, cu familile lor, pe pământul noului târg, proprie-

tarul... alegea din ei pe emisarii care să cutreere țările megieșite spre a atrage cât mai multă lume pe noua colonie". (E. Schwarzfeld, *Impopularea...*). E interesantă în această privință tocmeala intervenită în Mai 1792, între Costache Mareș și câțiva Evrei, referitoare la înființarea târgului Vlădeni, numit apoi *Mihăileni*. Convenția ne arată că Evreii aceștia au venit datorită îndemnurilor și propagandei făcute de alți Evrei, cu știința proprietarului. Articolul 13 din această tocmeală vorbește de răsplata acordată propagandiștilor: „Pentru că acești negustori jidovi au umblat ostenindu-se și cheltuindu-se că să facă acest târg după pomenirea ce s'au făcut... se cade a-i mulțumi"... Articolul 2 al acestei convenții este interesant din alt punct de vedere, fiindcă se referă la *alte târguri* fundate poate în același mod. „Locul ce vor cuprinde pentru școală și feredeu cu țintirim să fie lungul și curmezișul, după cum și la alte târguri și bezmăn să nu plătească". (Document reprodus de E. Schwarzfeld).

Multe târgușoare din Moldova au fost reîmpopulate cu Evrei. Chemați să populeze sau să întemeeze târguri, Evreii muncică alături de ceilalți locuitori la ridicarea economică a principatelor. Complecta toleranță a poporului român, a dat totdeauna Evreilor putința de a contribui cu energiile lor la dezvoltarea și întărirea țării.

Evreii se ocupară cu negoțul și cu tot soiul de meserii. Meseriașii erau organizați în bresle. Se cunosc câteva bresle „toate purtând titlul de *Poale Țedec* (lucrători cinstiți, făcători de bine) cu adăogirea profesiunei. In Iași *Breasla meșteșugarilor de căciuli și potcapi* fundată la 1797, de *ciubotari* la 1809"... (M. Schwarzefeld). Breslele întrețineau sinagogi. In Moldova numeroase sinagogi poartă numele breslelor care le-au înființat.

In sânul comunităților evreești se formaseră diverse societăți cu caracter filantropic. Primele societăți de acest fel au fost acele care se îngrijeau de bolnavi, de săraci și mai ales de înmormântarea morților *(Hevra chedoșa*

sau „Societăţi sacre"). Cea mai veche Hevra chedoşa cunoscută e cea din Botoşani, 1740. O serie de alte societăţi, de multe ori sub conducerea sau supravegherea „Societăţilor sacre", îndeplineau numeroase opere de asistenţă socială prin infiinţare de spitale, băi, aziluri, şcoli. Cel mai vechiu spital evreesc e cel din Iaşi, clădit pe locul unui fost azil („hekdeş"), în 1829, datorită stăruinţei lui *Simon Leib Schwartz*. Dintre medicii acestui spital trebuie pomeniţi: *Fränkel, Silberzweig, Rosenthal* şi mai ales *Taussig*. Pe la 1850 se înfiinţă primul spital evreesc din Bucureşti.

Pentru întreţinerea tuturor instituţiilor, Evreii plăteau comunităţilor taxe speciale. Intr'un hrisov domnesc din 1840, care se ocupă de „dările naţiei evreeşti din oraşul Iaşi", se vorbeşte şi de aceste taxe benevole ale Evreilor

Regulamentul Organic creează restricţiuni în contra Evreilor cu privire la drepturile politice. Ingrădirile *nu sunt însă datorite Românilor, ci Ruşilor*. Până la Regulamentul Organic existau două categorii de Evrei: *indigeni şi sudiţi*. Din clasa indigenilor făceau parte aceia care locuiau din vechime în ţările româneşti, precum şi *hrisoveliţii*, adică aceia care s'au stabilit in virtutea unor hrisoave. De la începutul sec. XIX Evreii din prima categorie sunt numiţi în actele oficiale „pământeni". Sudiţii erau supuşi unei puteri străine. Regulamentul Organic îi socoti şi pe *pământeni* ca străini. Ei nu se mai puteau bucura de drepturile politice, făcute accesibile numai locuitorilor de rit ortodox. Influenţa rusească n'a putut să schimbe însă întru nimic sentimentele de toleranţă ale poporului. Evreii se bucurau de toată solicitudinea din partea ţării. Clerul român a avut totdeauna o atitudine nobilă şi binevoitoare faţă de Evrei.

Conducătorii mişcărilor revoluţionare dela 1848 s'au exprimat pentru deplina emancipare a Evreilor. Articolul 21 al proclamaţiei dela Islaz cerea „Emanciparea Israeliţilor şi drepturi pentru orice compatriot de altă cre-

dinţă"... De altfel Evreii contribuiră şi ei la revoluţie, servind cu entuziasm cauza ţării; ei sunt gardişti, voluntari, contribue la colecte, unii se luptă cu Turcii în Dealul Spirei. Printre cei exilaţi la 1848 au fost şi *Daniel Rosenthal*, un amic al lui C. A. Roseti şi *B. Iscovescu*. Trebuie pomenit şi *Davicion Bally*, care s'a distins în acţiunea dela 1848.

Notăm că un document din 1855, citat de Dl. M. Gr. Romaşcanu, ne arată că lui Israel Ch. Daniel îi s'a dat de către caimacamul Moldovei, rangul de *spătar* „...luând în considerare serviţiile ce... au plinitu, nu mai puţinu ale sale merite personale şi credinţa către Patrie...".

Mihail Kogălniceanu, marele bărbat de stat, a fost pentru emanciparea Evreilor.

La 1857 doctorul *Juliu Barasch* şi *Armand Levy*, scot ziarul *„Israelitul Român"* (în româneşte şi franţuzeşte) şi desfăşoară o intensă activitate pe terenul emancipării Evreilor. Din redacţia ziarului 'mai făceau parte între alţii şi *Aaron Ascher* şi *I. L. Vainberg*.

Cuza-Vodă, care numea pe Evreii pământeni „Români de cult mozaic", avea toată solicitudinea pentru dânşii. In mesagiul domnesc din 1864 el a spus între altele: „Ţinând seamă de împrejurările locale, guvernul meu a luat măsurile cuvenite pentru a grăbi pe cât cu putinţă emanciparea Românilor de rit israelit"... Tot în 1864 s'a votat de către Adunarea obştească a României, întâia lege comunală care acorda drepturile comunale Evreilor pământeni care au satisfăcut anumite condiţii.

Inţeleptul rege Carol I a avut o atitudine generoasă şi binevoitoare faţă de Evrei. Regina Elisabeta, poeta Carmen-Sylva, s'a exprimat în termeni elogioşi despre poporul evreu şi religia lui. La 1879, în urma revizuirii articolului 7 din Constituţie, Evreii căpătară posibilitatea ca să devină cetăţeni români în mod individual şi în baza unei legi. Evreii care au servit sub drapel în timpul războiului pentru independenţă, urmau să fie încetăţeniţi

în mod colectiv, printr'o singură lege care s'a şi votat. Cu aceasta nu s'a rezolvat însă problema evreească. O serie de legi tratară pe Evreii pământeni, adică pe aceia care nu erau supuşi nici unei protecţii străine, la fel cu străinii.

Scriitorul Gh. Panu care susţinu emanciparea evreilor, scrise în 1891, în ziarul „Lupta", câteva articole în acest senz care vor apare la 1893 în broşură: *Chestia israelită*. P. P. Carp se exprimă în favoarea Evreiior.

In 1899/900 numeroşi Evrei emigrară datorită unor cauze de ordin economic.

In 1909 se constitui „Uniunea Evreilor pământeni", o organizaţie menită să lupte pentru soluţionarea problemei evreeşti. In fruntea acestei organizaţii se afla *Dr. Adolphe Stern*, om activ şi perseverent.

„Uniunea Evreilor Pământeni" a jucat un rol important în viaţa evreească a ţării prin discutarea neîncetată a chestiunii evreeşti şi stăruinţa ei pentru complecta emancipare a Evreilor.

In campania din Bulgaria au luat parte vre-o 15.000 de Evrei, iar în războiul pentru întregirea României au luat parte numeroşi Evrei (aproape 23.000 dintr'o populaţie evreească de vre-o 230.000). Ei şi-au plătit, caşi toţi locuitorii ţării, tributul sângelui.

Sub domnia bunului şi gloriosului rege Ferdinand I al României-Mari s'a săvârşit, după război (1919), prim ministru fiind I. I. C. Brătianu, emanciparea Evreilor din vechiul regat. Ei au fost încetăţeniţi prin decrete-legi ratificate de articolul 133 al Constituţiei din 1923. Evreimea română păstrează cu pietate şi recunoştinţă amintirea marelui suveran. Evreii, conştienţi de însemnătatea reformei, muncesc din toate puterile la propăşirea ţării.

*

Referitor la mişcarea culturală notăm întâiu activitatea pe tărâmul învăţământului. Evreii aveau numeroase şcoli preparatorii *(hedarim*, sing. *heder*), *ieşive*, — adică

şcoli talmudice mai înalte şi în fine *Talmud-Tora*—şcoli gratuite, — care dădeau elevilor pe lângă învăţătură, cărţi şi îmbrăcăminte. „Şcolile gratuite zise *Talmud-Tora* datează parte din veacul trecut şi parte de la începutul acestui veac, în orice caz ele se înfiinţară în toate oraşele din Moldova şi Muntenia unde erau comunităţi mai mari". (M. Schwarzfeld). Sinagogile, înzestrate cu importante biblioteci, nu erau numai case de rugăciuni ci şi lăcaşuri de învăţătură, în care tineri şi bătrâni studiau textele ebraice.

In 1843 găsim în Bucureşti 13 şcoli evreeşti cu 13 învăţători şi 232 elevi, iar în Iaşi 12 şcoli cu 12 dascăli şi 653 elevi. Şcolile erau întreţinute de comunităţi şi de breslele de meseriaşi. „In Muntenia Evreii frecventară de cu vreme şcolile publice române... Tendinţa de a înfiinţa şcoli moderne israelite începe odată cu reformele ce se introduc în instrucţia publică română... Proecte de şcoli comunale s'au manifestat încă sub Mihai Sturza al Moldovei (1833-1848). In urma unei solicitări anume din partea Evreilor, li se acordă printr'un hrisov special, dreptul la supratAxe pe mărfuri, în folosul fundării unei şcoli şi a unui spital..." (M. Schwarzfeld). Prima şcoală evreească modernă s'a deschis abia în 1852, la Iaşi, din iniţiativa fraţilor *M. E.* şi *B. Finkelstein* şi a fost pusă sub conducerea lui *Benjamin Schwarzfeld.* Cu un an mai târziu se înfiinţă prima şcoală a Israeliţilor pământeni din Bucureşti, graţie stăruinţelor lui *I. L. Vainberg*, care a şi dirijat-o.

Rabinii care erau în fruntea comunităţilor erau eruditi în materie talmudică. Unii au lăsat scrieri de valoare.

In a doua jumătate a sec. XIX apar o serie de scriitori ebraişti dintre care cităm pe: *Hillel Kahane, H. M. Pineles, M. S. Rabener, Benjamin Schwarzfeld, D. Wechsler, Lazăr Rokeah, Baronul de Waldberg, M. Braunstein-Mebaşan şi Dr. I. Nacht.*

Cu istoria Evreilor din România s'au ocupat în deosebi: *Iacob Psantir* (ale cărui lucrări au mai mult o în-

semnătate bibliografică), *Wilhelm*, *Moses* și *Dr. Elias Schwarzfeld* cu importante și documentate lucrări, *Iosif Kaufman*.

Un loc interesant în viața evreimei române îl ocupă *Samuel Pineles*, Galați, unul din primii chowewe-sloniști din țară.

Primul reprezentant evreu în literatura și știința română este doctorul *Julius Barasch* (1815-1865), care și-a câștigat merite însemnate pe tărâmul cultural. El a fost profesor de științe naturale la liceul Sft. Sava (de la 1851-1862), la școala de silvicultură, la școala militară și la școala de medicină, unde a ținut un curs de *Istoria naturală medicală* și altul de *Fiziologie comparată* (1856-1861). El a fundat spitalul de copii din București (1858). Barasch a luptat și pentru ridicarea socială și culturală a Evreilor. Medici evrei de seamă au fost și sunt numeroși în România. E suficient să pomenim pe *dr. M. Schachman*, *Dr. Stromingher*, *Dr. Grossman* și *Dr. Goldstein*.

O samă de societăți literare s'au ocupat și se ocupă cu răspândirea culturii evreești și generale în masele evreești.

Primul ziar evreesc—„*Korath Haitim*" (idiș)—apăru în 1856 la Iași. Lui îi urmă în 1857 „*Israelitul Român*" la București, de care s'a vorbit, și apoi o serie de gazete și reviste în română, germană, idiș și ebraică. Un timp scriitorii evrei se grupară în jurul revistei „*Anuarul pentru Israeliți*" (1877-1896), care apăru sub conducerea d-lui *M. Schwarzfeld*.

In publicistica evreească și cea românească găsim pe *Dr, E. Schwarzfeld* („Fraternitatea"), *M. Schwarzfeld*, *A. S. Gold*, *J. Schein*, *Dr. M. Beck*, *Lupu Dichter*, *I. Hussar*, *I, B. Brociner*, *E. Critzman*, *S. Labin*, *Dr. Adolphe Stern*, *Dr. Stâncă*, *Horia Carp*, *Dr. Leopold Stern*, *Dr. A. Steuerman - Rodion*, *M. Schweig*, *Dr. H. Burstin*, *H. St. Streitman*, *S. Grossman*, *E. Fagure*, *C. Graur*, *Dr. C. Blumenfeld-Scrutator*, *frații Jean și Alfred Hefter*,

A. Clarnet, B. Brănişteanu, V. Rodan, I. Ludo, St. Antim, Dr. W. Filderman, cu documentate studii referitoare la Evreii din România. *B. Lăzăreanu* care e şi un pasionat istoriograf literar.

Karpel Lippe a lăsat interesante lucrări de apologetică judaică.

Dr. I. Niemerower—primul senator de drept al cultului mozaic—publică lucrări în care dezvoltă teoria „iabneismului", o nouă concepţie a judaismului cultural.

In literatură avem pe: *Ronetti Roman*, autorul cunoscutei şi mult discutatei piese *„Manasse"*, *Dr. A. Steuerman-Rodion* distins poet, *B. Luca, Barbu Nemţeanu* (1887-1919) „cântăreţul plaiurilor româneşti, al brazilor din Carpaţi"... (cum îl caractizează D-l G. Galaction), *C. Baltazar, Lia Hârsu, Ion Pribeagu, A, Toma, Al. Dominic, E. Relgis, Leon Feraru, F. Aderca, E. Furtună, (Dr. E. Peckelman], E. Dorian, A. Verea, Ion Călugăru, S. Cassvan, A. L. Zissu, I. Pelţ, Ury Benador, M. Sebastian.* Dintre scriitorii în idiş notăm pe: *Efraim Waldman*, mort în război, pe poeţii *Iacob Groper, Iţic Manger* şi minunatul, azi aproape clasicul *Eliezer Steinberg*, (1880-1932). *C. Dobrogeanu-Gherea, H. Şanielevici şi I. Trivale, (Iosif Netzler)* căzut în război, 1916, sunt cunoscuţi ca critici.

In domeniul folklorului şi al filologiei româneşti, au dat lucrări de mare valoare: *Dr. M. Gaster, Lazăr Şăineanu, H. Tiktin* şi *Aureliu Candrea-Hecht.*

In pictură se disting: *C. D. Rosenthal, N. Vermont, N. Gropeanu, Mützner, Isser*; în muzică: *M. Cohen-Lânaru, A. L. Ivela, Th. Fuchs.*

Fraţii *Samitca*, fraţii *Şaraga* şi *Alcalay*, au editat operile scriitorilor români.

In cadrul puternic al României Mari, în ritmul activ creat de M. S. Regele Carol II, cărturar generos, se ridică o sumă de Evrei români, care contribue în toate domeniile la îmbogăţirea şi înălţarea culturii şi a statului român.

BIBLIOGRAFIE

Graetz, H. — Geschichte der Juden 11 vol. ed. mare.
Volkstümliche Geschichte der Juden, 3 vol. ed. mică, Lipsca.

Dubnow S. M. — Die neueste Geschichte des jüdischen Volkes, 3 vol. Berlin 1920—1923.

Allemand, L. — Les souffrances des Juifs en Russie, teză. Paris 1907.

Antim, St. — Chestia evreească, Buc. fără dată.

Aulard, A. — Le christanisme et la révolution française, Paris 1925.

Batault, G. — Le problème juif, Paris f. d.

Bédarride, I, — Les Juifs en France, Italie et en Espagne, Paris 1860.

Benzinger Dr. I. — Geschichte Israels bis auf die griechische Zeit, Berlin u. Leipzig 1919.

Berkowitz, J. — La question des Israélites en Roumanie, teză, Paris 1923.

Biblia. — Ediția Sfântului Sinod 1914.

— — Ed. Soc. Biblice 1924.

Binjamin von Tudela. Reisetagebuch, trad. germ. Dr. A. Martinet, Berlin, 1918.

Bloch Dr. J. S. — „Kol Nidre" und seine Enstehungsgeschichte, Wien 1918.

Böhm, A. — Die zionistische Bewegung, Berlin 1920.

Bogratschoff, Ch. — Der Chassidismus, Entsthehung, Entwicklung und Prinzipien, Berlin 1908.

Brociner I. B. — Chestiunea Israeliților români, București 1910.

Buber M. — Die Geschichten des Rabbi Nachman, Frankfurt a/M. 1918.

— — Die Legende des Baalschem, Frankfurt a/M. 1918.

— — Drei Reden über das Judentum, Frankfurt a/M. 1919.

Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle, Paris 1910.

Causse A. — Israël et la vision de l'humanité, Strassbourg 1924.

S. Callimachi și S. Cris.-Cristian. — Călători și scriitori străini despre Evreii din principatele românești, Iași, 1931.

Chiricescu Dr. C. — Arheologia biblică, București 1924.

Ciobanu Dr. V. — „Omorul ritual" din punct de vedere istoric și medical, Buc. 1924.

Contenau Dr. G. — La civilisation assyro-babyloniene, Paris 1922.

Da Costa, Uriel. — Une vie humaine, trad. din lat. A. B. Duff și P. Kahn, Paris 1926.

Couchoud P. L. — Le mysthère de Jésus, Paris 1924.

Darmstetter J. — Les prophètes d'Israël, Paris 1895.

Desnoyers L. — Histoire du peuple hébreu T. 1 La période des Juges, Paris 1922.

Deussen Dr. P. — Die Philosophie der Bibel, Lipsca 1919.

Diehl Ch. — Jérusalem, Paris, fără dată.

Dussaud R. — Le sacrifice en Israël et chez les phéniciens, Paris 1914.

Eberlin E. — Les Juifs d'aujourd'hui, Paris 1927.

„Edom" — Berichte jüdischer Zeugen und Zeitgenossen über die Judenverfolgungen wärend der Kreuzzüge, trad. germ. Berlin 1919.

Elbogen J. — Geschichte der Juden, Lipsca-Berlin 1919.

Filderman Dr. W. — Adevărul asupra problemei evreeşti din România, Bucureşti 1925.

Flavius Iosephus. — De l'ancienneté du peuple juif, trad. L. Blum, Paris 1902.

— — Jüdische Altertümer, 2 vol., trad. H. Clemenz, Halle, fără dată.

— — Geschichte des Jüdischen Krieges, trad. H. Clemenz, Halle, fără dată.

Fleg E. — Anthologie juive 2 vol. Paris 1924.

Frazer J. — Le folklore dans l'ancien testament trad. E. Audra, Paris 1924.

Friedman A. — Das leben Theodor Herzls, Berlin.

— — David Wolffsohn, Viena 1926.

Funck Dr. S. — Die Entstehung des Talmuds, Lipsca 1919.

— — Talmudprobem, Lipsca 1919.

Funk-Brentano F. — Le moyen âge, Paris, f. d.

Geiger L. — Die deutsche Literatur und die Juden Berlin 1910.

Giesebrecht Fr. — Die Grundzüge der israelitischen Religionsgeschichte, Lipsca-Berlin 1919

Glückel von Hameln—Denkwürdigkeiten, trad. din idiş, Berlin 1919.

Grotte Dr. ing. A. — Deutsche, böhmische und polnische Synagogentypen von XI bis Anfang des XIX Jahrhunderts, Berlin 1915

„Grossbritanien und der Zionismus“. — ed. de Zionistisches Zentralbüro, 1921.

Güdemann Dr. M. — Das Judentum, Viena 1902.

Guignebert Ch. — Le problème de Jésus, Paris f. d.

Hagani B. — Le sionisme politique et son fondateur Theodor Herzl, Paris 1918.

Halevy Dr. M. A. — Comunitățile evreești din Iași și București până la Zaveră (1821), Sinai anuar de studii judaice, Vol. III, Buc. 1931, cu interesante considerații și material, din care remarcăm mai ales citate din consultații rabinice după culegeri de response, din veac. XVI.

Hedin Sven — Jerusalem, Lipsca 1918.

Hess M. — Rom und Jerusalem, Berlin 1919.

Herzl Th. — Der Judenstaat, Berlin 1920.

Hutin A. — Courte histoire du christianisme, 1924.

Iorga N. — Istoria Românilor p. cl. IV și VIII București, ed. V.

— — Istoria Evreilor în țările noastre, extras din Anal. Acad. Rom. S. II Tom. XXXVI, București 1912.

Jeremias A. — Im Kampfe um Babel und Bibel. Lipsca 1903.

„Jüdisches Lexikon"—vol. I—V, Berlin 1927-1930.

„Jüdischer National Kalender"— Scos de O. Abeles și L. Bato pe anul 5678 (1917-1918), Viena.

Juster J. — Les Juifs dans l'empire romain, 2 vol. Paris 1914.

Kahn Fritz — Die Juden als Rasse und Kulturvolk Berlin 1921.

Kaplun-Kogan W. W.—Die Wanderbewungen der Juden Bonn, 1913.

Katznelsohn Dr. S.—Zionismus und Völkerbund, Berlin 1922.

Kaufman F. M. — Vier Essays über ostjüdische Dichtung und Kultur, Berlin 1919.

— — Das jüdische Volkslied, Berlin 1919.

Kautsky K. — Rasse u. Judentum, Stuttgard 1921.

Key Ellen — Rahel Varnhagen, Halle, fără dată.
Kohn H. — Die politische Idee des Judentums München 1924.
Kopp Dr. I. — Chestiunea israelită, după dosarul procesului Rohrling Bloch, trad. S. Grossman, Iaşi 1886.
Lamblin R. — Le règne d'Israël chez les Anglo-Saxons, Paris 1921.
La grande encyclopédie—Vol. XIII art. Croisade, vol XIX art. Hérésie, — vol. XXI art. Juif, de Th. Renach, — vol. XXIX art. Saint-Office.
Leger L. — Prague (Les villes d'art célébres), Paris 1907.
Leroy Beaulieu A. — Evreii şi antisemitismul, trad. rom. Iaşi 1892.
Levy L. G. — La famille dans l'antiquité israëlite Paris 1905.
— — Maimonide, Paris 1911.
Leszynsky R. — Die Sadduzäer, 1912.
Lippe Dr. K. — Gesammelte Aufsätze, Berlin 1916.
„*Dr. K. Lippe*" — Publicaţie comemorativă, Iaşi 1915
Löhr M. — Israels Kulturentwickelung, Strassburg 1911.
von Luschan F. — Völker, Rassen, Sprachen, Berlin 1922.
A. Lodz — Israël des origines au milien du VIII siecle, Paris 1930 (colecţia Bibliothèque de synthèse historique).
Macaulay Th. B. — Drepturile civile ale Evreilor trad. D. I. Ghica, Bucureşti 1923.
Mallet A. — Histoire moderne, Paris 1925.
Mallet et Grillet — Le XIX-e Siècle, Paris 1925.
Mallet et Isaak — Le moyen âge, Paris 1925.
Manasse ben Israel— Rettung der Juden, Berlin 1919.
Maspero G. — Histoire ancienne des peuples de l'orient, Paris 1917.

Melamed Dr. S. — Psychologie des jüdischen Geistes, Berlin 1921.
Mihălcescu I. — Epopeea lui Ghilgameş, Buc. 1920.
— — Istoria bisericească universală până la 1054, p. cl. V., Bucureşti 1916.
— — Istoria bisericească universală dela 1054 până azi p. cl. VI, Buc. 1920.
Muncel S. — Evreii ţării la o răspântie, edit. Viaţa Românească fără dată.
Niemirower Dr. I. J.—Morala judaismului, Buc. 1923.
— — Contribuţiuni la filosofia istoriei Evreilor, Buc. 1914.
— — Ochire asupra istoriei comunităţii israelite din Iaşi, Buc. 1907.
Neumark Dr. D. — Geschichte der jüdischen Philosophie des Mittelalters 3 vol. supl. Berlin 1907.
Nowak Dr. W. — Lehrbuch der hebräischen Arheologie, Freiburg i. B. 1894.
„Palästina" — Eine Werbeschrift für die jüdische Arbeit in Erez Israel, Köln 1910.
Pinsker Leo — „Autoemanzipation", Berlin 1920.
R. L. M. — Précis de l'affaire Dreyfus, Paris 1904.
Panu Gh. — Chestia Evreilor, Bucureşti 1893.
Pasmanik Dr. D. — Die Seele Israels, Köln-Leipzig 1911
Pauly J. de — Le livre du Zohar, Paris 1925.
Perles F. — Jüdische Skizzen, Lipsca 1912.
Pines M. — Die Geschichte der jüdisch-deutschen Literatur, Berlin 1922.
Reinach S. — Orpheus, Histoire générale des religions, Paris 1918.
Renan E. — Vie de Jésus, ed. mică, Paris (Nelson) ed. mare Calman Lévy Paris.
— — Les apôtres, Paris 1923.
Romaşcanu M. Gr.— Zărăfia Michel Daniel, Buc. 1933.

Ruppin Dr. A. — Die Juden der Gegenwart, Berlin 1920.

Schwarzfeld Dr. E. — Din Istoria Evreilor, Impopularea, reîmpopularea şi întemeerea târgurilor şi târguşoarelor în Moldova, Bucureşti 1914.

— — Coup d'oeil sur l'histoire des Juifs de Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours (în manuscris) A apărut în 1901 în The american jewish year book, Philadelphia.

— — „Istoria Evreilor în ţările noastre" de N. Iorga, în lumina criticii (manuscris) din care au apărut fragmente în „Egalitatea" din 1916, 1921 şi 1922 şi în revista „Sinai" No. 1 din 1926.

Ambele aceste manuscrise mi-au fost puse la dispoziţie — împreună cu o parte a literaturii referitoare la istoria Evreilor din România — de dl. M. Schwarzfeld directorul ziarului „Egalitatea".

Schwarzfeld M. — Ochire asupra istoriei Evreilor în România, dela început până la mijlocul acestui veac, Bucureşti 1887.

— — Excursiuni critice asupra istoriei Evreilor în România..., Bucureşti 1888.

— — Momente din Istoria Evreilor în România..., Bucureşti 1889.

— — Dr. Iuliu Barasch, Bucureşti 1919.

Sincerus Ed. — Les Juifs en Roumanie, depuis le traité de Berlin (1878) jusqu'à ce jour, Londra 1901.

Slousch N. — La renaissance de la littérature hébraïque, Paris 1901.
— — La poésie lyrique hébraïque contemporaine, (1882-1910), Paris 1911.
Sokolow N. — Gheschichte des Zionismus—Viena-Berlin fără dată. (Cu o prefață de lord A. J. Balfour).
Sombart W. — Das Judentum und das Wirtschftsleben, München 1920.
Solomovici Dr. H.— Problema națiunei evreești, Iași 1924.
— — Modalitățile de soluționare ale problemei evreești, Iași 1928.
Spire A. — Quelques juifs, Paris 1913.
Staerk D. W. — Die Ensthehung des alten Testamentes, Berlin 1918.
Steed H. W. — Mes souvenirs, vol. II, trad. Paris 1927.
Stern A. — Insemnări din viața mea, București 1921.
Strack H. L. — Einleitung in Talmud und Midras, München 1921.
Tafrali O. — Manual de Istorie antică, p. cl. V., București 1921.
Thalmud, dar babilonische trad. fragm, J. Fromer, Berlin 1923.
Thomsen Dr. P. — Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden, Lipsca 1917.
— — Das alte Testament, seine Ensthehung und seine Geschichte, Lipsca 1918.
— — Kompendium der palästinischen Altertumskunde, Tübingen 1913.
Trietsch D. — Palaestina Handbuch, Berlin 1910.
Trumpeldor J. — Tagebücher und Briefe, trad. Miriam Wilensky, Berlin 1925.
Verax — La Roumanie et les Juifs, Buc. 1903

Vernes M. — Précis d'histoire juive, Paris 1889,
Wellhausen J. — Israelitische und jüdische Geschichte Berlin 1921.
Zielinsky Th. — La Sibylle, Paris 1924.
„*Zionistiches A-B-C-Buch*", Berlin 1908.
Zunz L. — Die synagogale Poesie des Mittelalters, Frankfurt a/M.

Reviste, ziare :

„Palestine", I 1—9, Paris 1928.
„Menorah", III 1—12 ; VI, 1—5, Viena 1925, 1928.
„Der Jude", VII 1—4, Berlin 1923.
„La revue juive", I 1—6, Paris 1925.
„Ostjüdische Zeitung". Cernăuţi.
„Anuar pentru Israeliţi", Bucureşti, V 1882/3, IX 1886/7, XIV 1891/2, XV 1892/3, XVI 1893/5, XVII 1895/6, XIX 1897/99.
Egalitatea", Bucureşti.
„Curierul israelit", Bucureşti.
„Infrăţirea", Bucureşti.
„Mântuirea", Bucureşti.
„Lumea evree", Bucureşti 1919.
„Hasmonaea", Bucureşti 1923—1928.
„Ştiri din lumea evreească", Bucureşti 1923—1928.
„Renaşterea noastră", Bucureşti.
„Sinai", Iaşi 1926, Bucureşti 1927.
„Drumuri nouă", Bucureşti 1928.
„Răsăritul", Iaşi.

FUNDAŢIA REGELE CAROL I

TABLA DE MATERII

PREFAŢĂ DE DL. PROFESOR UNIVERSITAR O. TAFRALI

Pag.

Scrisoare către cititori la ediţia I . .
Câteva cuvinte la ediţia II . . . .

EPOCA I

Originile . . . . . 13—30
Neamuri premergătoare. Ebreii. Egiptul. Exodul din Egipt. *(Unificarea seminţiilor).* Moisi. Caracterele geografice ale Palestinei.
Israeliţii în Canaan . . . . . 30—38
Iosua. Epoca judecătorilor. Profetul Samuel.
Regalitatea . . . . . 38—49
Saul. David. Solomon.
Desmembrarea regatului . . . . 49—66
Regii din Israel şi Iuda. Viaţa şi concepţiile religioase ale ebreului antic. Noua profeţie: Amos şi Hosea. Căderea regatului Israel.
Regatul Iuda . . . . . 55—72
Isaia, Regele Hiskia. Regele Iosua. Ieremia. Căderea Ierusalimului.

EPOCA II

Exilul babilonian . . . . . 73—75
Noul Ierusalim . . . . . 75—90
Esra. Nehemia. Midraş. Dominaţia macedoniană. Hyrcan. Comunităţi evreeşti în afară de Palestina. Fiii lui Tobia. Persecuţiile lui Antioh Epifanes. Partidul Asideilor. Macabeii. Victoria macabeilor. Hanuka. Evreii în Egipt.

Pag.

Prinții Hasmonei . . . . . 90—98
Ionatan. Simon Tarsi. Iohanan Hyrcan. Partidele din Iudeea *(Eseenii, Fariseii, Saduceii)*. Aristobul I. Salomea. Alexandra. Aristobul II. Palestina tributară Romei.
Epoca lui Irod . . . . . 98—103
Irod I. Hillel. Șamai. Construirea noului templu. Arhelau. Protectoratul Romei.
Nașterea creștinismului . . . . 103—109
Epoca lui Irod *(continuare)* . . . 109—119
Regele Agripa. Scriitori evrei apără jadaismul. Filo din Alexandria. Expansiunea creștinismului. Paul. Agrippa II. Acțiunea procuratorilor. Războiul din Galileia.
Căderea Ierusalimului . . . . 119—124

EPOCA III

Școala din Iabne . . . . . 124—127
Iohanan ben Zakkai. Iabne.
Iohanan patriarh. Primii tanaimi . . 127—134
Patriarhatul. Gamaliel II. Eliezer ben Hyrcan. Iosua ben Hanania. Ismael ben Elișa. Akiba ben Iosif. Judaisanții. Akyilas. Răscoala din timpul lui Hadrian. Bar Kohba.
Ultimii tanaimi. Redactarea Mișnei . . 134—138
Simon ben Iochai. Iuda I. Mișna.
Evreii în imperiul Roman sub primii împărați creștini . . . . . 138—142
Patriarhul Hillel II. Împăratul Julian și templul din Ierusalim. Incetarea patriarhatului.
Evreii în Babilonia . . . . . 142—146
Viața evreească în Babilonia. Exilarchul. Abba Areka. Mar Samuel. Școlile din Sura și Pumbadita.
Talmudul . . . . . 146—153

EPOCA IV

Evreii în imperiul bizantin și în țările europene (500—1096). . . . . 154—160

Pag.

Evreii în Arabia. Islamismul. Exilarhii. Gaonii . . . . . 160—167
Karaiții. Kozarii. Saadia. Închiderea școlilor din Sura și Pumbadita.
Evreii în Spania (950—1200) . . . 167—176
Chasdai ibn Șaprut. Samuel ibn Nagrela. Solomon ibn Gabirol. Moisi ibn Ezra. Iehuda ben Halevi. Maimonide.
Evreii în țările creștine (1094—1391) . 176—206
Atitudinea bisericei *(Predici, dispute, măsuri legislative)*. Evreii în epoca cruciatelor. Acuzarea de omor ritual. Alte acuzări. Starea politică și economică a Evreilor în Evul Mediu. Starea politică a Evreilor în diverse țări.
Mișcarea culturală . . . . . 206—222
Științele. Filosofia. Rolul Sinagogii. Științele judaice. Rași. Tosafiștii. Maimoniști și antimoniști. Süsskind v. Trimberg. Poezia ebraică. Mișcarea cabalistă.
Epoca maranilor (1391—1500) . . . 222—236
Maranii. Disputa de la Tortosa. Inchiziția. Izgonirea în massă a Evreilor din Spania. Emigranții evrei în Turcia. Mișcarea culturală *(Sec. XV) Iosif Albo, Iosif ibn Șem Tob, Abraam Zacuto, Bonet de Lates, Moisi din Soncino, Messer Leon, Elia del Medigo-Cretensis.*

EPOCA V

Procesul în contra Talmudului . . . 237—246
Hochstratten. Pfefferkorn. Reuchlin. Reforma lui Luther și Evreii.
Viața evreească în diferite țări . . 246—275
Turcia, Gracia Mendesia, Iosif Nassi. Italia. Franța. Olanda. Orașul liber Hamburg. Anglia. Țările germane. Polonia. America.
Rolul Evreilor în formarea statului modern 275—277
Mișcarea culturală. Curente messianice . 277—317

Pag.

Tendințe culturale. Curente messianice. David Rubeni. Solomon Molcho. Talmudiști influențați de concepții mesianice. Iosif Karo. Cabaliștii Isaak Luria și Chaim Vital Calabreze. Talmudiștii din Polonia. Moderniștii: Uriel Acosta, Iuda Leon Modena, Iosif Delmedigo și Simone Luzzato. Spinoza. Cărturari și literați evrei în sec. XVII și XVIII. Sabatai Zewi. Alți falși Messia. Baal Șem. Chasidismul. Apărători creștini ai judaismului.

Moses Mendelssohn . . . . . 317—322

EPOCA VI

Revoluția franceză și emanciparea Evreilor (1798—1806) . . . . 328—328

Napoleon și Evreii . . . . . 328—331

Sanhedrinul. Decretele din 1808.

Emanciparea Evreilor în celelalte țări . 331—338

Reacțiunea . . . . . 338—349

Tendințe culturale (1790—1848) . . 349—360

A doua emancipare (1848—1881) . . 360—365

Aspectele vieții culturale . . . 367—372

Epoca celei de a doua reacțiuni (1881—1897) . . . . . 372—394

Stöcker. Procesul Rohling-Bloch. Pogromuri în Rusia. Chowewe sioniștii. Drumont. Procesul Dreyfus. Centrul Evreesc din lumea nouă. Ereț-Israel.

Mișcarea sionistă (1867—1905) . . . 394—406

Sionismul. Curente în sionism și judaism *(Sionismul spiritual, autonomismul, partidul „Poale sion"*.

Evreii la începutul sec. XX (1900—1914) . 406—416

Starea politică și socială. Mișcarea culturală. Contribuția evreească în cultura vremii.

Declarația Balfour . . . . . 417—429

Evreii în România . . . . . 430—441

Bibliografie . . . . . 442—450

VERIFICAT

IN LOC DE ERATĂ

Cu toată osteneala pe care mi-am dat-o, s'au strecurat unele greşeli de tipar pe care cititorul le va fi îndreptat singur.